

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜTÜN
POLİTİKALARI**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Recep ÖZMAN

HAZIRLAYAN
Ersin GÜRDAMAR

Malatya 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

**CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜTÜN
POLİTİKALARI**

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Ersin GÜRDAMAR

DANIŞMAN
Doç. Dr. Recep ÖZMAN

MALATYA 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA
TÜTÜN POLİTİKALARI

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Recep ÖZMAN

HAZIRLAYAN
Ersin GÜRDAMAR

Jürimiz 24.12.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda
bu doktora tezini (oybirliği/oyçokluğu) ile başarılı bulunarak TARİH.... Anabilim.
..... Bilim dalında doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı	İmzası
1. Prof. Dr. Rahmi Döğenay	(Başkan)
2. Doç. Dr. Recep ÖZMAN	(Danışman)
3. Prof. Dr. Ünal ŞENTÜRK	
4. Prof. Dr. Orhan YAZICI	
5. Doç. Dr. Metin KOPAR	

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun
..... tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Recep ÖZMAN'ın danışmanlığında doktora tezi olarak hazırladığım **"CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÛTÛN POLİTİKALARI"** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Ersin GÛRDAMAR

ÖN SÖZ

Bu çalışmada daha detaylı olarak tütünün kısa tarihi, Osmanlı'daki serüveni, insanların ekonomik ve kültürel yaşantısına olan etkileri toplu bir şekilde verilerek konu açısından tamamlayıcı bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Özellikle Türkiye gibi tütün ticaretiyle uğraşan ülkelerin faaliyetleri ve uyguladıkları politikalar, dönemin ekonomik ve siyasi şartları ve bunların Türkiye Cumhuriyeti'nin uyguladığı ekonomi ve tütün politikalarına olan etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkiye'de tarım Osmanlı zamanından beri ülkenin iktisadi kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır. Tarım politikaları doğrultusunda tütünün Türkiye'nin kalkınma hamlelerine olan katkısı karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir.

Bu tez Osmanlı Devleti'nin son döneminde uygulanan tütün politikalarını ve bunun Cumhuriyet dönemine nasıl yansıdığını ortaya çıkarması açısından önem arz etmektedir. Cumhuriyet döneminde tütün tekelinin faaliyetlerini bütün yönleriyle inceleyerek kendisinden önce yapılmış spesifik çalışmalardan da yararlanmak suretiyle konuyu genişletmeyi ve bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. İnhisar idaresinin 1925-1949 yılları arasındaki faaliyetlerini arşiv ve istatistik kayıtları ile bu konuda yapılan araştırmalara dayanarak, ortaya koymaya çalışmıştır.

Tütünün, toplumlar ve bireylerin yaşantısına olan etkilerinin yanı sıra Osmanlı ve Cumhuriyet ekonomilerine olan etkileri bu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Bu tezin bir amacı da tütünün vergilendirilme yöntemlerini Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerini karşılaştırmalı olarak inceleyip Cumhuriyet dönemi ekonomi politikaları doğrultusunda bu sistemin ne kadar doğru ve faydalı olup olmadığını ortaya koymaktır. Elde edilen vergilerin ne şekilde ve ne kadar verimli harcandığı, ne gibi önceliklerle hareket edildiği de konu açısından tamamlayıcı bir kısımdır.

Bu araştırma kaynak çeşitliliği ve ortaya koymuş olduğu bakış açısıyla bu konudaki bilgileri derli toplu bir hale getirerek yeniden değerlendirmeyi ve özgün sonuçlara ulaşmayı hedeflemiş olması dolayısıyla yoğun bir sürecin ürünüdür.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan tütün politikaları başlıklı bir çalışmaya başlamadan önce konu hakkında çok fazla bilgi sahibi olmamama rağmen konuyla ilgili yaptığım okumalar ve almış olduğum notlar şevkimi arttırmakla beraber tezimin yol haritasını da ortaya çıkarttı. Osmanlı Devleti'nin son dönemleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını ekonomik anlamda karşılaştırmak ve bu sonuçları gözlemleyebilmek benim için yorucu fakat çok verimli bir süreci ortaya çıkarmış oldu.

Doktora tez çalışması olarak bana bu konuyu öneren ve yardımlarını gördüğüm sayın hocam Prof. Dr. Salim CÖHCE'ye ve danışman hocam Doç. Dr. Recep ÖZMAN'a teşekkürlerimi sunarım. Her iki hocam da çalışmam süresince destek ve teşviklerini esirgemediler. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında uygulanan tütün politikalarının ve dönemin ekonomi zihniyetinin daha iyi anlaşılmasına sağlayacağı katkı dolayısıyla hocalarımla yol göstericiliği sonucunda ortaya çıkmıştır.

ÖZET

1500'lü yıllarda Amerika'dan Avrupa'ya oradan da Türkiye'ye gelen tütün zaman içerisinde iktisadi ve sosyal hayatta kendisine önemli bir yer edinmiştir. Tütün, bütün sınırlamaları ve yasakları alt üst ederek kendisini kabul ettirmeyi başarabilmiştir. Öyle ki 1800'lü yıllarda bütçe açıklarını kapatmaya çalışan Osmanlı hükümetlerinin can simidi haline gelmiştir. 1862 yılından itibaren devlet tekeli uygulanan Osmanlı tütünü Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasının ardından 1883 yılında "*Memalik-i Şahane Duhanları Müşterek-ül Menfaa Reji İdaresi*" adı altında özelleştirildi. Ancak tütünün yabancı sermayeli Reji Şirketi'nin denetimine geçmesiyle toplumda büyük bir rahatsızlık oluşmuş ve kaçakçılık olayları ile birlikte toplumsal ve ekonomik alanda onarılması zor yaralar açılmıştır. Sözleşme süresinin bitmesine yakın halkta ve devlet yöneticilerinde Reji İdaresi'nin sonlandırılması yönünde büyük beklentiler oluşsa da dönemin siyasi ve ekonomik şartları buna izin vermemiştir. 1914'te süresi dolan Reji İdaresinin sözleşmesi savaş şartları altında 15 yıl daha uzatıldı. Millî Mücadele esnasında Reji İdaresinin gelirlerine el konulmak suretiyle Millî Mücadeleye kaynak yaratıldı. 1925 yılında dört yıl daha işletme hakkı bulunan Tütün Rejisi, zamanını doldurması beklenmeden Fransızlardan devletçe satın alınarak lağvedildi. Tüm hak ve yükümlülükleri devlete devredilerek İnhisar İdaresi kuruldu.

Toplumda her ne kadar tütün ticaretinin tamamen serbest bırakılmasına yönelik bir beklenti mevcut olsa da kurulan idarenin hazine adına çalışıyor olması memnuniyetsizlikleri büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. 1929 yılında çıkan Büyük Buhran da tütüncülüğe darbe vurmuştur. II. Dünya Savaşı'yla beraber satışlar iyi gitse de Amerika'nın savaş sonrasında Avrupa pazarlarını Türkiye'ye kapatması ve Marshall yardımları Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bütün bu zorlu sürece rağmen Cumhuriyet İdaresi tütün gelirlerini kalkınma için kullanmaya çalışmış ve bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Anahtar kelimeler: Tütün, Reji, İnhisar İdaresi, Tütün İhracatı, Tütün Politikaları.

ABSTRACT

Tobacco that has been brought to Europe from America and from there to Turkey in the 1550s has had an important place for itself in the economic and social life. Tobacco has succeeded in making itself accepted by upholding all restrictions and prohibitions against it. In fact it's become the lifeline of the Ottoman governments that tried to close the budget deficits in the 1800s. Ottoman tobacco that had been under state monopoly since 1862 was privatized in 1883 under the name of "Memalik-i Şahane Duhanları Müşterek-ül Menfaa Reji İdaresi" after the establishment of Düyün-u Umumiye (National Debt) administration. However, when the tobacco was taken under the control of the foreign-owned Reji administration, a major discomfort occurred in the society and alongside with the smuggling incidents, it caused wounds that were difficult to repair in social and economic fields. Although there were high expectations for the termination of the Reji Administration among the public and state administrators close to the expiration of the contract, the political and economic conditions of the period did not allow it. The contract of Reji administration that expired in 1914 was extended for 15 years under war conditions. During the National Struggle, a source was created for the National Struggle through seizing the revenues of the Regional Administration. In 1925, the Tobacco Regime, which had the right to operate for four more years, was purchased from the French and abolished by the state without waiting for its expiration. All rights and obligations were transferred to the state and the Inhisar (private) Administration was established. Although there was an expectation for the complete liberalization of tobacco trade in the society, the fact that the established administration had been working on behalf of the treasury largely eliminated dissatisfaction. The Great Depression, which emerged in 1929, also hit the tobacco business. Despite good sales, with World War II and the USA's closing European markets to Turkey after the war and Marshall Aids adversely affected Turkey's economy. Despite all this difficult process, the Republican Administration had tried to use tobacco revenues for development and had been largely successful in this.

Key words: Tobacco, Reji, Inhisar Administration, Tobacco Exports, Tobacco Policies.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xiii
TABLolar DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDEKİ TÛTÛN KURUM VE UYGULAMALARININ CUMHURİYET TÛTÛN POLİTİKALARINA ETKİLERİ

A. OSMANLI'DA TÛTÛNÜN VERGİLENDİRİLME USULLERİ.....	14
a. TÛtÛn Gelirlerinin Osmanlı Ekonomisine Dahil Olma Süreci	14
b. İnhisar-ı Duhan İdaresi ve Bandrol Dönemi	18
c. RÛsum-u Sitte İdaresi	20
ç. Duyun-u Umumiye ve Reji İdaresi	21
B. OSMANLI REJİ SİSTEMİNDEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÛTÛN TEKELİ SİSTEMİNE GEÇİŞ.....	33
a. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde TÛtÛnün Geleceği İle İlgili Yapılan Görüşmeler ve Alınan Kararlar	33
b. İlk TBMM Hükümetlerinin Reji-İnhisar ve TÛtÛncülük Hakkındaki Görüşleri ve Uygulamaları.....	36
c. Mustafa Kemal Atatürk'ün Ziraat, TÛtÛncülük ve İhracat İle İlgili Düşünceleri	45

İKİNCİ BÖLÜM
CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TÜTÜN TEKELİ SİSTEMİ VE
POLİTİKALARI

A. TÜTÜN HAKKINDA ÇIKARILAN KANUN, NİZAMNAME VE YÖNETMELİKLER	50
a. Hükümet ve Reji Şirketi Arasında İmzalanan 13 Haziran 1923 Tarihli Sözleşme ile 1925 Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı Hakkında Kanun	50
b. 1930 Tütün İnhisar Kanunu	51
c. 1938 Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu ve Süreç İçerisinde Gerçekleşen Değişiklikler	53
B. TÜTÜN İDARESİ'NİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ	57
a. Reji İdaresi Sözleşmesi'nin Fesih Edilmesi.....	57
b. Geçici Tekel İdaresi'nin Kurulması	60
c. Tekel Genel Müdürlüğünün Kurulması ve Süreç İçerisinde Meydana Gelen Yapısal Değişiklikler	63
ca. Tekel Bünyesinde Faaliyet Gösteren Tütün Fabrikaları	65
cb. Türk Tütün Limited Şirketinin Kurulması	70
cc. Milli İktisat Vekaleti ve Dış Ticaret (Türk Ofis) Reisiğinin Kurulması....	74
C. CUMHURİYET DÖNEMİ TEKEL UYGULAMALARI VE KAÇAKÇILIK .	76
a. Reji Yönetim Anlayışı ve Kültürünün Cumhuriyet Tütün İnhisar İdaresi Yönetim Anlayışına Etkileri.....	76
b. Tütün Rejisinin Ortadan Kaldırılmasının Toplumsal ve Ekonomik Sonuçları	78
c. Türk Toplumunun Tekel Sistemi'ne Yaklaşımı	80
ç. Reji ve Tekel Dönemlerinde Tütün Kaçakçılığının Sebepleri ve Alınan Tedbirler	82

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE UYGULANAN TÜTÜN POLİTİKALARI DOĞRULTUSUNDA TÜTÜNÜN ÜRETİMİ VE TÜTÜNDE KALİTEYİ ARTTIRMAYA YÖNELİK GİRİŞİMLER

A. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE TÜTÜN TARIMI ÖZELİNDE EKONOMİK YAPI	90
a. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'nin Genel Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Tütün Politikaları	90
b. Türk Çiftçisinin Genel Durumu ve Tütün Üreticilerinin Ekonomik Koşulları	102
c. 1929 Büyük Dünya Buhranının Tütün Üretimi ve İhracatı Üzerindeki Etkileri	111
ç. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Dünya'da ve Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliği	122
d. Tütün İmalatının Süreç İçerisindeki Gelişimi ve İnhisar İdaresinin İşlenmiş Tütün Satışları.....	130
B. TÜTÜN TARIMININ GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK ÇABALAR VE TÜTÜN TARIMININ ÜLKE SERMAYESİ İÇİNDEKİ ROLÜ	134
a. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Gerçekleştirilen Tütün Kongreleri	134
aa. 1931 I. Ziraat Kongresinde Tütüncülüğün Geliştirilmesine Yönelik Fikirler.....	135
ab. 1934 Yılı Tütüncüler Kongresi.....	138
ac. 1943 Yılı İzmir Tütün Kongresi	146
aç. 1950 Yılı Türkiye Tütün Kongresi	149
b. Cumhuriyet Döneminde Türk Tütüncülüğünün Dünya Piyasaları Karşısındaki Konumu.....	150
c. Tütünün Kalitesini ve Pazar Payını Arttırmaya Yönelik Çabalar	154
ç. 1923-1950 Döneminde Tarım ve Tütün Üretiminin Sermaye Birikimi İle İlişkisi	164

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜTÜNÜN İHRACATI VE VERGİLENDİRİLMESİ DOĞRULTUSUNDA TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKISI

A. TÜTÜN İHRACATI	168
a. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ekonomik Koşullar ve Tütün İhracatı	168

aa. Almanya ile Türkiye Arasındaki Ticari İlişkilerde Tütünün Payı	182
ab. Türkiye ile Çekoslovakya Arasında Yapılan Tütün Ticareti.....	187
ac. Türkiye ile Tütün Ticareti Yapan Diğer Ülkeler	192
b. Türk Tütün Tohumlarının İhracının Yasaklanması.....	200
c. 1930'larda Dünya'da Başlayan Tekelleşme Eğiliminin Türk Tütün Üretimine Etkileri ve Uygulanan Politikalar	201
ç. Dünya Piyasalarında Tütün İhracatı Yapan Ülkeler.....	205
d. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'nin Tütün İhracatı Üzerindeki Etkileri.....	215
B. TÜTÜNÜN VERGİLENDİRİLMESİ	225
a. Tütünün Vergilendirilmesinde İnhisar ve Bandrol Usullerinin Karşılaştırılması.....	225
b. 1925'te Tütün İnhisar İdaresinin Kurulmasıyla Vergi Gelirleri ve İhracat Arasındaki İlişki.....	234
c. Tütün Vergisinin Tahsilatı ve Türkiye Ekonomisine Katkısı	238
SONUÇ	241
BİBLİYOGRAFYA	245
EKLER	262

KISALTMALAR

BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri
MGM	: Muamelat Genel Müdürlüğü
KDB	: Kararlar Daire Başkanlığı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
BÖKM	: Başkanlık Özel Kalem Müdürlüğü
A.g.e	: Adı Geçen Eser
A.g.m	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Hzl.	: Hazırlayan
Çev.	: Çeviren
C.	: Cilt
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğeri/ Ve devamı
Yay.	: Yayımlayan
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Reji Dönemi'nde Tütün Üretimi-Elde Edilen Verim ve Çeşitli İstatistikler.....	28
Tablo 1.2. Osmanlı Devleti'nin 1887-1911 Arası Yaprak ve İşlenmiş Tütün İhracatı.....	30
Tablo 2.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Miras Kalan Fabrika ve Atölyeler.....	66
Tablo 2.3. Tütün Fabrika ve Atölyelerin 1925-1950 Yıllarındaki Üretim Miktarları.....	69
Tablo 2.4. On Yıllık İşçi İstihdamı ve Alınan Ücretler.....	79
Tablo 3.1. 1927-1935 Nüfus Sayımlarına Göre Türkiye Nüfusu.....	102
Tablo 3.2. 1935-1950 Yıllarında Tütün Çiftçisinin Eline Geçen Fiyatlar.....	110
Tablo 3.3. 1925-1930 Yıllarında Üreticiden Alınan Tütünlerin Miktar ve Kıymeti.....	114
Tablo 3.4. Bazı İthalatçı Ülkelerin Tütün Üretim Miktarları.....	119
Tablo 3.5. Türkiye'nin 1931-1933 Yıllarındaki Tütün ve Tütün Ürünleri İhracatı.....	121
Tablo 3.6. Cumhuriyet Dönemi Tütün Ekim Alanı ve Üretim Miktarları 1.....	125
Tablo 3.7. Cumhuriyet Dönemi Tütün Ekim Alanı ve Üretim Miktarları 2.....	125
Tablo 3.8. Türkiye'nin 1920-1937 Arası Tütün Üreticisi ve Köy Sayısı.....	126
Tablo 3.9. Türkiye'nin 1925-1931 Yıllarındaki Yaprak Tütün İhracatı.....	131
Tablo 3.10. Türkiye'nin 1925-1931 Yıllarındaki İşlenmiş Tütün İhracatı.....	132
Tablo 3.11. Almanya'nın 1930-1933 Yılları Arasındaki Şark Tütün İthalatı.....	151
Tablo 3.12. Yaprak Tütün Bakım-İşleme Evleri ve Tütün Saklama Hacimleri.....	161
Tablo 3.13. 1932-1937 Yılları Arasında Açılan Tütün Örnek Tarlaları.....	162
Tablo 4.1. Türkiye'nin 1930-1937 Yılları Arasındaki Tütün İhracatı.....	174
Tablo 4.2. Türkiye'nin 1940-1949 Yılları Arasındaki Tütün İhracatı.....	181
Tablo 4.3. Türkiye'nin 1925-1950 Yılları Arasındaki Başlıca Ürünlerinden Elde Edilen İhracat Gelirlerinin Karşılaştırması.....	181
Tablo 4.4. 1927 Yılında ABD'ye Yapılan Tütün İhracatı.....	192
Tablo 4.5. Türkiye ve Bulgaristan'ın 1925-1930 Yılları Tütün İhracat Durumu.....	208
Tablo 4.6. Bulgaristan'ın 1930-1936 Yılları Tütün İhracat Miktarları.....	209
Tablo 4.7. Belli Başlı Ülkelerin 1930-1935 Yıllarındaki Ortalama İthalat ve İhracatı.....	210

Tablo 4.8. Türkiye ve Yunanistan'ın 1925-1930 Yılları Üretim ve İhracat Durumu.....	211
Tablo 4.9. Yunanistan'ın 1930-1936 Yıllarındaki Üretim ve İhracat Miktarları	214
Tablo 4.10. 1923-1931 Yılları Tütün İhracatının Genel İhracat İçindeki Payı	238
Tablo 4.11. 1932-1940 Yılları Tütün İhracatının Genel İhracat İçindeki Payı.....	239

GİRİŞ

Tütünün ilk olarak nerede ve ne zaman çıktığı, dünyaya nasıl yayıldığı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerin hangisinin daha doğru olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Amerika, Çin, İran, Mısır, Avustralya gibi ülkelerde yabancı olarak yetişiyor olması konuyu daha da karmaşık hale getirmektedir. Ancak kesin olan şudur ki tütün, Amerika'nın keşfinden sonra tüm dünyaya yayılmış ve kullanılmaya başlanmıştır¹. Tütünün, eski dünyada zaten var olduğuna dair görüşler ise dönemin kaynaklarından kanıtlanamamaktadır². Tütün yaprakları, 1500'lü yılların ortalarında Güney Asya'ya, ulaşmıştı. 17. yüzyılın başlarında ise Çin ve Japonya'ya kadar ulaşmıştı³. Tütün, kullanımının artmasıyla beraber hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da birçok açıdan tartışmalara sebep olmuş, tütün kullananlar yasaklamalar ve cezalara maruz kalmıştır. Tütüne uygulanan yasaklamalar sadece Osmanlı'da değil aynı zamanda Avrupa ve Amerika'da da söz konusuydu⁴.

Avrupa kültürüne hızlı bir şekilde giriş yapan tütün toplumsal ve ekonomik ilişkilerde belirleyici olmuştur. Tütün keyif verici maddeler içerisinde mevcut sistemleri yerinden oynatıp dönüştüren en etkili ürün konumuna gelmiştir. Tütünün kullanımı Avrupa'da uzun bir süre "duman içmek" ve "duman soğurmak" tabiriyle ifade edilmiş⁵, ilerleyen zamanlarda "tüttürmek" tabiri yerleşmiştir. Tütünün ana maddesi olan nikotin ise adını tütünü Fransa'ya getiren Portekiz sarayındaki Fransız elçisi Jean Nicot'tan almaktadır⁶. Nicot, tütünün tıbbi özellikleri hakkında yazılar yazarak bu bitkinin her derde deva bir ilaç olduğunu iddia etmiştir. Kraliçe'nin oğlu II. Francis'in migren rahatsızlığı için Fransa sarayına enfiye göndermiştir⁷. Böylece

¹ Salih Zeki, **Türkiye'de Tütün**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1928, s. 11.

² H. Nezihi Erkson, **Türkiye Tütünleri**, Birinci Kısım: Tütünün Türkiye'deki Tarihi, Yeni Matbaa, İstanbul 1954, s. 12.

³ James Grehan, **Smoking and "Early Modern" Sociability: The Great Tobacco Debate in the Ottoman Middle East (Seventeenth to Eighteenth Centuries)**, American Historical Review, December 2006, s. 1354.

⁴ Fehmi Yılmaz, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005, s. 7.

⁵ Detlef Bluhm, **Colombus'tan Davidoff'a Tütün ve Kültür**, Çev.: Zehra Aksu Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara 2001, s. 35.

⁶ Wolfgang Schivelbusch, **Keyif Verici Maddelerin Tarihi/Cennet, Tat ve Mantık**, Çev.: Zehra Aksu Yılmaz, Genesis Kitap, Ankara 2012, s. 109.

⁷ **Tobacco in History and Culture: An Encyclopedia**, Jordan Goodman, Editor in Chief, Volume 1, 2004, s. xiii.

giderek toplumların hemen hemen hepsinde tıbbi bir malzeme ve ilaç gibi algılanmaya başlamıştır.

16. yüzyılda Akdeniz üzerinden Osmanlı topraklarına girmiş olan bu madde tabaka olarak adlandırılırken halk arasında tütün olarak tanımlanmıştır. Osmanlı topraklarına getirilişine dair farklı tarihler söz konusudur. Hezarfen Hüseyin Efendi'ye göre 1598, Peçuyulu İbrahim'e göre 1600, Kâtip Çelebi'ye göre 1601, Naima'ya göre 1606 yılında gelmiştir⁸.

Osmanlı'da tütüne yasaklama ilk kez 1611 yılında I. Ahmed zamanında getirildi. İngiltere'den gelen tabaka adındaki bu yaprağın ticareti yasadışı bir eylem olarak kabul edilmekteydi. Tütünü Osmanlı toplumuna İngilizler getirdi. İslam dünyası tütünle karşılaştığı andan itibaren bu maddenin kullanımı ile ilgili farklı görüşler ileri sürüldü. Birçok fakih ilk zamanlarda bu ürünü şaraba benzeterek haram diye nitelendirdi. Bununla beraber bazı sofi çevreler tütün içmeye başlamış ve tütünü mubah kabul etmişlerdi. Tütünün insan sağlığına etkilerinin tam olarak bilinmemesiyle birlikte Kuran ve sünnetle konunun açıklanamıyor olması da karmaşıklığı arttırıyordu. Birçok kişi gibi dönemin İslam alimlerinden Akhisari'nin tütüne karşı çıkmasının en önemli gerekçesi tütünü Müslüman ülkelere kafirlerin yani İngilizlerin getirmiş olmasıdır⁹. İstanbul'da cerrah şeyhi İbrahim Efendi, Fatih Camisi'nde tartışmalara girmiş ve insanlara vaazlar vermiştir. Ancak bütün çabalara rağmen insanlar bu alışkanlıktan vazgeçmeyince İbrahim Efendi de pes etmek zorunda kalmıştır. Bu sebeple IV. Murad'ın tütün yasağına Akhisari'nin ve İbrahim Efendi'nin de destek vermiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. IV. Murad'ın vefatından sonra tütün kullanımı konusunda sürüp giden belirsizlik kendisi de bir tütün müptelası olan Bahai Efendi tarafından yayınlanan fetva ile son buldu. Tütün bu fetvaya göre mubah olmaktan çıkıp helal oldu¹⁰.

1699 yılında Kahire'de yaşanan bir olay tütün içmenin toplumlar tarafından nasıl algılandığını göstermekteydi. Günümüzde insanlar rahatlıkla tütün

⁸Fehmi Yılmaz, "Tütün", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tutun#1> (30.10.2018), s. 1.

⁹ Ahmed er-Rûmî el-Akhisari, **Tütün İçmek Haram Mıdır?**, Çev.: Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015, s. 8.

¹⁰ Kâtip Çelebi, **İslam'da Tenkit ve Tartışma Usulü**, Sadeleştiren: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1990, s. 66.

kullanabilmekteyken din ve ahlakı savunduğunu iddia eden Kuzey Afrikalı bir grup, Müslüman hacıların bulunduğu bir kervanı hedef alarak saldırı gerçekleştirdi. Üzerinde tütün bulunan herkesi dövdüler. Ancak pazar yerinde bulunan insanlar tarafsız kalmayarak Kuzey Afrikalı gruba saldırdı. Askerlerin saldırgan Afrikalı grubu hapse atmasıyla olaylar yatışabildi¹¹. Tütünün bu kadar büyük dirençlerle karşılaşması insanlar arasındaki sosyal etkileşimi ve kültürü hızlı bir şekilde dönüştürmesi ve keyif verici davranışları teşvik ederek insanların özgüvenini arttırmasıyla alakalıydı.

Tütünün, eski dünyaya yayılmasıyla beraber karşılaştığı direnç ve karşı koymaların dini ve ekonomik sebepleri bulunmaktadır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla hem Avrupa'da hem de Osmanlı'da ekonomik sebepler ağır basmaktadır. Çünkü bağımlılık yapan bu ürün, talebin artmasıyla mevcut tarım ve vergi sisteminde zorunlu değişikliklere sebep olmuştur. Osmanlı topraklarında yasaklanması çeşitli gerekçelere dayandırılmaktadır. Ege'de balmumu üretimine tütün üretiminin tercih edilerek sarayın balmumu ihtiyacının aksatılması¹², keyif veren bir madde olması sebebiyle kahvehanelerde müptelalarının mevcut düzene muhalif görüşler ortaya koyması¹³, 1633 büyük İstanbul Cibali yangınına tütünün sebep olduğu iddiası v.s. bu sebepler arasındadır¹⁴. Bu gerekçelerden birisinin ya da hepsinin geçerli olması ihtimal dâhilindedir. Ancak kesin olan şudur ki toplumların kendi iç dinamikleri bu sınırlamaları aşarak kendisini baskın yönetimlere kabul ettirmiştir. Öyle ki kabul ettirmenin ötesinde vergi gelirlerini arttırması sebebiyle zaman içerisinde önemli ölçüde içselleştirilmiştir.

Karacaoğlan'a ait olduğu düşünülen Türki-i Duhan adlı bir şiirde tütünün toplumların ve insanların yaşantısına olan etkileri etkili bir şekilde ifade edilmektedir.

*Ahir zaman olduğu neden bellidir
Bir lahza tütünsüz olamaz olduk*

¹¹ James Grehan, **a.g.m.**, s. 1352.

¹² Tiğınçe Oktar, **Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1992, s. 25.

¹³ Filiz Dıgıroğlu, **Trabzon Reji İdaresi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007, s. 19.

¹⁴ Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı Tarihi IV**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1977, s. 13.

*İnsan oğlanları hep bir halde
Büyüğün küçüğün bilemez olduk
Bir yeşil yapraktır tarlada biter
Başka bazergâni var, alır da satar
Kazancımız ancak tütüne yeter
Evimize etmek (ekmek) alamaz olduk
Ya İlahi! Nice olur bizim halimiz
Ahirette sen doğru eyle halimiz
Tütün kahveden değmez elimiz
Beş vakit namazı kılamaz olduk
Karacaoğlan bunu böyle söyledi
İndi aşkın deryasını boyladı
Tütün kahve bizi harap eyledi
Mandalı kasaya koyamaz olduk¹⁵*

Tütün toplumların sosyal yaşantısında olduğu gibi ekonomik yaşantılarında da büyük dönüşümlere sebep oldu. Birçok coğrafyada çeşitli cins ve kalitelerde yetişen bu ürün çeşitli kullanım biçimlerine de sahipti. Tütünlerin kendi içerisinde birçok çeşidi bulunmaktadır. Bir diğer tütün türü ise Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'da yetişen Yakın Şark tütünüdür. Bu tütün genellikle harmanlarda kullanılmaktadır. Hindistan, Çin ve Japonya'da üretilen kalitesi düşük ve ucuz Uzak Şark tütünleri ise yine saf veya harman haliyle özellikle kendi bölgelerinde tüketilmektedir. Küba gibi Güney Amerika ülkelerinde ise yüksek kaliteli puro tütünleri yetiştirilmektedir. Tütünün belli başlı kullanım şekilleri sigara, puro ve pipodur. Enfiye (toz halindeki tütünün burundan çekilmesi) ve ağızda çiğneme usulleri ise belirli dönemlerde kullanılsa da çok fazla rağbet görmemiştir¹⁶. Virginia ve Maryland tipi tütünler Amerika'da Şark tütünleriyle harmanlandıktan sonra kullanılırken İngiltere'de saf olarak kullanılmaktadır. Tütünün sigara şeklinde tüketimi ile ilgili kaynağının İspanya ya da Rusya olduğu iddia edildiği, gibi bir Türk icadı olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Öyle ki 1831 yılında Mısırlı İbrahim Paşa'nın, Akka kuşatmasında çubuk bulamayan Türk askerleri tütünlerini fişenk sarmak için kullanılan ince kağıtlara sararak içmişlerdir¹⁷.

¹⁵ Bu şiir farklı konulara dair karma bir kitapta yer almaktadır. Kitabın adı ve tarihi net değildir. Bkz. http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=Bel_Yz_K_0270

¹⁶ Refik Şükrü Suvla, **Dünya Piyasasında Türk Tütünleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 172.

¹⁷ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 112, Mart 1940, s. 126.; H. Nezih Erkson, **a.g.e.**, s. 74.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin tarım yoluyla yaptığı ihracat gelirleri tüketim için yapılan ithalat düzeyinin altındaydı. Saray ve bürokrasi sınıfı yüksek maaşlar ve israflar içerisindeydi. Avrupalı sermayedarlardan alınan borç paraları bu giderlere harcanmaktaydı. Gerek yerli gerek yabancı sermaye sahipleri rüşvet ve ikili ilişkiler yoluyla bu grupları ve devleti borçlandırıp, tarımla uğraşan Türk çiftçisinin emeğini ve artı ürününü sömürüyordu¹⁸.

1875 yılında Avrupa'da meydana gelen mali kriz, içinde bulunduğu ekonomik bağımlılıklar sebebiyle Osmanlı'yı derinden sarsmıştı. Alınan borçların faizi gelirlerin çok üstündeydi. Üstelik alınan borçlar gelir arttıracak alanlarda kullanılmıyordu. Yabancı tüccar ve azınlıklar kapitülasyon rejimi sayesinde kendisini koruyabiliyor ve devletin vergilendirmesinden kurtulabiliyordu. Devletin en önemli kaynağı tarımdan sağlanan Aşar vergisiydi. Ancak hem 1875'te yaşanan kıtlık hem Türk çiftçisinin içerisinde bulunduğu zorluklar bu alanda bir vergi artışını desteklemiyordu. Bütün bu sürecin üzerine Osmanlı-Rus savaşı eklenince Osmanlı Devleti için Düyun-u Umumiye'ye teslim olmaktan başka çıkar yol kalmamıştır¹⁹.

1900'lü yıllarda tütün üretimi hızla artmakta ve Avrupa ile Amerika'dan gelen taleplere yetişilememekteydi. Çoğunluğu Avrupa'ya giden tütünlerin sanayi merkezi Kavala idi. Selanik işlenmiş tütünlere ev sahipliği yaptığı gibi birçok sigara fabrikası da burada bulunmaktaydı. Tütün sanayisi gün geçtikçe ilerliyor ve diğer sanayi alanlarını da etkiliyordu. Fabrikalarda çalıştırılmak üzere ucuz işgücü olan kadınlar iplik fabrikalarından tütün fabrikalarına kayıyordu. İplik fabrikalarına göre daha yüksek ödemeler alan kadınlar tütün fabrikalarını tercih ediyordu²⁰.

Emperyalizmin en önemli ulaşım aracı demiryolu yapımı idi. Bu sayede ticaretini rahatlıkla gerçekleştiriyor ve sermayesini arttırıyordu. Emperyalist ülkeler doğrudan işgal edemediği ülkelere demiryolları yaparak, borçlar vererek o ülkelerin mali ve vergi sistemlerini ele geçiriyordu. Osmanlı Devleti'nde Düyun-u Umumiye

¹⁸ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 68.

¹⁹ Gülten Kazgan, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 27.

²⁰ Donald Quataert, **Selanik'teki İşçiler, 1850-1912**, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, Der.: Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, Çev.: Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, s. 108.

ve Reji kuruluğu bu yayılma politikasının bir sonucuydu. Osmanlı Devleti, kendisini emperyalizmin bu sistemli kuşatmasından koruyacak araçlardan yoksundu²¹.

Avrupa sermayesi, Anadolu'da üretilen artı ürünü kendi ülkesinde elde ettiği artı ürünlerle birleştirerek büyütürken Osmanlı Devleti'ni işlevsiz bir konuma getirmeyi kendisine ilke edinmiştir. Söz konusu sermaye bu eylemini devam ettirebilmek amacıyla elde ettiği artı ürünü demiryolu yapmak suretiyle kullanmış ve kilometre garantisi sayesinde Osmanlı Devleti'ni daha bağımlı ve işlevsiz hale getirmiřtir²². Demiryolları, vergi gelirlerinin toplanmasını kolaylaştırdığı gibi kaçakçılığın önlenmesinde de önemli bir rol oynuyordu. Bu sebeple Düyun-u Umumiye İdaresi her fırsatta demiryolu faaliyetlerine destek olmaktan çekinmiyordu²³. I. Dünya Savaşı'nın öncesinde yabancı sermaye sanayi hariç hemen hemen bütün alanlarda kök salmıştı. Demiryolu ve kredilerle Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığı yok edilmişti²⁴.

1913 yılında yabancı sermayenin yurt içindeki dağılımı incelendiğinde 309 milyon kuruş ile tütün sektörü ilk sırada yer almaktaydı²⁵. Bununla birlikte tütünün Osmanlı ihracatındaki payı ise %10 civarındaydı²⁶. İtalya, Trablusgarp savaşının maliyetini karşılayabilmek için Düyun-u Umumiye'den borç para almıştı. Türkiye'den elde edilen kârlar böylece Türkiye'ye karşı kullanılabilirdi. Türk halkı kendisine saldırı düzenleyen güçleri dolaylı olarak finanse etmiş oluyordu²⁷.

Uluslararası bankalar, uluslararası sermayelerin önemli bir etkileşim biçimiydi. Sermaye sahibi ülkeler borç veriyorsa borçlu ülkelerin başka ülkelerle ticaret yapmasını ya da etkileşime girmesini istemiyorlar ve verdikleri borç karşılığında kendi mallarını satmak için baskı uyguluyorlardı. Bu duruma "*bağımlı borç verme*" işlemi de deniyordu. Ancak çıkarları gerektirdiğinde ortaklaşa hareket

²¹ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 13.

²² Rosa Luxemburg, **Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984, s. 142.

²³ A. du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi**, Ankara 1978, s. 354.

²⁴ A. D. Novıçev, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi**, Çev.: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara 1979, s. 7.

²⁵ Tefvik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 119.

²⁶ Şevket Pamuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 130.

²⁷ Niyazi Berkes, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz-1**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1997, s. 51.

edip büyük şirketler de kurabiliyorlardı. Osmanlı Bankası tarafından kurulan Fransız-İngiliz ortaklığı İstanbul Liman şirketi bu duruma bir örnekti. Yine Osmanlı Bankası tarafından Osmanlı tütün tekeli ortak sermayeli bir Fransız şirketi olan Reji İdaresi'ne veriliyordu²⁸.

Tütün Rejisi ve Düyun-u Umumiye Osmanlı Devleti'nin borçlarını tahsil etmenin yanı sıra çok yönlü ve işlevsel bir boyuta da sahipti. 1892 yılında ülkedeki bütün risklere karşı sigortacılık yapmak üzere 30 yıllık bir imtiyazla Osmanlı Umum Sigorta şirketi kuruldu. Ancak bu şirkete Osmanlı Bankası, Tütün Rejisi ve Düyun-u Umumiye de ortak olmuştu. Osmanlı Bankası'nın şubeleri ve Reji'nin ülkenin dört bir tarafına yayılmış olan büroları sigorta şirketine acente hizmeti vermekteydi²⁹. Osmanlı Devleti'nin bütün şehirlerinde Düyun-u Umumiye ve Reji acentesinin bulunması sömürgeci güçlerin uygulamakta olduğu sistemli politikaların bir sonucuydu³⁰. Uluslararası sermaye bütün imkanlarını kullanarak ülkede kök salmaya çalışıyor ve bunda da başarılı oluyordu.

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda o kadar kötü bir maliye yönetimi sergilemişti ki Düyun-u Umumiye İdaresi'nin faaliyetleri ve bütçeye açık verdimemesi kendisi açısından olumlu meziyetleri gibi gösterilebilmiştir³¹. Oysaki Osmanlı'yı sürekli borçlandıran ve bu sayede yüksek oranlarda faiz geliri elde eden bu idare demiryolu inşası sayesinde sömürsünü zirveye taşımıştı.

Osmanlı Devleti'nin gelirlerine doğrudan el koyan Düyun-u Umumiye İdaresi hem Reji hissedarlarına hem de Osmanlı Devleti'ne para kazandıran bir kuruluş olarak görülmekteydi. Toynbee'ye göre Osmanlı'ya 1854-81 yıllarında borç veren tefecilerle 1926 yılındaki hissedarlar bonoların zaman içerisinde el değiştirmesinin de etkisiyle aynı zihniyette değildi³². Osmanlı'yı yüksek faizler ve hileli tutulan hesaplarla zarara uğratan bu hissedarlar Türk milliyetçilerinin duygusal anlamda yaşadıkları düşmanlıkları tatmin etmek için feda edilmişti.

²⁸ V. Necla Geyikdağı, **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yayın, İstanbul 2008, s. 159.

²⁹ V. Necla Geyikdağı, **a.g.e.**, s. 162.

³⁰ A. D. Novıçev, **a.g.e.**, s. 76.

³¹ A. du Velay, **a.g.e.**, s. 6.

³² Arnold J. Toynbee, **Türkiye III (Bir Devletin Yeniden Doğuşu)**, Çev.: Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2000, s. 33.

Fransızca bir kelime olan Reji ifadesi "emaneten idare" anlamına gelmekteydi. Muharrem Kararnamesiyle yönetimi Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakılan tütün gelirleri Reji İdaresi tarafından hükümet adına emaneten yönetilmekteydi. İdarenin uyguladığı politikanın amacı tütünden mümkün olduğunca kâr elde edebilmektir. Tütüncülüğü geliştirmek, ilerletmek ve köylüyü kalkındırmak kendi zararına gördüğü durumlardır³³. Bazı gözlemciler göre Reji İdaresi'nin belirlediği düşük fiyatlar tütün üreticilerini düşük kalitede tütün yetiştirmeye yönlendirmişti. Bu durum tütünün kalitesinin azalmasına ve toprakların da ihmal edilmesine sebep olmuştu³⁴. 1869-79 arasındaki on yıllık dönemde toplam ihracatın yaklaşık %3,72'sini, 1880 yılında yaklaşık %8'ini oluşturan tütün ihracatı Rejinin kurulmasıyla beraber %0,8'e düştü. Bunda Mısır pazarının kaybedilmesiyle birlikte kaçakçılık önemli rol oynamıştı³⁵.

I. Dünya Savaşı sırasında Aydın'da 40.000 Osmanlı lirasıyla Tütün Zürra Bankası milli bir girişim olarak planlanmıştı. Mallarını düşük fiyatlarla alan yabancı tüccarlara karşı tedbir amacıyla planlanan bu girişim Osmanlı'nın savaşı kaybetmesiyle yarım kalmıştı³⁶. İttihatçılar Aydın ili haricinde İzmir'de de üreticileri korumak amacıyla benzer girişimlerde bulunmuştu. 1917 yılında 100.000 Osmanlı lirası sermaye ile İzmit Sancağı-Düzce Kazası Kooperatif Tütün Müstahsilleri Anonim Şirket-i Osmaniye kuruldu. Bu kuruluşun tütün fiyatları belirlenirken üreticileri koruyabileceği bekleniyordu³⁷.

1920'li yıllar dünya düzenin yeniden kurgulanmaya ve kurulmaya çalışıldığı yıllardı. Avrupa, Sovyetler ve Türkiye'yi kapitülasyonlar benzeri uygulamalarla yayılmacı hareketlerine açık tutmaya çalışmış ancak bu iki ülke tarafından ciddi bir direnişle karşılaşmıştı. Lozan Antlaşması ile Almanya ve Rusya arasında imzalanan Rapallo Antlaşması bu isteklerin gerçekleşmesini engellemiştir³⁸.

³³ Hayri Mutluçağ, **Düyun-u Umumiye ve Reji Soygunu**, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 2, İstanbul 1967, s. 35.

³⁴ Charles Issawi, **The Economic History of Turkey 1800-1914**, The University of Chicago Press, United States 1980, s. 250.

³⁵ Orhan Kurmuş, **Emperyalizm'in Türkiye'ye Girişi**, Yordam Kitap, İstanbul 2012, s. 139.

³⁶ Zafer Toprak, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 84.

³⁷ Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 142.

³⁸ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 76.

I. Dünya Savaşı ve sonrasında meydana gelen olaylar ve yaşanan süreç sadece Osmanlı Devleti açısından değil aynı zamanda gelişmiş ülkeler açısından da büyük bir yıkım oldu. Gelişmiş ülkeler gelişmemiş ülkeler üzerindeki etkilerini kaybetmiş oldular. İki dünya savaşı arasındaki dönemde meydana gelen bu süreç ekonomik ve siyasi krizlerle geçti. Sınırlarla birlikte demografik yapılar da değişim gösterdi. Sovyetler Birliği'nin kuruluşu ve Türkiye'ye destek vermesi sömürgeci kapital güçleri çok zor durumda bıraktı³⁹. Mustafa Kemal, bu şartlar altında yürüttüğü Millî Mücadele hareketinden sonra ulusal ve bağımsız bir devlet kurma fikrini eyleme geçirmeyi başarabildi.

Millî mücadele döneminde savaşların da etkisiyle tarımsal üretim ve gelirlerinde önemli ölçüde azalma meydana gelmişti. Bu sebeple Anadolu'daki Osmanlı Bankası ve Reji İdaresi'nin gelirlerine ve depolarında bulunan ürünlerine de el konuldu⁴⁰. Aşar vergisinin kaldırılmasıyla beraber devletin elinde bulunan tuz, tütün ve şeker gelirleri vergi ihtiyacını karşılamaktaydı. Gümrük gelirleri 1929 yılına kadar sınırlı olsa da bu tekel ürünlerini kapsamıyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarım sektörünün içinde bulunduğu sorunlar kronikleşmiş ve önemli direnç noktaları oluşturmuş durumdaydı. Topraksız köylüler ile küçük ölçekli çiftçileri kalkındırmak için devlet, aşar vergisini kaldırarak kendisinden yana büyük bir fedakârlıkta bulundu. Ancak bu hamle tarımın içinde bulunduğu sorunları çözmeye yetmeyecekti. Devlet, küçük üreticiyi desteklemek, örgütlemek istemiş ancak bunda çok ağır davranmıştır. Bu kapsamda kooperatifleşme, tarım ürünlerinin fiyatlarını yükseltme, satın alma garantisi, topraksız çiftçiye toprak dağıtma gibi politikalar uygulanmış, ancak bu eylemler kapsamlı ve hızlı olmadığı için beklenen sonuçları verememiştir. Buna karşın devletin küçük ölçekli üreticileri destekleme girişimleri büyük üreticiler ve tüccarlar tarafından dirençle karşılanmıştır. Özellikle tütün gibi ihraç ürünlerine ait politikalar oluşturulurken bu direnişler daha da belirginleşmiştir. Büyük ölçekli üreticiler bir yandan tarım politikalarına engel olurken diğer yandan da devletten

³⁹ Gülten Kazgan, a.g.e., s. 42.

⁴⁰ **BCA, MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ**, [030.10/181.251.2], 19.04.1922.

aldığı desteği kalkınmadan yana değil kendi çıkarına kullanmıştır⁴¹. Türkiye'nin tarımsal politika düşüncesinde en önemli amacı kendine yetebilen bir ülke olmaktı. Bu sağlandıktan sonra tarımsal ürün ihracı yoluyla döviz kazanıp sanayi yolunda ilerleyebilmektir.

Türkiye, I. Dünya Savaşı'nın ardından tütün ihracatında İngiltere ve Mısır gibi önemli piyasalardaki hakimiyetini kaybetmiş bulunmaktaydı. Savaştan önce Türkiye'den ortalama 2-3 milyon kilo tütün alan İngiltere yaklaşık olarak 200-300 bin kiloya, Mısır ise 3-4 milyon kilodan 500-800 bin kiloya düşmüştür⁴². Tütüncülük açısından yaşanan bu olumsuzluk Cumhuriyet yönetimine miras kalmıştır. Türkiye'de tütün ekilen yerler üretim miktarı ve ekim sahasının genişliği bakımından incelendiğinde ortalama 570 km²'lik bir alan ortaya çıkmaktadır. Bu alanların %53'ü Batı Anadolu Bölgesinde, %27'si Karadeniz, %17'si Marmara'da ve %3'lük bir kısmı da Güney ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır⁴³.

1930-1950 yılları arasında Türkiye'de 10'un üzerinde yerli ve yabancı tütün şirketi kurulmuştur. Bu şirketler tütün alımı, imali, satışı ve ticaret ile ilgili her türlü işlemleri yapmak üzere İstanbul, İzmir gibi şehirlerde yer aldı. Kurulan şirketler sırasıyla şunlardır: Merkezi Çeşme olmak üzere "Tütüncüler ve Mahsulatı Arziya Kooperatif Ortaklığı", merkezi İstanbul olmak üzere "Mahsul Tütün İhracat Türk Anonim Şirketi", "Türk Tab Tütün İhracat Türk Anonim Şirketi", "Nemli Tütün Türk Anonim Şirketi", "Turan Tütüncülük Türk Anonim Şirketi", "Fumaro Türk Tütün Anonim Ortaklığı", "Yaprak Tütün Türk Anonim Ortaklığı", "Greek-Amerikan Tobacco Company Tütün Ticareti Türk Anonim Ortaklığı", "Türkiye Tütünleri Türk Anonim Ortaklığı", merkezi İzmir olmak üzere "Üzüm Tütün İhracat Türk Anonim Ortaklığı", merkezi Muğla olmak üzere "Muğla Tütüncüleri Türk Anonim Ortaklığı", merkezi Ankara olmak üzere "Austro-Türk Tütün Anonim Ortaklığı", merkezi İzmir olmak üzere "Enfes Tütün Türk Anonim Ortaklığı".

⁴¹ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 569, Cilt 1, Ankara 1988, s. 56.

⁴² **Türk Tütün ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 13.

⁴³ Muhsin Demir, **Türkiye'de Tütün Sahaları**, AÜDTCF, Yıllık Araştırmalar Dergisi 1 (1940-1941), İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1944, s. 323.

Cumhuriyet yönetimi tütüncülüğü Osmanlı Devleti gibi sadece doğrudan vergi geliri elde ettiği bir alan olarak görmedi. Tütün üretiminin geliştirilmesi için 1927 yılında Ziraat ve Fen şubesi kurularak bilimsel açıdan tamamlayıcı bir pozisyon alındı. Yine Tütün Enstitüsü kurularak bu işe bilimsel gözle bakacak nitelikli insan yetiştirme yoluna gidildi. Bu yaklaşım beraberinde Reji döneminden farklı olarak bir kalite artışı da getirmiştir.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nden sonra kooperatifleşme, anonim şirketler gibi usullerle tütün üreticileri korunmaya çalışılmış ancak bir türlü beklenen düzeyde istenilen sonuçlar elde edilememiştir. Sürekli döviz kaynaklarının arasında bulunan tütüncülük rasyonalizasyon, standardizasyon ve marketing adı verilen kavramlarla geliştirilmeye çalışılmıştır⁴⁴.

Türkiye'nin tütün ihracatında istenilen başarıyı elde edebilmesinin en iyi yolu da sadece Türk tütünlerinden yapılmış olan sigaraları satabilmektir. Çünkü Türkiye'nin yaprak tütünlerini satın alan şirketler bunları harman yapmak amacıyla kullanmaktadır. Bu sebeple Türk tütününün propagandası yaprak tütün satarak değil sadece sigara satarak yapılabilir. İnhisar İdaresi bu amaçla yurt dışında satış acenteleri kurmuştur. Bunlara ek olarak İngiltere, İsviçre ve Irak'ta Türkiye'den gönderilen harmanlarla kendi markaları altında sigara üreten fabrikalar açmıştır⁴⁵.

İnhisar İdaresi, zamanla tütün üretim ihtiyacının artmasıyla birlikte üretim tesislerini genişletmiştir. 1925 yılının sonlarına doğru Bitlis, Diyarbakır, Urfa ve Malatya'da küçük atölyeler kurulmuştur⁴⁶. 1939 yılına gelindiğinde ise Doğu bölgelerindeki ihtiyacı karşılamak üzere Malatya'da yeni bir fabrika kurulmuş, İstanbul Tütün Fabrikası ise yeni makinelerle modernize edilmiştir. Bunlara ek olarak pipo tütünü ve puro imaline de başlanmıştır⁴⁷.

Tütün ihracatı zirai ürünler içerisinde önemli bir yere sahiptir. Tütün bu yönüyle ekonomi açısından belirleyici bir rol oynamaktadır. Miktar açısından genel ticaret miktarına oranla az bir düzeyde olsa da değer açısından ortalama dörtte bir

⁴⁴ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:4, Cilt:25, Birleşim:71, (23.03.1950), s. 787.

⁴⁵ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 29 Birinci Teşrin 1933, İnhisarlar Matbaası, Fevkalade Sayı, s. 22.

⁴⁶ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 110, Ocak 1940, s. 1.

⁴⁷ **Cumhuriyet Rejiminde İnhisarlar**, T.C. İnhisarlar İdaresi, 29 Ekim 1943, İnhisarlar Matbaası, s. 3.

düzeyinde bir paya sahiptir. 1934 yılına kadar kıymet olarak azalsa da miktar açısından ciddi bir azalma söz konusu değildir. 1934'te miktar açısından belirli düzeyde bir düşüş olsa da kıymet azalışı kadar olmamıştır. 1935 senesi ile birlikte bu azalma ortadan kalkmış ve hem miktar hem de kıymet açısından eski oranlar elde edilebilmiştir⁴⁸.

Türk tütününü, Türkiye'nin ihraç ettiği önemli bir üründür. Dünyada Türk tütününü olarak tanınan bu ürün coğrafi yakınlık ve benzerlik sayesinde Bulgaristan ve Yunanistan'da aynı olmasa da benzer derecelerde üretilmektedir⁴⁹. Dış piyasalarda Türk tütününü olarak tanınan bu ürünü "Şark tütününü" adıyla yayma çabası da Türkiye'nin bu adlandırmadan dolayı sahip olduğu psikolojik üstünlüğü ortadan kaldırma isteğidir. Bunun en kolay yolu ise bu tütününü işleyip yıllarca emek verdikten sonra değerli hale getiren Türk çiftçisinin ve ulusunun adını kullanmak yerine coğrafi bir bölgenin adını kullanmaktır. Ancak burada gözden kaçırılan en önemli husus Şark kavramının göreceli olduğudur. Avrupalıların, "Şark Meselesi" örneğinde olduğu gibi Türk kelimesi yerine Şark kelimesini kullanmasının ekonomik alandaki benzeri yansıması bu şekilde ortaya çıkmıştır. Bu duruma çok basit bir örnek gerekirse Türkiye'nin Suriye, İran ve Irak gibi ülkelere ihraç ettiği tütünler coğrafi bakımdan Şark tütününü sayılamaz. Bu durumda bu tütüne Garp tütününü adını vermek daha doğru ve yerinde olacaktır.

Türkiye'nin ihraç alanlarını genişleterek satışlarını arttırabilmesi için "Türk Tütününü" ibaresini sadece kendi tütünleri için kullanılabilmesi gerekmektedir. Yunanistan ve Bulgaristan gibi benzer kalitede ürün üretip Türkiye'den aldıkları cüzi Türk tütününü aracılığıyla kendi tütünlerini Türk tütününü adıyla satan ülkelerin faaliyetleri Türkiye'nin ihracat alanını daraltan bir durumdur⁵⁰.

Tütün, Türkiye'nin ekonomik hayatında çok önemli bir rol oynamaktaydı. Tütünden tam anlamıyla verimli bir şekilde vergi alınmadığı Osmanlı dönemlerine

⁴⁸ **Türkiye Harici Ticaret Resmî İstatistiklerine Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Yazan: Şevket Kaya, Neşriyat No: 153, Tetkikler Serisi No: 78, Güneş Matbaası, İstanbul 1940, s. 52.

⁴⁹ **Tütün Raporu**, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Güven Basımevi, İstanbul 1938, s. 19.

⁵⁰ Refik Şükrü Suvla, **Türkiye'de Tütün İstihlaki ve İnhisar Fiyatları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1939, s. 86.; Refik Şükrü Suvla, **Dünya Piyasasında Türk Tütünleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 188.

kıyasla tütün Cumhuriyet yönetimi için adeta bir can simidine dönüşmüştür. İhracatın ortalama dörtte birini 1929-40 yılları arasında devlet bütçe gelirlerinin %10, 1941 yılından sonra ise %15'lik kısmını kapsamaktadır⁵¹.

Tütün gerek Osmanlı Devleti ve gerekse Cumhuriyet yönetimi açısından önemli bir gelir kaynağı ve ihracat kalemiydi. Tütünün nasıl vergilendirileceği her iki dönemde de üzerinde en çok tartışılan konulardan birisiydi. Bu vergilendirme meselesinin çiftçi, tüccar, devlet ve alacaklı devletler açısından öne sürülen farklı boyutları bulunuyordu. Ancak üzerinde ne kadar tartışılırsa tartışılın uygulanan yöntem genellikle tekel sistemiydi. Bu sistemin Osmanlı zamanında yabancı sermayeli Reji veya Cumhuriyet zamanındaki milli sermayeli tekel uygulamaları üretici, tüketici, tüccar, devlet yöneticileri, sermaye sahipleri gibi birbirinden farklı nitelik ve pozisyondaki gruplar dikkate alınarak incelenmiş ve tütünün Türkiye'nin kalkınmasında oynadığı rol ortaya konulmuştur.

⁵¹ Refik Şükrü Suvla, **a.g.m.**, s. 174.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİNDEKİ TÜTÜN KURUM VE UYGULAMALARININ CUMHURİYET TÜTÜN POLİTİKALARINA ETKİLERİ

A. OSMANLI'DA TÜTÜNÜN VERGİLENDİRİLME USULLERİ

a. Tütün Gelirlerinin Osmanlı Ekonomisine Dahil Olma Süreci

Tüketiminin artmasıyla beraber kârlı bir ürüne dönüşen tütünün Osmanlı çiftçisinin ilgisini çekmesi kaçınılmazdı. 1649 yılına gelindiğinde Aydın'dan, başlamak üzere Marmara, Balkanlar ve İç Anadolu dahil birçok bölgede üretim yapılmaktaydı. Aynı yıl içerisinde tütün ekimine koyulan yasağın hafifletilmesi büyük bir hareketlilik getirdi. 1691 yılına gelindiğinde 41 kazanın 819 köyünde 10.273 çiftçi, 10.177 dönüm alanda tütün üretimiyle uğraşmaktaydı. 1850 yılına gelindiğinde tütün üretimi yapılan kaza sayısı 367'ye ulaşmıştı⁵². 1627 yılında Aydın ve Saruhan'da tütün mukataası gelirlerinin müzayede yoluyla satıldığı bilinmektedir⁵³. 1683 yılında gümrük resmi adı altında tütünden de vergi alınmaya başlanmıştır⁵⁴. 1700'lü yıllarda Osmanlı, kendi pazarları için ihtiyaç duyduğu tütünü üretmekteydi. Bu sayede Doğu Akdeniz'de fiyat istikrarı korunabilmişti. Zamanla tütün kahveden daha ucuz ve ulaşılabilir bir hale gelmişti⁵⁵.

Karadeniz bölgesi Sinop'tan Trabzon'a kadar ana tütün bölgesine dönüşürken 1840 yılında Bafra'da tahmini olarak 800 ton, 1841 yılında ise Canik'te 2200 ton üretim gerçekleşmiştir. 1847 yılında Fransa önemli miktarda Samsun tütünü almıştı. Amerikan İç Savaşı da Türk tütünlerine olan talebi büyük ölçüde arttırdı. 1862 yılında Samsun ve Sinop'tan 3250 ton tütün ihraç edildi. 1870'lere gelindiğinde tütün tarımı İzmir bölgesinde yayılmaya başladı. Batı Anadolu'daki üretim 1902 yılında 3200 ton iken 1911 yılında 10.000 tona ulaştı⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nde tütünün önemli bir vergi kalemi olması 17. yüzyılda gerçekleşmiştir. Tütün, kullanımının artmasıyla birlikte ilk kez bu dönemde

⁵² Fehmi Yılmaz, **a.g.m.**, s. 1.

⁵³ H. Nezihi Erkson, **a.g.e.**, s. 38.

⁵⁴ Mustafa Bozdemir, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız**, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, Yayın No: 2010-79, İstanbul 2011, s. 459.

⁵⁵ James Grehan, **a.g.m.**, s. 1354.

⁵⁶ Charles Issawi, **a.g.e.**, s. 249.

vergilendirilmiştir. İltizam ve faizciliğin bir çeşit birleşimi olan malikane uygulaması sadece toprak gelirlerinde değil aynı zamanda gümrük, alkollü içkiler ve tütün gibi kalemlerde de uygulanıyordu⁵⁷.

Osmanlı Devleti 17. yüzyıldaki mali bunalımı "Malikâne sistemi" ile aşarken, 18. yüzyıldaki bunalımı "Esham sistemi" ile aşmıştır. Öyle ki tütün vergisi Esham sistemi içerisinde yer alan vergi kalemlerinden önemli bir kalemi oluşturmaktaydı⁵⁸. 1688 yılında ilk defa Yenice ve Kırcaali tütünlerinden Zecriye adı altında vergi alınmıştır. Kısa sürede 5,000,000 akçeye ulaşan bu vergi için 1691 yılında Tütün Mukataacılığı kurulmuş ve vergiler bu yolla toplanmıştır⁵⁹.

Malikane sisteminin üzerine inşa edilen Esham sistemi daha geniş çaplı bir iç borçlanmayı beraberinde getiriyordu. Artık sadece askeri grubun erkekleri değil kadınlar, çocuklar ve gayrimüslimler de esham sistemine dahil olabiliyordu. Talep hacminin ne kadar büyüdüğüne dair Tütün Gümrüğü Mukataası örnek verilebilir. Esham sistemine ilk olarak bağlanan bu vergi kaleminde 1759 yılında 22 hissedar 250.000 kuruş ödemişken 1774'te 274 hissedar 1.800.000 kuruş ödemiştir. Devlet malikane sisteminden 90 yılda topladığı geliri esham sisteminden 10 yılda elde etmişti. Ancak malikaneden farklı olarak devlet eshama faiz garantisi verdiği için bunun sınırlanması gerekiyordu. Bütün sınırlama girişimlerine rağmen savaşlar buna engel olmaktaydı⁶⁰. 1775 yılında Tütün Gümrüğü'nün malikane olarak satılmasına karar verildiyse de bu sefer farklı olarak mukataanın idaresi malikaneciye devredilmedi. Sadece yıllık kâr satışa sunuldu⁶¹.

Avrupa sanayisinde meydana gelen talep sayesinde 18. yüzyılın ortalarından sonra tütün üretimi ve ihracatı büyük ölçüde arttı⁶². Osmanlı'da geçimlik ekonominin miktarını tam olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte üretim yapılarına bakarak değerlendirme yapmak mümkündür. Örneğin Çan kazasında 1856 yılında zirai üretimin %81,6'sı buğday, arpa ve burçaktan

⁵⁷ Niyazi Berkes, **Türkiye İktisat Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 333.

⁵⁸ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **Osmanlı'dan Günümüze Tekel**, Tekel Yayınları, İstanbul 2000, s. 30.

⁵⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, s. 13.

⁶⁰ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014, s. 188.

⁶¹ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, 1986, s. 81.

⁶² Reşat Kasaba, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Belge Yayınları, İstanbul 1993, s. 23.

oluşmaktaydı. Bu dönemde piyasaya yönelik olarak üretilen tek ürün tütündü. Tütünün 1856 yılındaki miktarı %11,4, 1857'de ise %14,2 idi⁶³. 1860 yılında Kavala'dan Fransa'ya 400 bin kilo, İngiltere'ye 500 bin kilo ve Avusturya'ya 650 bin kilo tütün ihraç edilmiştir. Aynı yıl içerisinde sadece bu limandan ihraç edilen tütün miktarı tahminen 3.400.000 kiloyu bulmaktadır⁶⁴. 1800'lü yıllardan itibaren Osmanlı Devleti'nde tarım hızla ticarileşmeye başlamıştı. Ticari pazar için üretilen tütün gibi tarım ürünlerinin daha kaliteli hale getirilmesi ve yaygınlaştırılması Osmanlı devlet adamlarının önem verdiği bir politikaydı. Bu doğrultuda gümrük vergileri ve ticaret teşviklerine ek olarak göçebelerin denetim altına alınarak tarıma yönlendirilmesi de önemle uygulanmaktaydı⁶⁵.

18. yüzyıl başlarında ihracatı artan tütün için gümrük vergisine ek olarak resm-i miri adında sadece ihracattan alınan ek bir vergi uygulanmıştır. 1760 yılından itibaren ise iç ticarete de uygulanmaya başlamıştır⁶⁶. Elde edilen bu gelirler 19. yüzyıla kadar savaşların finansmanı için kullanılırken bu yüzyıl içinde dış borçlanmaların ödenmesinde kullanılmıştır. Osmanlı döneminde tütün kullanımının ve gelirlerinin artması bu ürünün zamlanmasını ve kaçakçılığın artmasını beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupalı sermaye sahiplerinden aldığı kredileri verimli kullanamamış ve tarımsal artısını dış borç ödemelerinde kullanmak zorunda kaldığı için verimli bir tarım ve tütün politikası uygulayamamıştır.

Tütünün 1863-64 bütçesi gelirleri içindeki payı %4'tü. Buna rağmen yabancı yatırımcılar tütünü önemli bir gelir kaynağı olarak görmekte ve tütünden alınan vergilerin arttırılması, bir inhisar sisteminin kurulması yönünde baskı yapmaktaydılar. Oysa Osmanlı devlet yöneticileri uygulanacak bir inhisar sisteminin Osmanlı tarımının ilerlemesine engel olacağı gerekçesiyle karşı çıkıyorlardı. Ancak Fuat Paşa sadrazam olduktan sonra hazırladığı raporda inhisarın gerekliliğine vurgu yapmıştır. 1 Ocak 1862 tarihli tezkere ile tütün vergi gelirleri

⁶³ Tefvik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 57.

⁶⁴ **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 160.

⁶⁵ Tosun Arıcalı, **19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek**, Ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 133.

⁶⁶ Mehmet Genç, **a.g.e.**, s. 199.

tekel altına alınmıştır. Buna göre yabancı tüccarların dışarıdan tütün ve tütün ürünleri getirmeleri yasaklanmıştır⁶⁷. 1862 yılında çıkarılan bu nizamname ile tütün tekeli ilk kez Sultan Abdülaziz zamanında kurulmuş oldu⁶⁸. Böylece tütüne müruriye adıyla bir vergi konulmuştur. Bu verginin konulma gerekçesi tütünden elde edilecek olan devlet gelirlerinin tam olarak alınabilmesi ve tütünlerin değerinden aşağıya satılarak zarar görmelerinin engellenmesiydi⁶⁹. 1862 yılında Osmanlı Devleti ile İngiliz sermayedarlar arasında yapılan borçlanmada tütün oldukça etkili olmuştur. O dönemde tütünden tüketim vergisi alınmamakta sadece tüccarın satmak amacıyla aldığı tütünden vergi alınmaktaydı. Osmanlı Devleti tahminen 30 milyon okka tütün ürettiği halde alınan vergi sadece 26 milyon kuruş civarındadır. Yani 1 okka tütüne 1 kuruş bile düşmemektedir. Bu oran Avrupa ortalamalarının çok altındadır. İşte bu şartlarda Avrupalı yatırımcılar tütün üzerinde zor da olsa bir inhisar kurma ya da uluslararası bir vergi koyma yönünde fikirler beyan etmeye başlamışlardır. Bu şartlar altında tütün gelirleri karşılık gösterilerek borçlanmalar gerçekleştirilmiştir⁷⁰.

Tanzimat dönemiyle birlikte zirai ürünlerden 1/10 oranında öşür alınması uygulaması tütün için de yürürlüğe girince duhan vergisi kaldırıldı⁷¹. Bütün bu arayışlar artan harcamalara kaynak bulma çabalarının bir sonucuydu. Tütünün ihraç malları arasına girmesiyle beraber tütün, devlet için önemli bir vergi kalemi olmaya başladı. Bu durum tütünün vergilendirilmesinde çeşitli yöntemlerin denenmesi sürecini başlatmış oluyordu.

Tütün vergilerini arttırmaya çalışan Osmanlı yöneticilerinin ilk denemesi Mösyö Zarifi ve Hıristaki Efendi'ye tütün tekeli vermeleri oldu. İstanbul'da tütün tüccarları her kalitede tütün seçip satabilirken bu şirketin işbaşına gelmesiyle İstanbul halkı düşük kalitedeki tütünleri pahalıya içmeye başlamıştı. Bu durum halk arasında şikayet ve sızlanmalara sebep olduğu gibi⁷² Galata bankerleri ile Avrupalı bankerlerin ortak olduğu "Credit General Ottoman" bankasının yetkilileri tütün

⁶⁷ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 42.

⁶⁸ Mustafa Bozdemir, **a.g.e.**, s. 457.

⁶⁹ H. Nezihi Erkson, **a.g.e.**, s. 77.

⁷⁰ A. du Velay, **a.g.e.**, s. 109.

⁷¹ Filiz Dığıroğlu, **a.g.e.**, s. 20.

⁷² H. Nezihi Erkson, **a.g.e.**, s. 80.

rejisinin ederinden çok aşağıya verildiğini belirterek Osmanlı yetkililerine baskı yapmışlar ve imtiyaz sahipleri de aynı yıl içerisinde 1872 yılında sözleşmeyi fesih ederek rejiyi hükümete devretmek zorunda kalmıştır⁷³. Gerek Galata bankerleri gerekse Avrupalı finansörler bu önemli vergi geliri üzerinde ciddi bir rekabet içerisinde bulunuyordu.

İstanbul'da kurulan bu reji şirketi 1874-75 bütçesinde bir nebze artışa sebep olmuştur. Sözleşmenin feshi ile bütçe açığı Osmanlı devlet adamlarının yüzleşmek zorunda oldukları bir durum olmaya devam etmiştir. Oysaki bu idare 1872-73 bütçe açığını kapatmak amacıyla kurulmuştu⁷⁴. 1879 yılında Osmanlı Devleti, 12.820 tonluk bir ihracat yapabilme kapasitesine ulaşmıştı. Bu miktar 1900'lerin başlarına kadar yaklaşık olarak aynı miktarlarda kalmış ve sonraki yıllarda iki katı seviyelerine ulaşmıştır⁷⁵. American Tobacco Company tütün piyasasına hızlı bir şekilde girmiş ve kısa sürede de kalıcı hale gelmişti. Amerika'nın Osmanlı'nın tütünlerine olan aşırı talebi sayesinde Osmanlı'nın ihracat gelirleri oldukça artmıştı. Samsun limanı başta olmak üzere birçok kıyı şehri bu ürün sayesinde hareketli bir dönem yaşamaktaydı⁷⁶.

b. İnhisar-ı Duhan İdaresi ve Bandrol Dönemi

1875 yılına gelindiğinde hükümet tütün satış işini kendi bünyesine alarak "İdare-i İnhisariye-i Duhan" adıyla İstanbul'da yeni bir idare kurmuştur. Bundan sonra İnhisar İdaresi bünyesinde bulunanların haricindeki kişilerin tütün ithal etmeleri ve üretmeleri, idarenin belirlediği dükkanların haricinde tütün satılması yasaklanmıştır. Kaçak tütünlere el konulacak olup para cezasına tabidir. İdare, Tahir Efendi'nin başkanlığında tütün uzmanlarından oluşan bir grup tarafından yönetilmekteydi. İdare dört müdürlüğe ayrılmıştı. Bunlar Yaprak Tütün Anbarı, Tefrikhane, Kıyımhane ve Mamul anbarıydı. İstanbul'da uygulanan bu inhisar senelik 40.000 liralık gelir elde etmiş, Kani Paşa'nın tekrar Rüsumat Emaneti'ne gelmesiyle kaldırılarak İstanbul tütünleri de ülke genelinde geçerli olan bandrol sistemine tabi tutulmuştur. Bu şekilde hareket edilmesindeki en

⁷³ Sait Açıba, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması**, Vadi Yayınları, Ankara 2004, s. 116.

⁷⁴ A. du Velay, **a.g.e.**, s. 204.

⁷⁵ Celal Aybar, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 132, Tetkikler Seri No: 73, Zerbamat Basımevi, Ankara 1939, s. 70.

⁷⁶ Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri**, Ed.: Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914, Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 134.

önemli sebep beklenen geliri getirememiş olmasıdır⁷⁷. Bu idarenin fazla memur kullandığı için kâr edemediği de dile getirilmektedir⁷⁸.

Sinop Vekili Yusuf Kemal Bey'in aktardığına göre hazırlanan raporda inhisar denemesiyle ilgili şu karara varılmıştır: Kani Paşa'nın ikinci rüsumat emaneti zamanında İdare-i İnhisariye lağv olunarak Dersaadet tütünleri dahi bandrol usulüne tabi tutulmuş olmasına nazaran yapılan inhisar tecrübesinin istenilen derecede gelir sağlayamamış olduğuna hükmedilmiştir⁷⁹.

Hükümetin bu idare dönemindeki en büyük kaygısı tütünün kalitesini ve böylelikle tütünden elde edilen geliri arttırmaktı. Rüsumat Emaneti bu politika kapsamında cezalandırılması gereken esnafın listesini çıkartmıştır. Bu esnaflar kaçak tütün, hile ve kaliteyi düşürecek bir dizi eylem içerisindedir. Bu kişilere verilecek cezalar Şura-yı Devlet tarafından onansa da gelen itirazlar üzerine padişah tarafından ceza indirimine gidilmiştir⁸⁰. Bu durum aslında tütün gibi vergi toplamanın zor olduğu bir kalemde tekel kurma işinin kurumsallık gerektirdiğinin önemli bir göstergesiydi.

1874 yılında "Duhan Resmi Hakkında Nizamname" adıyla tütün kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanunla tütünün üretimi ve ticaretine ek olarak tüketiminden de vergi alınmaya başlanmış oldu. Ürünlere "bandrol" adı verilen kağıtlar yapıştırılmaya ve bu şekilde kullanılmaya başlandı⁸¹. Böylece tüketiciler de ilk defa vergiye tabi tutulmaktaydı⁸².

Bandrol usulünün uygulanmasıyla birlikte tütün ziraatı önemli ölçüde serbest kalmıştır. Bu düzenlemeye göre tütün ziraatı bir ruhsat veya izne tabi tutulmayacaktır. Sadece tarlada iken memurlar tarafından tahmin etmek yoluyla tahrir edilecektir. Müşterilerden Müruriye vergisi alınmakta ve tüccara tütün ticaretinde bir hayli serbestlik tanınmaktaydı. Rüsumat İdaresinin belirlediği bölgelerin haricinde fabrika veya imalathane açılması yasaktı. Tüketim vergileri

⁷⁷ Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, s. 17.

⁷⁸ H. Nezih Erkson, **a.g.e.**, s. 81.

⁷⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 2, Cilt 16, İçtima 84, (22 Mart 1925), s. 144.

⁸⁰ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 52.

⁸¹ Filiz Dıġırođlu, **a.g.e.**, s. 27.

⁸² Fehmi Yılmaz, **a.g.e.**, s. 130.

tütünlerin çeşidine göre olup ürünlerin fabrikadan çıkışında paketler üzerine bandrol yapıştırılmasıyla tahsil edilirdi. Üreticilerin tahrir memurlarından gizledikleri tütünlere 8 Haziran 1875 tarihli nizamname hükümlerine göre el konulur. Tütün vergisi Rüsumat Emaneti tarafından bandrol usulüyle 1879 yılına kadar yönetilmiştir⁸³.

c. Rüsum-u Sitte İdaresi

Osmanlı Devleti, 6 Ekim 1875'te Ramazan Kararnamesi ile sadrazam Mahmud Nedim Paşa tarafından mali iflas açıklanana kadar 15 dış borç anlaşması imzaladı. Alınan bu borçlar üretime yönelik alanlarda kullanılmayınca faizler bile ödenemez hale geldi. Bu durumun sonucunda Osmanlı Bankası ve Galata bankerleri ile Osmanlı Devleti arasında 22 Kasım 1879 tarihinde Rüsum-u Sitte anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre müskirat, damga, İstanbul, Edirne, Samsun ve Bursa ipek öşrü, tömbeki ve tütün ile tuz tekeline dönüşen bu altı çeşit vergi bu idareye verilmişti⁸⁴. 10 yıl boyunca 8.725.000 lira alacaklı olan bu gruba söz konusu gelirler devredilmiş oldu⁸⁵. İstanbullu bir bankacı grubundan oluşan bu idare Osmanlı borçlarını toplamak amacıyla tütünde de çok geniş kapsamlı bir denetim kurmaktaydı. Sadece tütün öşrü hükümete kalmaktaydı. Bu idare kuruluncaya kadar tütünün denetimi Osmanlı Devleti'nin elindeydi⁸⁶.

Bu işi yürüten bankerler Rüsum-u Sitte İdaresi adıyla bir yönetim oluşturdular. Böylece bu önemli devlet gelirleri kişilerin yönetimine bırakılmış oldu. Bu işi üstlenen kişiler Romanya tütün idaresini yeniden düzenleyen ve başarılı bir yönetici olan R. Hamilton Lang'ı görevlendirdiler⁸⁷. İdare'nin yönetim kurulu ise ağırlıklı olarak Galata bankerlerinden oluşmaktaydı⁸⁸. Rüsum-u Sitte İdaresi'nin kurulmasıyla birlikte gelirlerde yaşanan artışlar şaşkınlık ve memnuniyetle karşılanmıştı. Osmanlı tahvilat sahipleri bu durumdan memnuniyet duyarken Avrupalı alacaklılar ise rahatsız olmuştu.

⁸³ Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, s. 19.

⁸⁴ Filiz Dığıroğlu, **a.g.e.**, s. 29.

⁸⁵ Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, İkinci Baskı, Ankara 2010, s. 74.

⁸⁶ Donald Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 213.

⁸⁷ A. du Velay, **a.g.e.**, s. 262.

⁸⁸ Tiğinçe Oktar, **a.g.e.**, s. 17.

Avrupalı alacaklılar Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmaya ve bu ayrıcalıkların kendilerine verilmesini talep etmeye başlamışlardır⁸⁹.

Muharrem Kararnamesi'nin yayınlamasının ardından Anstald Cretit, Berlin M. Bleich-roder kuruluşları ile Osmanlı Bankası adına hareket eden Galata Bankeri Lonidas Baltazzi, İtalyan modeli olarak tasarlanmış bir model üzerinden Osmanlı'da tütün tekeli kurma önerisinde bulundu. Rüsüm-u Sitte İdaresi'nin beklenmedik şekilde gelir elde etmesi bunda belirleyici olmuştu. Ancak Maliye Bakanlığı bu projeyi Düyun-u Umumiye ile bir anlaşmazlık yaşamamak için reddetmiştir⁹⁰.

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik kriz daha fazla borçlanmayı gerektiriyordu. Tütün gelirlerinin daha çok artırılması ve bu sayede daha çok borç alınabilmesi arzu edilmekteydi. Bu beklentilere sahip olan Osmanlı Devleti, Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla yeni bir sürece girmiş oluyordu. Rüsüm-u Sitte İdaresi de taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde Düyun-u Umumiye İdaresi'ne devredilmiş oldu⁹¹.

Bu idarelerin haricinde tütün satışlarının toplumsal boyutları da bulunmaktaydı. Perakende tütün satışları Sakızlı Rumlar tarafından yapılmaktaydı. Bu tütün tüccarlarının dükkanları aynı zamanda bir kulüp görevi de görmekteydi. İnsanlar bu mekanlarda sosyalleşme amacı da gütmekteydi⁹².

ç. Düyun-u Umumiye ve Reji İdaresi

Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesinin ardından hem ekonomik hem de siyasi açıdan yeni bir sürece giriliyordu. Bundan böyle Düyun-u Umumiye adlı bir kuruluş doğrudan vergileri toplama hakkına sahip olmaktaydı. 1881 yılında yayımlanan Muharrem Kararnamesinin 9. maddesi Reji İdaresi'nin temellerini atmakla birlikte Osmanlı Devleti'nin de elini ayağını bağıyordu⁹³. Rüsüm-u Sitte İdaresi'ne kıyasla bütünüyle yabancı sermayeden oluşan bu idare ülkenin mali bağımsızlığını elinden alıyordu⁹⁴. Bu süreç irdelendiğinde Avrupalı sermayedarların

⁸⁹ Sait Açıba, **a.g.e.**, s. 100.

⁹⁰ Tiğınçe Oktar, **a.g.e.**, s. 38-39.

⁹¹ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 62.

⁹² **Vakit**, 14 Şubat 1933, s. 4.

⁹³ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 62.

⁹⁴ Filiz Dığıroğlu, **a.g.e.**, s. 29.

Osmanlı'yı borçlandırmadan çok önceleri gelirleri analiz ettikleri ve bu planlar doğrultusunda yapacakları işlerin hukuki altyapısını hazırladıkları anlaşılmaktadır.

Muharrem Kararnamesiyle, Rûsum-u Sitte İdaresi'nden Düyun-u Umumiye'ye geçen tütün gelirleri, kaçakçılık ve alışlagelmiş toplumsal ilişkilerin direniş ve engellemeleri sebebiyle toplanması zor bir vergi kalemiydi⁹⁵. Bu sebeple Fransız tahvil sahipleri, Düyun-u Umumiye İdaresi'ni bu sorumluluklardan kurtulmak ve tütün gelirlerinden sabit bir pay almak hakkı karşılığında Reji İdaresi'nin kurulması hususunda ikna ettiler. Kâr arttıkça hükümetin payı artarken, Düyun-u Umumiye'nin payı azalmaktaydı.

Düyun-u Umumiye İdaresi yönetim kurulu 10 Ocak 1883 tarihinde Osmanlı Devleti'ni, Osmanlı Bankası Müdürü Emil Deveaux yönetimindeki Reji şirketine ortak olarak tavsiye ve kabul etmiştir⁹⁶. Fransızca adıyla "*Regie Co-Interessee Des Tabacs de l'Empire Ottoman*", Osmanlıca adıyla "*Memalik-i Mahrusa-i Şahane Duhanları Müştere-ül Menfaa Reji İdaresi*", halk nezdinde "*Reji*" namıyla yeni bir tütün idaresi kuruldu. Bu idare Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bağlı bulunmaktaydı. Ortakları Osmanlı Devleti, Avusturyalı Credit Anstalt ile grubu, Berlinli Banker Bleicroeder ile grubu ve Osmanlı Bankası ile grubundan oluşmaktaydı. Şirketin sınırları 29 maddelik bir şartname ile 27 Mayıs 1883 tarihinde yapılan sözleşme ile belirlenmişti. Sözleşmenin 9. maddesinde belirtildiği üzere bu ortaklık 30 yıl süre ile geçerli olacaktı⁹⁷.

Muharrem Kararnamesi yayınlanana kadar Osmanlı'da tütünle ilgili farklı uygulamalar bulunuyordu. Hükümet, tütünün vergilendirilmesinde sürekli bir arayış içerisindeydi. İşte Düyun-u Umumiye ve Reji idaresi bu şartlarda ve yeni bir anlayışla bu topraklara yerleşmiş ve alışılmış olmayan bir düzen kurmuştur. Bununla birlikte tütün vergi gelirleri Maliye Nezareti'nden Düyun-u Umumiye'ye geçmiştir. Tütünün üretim ve satışında inhisar sistemi kurulduğu gibi bu hak üç hisseli bir şirkete verilmiştir. Böylece Osmanlı hükümeti en önemli gelir kaynağı

⁹⁵ Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş**, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s. 24.

⁹⁶ Tiğınçe Oktar, **a.g.e.**, s. 42.

⁹⁷ **Memalik-i Mahrusa-i Şahane Duhanları Müştere-ül Menfaa Reji Şirketi'nin Nizamat-ı Esasiyesi**, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü-Atatürk Kitaplığı, İstanbul 2012, s. 3-13.

olan tütünden ciddi ölçüde mahrum kalıyordu⁹⁸. Reji'nin kurmuş olduğu tütün tekeli sonucunda 450 adet özel tütün fabrikası kapatıldı. Bu fabrikatörler Mısır'a giderek orada tütün sanayisini kurdular⁹⁹.

Muharrem Kararnamesi ile Duyun-u Umumiye verilen Osmanlı gelirlerinin en önemlileri tuz ve tütün gelirleriydi. Duyun-u Umumiye İdaresi'ne kadar tam teşekküllü bir inhisar sistemi mevcut değildi. Tüketicilerden bandrol usulüyle bir tütün vergisi alınmaktaydı. Tütün üretmek ve satmak serbestti. Duyun-u Umumiye ve Reji ile tam teşekküllü bir idare ilk kez kurulmuş oldu. Osmanlı hükümeti ile Reji Şirketi arasında yapılan anlaşma sermayedar gruba teminat sağladığı gibi Osmanlı hükümetini birçok yönden bağlıyordu. Birincisi tütün gelirleri Duyun-u Umumiye İdaresi'ne geçiyordu. Tahsil edilen gelirler bu idareye veriliyor ve Osmanlı'nın borçlarından düşüyordu. İkincisi ise serbest olan tütün imali ve satışı İnhisar sisteminin kurulmasıyla yasaklanıyordu¹⁰⁰.

Tütün kaçakçılığının vergi gelirlerinde meydana getirdiği düşüşler Reji İdaresi'nin kurulmasındaki en önemli gerekçedir. Bu olumsuzluğun boyutu Düyun-u Umumiye'nin kârından belli ölçülerde vazgeçmesine sebep olacak düzeydeydi. Ancak Reji İdaresi'ni kuran sermaye sahipleri bu vergiyi tam olarak toplama kaygısındaydı. Osmanlı hükümeti ile sermaye sahipleri arasında meydana gelen borçlanma ilişkilerinin bir neticesi olan bu durum halkın gözünden Reji'nin eziyetleri olarak görülmekteydi.¹⁰¹

1890'lı yıllara gelindiğinde Osmanlı hükümeti düzenli olarak memur maaşlarını ödeyemez bir hale gelmişti. On iki ayda sadece yarısı ödenebiliyordu. Bu gibi durumlarda borçlanma ve vergi artırımı başvuru olan iki temel uygulamadır¹⁰². Vergi artırımı ekonomiyi daha da kötüleştirdiği gibi alınan borçlar maaş ödemelerine gittiği için faiz ödemeleri işi içinden çıkılmaz hale getiriyordu.

⁹⁸ Parvus Efendi, **Türkiye'nin Can Damarı-Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı**, Haz.: Filiz Diğiroğlu, Taş Mektep Yay. İstanbul 2014, s. 33.

⁹⁹ A. D. Novıçev, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁰⁰ Mehmet Zeki Pakalın, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁰¹ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 71.

¹⁰² Lui Ramber, **Gizli Notlar**, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975, s. 27.

Reji İdaresi sadece tütünü tekel yöntemiyle işleyip satan ve bu sayede Osmanlı borçlarını tahsil eden bir kurum değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'ne yüksek faizli borç ve avans veren bir mekanizmadır. Öyle ki 1914 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'ne %6,25 faizle avans vermektedir. Buna %4 amortisman eklendiğinde senelik oran %11'i bulmaktadır¹⁰³. Bu şekilde Osmanlı gelirlerine doğrudan el koydukları gibi borçlandırma yoluyla iyice kendilerine bağımlı kıldıkları hükümetleri siyasi ve ticari konularda kolaylıkla yönlendirebiliyorlardı. Ayrıca bu sermaye grupları tütüne ek olarak önemli ölçüde faiz gelirine de sahip oluyordu.

Osmanlı hükümetinin içinde bulunduğu ekonomik darboğaz Maliye Bakanlığı'nı gelir getirecek yeni uygulamalar bulmaya zorluyordu. Bunlar arasında aşar ve arazi vergisine %60 zam, ithalat vergisine %3 zam, muhacirler için pul vergisi, tütün rejisinden avans alınması ve Reji çalışanlarından temettü vergisi alınması vardı. Bu son vergi Reji ile Osmanlı hükümetini karşı karşıya getirmiş ve neticede reji müdürü Lui Ramber, Maliye Bakanı ile yaptığı birebir görüşmede bu konuyu düzeltmiş ve bu verginin kanuni bir alt yapısının olmadığını kabul ettirebilmiştir¹⁰⁴.

Reji İdaresi'nin kurulma gerekçelerinden bir diğeri de Osmanlı borçlarının ödenmesini garanti altına almaktır¹⁰⁵. Trabzon'daki İngiliz konsolosu Reji'nin uyguladığı politikayı özetleyerek sadece kendi çıkarlarını gözettiğini ve böylelikle de tütün üreticilerini serfliğin az üstünde bir vaziyete düşürdüğünü belirtmektedir¹⁰⁶. Reji, bunu gerçekleştirmek için tütünün bütün süreçlerini kendi denetimi altına alarak en yüksek düzeyde gelir elde etmeye çalışmaktadır. Ancak unutulmamalıdır ki Reji İdaresi'nin Türk tütün ziraatını geliştirmek, halkın refah düzeyini arttırmak gibi bir kaygısı bulunmamaktadır.

Bu mevcut durum ve şartlar yine de Reji idaresini tatmin etmemektedir. 1900 yılında Reji şirketinin başına geçen Lui Ramber anılarında Reji kurumunun başına müdür olarak tayin edilmesini açıklarken eleştirel bir tavır takınmış ve reji sistemini

¹⁰³ Parvus Efendi, **Türkiye'nin Can Damarı-Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı**, Haz.: Filiz Diğiroğlu, Taş Mektep Yay. İstanbul 2014, s. 82.

¹⁰⁴ Lui Ramber, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁰⁵ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 89.

¹⁰⁶ Donald Quataert, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 222.

eleştirmiştir. Bu sistemden karmakarışık bir yumak olarak bahseden Ramber, sistemin mantıklı çalışmadığını ifade etmektedir¹⁰⁷. Tütün ekiminin serbest olması, Reji idaresinin satılmayan tütünleri alma zorunluluğunun bulunması gibi özetle tütüncülüğün tamamen sınırlandırılmamış ve bu şirketin tam egemenliğine verilmemiş olması Ramber'in anlamakta ve kabullenmekte zorlandığı konulardır.

Reji'nin tütün ticaretine egemen olmasıyla Osmanlı toplumunda bu ürünle ilgili imalat yapan birçok kişi olumsuz etkilendi. Reji şartnamesinin 21. maddesi mevcut fabrikaların kapatılmasını öngörüyordu. Şartnamenin 13. maddesi tütünü reji ambarlarına koymak şartıyla ihracatı serbest bırakmaktaydı¹⁰⁸. Bunun haricinde tütünde hiçbir hareket alanı kalmamıştı. Bu durum Türk halkını üreten, imal eden konumundan vasıfsız işçi konumuna düşürmüştür.

Bununla birlikte vergi gelirleri de 1900'lere kadar çok küçük miktarlar haricinde hiç değişmedi. Reji, 1882 yılındaki geliri baz alarak Osmanlı'nın payını bu miktar üzerinden belirledi. Şartnamenin 7. maddesine göre şirket, Duyun-u Umumiye'ye Osmanlı hükümetine ait olmak üzere 750.000 lira ödeyecekti¹⁰⁹. Reji idaresi, tütün gelirleri artmasına rağmen kaçakçılıkla mücadelenin bedelini Osmanlı'ya mal etmekte ve onun gelirini mümkün olduğunca aynı tutmaktaydı. Ancak 1902 yılından 1913'e kadar bir miktar artış uygulamıştır ki 30 yıllık zaman zarfında sigara tüketiminin yaygınlaşmasına bağlı olarak bu artış adil ve hakkaniyetli değildir. Artışın miktarı ortalama 200-250 bin lira arasındır¹¹⁰.

Rejinin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nin gördüğü ilk zarar Mısır ile yaptığı ticareti kaybetmek oldu. Osmanlı Devleti, Rejinin kuruluşuna kadar her sene okka başına 10 kuruş olmak üzere yaklaşık 150.000 Türk lirası ihraç vergisi alıyordu¹¹¹. Rejinin kurulmasıyla birlikte Mısır hükümeti, tedbir amaçlı Osmanlı haricinde tütün alımını yasaklayan yasayı iptal etti. Bu gelişme Osmanlı'nın ihracatını azaltan bir durumun ortaya çıkmasına sebep oldu. Mısır hükümetini böyle davranmaya iten

¹⁰⁷ Lui Ramber, *a.g.e.*, s. 81.

¹⁰⁸ **Memalik-i Mahrusa-i Şahane Duhanları Müştere-ül Menfaa Reji Şirketi'nin Nizamat-ı Esasiyesi**, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü-Atatürk Kitaplığı, İstanbul 2012, s. 17-25.

¹⁰⁹ **Memalik-i Mahrusa-i Şahane Duhanları Müştere-ül Menfaa Reji Şirketi'nin Nizamat-ı Esasiyesi**, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü-Atatürk Kitaplığı, İstanbul 2012, s. 8-9.

¹¹⁰ Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, May Yayınları, İstanbul 1977, s. 159.

¹¹¹ A. du Velay, *a.g.e.*, s. 329.

sebeplerden birisi Rejinin kurulmasıyla kendi maliyesinin zarar göreceğini düşünmesi, bir diğeri ise iki devlet arasında tütün ticareti yapan tüccarların bu yöndeki girişimleridir¹¹². Bunun üzerine Reji şirketi ilk 11 ayda 88.949 lira zarar etti. İmtiyazname gereği şirkete tazminat ödenmesi gerekiyordu. Düyun-u Umumiye ile bu konuda bir anlaşma imzalayan Reji şirketi bu zararı 1896 yılına kadar Osmanlı vergi gelirlerinden tahsil etti. Reji şirketi Mısır'a Türk tütünlerini ihraç edebilmek amacıyla İskenderiye'deki ithalatçılarla antlaşmalar imzaladı. Buna göre bu ithalatçılar Türk tütününden başka tütün almamayı kabul ediyorlardı¹¹³.

Reji idaresi kurulduktan sonra ülkenin genelinde tütün üretiminde ve ihracatında düşüşler yaşandı. Trabzon ve çevresindeki tütün üreticilerinin Rusya'ya göç etmesiyle bu bölgede tütün üretimi ve ihracatı azalmıştır. Bu göçle birlikte tecrübeli üreticilerin beraberlerinde götürdükleri tohumlar Rusya'nın Şark tütüncülüğünde ilerlemesine de katkı sağlamıştır. Aynı şekilde Kastamonu ve Bursa vilayetleri de bu durumdan etkilenmiştir¹¹⁴.

Tahsin Paşa, hatıralarında tütün reji imtiyazı ile ilgili özeleştirilerde bulunmaktadır. Buna göre bu imtiyaz verilirken Babıali'nin dikkatsiz davrandığını, mukaveleyi ülkenin çıkarlarına göre imzalamadığını ve bu imtiyazı almak için gelen şirket yetkililerinin çok tecrübeli ve kurnaz hukuk danışmanlarına sahip olduğunu, Osmanlı yöneticilerinin olaylara vakıf olamadığı için gafil avlandıklarını belirtmektedir. Bunun sonucunda tütüncülükle uğraşan sınıflar zarar görmüş ve kaçakçılık artmıştır¹¹⁵.

Osmanlı Devleti ile Reji arasındaki ilişki zamanla maddi açıdan bir bağımlılık sürecine girdi. 1903 yılına gelindiğinde Osmanlı hükümeti, Rejiden iki ile üç yüz bin lira arasında avans istemekte, bu paranın Reji tarafından hükümete verilen gelir fazlasından kesilmesini talep etmektedir. Reji müdürü Lui Ramber ise bu fırsattan faydalanıp Maliye Nezareti ile arasında olan sorunları çözmeye çalışmaktadır. Ramber'e

¹¹² Parvus Efendi, **Türkiye'nin Can Damarı-Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı**, Haz.: Filiz Dıġırođlu, Taş Mektep Yay. İstanbul 2014, s. 145.

¹¹³ A. du Velay, **a.g.e.**, s. 330.

¹¹⁴ H. Nezih Erkson, **a.g.e.**, s. 94.

¹¹⁵ Tahsin Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931, s. 179.

göre Maliye Nezareti avans alana kadar minnet etmekte, sonrasında ise taahhütlerini yerine getirmemektedir¹¹⁶.

Reji yönetiminin yarattığı rahatsızlıklar ve hazineye çok az bir gelir getirmesi Abdülhamid yönetiminde imtiyazı yenilememe yönünde bir düşünce oluşturmuştu. 1890 yılında Reji müfettişi Nuri Bey'in hazırladığı rapor Osmanlı Devleti'nin tütün ürününden Reji idaresine kıyasla 4 kat daha fazla gelir elde edebileceğini gösteriyordu¹¹⁷. 1902 yılına gelindiğinde ise bununla ilgili Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi Reisi Hacı Akif ve Rüşumat emini Mikael Portakal paşalar ile Maliye Müsteşarı Rıza Bey'den oluşan bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonu etkisiz bırakmak ve Abdülhamid'i fikrinden vazgeçirmek isteyen Reji idaresi türlü oyunlarla girişimlerde bulduysa da amacına ulaşamadı. Reji idaresi Abdülhamid ve yönetimi için toplumsal ve ekonomik açılarından zararlı ve ortadan kaldırılması gereken bir yapıydı¹¹⁸.

1911 yılına gelindiğinde Reji şirketinin kaldırılarak yerine devlet tekelinin kurulması kararlaştırılmış ve 1912 yılında Tütün Tekeli Yasa Tasarısı Babıali'ye sunulmuştur¹¹⁹. Reji İdaresi'nin imtiyaz süresi 1914 yılında dolunca feshedileceği beklentisi hem halkta hem de yöneticilerde çok güçlüydü. Ancak Balkan harbi sebebiyle Edirne'yi Bulgarlardan geri almak için Hükümet, Reji İdaresi'nden 1,5 milyon lira borçlanmak zorunda kaldı¹²⁰. Bu şartlar altında sözleşme 15 Nisan 1914 tarihinde 15 yıl daha uzatıldı¹²¹. Bu gerçeklik İngiliz tarihçi Toynbee'nin kitabında yabancı sermayedarın duygu ve düşüncelerine tercüman olacak şekilde çarpıtılmıştı. Yazara göre Reji İdaresi'nin özel tütün yetiştiricileri üzerinde kurduğu baskıya rağmen 1913'te sona erecek olan sözleşmesi Osmanlı Devleti'ne ve Düyun-u Umumiye'ye çok fayda sağladığı için uzatılmıştı¹²².

1913 yılı itibarıyla İstanbul ve İzmir'de çalışmakta olan iki adet fabrika mevcuttur. 1913 yılının mamul tütün ve sigara ihracatı 47.843 kg olup değeri 5.638. 548 kuruştur. Sadece kaliteli tütün ve sigara ihraç edilmektedir. İhracatın %23'ü Fransa'ya,

¹¹⁶ Lui Ramber, **a.g.e.**, s. 178.

¹¹⁷ Tiğınçe Oktar, **a.g.e.**, s. 95.

¹¹⁸ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s. 180.

¹¹⁹ Nuray Ertürk Keskin-Melda Yaman, **Türkiye'de Tütün**, Notabene Yayınları, Ankara 2013, s. 80.

¹²⁰ Salih Zeki, **a.g.e.**, s. 17.

¹²¹ **İnhisarı Duhan Kanun Muvakkati ile Mukavelename ve Nizamname Layihaları**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1914, s. 3.

¹²² Arnold J. Toynbee, **a.g.e.**, s. 38.

%19'u Almanya'ya, %10,5'i İngiltere ve İsviçre'ye yapılmaktadır. Ancak ihracat değeri baz alındığında bu yıllarda %19 ile İngiltere başı çekmektedir. Ardından %18 ile Almanya ve %15 ile Fransa takip etmektedir. İki fabrikada 1915 yılında 109 memur, 16 ustabaşı, 2112'si işçi olmak üzere toplamda 2237 kişi çalışmaktadır. Bu kişilere aynı yıl 6.929.662 kuruş ödenmiştir ki 240 gün hesabıyla günlüğü yaklaşık 12 kuruşa denk gelmektedir. Bu iki fabrika 1915 yılında 164.501.824 kuruş değerinde 5.694.244 kg tütün işlemiştir. Tütün imalatı öncesine göre %9,2 arttığı halde, orduya hazırlanan asker tütününden dolayı tütünün değeri %14,5 azalmıştır¹²³.

Tablo 1.1. Reji Dönemi'nde Tütün Üretimi-Elde Edilen Verim ve Çeşitli İstatistikler

Seneler	Üretim (Kilo)	Dönümde Ortalama Verim	Toplam Üretim Dönümü	Köy Sayısı	Çiftçi Sayısı
1884	22.479.950	117	192.262	10.823	140.090
1885	23.198.944	93	249.439	11.527	141.089
1886	17.225.480	69	250.571	12.309	138.612
1887	14.228.180	67	213.287	8.726	101.302
1888	19.155.853	77	249.062	10.304	111.096
1889	23.467.753	84	279.488	9.667	112.328
1890	20.374.494	68	299.323	10.044	109.034
1891	24.134.679	83	292.147	7.121	95.542
1892	25.439.158	78	324.272	7.680	100.684
1893	31.538.826	90	349.914	9.623	106.784
1894	23.187.464	67	346.416	9.269	109.248
1895	31.009.433	71	438.577	9.825	123.575
1896	29.418.943	72	407.060	10.022	123.183
1897	28.416.638	76	373.690	10.562	122.190
1898	27.412.644	80	342.022	8.485	104.802
1899	26.463.475	81	326.721	8.512	102.402
1900	28.047.516	76	370.310	8.400	111.688

¹²³ Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Haz.: A. Gündüz Ökçün, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 4, Ankara 1997, s. 66.

1901	31.827.753	82	386.285	8.105	112.881
1902	33.637.123	75	444.901	8.560	117.687
1903	48.985.430	77	632.963	11.522	171.227
1904	24.213.902	61	399.460	9.101	119.132
1905	34.178.058	74	463.469	9.579	132.099
1906	38.755.568	78	496.841	9.488	136.105
1907	41.820.007	80	525.234	6.151	140.402
1908	29.035.212	64	467.260	9.049	130.052
1909	34.734.716	66	520.245	10.333	157.365
1910	58.649.124	79	744.548	13.439	213.427
1911	63.496.575	78	814.162	15.073	243.691
1912	43.059.959	70	618.304	12.460	184.574
1913	49.048.486	82	590.092	11.492	156.310
1914	42.759.880	80	529.290	11.015	132.695
1915	12.963.315	73	177.528	7.517	63.419
1916	13.551.172	70	193.776	8.359	65.555
1917	15.517.310	72	214.289	9.181	68.829
1918	18.535.029	73	255.715	9.737	93.041
1919	19.656.668	79	245.280	8.001	80.858
1920	29.142.868	81	361.717	7.297	100.773
1921	15.579.592	68	228.155	7.185	80.252
1922	20.544.111	75	275.680	9.500	102.028
1923	26.090.033	74	351.521	12.108	125.542

Kaynak: **Devlet İnhisar İdareleri ve İnhisar Maddeleri İstatistiği**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Marifet Matbaası, Ankara 1932, s. 10.

Yukarıdaki tabloda Reji döneminde Osmanlı topraklarında yapılmış olan üretim ve verim miktarları çeşitli istatistiklerle birlikte verilmiştir. Özellikle üretim miktarlarındaki dalgalanmalar savaşlar, göçler ve toprak kayıplarıyla birlikte meydana gelmiştir.

Osmanlı Devleti zamanında yapılan yaprak tütün ihracatı da önemli gelir kaynaklarından birisidir. Aşağıdaki tabloda Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu yaprak tütün ihracatı gösterilmektedir.

Tablo 1.2. Osmanlı Devleti'nin 1887-1911 Arası Yaprak ve İşlenmiş Tütün İhracatı

Yıllar	Yaprak (Ton)	İşlenmiş (Ton)	Yıllar	Yaprak (Ton)	İşlenmiş (Ton)
1887	10.373	-	1900	17.922	-
1888	8.084	-	1901	19.145	-
1889	10.454	-	1902	18.873	-
1890	13.392	-	1903	20.667	43
1891	10.238	-	1904	23.597	51
1892	13.826	-	1905	16.582	61
1893	14.272	-	1906	24.190	57
1894	13.639	-	1907	23.851	67
1895	11.767	-	1908	26.203	64
1896	14.820	-	1909	31.738	68
1897	15.938	-	1910	24.758	61
1898	16.899	-	1911	38.398	53
1899	19.365	-			

Kaynak: **Devlet İnhisar İdareleri ve İnhisar Maddeleri İstatistiği**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Marifet Matbaası, Ankara 1932, s. 32.

Rejinin gelirlerinin zamanla artması maliyetleri azaltmasından değil, sürekli tütüne uygulanan vergiyi arttırmasından ileri geliyordu¹²⁴. Bu da her zaman olduğu gibi üretici ve tüketici olan Türk toplumunun belini büküyordu. Devletin yetkisinin dışında meydana gelen bu durum kamu gelirlerini azaltıyor, toplumu kaçakçılığa mecbur bırakıyor ve bu çatışma ortamı toplumda sarılması güç yaralar meydana getiriyordu.

Quataert, Osmanlı ve İran'da hemen hemen aynı dönemlerde kurulan Reji idarelerini karşılaştırarak, birtakım sonuçlara ulaşmaktadır. İran'da tüccar-ulema direnişinin baskın olması, Osmanlı'da tüccar-ulema sınıflarının hem baskın olmaması hem de Reji'den çıkarının bulunması, Avrupalı sermayedarların, Osmanlı üzerinde

¹²⁴ Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, May Yayınları, İstanbul 1977, s. 166.

uzlaşma içindeyken İran'da çatışma içinde bulunması, haklılık payı bulunan değerlendirmelerdir. Ancak yazarın ciddi ve tartışmaya açık bir değerlendirmesi bulunmaktadır ki zikredilmeye değerdir. Quataert, İran'ın Reji'den kurtulmasını istikrarsızlığa düşmesinin ve bağımsızlığını kaybetmesinin sebebi olarak görürken, Reji'yi kabullenen Osmanlı'nın bu sayede bağımsızlığını koruduğunu iddia etmektedir¹²⁵. Yazar kendi vergi gelirlerini doğrudan toplayamayan ve Düyun-u Umumiye'nin kurulmasından yaklaşık olarak 40 yıl sonra yıkılan bir devleti Reji'ye tahammül ettiği için bağımsız bir devlet olarak tanımlamaktadır. Şüphesiz böyle bir iddianın çok detaylı ve ikna edici bir şekilde kanıtlanması ve açıklanması gerekirken tek bir cümleye sığdırılması ciddi bir eksikliklerdir.

İran'da kurulmaya çalışılan tütün tekeli girişimi iddia edildiği gibi istikrarsızlık yaratmamış aksine halkı oluşturan kitlelerin bir araya gelebildiklerinde yönetim biçimi ne olursa olsun kendi geleceklerini belirleyebileceklerini ve bağımsızlıklarını koruyabileceklerini gösteren bir olay olmuştur. Nasirüddin Şah'ın 1890 yılında İngiltere seyahati esnasında İngiliz Major Gerald Talbot'e tütünün bütün süreçlerini kapsayan elli yıllık bir imtiyaz vermesi İran'da karışıklıklara sebep olmuştu. Bu durum karşısında zarar görecektir olan tüccarlar kabullenmek yerine örgütlü bir muhalefet hareketine girişmeyi tercih ettiler. Şirketin yıllık 15.000 sterlin gibi çok az kabul edilen bir miktar ödeyecek olması en çok tartışılan konuydu. 1891 yılında tütün tüccarlarından Hacı Abbas Urdûbâdi'nin Fars eyaletinde başlatmış olduğu ayaklanma kısa sürede yayıldı. Ancak hükümet, kalabalıkları dağıtmakta başarılı olsa da ulema, tüccar ve halk arasında meydana gelen dayanışmaya engel olamadı. Bu şekilde toplumsal bir tepki ortaya çıkınca Şah, imtiyazın kapsamını daralttı. Ancak bununla da yetinmeyen protestocular halkı fetvalar yoluyla iyice etkisi altına almayı başardı. Ayetullah Mirza Şirazi, 1891 yılında verdiği fetva ile tütünü haram ilan edince halk sigarayı bıraktı. Bunun üzerine Şah, 500.000 sterlin tazminat ödeyerek sözleşmeyi iptal etmek zorunda kaldı¹²⁶.

Saray tercümanlarından Dr. Luis Sabuncu hatıralarında bu olaylara şu şekilde yer vermektedir:

¹²⁵ Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılmı ve Direniş**, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s. 42.

¹²⁶Rıza Kurtuluş, **"Tütün Protestosu"**, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tutun#2-tutun-protestosu> (30.10.2018), s. 4.

Yolda rastladığım Mister Kovaraşino, Tahran halkının Şah Nasirüddin'e karşı ayaklandığını söyledi. Bu ayaklanmayı çıkaran tönbeki tacirleridir. Sebebi de Şah'ın, tönbeki ticaretinin reji şirketi inhisarına verilmesi hakkında Padişahla anlaşmış olmasıdır. Nasirüddin Şah, Zat-ı Şahaneye müracaat ederek İran'da bir ihtilal çıkarmasını önlemek için Osmanlı memleketinde tönbeki inhisarını kaldırmasını rica etmiştir. Fakat Padişah, ecnebi bir şirkete bir ferman vermiş olduğu imtiyazı ilga edemedi. Bundan sonra Mister Kovaraşino, yeni İngiliz sefiri Mister F. Clare Ford'un iyi karakterinden ve meziyetlerinden bahsetti. Arzu ettiğim takdirde beni sefirle tanıştıracığını söyledi Bunda bir zarar yoktur, belki iki memleketin faydası vardır dedim¹²⁷.

Osmanlı'da, Reji şirketinin kurulmasıyla toplumun birçok kesiminde yaşanan huzursuzluklar toplumsal tepkilere dönüşmekte gecikmemiştir. Özellikle İstanbul'da 1892 yılında yaşanan reji karşıtı oluşumlarda İran'daki Reji şirketine karşı gerçekleşen direnişlerde öncülük yapan İranlıların da rol oynadığı düşünülmektedir¹²⁸.

¹²⁷ Sabuncuzade Louis Alberi, **Yıldız Sarayında Bir Papaz**, Haz.: Mehmet Kuzu, Selis Kitaplar, İstanbul 2007, s. 130.

¹²⁸ Tiğınçe Oktar, **a.g.e.**, s. 88.

B. OSMANLI REJİ SİSTEMİNDEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜTÜN TEKELİ SİSTEMİNE GEÇİŞ

a. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde Tütünün Geleceği İle İlgili Yapılan Görüşmeler ve Alınan Kararlar

17 Şubat 1923 tarihinde Yeni Türk Devleti'nin ekonomi politikalarını belirlemek amacıyla İzmir'de bir iktisat kongresi toplandı. Kazım Karabekir'in başkanlığında toplanan bu kongreye esnaf, amele, tüccar ve sanayici gibi toplumu temsil eden bütün kesimler katılmıştır. Böylece kapitülasyonlara izin verilmeyeceği ve ekonomik açıdan bağımsız bir Türkiye'nin kurulacağı bir ticaret şehri olan İzmir'den duyurulmuş olmaktadır¹²⁹.

İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması gündeme geldiğinde Atina Ajansı 4 Şubat'ta yaptığı bir haberde kongrenin amacının yabancılara inhisar ve imtiyaz verilmemesi ve yabancı vapur şirketlerinin faaliyetlerinin yasaklanması doğrultusunda olduğunu iddia etmiştir. İstanbul'daki Türk Ticaret Odası'nın, Ermeni, Rum ve Musevilerden oluşmaktayken Türklerin eline geçmesinden şikâyet etmektedir¹³⁰.

Mustafa Kemal, Halk Fırkasının programını hazırlarken gerçekçi olmaya ve tüm kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamaya özen göstermişti. Bunun içindir ki İzmir İktisat kongresinde bir uzlaşma olmasını ve uzman kişilerin buraya gelip görüş bildirmelerini arzular. Ancak beklentilerin ikisi de tam anlamıyla gerçekleşmeyecektir. Yine de Dokuz Umde hazırlanırken buradaki düşünce ve istekler göz önünde tutulmuştur. Beşinci Umde'de Aşar, ziraat kredileri, tarımsal makineler ve özellikle tütün ziraatı ve ticaretini konu alan hükümler yer almaktadır. Buna göre tütün ziraat ve ticaretinde milletin menfaatine en uygun yolun seçileceği belirtilmektedir¹³¹.

İzmir İktisat Kongresi'nde sınıfların istek ve ihtiyaçları net bir şekilde ortaya konmuş ve yapılması gerekenler anlaşılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanacak olan tütün ve tarım politikalarının tam olarak olgunlaşmadığı ve belirsizliklerin olduğu açıktır. Ziraat ile ilgili politikaların detayları olgunlaşmamış

¹²⁹ A. Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara 1982, s. 12.

¹³⁰ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997, s. 6.

¹³¹ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s. 317.

olsa da ana düzlemi belirginleşmiştir. Dokuz Umde'de ana çizgisi oluşan tarım ve tütün politikalarının detayları süreç içerisinde belirginleşecektir¹³².

Kongrenin içeriği çok zengin ve çeşitlidir. İzmir İktisat Kongresi sebebiyle Milli Türk Ticaret Birliğine gelen raporlardan birisi de Celal Derviş'e ait Tütün Rejisi ve Mazarratları adlı rapordur. Raporunda inhisar sisteminin verdiği zararları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Buna göre hükümet bandrol sistemini uyguladığında inhisara göre on misli gelir elde edecektir. Yabancı sermayeye karşı milli sermaye hâkim olacaktır. Rejinin haksız uygulamalarından doğan kaçakçılık ortadan kalkacaktır. Sigara fabrikalarının ve sanayisinin kurulamaması ve bu alandaki istihdam eksikliğinin sorumlusu da Reji idaresidir¹³³.

Milli Türk Ticaret Birliği hazırlık toplantıları da düzenlemiş ve burada bazı kararlar alınmıştır. Yapılan görüşmelerin ardından alınan kararlar maddeler haline getirilmiştir. 2. maddeye göre yabancı sermayenin hükümetle ortaklaşa olarak memleketin sanayi ve ticaretini inhisarına almamasını, yani inhisar sisteminin kaldırılmasını kararlaştırmıştır¹³⁴.

Mustafa Kemal, yaptığı açılış konuşmasında Osmanlı padişahlarının devletin asli unsurlarını savaş meydanlarında kaybettiğini, Millet-i Mahkume diye nitelediği unsurlara ise ticari ve adli ayrıcalıklar vererek kendi hayallerinin peşinde koştuklarını, Müslümanları ticarete körelttiklerini ve maddi anlamda bağımlı hale getirdiklerini ve bunun sonucunda da Duyun-u Umumiye'nin kurulduğunu ve tam bağımsız olabilmek için şu ilkeyi uygulamak gerektiğini vurgulamıştır:

Hakimiyet-i Milliye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin (sağlamlaştırma) edilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler kâğıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve hırslarla husul (oluşma) bulamaz. Bunların tahakkuk-u tammını (yükselmek) temin için yegâne kuvvet, en kuvvetli temel iktisadiyattır. Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferlerle tetviç (taç giydirme) edilemezse semere-i netice payidar (kalıcı) olamaz. En kuvvetli ve parlak

¹³² Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 253.

¹³³ A. Gündüz Ökçün, **a.g.e.**, s. 76.

¹³⁴ A. Gündüz Ökçün, **a.g.e.**, s. 102.

*zaferimizi de tetviç eden semerat-ı nafiayı (verimli bayındırlık işleri) temin için hakimiyet-i iktisadiyemizin temin ve tarsini (sağlamlaştırma) lazımdır*¹³⁵.

Çiftçiler grubu burada yaptığı çalışmalarda özellikle aşar vergisinin ve tütün rejisinin kaldırılmasını, tütün ve tömbekinin serbest bir şekilde üretilerek bandrol usulü ile satılmasını talep etmişlerdir. Buna bağlı olarak kongre genel kurulunda ele alınan bu görüş ve öneriler kabul edilmiştir¹³⁶.

Kongrede gündemi en çok meşgul eden konular aşar, bankacılık, yerli gümrüklerin himayesi, reji meselesi ve amele ücretleri ve teşkilatlarına dair olanlardır. Bununla birlikte burada alınan kararlar hükümet ve meclisin onayına muhtaçtır. Bu kararlar nihai mahiyette değildir. İnhisar ya da bandrol usulleri vergi gelirleri açısından hayati derecede önemlidir. Bunu bilen çiftçi grubu devletin kaygılarını gidermek amacıyla vergi gelirlerinde bir azalma olmayacağını aksine artacağını iddia etmektedir.

Hikmet Şekip, tütün inhisarının kaldırılması, tütün ziraat ve ticaretinin serbest bırakılması İzmir İktisat Kongresi'nin en büyük temennisidir dedikten sonra kongrenin niyetini tam olarak anlayamadığından bahisle asıl talep edilenin Rejinin kaldırılması mı yoksa İnhisar sisteminin kaldırılması mı olduğunu sormaktadır. Hikmet Şekip, devlet inhisarını da en az Reji kadar zararlı görmektedir. Bununla beraber devlet inhisarının kaçakçılığa karşı daha sıkı tedbirler aldığını ve Reji idaresinin sadece serbestliğin temini için feshedilmesi gerektiğini belirtmiştir¹³⁷.

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar arasında tütüncülükle ilgili Çiftçi grubu, Reji idaresinin ve usulünün kaldırılması, tütün ziraat ve ticaretinin serbest olup ihraç edilecek tütünlerin işlenmiş olması ve tütün vergisinin üreticilerden uygun oranlardan alınması yönünde kararlar almışlardır. Yine tüccar grubu da inhisar sisteminin kaldırılmasını kabul etmiştir. Rejinin karıştığı siyasi entrikalar ve ülkeye verdiği zararlarla birlikte bu yabancı sermayelerin hükümetle beraber olup ülkenin sanayi ve ticaretini kontrol etmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Ancak vurgulamak

¹³⁵ A. Afet İnan, **a.g.e.**, s. 64.; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 5. Baskı, Ankara 2006, s. 111.

¹³⁶ A. Gündüz Ökçün, **a.g.e.**, s. 252.

¹³⁷ A. Gündüz Ökçün, **a.g.e.**, s. 300.

gerekir ki Çiftçi grubu bu benzer nitelikteki istekleri "*Müttefikane kabul*" ederken, Tüccar grubu "*Ekseriyetle kabul*" etmiştir.

İzmir İktisat Kongresi kendisinden bekleneni verememiştir. Bunun birtakım sebepleri vardır. Farklı gruplardan bir araya gelmesi ve bundan dolayı farklı çıkarılara sahip olmaları bunun başında gelmektedir. Kongre, İstanbul'un siyasi ve ticari çevrelerinin etkisi altında kalmıştır. Mustafa Kemal'in ülke yönetimine henüz tam olarak egemen olmadığı o yıllarda kongre bir tür siyasi etkinlik alanı olarak görülmüş ve önderlik aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır¹³⁸. Buradaki grupların tavır ve davranışları, istekleri ve sonraki yıllarda bu hususlarda devlet iradesinin doğrultusu incelendiğinde bu kongrenin ne kadar işlevsel olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

b. İlk TBMM Hükümetlerinin Reji-İnhisar ve Tütüncülük Hakkındaki Görüşleri ve Uygulamaları

Düyun-u Umumiye ve Reji İdaresi'ne ait olan gelirlere Millî Mücadele esnasında savaş giderlerini karşılamak amacıyla zam yapılmıştır. Ancak Düyun-u Umumiye gelirlerini hazineye verdiği için bu zamların kaydını tutmadığı gibi bu gelirlerin ana gelirlerden ayrıca kullanılıp kullanılmayacağı konusunda da tereddüt gösterilmiştir. Muvazene-i Maliye Reisi Ali Cenani Bey, Düyun-u Umumiye ile sürekli iletişim kurarak bu konunun takipçisi olmuştur. Düyun-u Umumiye'nin ayrı bir hesap tutmaması, gelir-gider dengesi açısından sıkıntılar yaratınca yaklaşık bir hesap çıkartılarak karışıklık giderilmeye çalışılmıştır. Ancak Düyun-u Umumiye İdaresi'nin bu olumsuz yaklaşımları kendisi hakkındaki rahatsızlıkları iyice arttırmış ve Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla bu kurumla ilgili nasıl bir yol izlenebileceği o zamandan itibaren düşünölmeye başlanmıştır¹³⁹.

İsmet İnönü, anılarında memur maaşlarını zamanında ödemekte çektikleri zorlukları, askeri ihtiyaçların maliyeye yüklediği ağırlığı ve içinde bulunduğu durumun zorluklarını anlattıktan sonra tütün ve Reji meselesine değinerek olayın iç yüzünü şu şekilde dile getirmiştir:

¹³⁸ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 251.

¹³⁹ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, Cilt 3, 6 Mart 1338 (1922)-27 Şubat 1338 (1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985, s. 254.

Her yeni zaman, mali ve iktisadi konularda daha aydınlık olarak, daha kolay olarak gelmiyor; daha karışık ve daha güç olarak geliyor. İdarelerimizde bu kanaat ön safta tutulursa sıkıntılara uğramamız ihtimali daha azalır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında mali meselelerde kendi imkanlarımızın içinde kalmanın güçlüklerinden bahsetmiştim. Gelir sağlayacak her imkânı zorlarken tütün meselesi ve dolayısıyla reji idaresi ele alınmıştır. Reji idaresinin kaldırılmasını birinci derecede gelir olarak düşündük. Reji kaldırıldığı zaman komşularımızda olduğu gibi, bizde de tütünün serbest bir endüstri olarak bırakılması düşünülmüştür. Böyle bir fikir cereyanı o günlerde bizde de hasıl oldu. Uzun boylu tartışıldıktan sonra, çekilmiş olan yabancı reji şirketi yerine, devlet elinde tütün inhisarı yapılmasına karar verilmiştir. Bu suretle ilk günden itibaren, hem devlet varidatı (geliri) olarak bir sağlam kaynak ele geçmişti, hem de reji tütün işletmesinin kaçakçılığa karşı himayesi için özel polis kuvvetleri kurmak gibi bir kâbus vatandaşın üzerinden kalkmıştı. Yani aynı zamanda ondan da kurtuluyorduk. Yine çok önemli bir mesele de tütünün dışarıdaki değerini muhafaza edebilmektir. Bunun için tütünün cinsini ve onda aranan vasıfları korumak, daimî olarak devlet kontrolüne ihtiyaç gösteriyordu. Bu kaygı ve bu fikir, idareye hâkim olmuştur¹⁴⁰.

Başvekil İsmet İnönü, 8 Kasım 1928 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşmasında ülkede gerçekleştirilen iktisadi işler ve bu doğrultuda uygulanan politikalar hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Buna göre demiryolu yapımı için aynı ve nakdi alınan vergilerin verimli bir şekilde alınmadığından yakınan İnönü, demiryolunun tarım ve ticareti nakliyat açısından ucuz ve verimli hale getirdiğini ayrıca kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktaydı. Demiryolu, uğradığı yerlerde fiyatları ağırlaşmadığı gibi yardımları ve vasıtaları yetiştirmekte büyük kolaylıklar meydana getirmektedir. İnönü'nün bunlara ek olarak çeşitli konularda şikayetleri de bulunmaktadır. Türkiye'de ucuza mal etmek, ucuz fiyatla pazara çıkmak prensibi henüz yerleşmemiştir. İktisadi zihniyet ve faaliyeti dış ticaret ile gerektiği kadar meşgul etmek yerine özellikle hükümetten bekleme kolaycılığına eğilim gösterilmektedir. Ancak bu durumun istisnaları da vardır. İncir örneğinde iktisadi zihniyetle çalışan ve başarılı olan kuruluşlar mevcuttur.

¹⁴⁰ İsmet İnönü, **Cumhuriyet'in İlk Yılları II (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 24.

İnönü, tütün ile ilgili olarak İnhisar idaresinin geçici özelliğiyle bir süredir tecrübe aşamasında olduğunu, Türkiye'nin tütünlerinden yararlanmak isteyen birçok ülkenin İnhisar idaresi ile iş yapmak istediklerini ifade etmektedir. Bu tecrübe İnhisar usulünün ülke için en verimli sistem olduğunu ortaya koymuştur. Öyle ki beş sene önce Rejinin elindeyken 4-5 milyon lira gelir getiren tütün, İnhisar idaresinin elinde 22 milyon lira gelir getirmiştir. Bu süre içinde yaklaşık dört katlık bir artış gerçekleşmiştir. İşte bu sonuç Tütün İnhisar İdaresi'ni kalıcı hale getirecektir. Reji zamanında tütün gelirleri çeşitli bahanelerle yıllarca sabit tutulmuş ve gizlenmiştir. Kimsenin İnhisarın geleceği kesin değil diye bu faaliyetlere zarar vermemesi gerektiği, Tütün İnhisar Kanunu'nun bu gelişmeler ışığında hazırlanarak meclise getirileceği İnönü tarafından mecliste açıkça ifade edilmiştir. Hükümetin rahatsız olduğu önemli bir konu da hazineden özel ihtiyaçlar için yardım beklenilmesidir. Devlet hazinesi gerek doğrudan gerek İnhisar yoluyla mal alan ve satan bir yardım kuruluşu gibi görülmemelidir. Aracı tüccarların Tütün İnhisarına mal satma gayretleri bu türdendir. Bu sebeplerle İnhisar idaresi genel çıkarlar ve hazine hukuku çerçevesinde çalışma sahasını düzenleme ve kontrol etme görev ve yükümlülüğüne sahiptir¹⁴¹. İsmet İnönü, İnhisarları ekonomik yapı içerisinde yardımcı role sahip unsurlar olarak görmektedir. Çünkü bu dönemlerde İnhisarlar ve Gümrükler en çok gelir getiren iki önemli kaynaktır.

Serbest Fırka Başkanı Ali Fethi Okyar, Halk Partisi'nin programını eleştirmek ve kendisine yapılan eleştirilere cevap vermek amacıyla mecliste yaptığı konuşmasında ekonomi ile ilgili konulara genişçe yer vermiş ve tütün inhisarı konusunda partisinin programı ile ilgili ithamlara cevaben bunların doğru olmadığını ve programlarında inhisar ile ilgili bir beyan olmadığı halde kendilerinin gayri milli iktisat siyaseti takip etmekle suçlandıklarını belirtmektedir¹⁴². Hükümet anlaşılan o ki tekel uygulamalarında çok hassasiyet göstermektedir. Serbest Fırka'nın ekonomik alanda liberal yaklaşımı savunması tedirginlik yaratmaktadır.

İsmet İnönü, 1934 yılında Yerli Malları Haftası'nda Türkiye'nin genel ekonomik durumuna dair yaptığı bir konuşmasında ziraata da değinmiş ve Türkiye'nin ihraç ürünlerinde önceki senelere göre elverişli şartlara sahip olduğunu belirtmiştir. Tütünle

¹⁴¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 5, İçtima 2, (08 Kasım 1928), s. 31-35.

¹⁴² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 21, İçtima 3, (02 Ekim 1930), s. 62.

ilgili olarak önceki senelere göre daha az üretim olduğu halde elde edilen para anlamında bir eksiklik söz konusu değildir¹⁴³.

1934 yılında yürürlüğe giren yeni kontenjan kararnamesine bağlı olarak İktisat Bakanı Celal Bayar yaptığı açıklamada kontenjan uygulamasının buhrana bağlı bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Yayınlanan kontenjan listeleri ülkenin satın alma potansiyeline göre normal seviyelere ulaşmıştır. Bu imkânı sağlayan ise devletlerle yapılan anlaşmalar sonucunda imzalanan kliring anlaşmalarıdır. Kliring iki ülke arasında yapılan alışverişin malla gerçekleştirilmesi, yani mal takası yapılmasına verilen isimdir. Bu sistem sayesinde listelerde yazılı eşyalar kolay bir şekilde ülkeye girebilmektedir. Ülkeye giren mallara karşılık Türk malı alınması mecburidir. Böylece döviz ihtiyacı da oluşmamaktaydı. Türkiye'nin dış ticaret anlayışı bütün ihtiyaçlarını ülke içerisinden sağlamayı amaç edinen otarşik bir siyaset anlayışı değildi. Ancak milli ve stratejik ihtiyaçlarını ülke içerisinden sağlamak ve ham maddelerini işleyerek sanayisini meydana getirmek arzusundaydı. Türkiye, sanayisini kurabilmek ve güçlendirebilmek amacıyla dış ticarete muhtaçtı. Bu sebeple "malımızı alanın malını alınız" ilkesi doğrultusunda hareket etmekte ve ihraç mallarını bir ödeme vasıtası olarak kullanmaktaydı. İhracat konusunda Türkiye'nin en büyük sıkıntısı ise standardizasyona geçememiş olmasıdır. Bu durum uluslararası piyasalarda Türk malları için büyük olumsuzluklar yaratmaktaydı¹⁴⁴.

Türkiye'nin dış ticaret politikası milli ve uluslararası şartlar gözetilerek daima dinamik tutulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda söz konusu dönemler ele alındığında karşılıklı kolaylık esası, iki taraflı anlaşma yolu, en çok müsaadeye sahip millet sözleşmesini sadece ithalat rejimi itibarı ile kayıtlı olarak kabul etmek ve iyi durumda olan ülkelere Türkiye'nin lehine ticaret dengesi farkı istemektir. Bu ilkelere göre mevcut ticaret şartlarında kliring anlaşmaları kaçınılmaz olmuştur. Mevcut ithalat ve ihracatın yaklaşık yüzde doksanı kliringle yapılmaktadır¹⁴⁵. Bunlara ek olarak ticaret dengesinin aktif karakterini korumak önemlidir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 yılı programında 12. maddede bununla ilgili şunlar belirtilmiştir:

¹⁴³ **Aym Tarihi**, Aralık 1934, Sayı 13, s. 42.

¹⁴⁴ **Aym Tarihi**, 1-31 Ağustos 1934, Sayı 9, s. 46-48.

¹⁴⁵ **Aym Tarihi**, 1-30 Kasım 1937, Sayı 48, s. 43.

"Ödeme dengesini düzeltmek ve bu yönden Türkiye'nin dış tecimini (ticaret) denk tutmak lüzumludur. Dış tecim uzlaşmalarında prensibimiz, malımızı alanın malını almaktır¹⁴⁶."

Celal Bayar, kontenjanlar usulü hakkında Anadolu Ajansı'na verdiği röportajda Türkiye'nin tarım politikalarının neyi hedeflediğini ve hangi doğrultuda şekillendiğini belirtmiş, çiftçiye ve tüccara düşen görevleri şöyle açıklamıştır:

Hükümet Türk malının mahreçlerini genişletmek, Türk malını almayanın malını almamak esas, prensibinde devam edecektir. Bu esasın tatbik ve temin şekli değişebilir. Şekle ehemmiyet vermiyoruz. Bizim ekonomik durum ve icaplarımızı olduğu kadar, karşımızdaki memleketlerin ve dünya ekonomisinin gidişi icaplarını da göz önünde tutuyoruz. Gayemizi masun tutacak ticari itilaf şekillerine icap edeceği zamanda geçmek başlıca kuvvetlerimizdir. Yani kliring ve tediyaat muvazenesi prensiplerimiz dünya ekonomik vaziyetleri düzeldikçe değişebilir, fakat malımızı alanın malını almak kararımız değişmez. Bizimle bu yönde anlaşmayan memleketler, her gün daha ziyade piyasamızı kaybetmeye mahkumdurlar.

Memleketimiz her sahası itibariyle bir ekonomik kalkınma savaşı içindedir. Tüccarımıza ve müstahsilimize (üretici) hükümetin politikasını anlamak ve onun icaplarına uymak için düşen ulusal büyük vazifeler vardır. Müstahsil daima daha çok ve daha iyiyi daha ucuza mal etmeye çalışmalı, ihracatçı da Türkiye malını almayan ve kâfi derecede almak istemeyen memlekette mal almamayı düstur edinmelidir¹⁴⁷.

Cumhuriyet Halk Partisi kurultayının dilek komisyon toplantısında konuşan Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Ali Rana Tarhan, alım-satım kanununun önemine değinmiş, bu kanunun uzman bir heyet tarafından standardizasyonu sağlamak, malın değerini arttırmak ve böylece köylüyü kalkındırmak amacıyla hazırlandığını belirtmiştir. Bunlara ek olarak İnhisar İdaresi piyasayı düzenlerken Ekonomi bakanlığı ile Türkofis ise ortaklaşa hareket etmek suretiyle ürünleri dışarıda tanıtmak için elinden geleni yapmaktadır¹⁴⁸.

¹⁴⁶ C.H.P. Programı, TBMM Kütüphanesi, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 18.

¹⁴⁷ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938, Der.: Özel Şahingiray, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 95.

¹⁴⁸ Ayın Tarihi, Mayıs 1935, Sayı 18, s. 71.

İnhisarlar İdaresinin bütçesinin görüşülmesi esnasında Limitet şirketleriyle ilgili sorulan sorular üzerine açıklama yapan İnhisarlar Bakanı Ali Rana Tarhan, meclisten çıkan kanunla milli bankalardan, tütün tüccarları ve İnhisarlar idaresinden oluşan bir şirketin düşünüldüğünü ancak Ziraat Bankası hariç hiçbir kuruluşun bu işe ilgi göstermediğini belirtmiştir. Bu şartlarda bu işi yine idarenin kendisinin yapması gerekecektir. İnhisar İdaresi elinden geldiğince tütün satışlarını arttırmaya çalışmaktadır. Ancak bu işin birtakım zorlukları bulunmaktadır. Birçok ülkede tütün işi ya devlet ya da büyük işletmelerin tekelindedir. Buna ek olarak uygulanan yüksek gümrük vergileri tütün satışlarını zorlaştıran konulardır¹⁴⁹.

Ticaret Bakanı Nazmi Topçuoğlu radyodan tütün üreticilerine yönelik önemli açıklamalar yapmıştır. En büyük tütün üreticilerimizden birisi ile olan ticaret anlaşmasının henüz yenilenememiş olmasının verdiği rahatsızlığı aşma amacını taşıyan bu açıklamada hükümet savaş şartlarında tütünün değeriyle satılabilmesi için gereken hassasiyeti göstermiş ve konuyla yakından ilgilenmiştir. Tütün, üretici açısından olduğu kadar ülke açısından da önemli bir üründür. Tütünün bu açıdan önemli olduğunu bilen hükümet bu konu üzerinde çalışarak tedbirler almıştır. 1940 yılı Ege bölgesi tütün piyasası Ocak ayının birinci Cuma günü açılacakken dördüncü Pazartesi gününe bırakılmıştır. Bu kararın alınma sebebi Türkiye'den önemli miktarda tütün satın alan Amerikan Glen şirketi Şark memleketleri genel direktörü ile İzmir şubesi direktörünün seyahat ettikleri vapur İngiliz kontrol gemileri tarafından Malta'ya sevk edilmiştir. Bu sebeple Glen şirketinin Ege tütün piyasasına katılmasına imkân kalmamıştır. Piyasanın açılışında önemli bir alıcının yer almayacak olması şüphesiz fiyatları oldukça düşürecektir. Bu durum hem üretici hem de ihracat dengeleri açısından olumsuzluk içermektedir. Bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için böyle bir tedbir alındığı şüphesizdir.

Bakan Topçuoğlu, üreticileri rahatlatan açıklamalar yaptıktan sonra birtakım tavsiyelerde de bulunmuştur. Buna göre iş görmeyen tütünler hariç hepsi satılacaktır. Genellikle iyi tütünler satıldıktan sonra piyasada durgunluğa izin verilmeyecek ve alıcılar satın almalara devam edecektir. Üreticilerin beklemeyerek telaş etmeleri durumunda hem kendilerinin zarar etmeleri hem de alınan tedbirlerin boşa gitmesi

¹⁴⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 3, İçtima F., (4 Mayıs 1935) s. 43.

kaçınılmazdır. Tütün denkleminin damgalanıp haftalarca veya aylarca sonra muayenesine izin verilmemelidir. İnhisar İdaresi bir tüccar yaklaşımıyla azami kâr etmek amacıyla değil, piyasayı düzenleyerek üreticiye fayda getirecek bir devlet kurumu olarak alımlar yapacaktır. I. Dünya Savaşı'nda kaybedilen İngiliz ve Fransız pazarları alınan tedbirler sayesinde yeniden açılmıştır. Bu sebeple yüksek kalitede tütünlerin yetiştirilmesi çok önemlidir¹⁵⁰.

Başbakan Refik Saydam Onuncu Yerli Malı Haftası sebebiyle yaptığı konuşmada ekonomi ile ilgili konulara değinmiştir. Son senelerde ihracattaki artışa vurgu yapmış ve ihracatın daha da artması için gereken tedbirlerin alındığını, çiftçi ve köylü lehine ihracatı değerli hale getirmek için gereken mesainin harcandığını belirtmiştir. Kliring ve takas usulleri dış ticaret politikalarında hala önemli bir yer tutmaktadır. İhracatta önemli bir payı olan tütün yıllar içerisinde hem nitelik hem de nicelik açısından belirli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu ürünün satış imkanlarının artırılması oldukça önem kazanmaktadır¹⁵¹.

Dış İşleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Yerli Malı Haftası sebebiyle radyoda yaptığı açıklamalarda dış ticaret konusuna değinmiş ve bu konudaki anlayışını ortaya koymuştur. Buna göre bir milletin milli bir politikaya sahip olabilmesi için dış ticaretinin büyük bir kısmının, tek bir ülke ya da şirketle yapılmaması şarttır. Dış ticarete tek bir merkezin kontrolü altına girildiği takdirde bağımsız ve milli bir politika takip etmek mümkün değildir. Aksi takdirde müttefik bir memleket bile olsa sahip olduğu ticari güç sayesinde baskı uygulaması ve ülkenin kaynaklarını sömürmesi kaçınılmazdır. Bunun için uygulanacak tek çözüm dış ticaretin çok sayıda devletle dengeli bir şekilde yapılmasıdır¹⁵².

1946 yılında Cumhurbaşkanı İnönü tarafından Recep Peker hükümet kurmakla görevlendirildi. 14 Ağustos 1946 tarihinde açıklanan hükümet programına göre ekonomi ve ticaret alanında savaşın yarattığı olumsuzlukların giderilmesi ana hedefdir. Bu kapsamda tütün üretiminde özel sermayeye hem iç hem de dış ticarete zarar vermemek şartıyla Tekel İdaresi, üreticiler ve ticari kuruluşların katılacakları bir tütüncüler bankası kurulması hedeflenmektedir. Tütün bölgelerinde üreticilere tohum ve

¹⁵⁰ **Ayn Tarihi**, Kasım 1939, Sayı 72, s. 40-42.

¹⁵¹ **Ayn Tarihi**, Aralık 1939, Sayı 73, s. 86.; **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 1, Sayı 2, 1 Ocak 1940, s. 17.

¹⁵² **Ayn Tarihi**, Aralık 1939, Sayı 73, s. 111.

fide vermek ve hastalıklarla savaşmak için teşkilatlar çoğaltılacaktır. İhracat açısından çok önemli olan tütünün uygun şartlarda saklanıp, işlenmesini sağlamak amacıyla yeterli sayıda işletme ve bakım evleri yapılacaktır. Yine sigara üretimini miktar ve nitelik bakımından arttırabilmek için yeni bir fabrika kurulacak ve tütün mevzuatı yeniden düzenlenecektir. Ayrıca ihracat amacıyla özel sektöre fabrika kurmak için izin verilecektir¹⁵³.

Hükümetin almış olduğu 7 Eylül 1946 tarihli kararlar ihracat ürünlerinin üreticilerinin ve tüccarlarının şartlarını iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Buradaki amaç paranın değerini düşürerek ihracat mallarının kolaylıkla satılabilmesini sağlamaktır¹⁵⁴. Ancak bu kararlardan da beklenen sonuçlar elde edilememiştir. İthalat artmış, ihracat beklentileri gerçekleşmemiştir.

17 Aralık 1947'de Ticaret Bakanlığı'nın bünyesinde bir Tütüncüler toplantısı düzenlenmiş ve hem tütün üreticileri hem de tütün tüccarları tarafından hazırlanan raporlar Ticaret Bakanı Mahmut Nedim Gündüzalp tarafından okunmuştur. Bu raporlarda bölgelere göre 1947 yılı tütün miktarı, tütünlerin kalitesi, mevcut stoklar, maliyet ve ihraç fiyatları, bölgelere göre piyasaların açılış tarihleri, tütün ekim alanlarının sınırlandırılması, ihraç pazarları ile rakip memleketlerin tütüncülük faaliyetleri, üreticilerin kredi ihtiyacı, enstitülerin genişletilerek daha çok eksper yetiştirilmesi öne çıkan hususlardır. Bakan Gündüzalp yaptığı kapanış konuşmasında ülke ekonomisinde çok önemli bir yeri olan tütün işi üzerinde önemle durulacağını vurgulamıştır¹⁵⁵.

Başbakan Hasan Saka kurmuş olduğu ikinci hükümetin programını 18 Haziran 1948 tarihinde mecliste açıklamış ve ardından da güvenoyu almıştır. Ancak güvenoyu tartışmalarına ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar ve bununla ilgili uygulanması gereken politikalar hakkında yapılan tartışmalar damgasını vurmuştur. Hükümet programının iktisadi politikalar açısından yetersiz ve plansız olduğunu iddia

¹⁵³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:0, Cilt:1, Birleşim:3, (14.08.1946), s. 27-38.

¹⁵⁴ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:18, (18.12.1946), s. 10-14.

¹⁵⁵ Ayn Tarihi, Aralık 1947, Sayı 169, s. 12.

eden Eskişehir vekili Mehmet Oğuz'a göre dış ticaret yönünü ve prensiplerini kaybetmiş ve açık artmıştır. Tütün gibi ihraç ürünleri ise satılamamaktadır¹⁵⁶.

Çorum Milletvekili Necdet Yücer'in mecliste ifade ettiğine göre dış ticaret açık vermektedir. Bu durumun çeşitli sebepleri bulunmaktadır. İlk olarak Türk ihraç mallarının fiyatları dünya fiyatlarına göre daha yüksektir. Üretim, kalite, manipülasyon, standart tip ambalaj açısından ihracat metotları rakip ülkelerin uygulamalarına göre yetersizdir. İngiltere ve Amerika'da bizim ihraç mallarımız üretildiği için bu ülkelerle ticari ilişkilerimiz zorlaşmaktadır. Yine Amerikan işgali sebebiyle Almanya ile ticari ilişkiler tam olarak oturmamıştır. Bütün bunlara ek olarak Marshall yardımı sebebiyle Avrupa'ya yapılan yardımlar Türkiye'nin ihracat alanını daraltmaktaydı. Bu sebeplerle tütün başta olmak üzere birçok ihracat ürünü satılamamıştır. Bu durum yaratacağı ekonomik krizden en çok üreticiler etkilenecektir. Bu durum önceden sipariş verilmiş olan ithal mallarında da birikmelere yol açacaktır¹⁵⁷.

Türkiye bu yıllarda savaşın da etkisiyle özellikle ekonomik alanda büyük zorluklar yaşamaktaydı. Afyonkarahisar vekili Kemal Özçoban'ın Türkiye'nin bir sanayi memleketi mi yoksa ziraat memleketi mi olduğu yönündeki yaptığı konuşmada Samsun, Bolu, Erbaa gibi yerlerde tütünlerin satılamadığı için kurduğunu, milletin çalıştığı, alın teri döktüğü ve para sarf ettiği halde hükümetin bu mahsullere pazar bulamadığını ve satamadığını dile getirmiştir¹⁵⁸.

Hasan Saka birçok alanda olduğu gibi tütün konusundaki eleştirilere de açıklık getirmiştir. Buna göre tütüncülükte yaşanan en büyük sıkıntı aşırı üretimdir. Tüccar, üretici ve hükümet sorunları ortaklaşa çözebilmek için çalışmak zorundadır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucunda Ege ve Karadeniz'deki problemler çözülmüştür. Ancak Marmara bölgesindeki problemler çözülememiştir. Buradaki üretim 9 milyon kilodan 29 milyon kiloya yükselmiştir. Bunun sonucunda iflaslar yaşanmış, bankalar zarar etmiştir. Türkiye'nin iç tüketim ihtiyacı 20 milyon kilodur. Bunun fazlasını satabilmek için eski piyasaları bulmak ve elde etmek gerekmektedir. Bu sebeple Paris'te tütün meselesini görüşmek ve bir konseyin toplanıp çalışması için müracaat edilmiş ve ticaret erbabı ile Tekel İdaresi'nden bir heyet gönderilmiştir.

¹⁵⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:2, Cilt:12, Birleşim:73, (18.06.1948), s. 231.

¹⁵⁷ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:2, Cilt:12, Birleşim:73, (18.06.1948), s. 239.

¹⁵⁸ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:2, Cilt:12, Birleşim:73, (18.06.1948), s. 257.

Başbakan'ın bu konudaki açıklamalarının ardından Kütahya vekili Ahmet Tahtakılıç konuyu ele almış ve farklı görüşler dile getirmiştir. 1947 rekoltesi hükümetin uyguladığı hesapsız ve yanlış tütün politikasından dolayı yükselmiştir. Hükümetin birtakım fon hesaplarından para nakletmek yoluyla büyük miktarda satın alımlar yapması yüzünden üretim oldukça artmıştır. 1948 yılındaki aşırı üretim bu politikanın bir sonucudur¹⁵⁹.

Cumhuriyet hükümetleri, Türk üreticisini korumak amacıyla süreç içerisinde birçok tedbirler alma yoluna gitmişlerdir. Tekel İdaresi, tütün ürünlerinin piyasalarda tutulmasına ve değer fiyatıyla satılmasına çalışmıştır. Yine hem tütün piyasalarında hem de genel piyasalarda yaşanan sıkıntılı zamanlarda üretici adına gerekli müdahaleleri yapmaktan kaçınmamıştır. Ancak bu müdahaleler geçici olduğu için üreticilerin tasarruf ederek kendi sorunlarını çözmesini sağlayacak kurumlar oluşturma yoluna gidilmiştir¹⁶⁰.

c. Mustafa Kemal Atatürk'ün Ziraat, Tütüncülük ve İhracat İle İlgili Düşünceleri

Cumhuriyet İdaresi, Osmanlı Devleti'nden yıkık dökük bir zirai yapı teslim aldı. Çiftçiyi ve ziraatı kalkındırmak için bu kötü mirası tasfiye etmek bir zorunluluktu. Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarda uyguladığı ziraat politikasının temelinde bu anlayış yatıyordu. Mustafa Kemal, sıraya koymuş olduğu işleri bu politika doğrultusunda planlı bir şekilde uygulamaya çalıştı¹⁶¹.

Mustafa Kemal ve Bakanlar kurulunda yer alan tüm bakanlıklar arasında tütün ziraatı ve ticareti ile ilgili görüşmeler gerçekleştirilmiş ve birtakım kararlar alınmıştır. Büyük Millet Meclisi maliye encümenlerinin görüş ve arzuları üzerine tütün ziraat ve ticaretinin memleketin iktisadi ihtiyaçları ve ticaretinin gelişmesini temin edecek şekilde düzenlenmesi, tütün ziraatının nitelik ve nicelik yönünden artırılması amacıyla Reji usulünde devam edilmesi mümkün görülmemiştir. Bundan dolayı Reji idaresinin 1925 yılından itibaren feshedilmesine dair bir kanaat meydana gelmiştir. Bu durumda devlet bütçesinin önemli bir sanayi gelirini oluşturan ve ihtiyaç olmayıp keyfi bir ürün olan tütünün idaresi ile ilgili üç yöntem ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi öşür

¹⁵⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:2, Cilt:12, Birleşim:73, (18.06.1948), s. 275.

¹⁶⁰ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:4, Cilt:25, Birleşim:71, (23.03.1950), s. 790.

¹⁶¹ Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 299.

ile beraber dönüm başına maktu bir vergi olarak tütün ziraat ve ticaretini serbest bırakmaktır. Ancak bu durumda çeşitli özelliklerdeki tütün topraklarının aynı miktarda vergiye tabi tutulması gerekeceğinden bu sistem uygulanabilir görülmemektedir. İkinci yöntem ise bandrol sisteminin uygulanmasıdır. Bu sistem uygulandığı zaman ülkede birçok fabrika açılacak, tütüncülük gelişecek ve tütün tüketimi artacaktır. Bununla beraber tütünün denetlenmesi zorlaşacağı için bu sistemin uygulanması da mümkün değildir. Üçüncü bir sistem ise hükümet inhisarı sistemidir. Bu sistemle birlikte tütün ziraatı sınırlanmamış ve rekabet serbestliği meydana gelmiş olacaktır. Bu sistemin uygulanması durumunda tütün ziraat ve ticaretinin aksamaması ve ihracat sigaraları için fabrika üretimine müsaade edilmesi ve tütünlerin terbiye edilmesi için bir seneye kadar üretici elinde bulundurulması ve kaçakçılığı engelleyebilmek amacıyla gerekli tedbirlerin alınması şarttır. Tütüncülüğün ilerlemesi için uygulanabilecek tedbirler İnhisar sistemi içerisinde mevcuttur.

İnhisar sisteminin uygulanması durumunda sigara kâğıdı ile birlikte tütün, hükümetin inhisarı altında olacak, tütün ziraatı ve ihracatı serbest olacaktır. İç tüketim ve ihracata yönelik sigara üretmek üzere fabrikalar kurulabilecektir. Kaçakçılıkla ilgili sert tedbirler alınacaktır. Bir inhisar sistemi için gereken kanun tasarısı ve Rejinin yerine gelebilecek idare tarzı hakkındaki tedbirler uygulanmak üzere 13 Haziran 1923 tarihli sözleşmenin sekizinci maddesi gereği şirketin sermayesi olan kırk milyon frankın ödenmesiyle beraber maliye bakanlığının kontrolünde tütünün hükümet inhisarı şeklinde idare edilmesi kararlaştırılmış ve kabul edilmiştir¹⁶².

Ülke genelinde rejinin kaldırılacağı ve yerine bandrol sisteminin geleceği yönündeki güçlü beklentiye rağmen Maliye Bakanı, tütüncülüğü yine yabancı bir şirketin tekeline vermeyi önermektedir. Maliye Bakanlığı, Bulgaristan'a gönderdiği bir memur aracılığıyla bandrol usulünü araştırmak girişiminde bulunmuş ve inhisar sisteminin daha faydalı olduğuna hükmetmiştir. Ancak bu memurun kim olduğu, hazırladığı rapor kamuoyuna sunulmamıştır. Yine bandrol usulünün uygulandığı Yunanistan incelenmemiş ve bandrol aleyhine olumsuz düşünceler oluşturulmuştur.

¹⁶² BCA, KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI 1920-1928 [030.18.01.01/010.36.15], 30.07.1924.

Maliye Bakanı bu doğrultuda Bakanlar Kurulu'nu inhisar kurulması yönünde ikna etmiş ve bu işin bir şirkete devredilmesi de kararlaştırılmıştır¹⁶³.

30 Temmuz 1924 tarihli karara ek olarak 3 Ağustos 1924 tarihinde Duhan Türk Anonim şirketi hakkında yeni bir karar alınmıştır. Bu karara göre 1925 yılında Reji'nin feshedilmesiyle birlikte yeni düzenlenecek olan tütün inhisarı kanunu çerçevesinde inhisar işletmesine talip olan Duhan Türk Anonim şirketi ile bir mukavele projesi üzerinde anlaşılmıştır. 12 maddeden oluşan bu mukavelenin maddelerinin içeriği ve önemli maddeleri şöyledir: Tütün ve sigara kâğıdı inhisarlarının kanun dairesinde işletilmesi şirkete devredilecektir. Bu inhisarın işletilmesi için on milyon lira sermaye ile oluşturulacak şirketin hisse senetlerinde Türkler çoğunlukta olacak ve Türklerin aldığı miktardan kalanı ecnebi sermayesi tarafından alınabilecektir. Rejiden hükümete kalacak olan mallar da Duhan Şirketi'ne devredilecektir. Şirket inhisar bedeli olarak birinci sene 13 milyon, ikinci sene 15,5 milyon üçüncü sene 16,5 milyon dördüncü, beşinci ve altıncı seneler için 18,5 milyon ve yedinci seneden yirmi beşinci seneye kadar 19 milyon lira verecektir. Şirkette istihdam edilenler Türk olacak, yabancı istihdam sayısı sınırlı olacak ve Türk uzmanlar yetişince bunların yerini alacaktır. Tütün üreticilerinin ihtiyacı için Ziraat Bankası aracılığıyla yüzde sekiz faizle yüz bin altın lira karşılığında kadar borç verilebilecektir. Beşinci senenin sonunda Türkiye'de ihtiyaca yetecek kadar üretim yapabilecek bir kâğıt fabrikası kurulmuş olacaktır. Bu şekilde tütün ve sigara kâğıdı inhisarlarının bu şirkete devredilmesi ve işletilmesiyle ilgili şartları içeren bu karar Mustafa Kemal'in de imzasıyla alınmıştır¹⁶⁴.

Reji idaresinin kaldırılmasıyla beraber yerine konulacak olan inhisarın işletilmesi için Duhan şirketi temsilcileriyle Hükümet yetkilileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda bir anlaşma düzenlenmiş ve geçici bir süreliğine de olsa bir boşluk oluşmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. 26 Ekim 1924 tarihinde yapılan Bakanlar kurulunda da bu konuyla ilgili görüşme yapılmıştır¹⁶⁵. Ancak bu girişim tütün uygulamalarında bandrol sisteminin esas alınmasını isteyenler tarafından hoş karşılanmadı. Ahmet Hamdi Başar'ın başını çektiği bu grup kapsamlı bir direnç

¹⁶³ **Bandrolün Mali ve İktisadi Faideleri**, Tütüncüler Zümresi Heyet-i Umumiyesi, Yeni Matbaa, İstanbul 1924, s. 6-7.

¹⁶⁴ **BCA, KDB 1920-1928** [030.18.01.01/010.37.20], 03.08.1924.

¹⁶⁵ **BCA, KDB 1920-1928** [030.18.01.01/011.53.3], 26.10.1924.

gösterdi. Bütün bunların sonucunda tütün idaresinin devlet tekeline alınarak doğrudan idaresi uygun görüldü¹⁶⁶.

Atatürk, CHP'nin 1935 yılı büyük kurultayının açılışında yaptığı konuşmasında ekonomi ile ilgili açıklamalar yapmıştır. Buna göre ülke ekonomisi artık yeni bir düzene geçirilmiştir. Uluslararası ticareti denkleştirerek iç pazarı koruyan bu sistem Türkiye'yi korumaya almaktadır. Bu politikanın en önemli ayağı geniş bir endüstri programını gerçekleştirmektir. Bunun sağlanabilmesi için de tarım ve endüstri hareketlerinin birbirini kollayan tedbirlerle yapılması şarttır¹⁶⁷.

Atatürk, 1 Kasım 1937 tarihli Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada ticarete takip edilen ilkenin genişlik ve kolaylık olduğunu, ihracatın kolaylaştırıldığı yerde ithalatın artmasından sakınılmadığını, aksine bu dürüst politika sayesinde üç seneden beri ticaret hacminin düzenli olarak arttığını belirtmektedir. Görüşlerini açıklarken milli bir ekonominin hayat bulabilmesi için ziraatın öneminden bahsetmekte ve yapılacak işleri sırasıyla anlatmaktadır. Buna göre ziraatta kalkınmak için köyleri de kapsayacak programlı ve pratik çalışmalar yapılmalıdır. Yapılacak ilk iş ciddi etütlere dayalı bir ziraat politikası oluşturmak ve çiftçinin benimseyebileceği bir ziraat rejimi kurmaktır. Bunların gerçekleşebilmesi için her şeyden önce topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Dış ticaretin temelinde bulunan ürünlerin her birinin miktarı ve kalitesi arttırılmalı, üretim masrafları azaltılmalı, hastalık gibi olumsuzlukları ortadan kaldırmak için gereken teknik tedbirler alınmalıdır. Dış ticarete uygulanan kontenjan usulü, Türkiye'nin muayyen anlaşma şartlarını kabul eden ülkeler için kaldırılmıştır. İhracat ürünleri için hükümet denetiminde satışlar teşkilatlandırılmış, Ekonomi Bakanlığı, Iğdır, Ege ve Trakya'da satış kooperatiflerini uygulamaya geçirmiştir¹⁶⁸.

Atatürk, Beşinci Dönem Dördüncü Toplantı Yılı açılışında Celal Bayar'a okuttuğu söylevinde bir önceki yıl milli ekonominin temeli ziraattır ekseninde yapılan etütlerden bahisle "Ziraat İşletmeleri Kurumu"nun oluşturulduğunu ifade etmiştir. Dış ticaret politikası milli ve uluslararası şartlara uyarak karşılıklı menfaat ve izinlere bağlı

¹⁶⁶ **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi**, Cilt 1, Yay. Haz.: Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 177.

¹⁶⁷ **Ayın Tarihi**, Mayıs 1935, Sayı 18, s. 39.

¹⁶⁸ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 5, Cilt 20, İçtima 3, (01 Kasım 1937), s. 4-7.; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 5. Baskı, Ankara 2006, s. 414.

kalarak yürütölmeye devam etmektedir. İhracatın denetlenmesi ve standartlaşması yolundaki çalışmalar devam etmekte ve faydalı sonuçlar vermektedir. Böylece Türkiye'nin ihracat itibarı artmaktadır. İnhisarlar ile ilgili olarak Atatürk, bu kurumların mali tekel, ticari bir oluşum ve tütünün dış değerini koruyan yapısı itibarıyla bu özelliklerinin özenli bir şekilde bağdaştırılıp harmanlanması olduğunu ifade etmiştir. İhracat hususunda tütün ziraat tekniklerini düzeltmek, tütünü değer fiyatıyla satmak, çiftçiyi aydınlatarak, Türk tütününü dünya piyasalarına daha çok tanıtmak ve bu sayede ihracatı daha da arttırmak gerekmektedir¹⁶⁹.

Mustafa Kemal Atatürk, Medeni Bilgiler adlı kitabında tekeller ve tütünle ilgili detaylı açıklamalar yapmaktadır. Buna göre tütün tüzel kişiliğe sahip tekel tarafından idare edilir. Bu tekelden elde edilen gelir ise devlet bütçesine tekel geliri olarak kaydedilir. Yabancı yaprak tütünlerin Türkiye'ye girişi yasakken, işlenmiş olanların girişi Tekel İdaresi'nin belirleyeceği koşullarda mümkündür. İç tüketimde tekel uygulanırken ihracat serbesttir. Bu şartlarda kurulan Tütün Tekel İdaresi tekeller içerisinde en çok gelir getiren idare olması sebebiyle stratejik bir öneme sahiptir¹⁷⁰.

¹⁶⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 27, İçtima 4, (01 Kasım 1938), s. 4-5.

¹⁷⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Medeni Bilgiler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010, s. 214.

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TÜTÜN TEKELİ SİSTEMİ VE POLİTİKALARI

A. TÜTÜN HAKKINDA ÇIKARILAN KANUN, NİZAMNAME VE YÖNETMELİKLER

a. Hükümet ve Reji Şirketi Arasında İmzalanan 13 Haziran 1923 Tarihli Sözleşme ile 1925 Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı Hakkında Kanun

Millî mücadele yıllarında Büyük Millet Meclisi, Düyun-u Umumiye'nin sahip olduğu teşkilat yapısı ile Ankara'ya bağlı olan yerlerde gelirlerini tahsil etmesine izin vermişti. Bunun karşılığında toplanan gelirlerin maliye veznelerine yatırılmasını şart koşmuştu. Bu şekilde gelirlere resmi olmasa da el konulmuş oluyordu. Düyun-u Umumiye İdaresi kaldırılacağı tarihe kadar bir nevi tahsilat memuru şekline getirilmişti¹⁷¹.

İzmir İktisat Kongresi'nin yarattığı havanın da etkisiyle Reji meselesi ülkede çözülmesi en acil konulardan biri haline geldi. Şirket ile Hükümet arasındaki sorunlara bir çözüm bulabilmek ve Reji'nin Yeni Türk Devlet'i içerisindeki konumunu belirginleştirmek kaçınılmaz olmuştu. Hem Reji'nin durumunu netleştirmek hem de taraflar arasındaki sorunları halletmek üzere Reji Müdürü Mösyö Weyl ile Hasan Fehmi Bey başkanlığındaki Maliye Bakanlığı arasında Ankara'da 13 Haziran 1923 tarihinde bir itilafname imzalanmıştır. Bu itilafnameye göre, Reji ile Hükümet arasındaki sorunlar çözüme kavuşturulmuş oluyordu¹⁷².

Bu anlaşma Reji idaresinin kaldırılacağı yönünde bir adım olarak algılandı. Bu şekilde Reji idaresi, tütün işlerini bu şartlarla birlikte hükümete devretmiş oluyordu. Bu anlaşma 14 Haziran 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlüğe girmiştir. Gerek İzmir İktisat Kongresi'ne katılan uzman ve ilgili kişiler gerekse halk Reji idaresinin kaldırılarak bandrol usulünün geleceği yönünde bir beklenti içindeydi. Ancak hükümet bu konuda çeşitli kaygılar taşımaktaydı. Bandrol usulü kabul edildikten sonra ülkede birçok tütün işleme fabrikasının açılacağı muhakkaktı. Bu usulün olumsuz

¹⁷¹ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK, Ankara 1994, s. 227.

¹⁷² **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 4, 8 Mart 1339-29 Temmuz 1339, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 102-105.

sonuçlar göstermesi durumunda tekrar İnhisar sistemini getirmenin yaratacağı olumsuzlukları dikkate alan hükümet, beş yıl boyunca devlet inhisarının uygulanmasını ve denenmesini daha uygun grmştr¹⁷³.

26 Şubat 1925 tarihinde 558 sayılı kanun ile Türkiye topraklarında tütünün satın alınması, işlenmesi, sigara imali ve satışı ile ilgili bütün düzenlemeleri yapma yetkisi hükümete verilmiştir. Kanun 2 Mart 1925'te resmî gazetede yayınlanarak yrrle girmiştir¹⁷⁴. Hükümet bu kanunla birlikte 1925 yılından itibaren bir yıllığına i tüketime yönelik tütünün bütün aşamalarını tekeline almıştır. Bunun için 6 milyon lira geçici denek ayırmıştır. Kanunun devam eden hükümleri genellikle sigara kğı ile beyaz kopya kğının ticaretinin yasaklanması, buna uymayanların alacağı cezalar, memurların bu konulardaki görev ve sorumlulukları detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu maddeler devletin tütüne her anlamda hâkim olmak istediğinin bir göstergesidir. Bu aşırı kontrolün arkasında yatan asıl sebep ise kaçakçılığın önlenmek istenmesiydi.

Bir yıllık srenin dolmasıyla beraber 8 Şubat 1926 tarihinde çıkartılan 734 sayılı Tütün İdaresi Muvakkatesi ve Sigara Kğı İnhisarı Hakkındaki Kanunun Temdidi Hakkında kanun ile 558 sayılı kanunun süresi 1930 mali yılı sonuna kadar uzatılmıřtır¹⁷⁵. Bu kanuna ek olarak 7 Haziran 1926 yılında 907 sayılı daha kapsamlı bir kanun çıkarılmış ve devletin tütün üzerindeki kontrolü daha da arttırılmıştır. Buna göre yurt dışından gelen tütün ürünlerinin satışı da devlet tekeline alınmış ve buna uymayanlar için de cezai hüküm ve şartlar belirlenmiřtir¹⁷⁶.

b. 1930 Tütün İnhisar Kanunu

9 Haziran 1930 tarihinde 84 maddeden oluşan geniş kapsamlı ve detaylı bir kanun hazırlanmıřtır¹⁷⁷. 28 Haziran 1930 tarihli resmî gazetede yayınlanan 1701 nolu bu kanunla birlikte artık tütünde geçici değil kalıcı bir idare kurulmuş ve kurumsallaşma başlamıştır. 1925 yılından bu zamana kadar geçen sürede tütün ve uygulamalarına dair çıkarılan kanun ve yönetmelikler ile birbirinden farklı uygulamalar neticesinde devletin

¹⁷³ Salih Zeki, **a.g.e.**, 18.

¹⁷⁴ **Resmî Gazete**, Sayı 86, 02.03.1925, s. 21-22.

¹⁷⁵ **Resmî Gazete**, Sayı 301, 18.02.1926, s. 992.

¹⁷⁶ **Resmî Gazete**, Sayı 427, 22.07.1926, s. 1807-1809.

¹⁷⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (09 Haziran 1930), s. 132-142.; **Dstr**, nc Tertip, Cilt 11, 14 Teşrinisani 1929-15Teşrinievvel 1930, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1930, s. 1804-1825.

tütün ve uygulamalarına dair politikası netleşmiş ve devlet tekeli bu kanunla yasal bir zemine oturtulmuştur.

Dokuz kısımdan oluşan bu kanunun birinci kısmında tütünün bütün işleme ve satış hakları devletin inhisarında bulunmakta olup İnhisar idaresinin kontrolünde olmak şartıyla yaprak tütün ticareti serbest bırakılmıştır. Burada belirtilen genel hükümlerden sonra ikinci kısımda tütün ekiminin yasak olduğu yerler belirtilmekte, fide ekiminin inhisara bilgi verilerek yapılacağı ve tütün ziraatının kimler tarafından ve hangi usullerle yapılabileceğinden bahsedilmektedir. Takip eden kısımlarda tütünlerin ambara nakli, tütün alım ve satımının genel şartları detaylı bir şekilde anlatılmaktadır.

Bütün bunlara ek olarak Tütün İnhisarının süreyle sınırlı olmadığı, süresiz olacağını temin için ayrıca bir kanuna ihtiyaç bulunmadığı da kararlaştırılmıştır. O sebeple bu kanunun 86. maddesine göre İnhisarın geçici olduğunu ifade eden 558 numaralı kanunun 6 ve 14. maddeleri dışındaki tüm hükümleri ve 734 numaralı kanunun tüm hükümleri kaldırılmıştır¹⁷⁸.

Kanun maddelerindeki en dikkat çekici özellik ise İnhisar idaresinin süreçlere katı kurallar eşliğinde müdahil olmasıdır. Bu kurallar ve uygulamalar Reji nizamname ve yönetmeliklerinin daha da genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir. Vurgulamakta yarar vardır ki Rejinin uyguladığı bu katı kuralların temelinde kaçakçılığın önlenmesi vardır. İnhisar idaresi de bu kaygılarla hareket etmiştir. Burada İnhisar idaresinin kaçakçılığın altında yatan sebepleri bularak ortadan kaldırmaya yönelik bir çaba sarf etmediği ve Rejiden miras kalan katı tedbirlerin yer aldığı kuralları uygulama anlayışını devam ettirdiği ortadadır.

Kanunun uygulanmasına dair Tütün İnhisar İdaresi tarafından hazırlanan ve Şura-yı Devletçe düzenlenerek teklif edilen Tütün İnhisarı nizamnamesi 1932 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiştir. 5 kısım ve 81 maddeden oluşan bu nizamname tütün ziraatının yasak olduğu yerler, fidelikler, tütün ziraatının nasıl ve kimler tarafından yapılacağı, mahsulün toplanması ve tahmine memur olanlar ve itiraz heyetleri, yaprakların tartılması, tütünlerin ambara nakli, tütünlerin tartılması ve muayenesi, tüccar depoları, tütün tüccarının tabi oldukları uygulamalar, tüccar

¹⁷⁸ **Resmî Gazete**, Sayı 1531, 28.06.1930, s. 9153-9159.

depolarının kontrol şekli, tütün kanunu gereğince inhisara bağlı maddelerin satıcıları gibi konuları kapsamaktadır¹⁷⁹. Bu kanunla birlikte tütün üretimi ve ticareti üzerindeki yabancı sermaye hakimiyeti ortadan kaldırılmış ve tamamen devlet denetimine alınmıştır.

c. 1938 Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu ve Süreç İçerisinde Gerçekleşen Değişiklikler

Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı'nın önderliğinde hazırlanan "tütün" ve "tütün inhisarı" tasarısı Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne verilmiştir. Bu tasarımı İktisat, Ziraat, Gümrük ve İnhisarlar bakanlıklarıyla, İstanbul, İzmir, Samsun Ticaret ve Ziraat odaları temsilcileri, tütün tüccarı ve ziraatçılarından oluşan bir heyet ortaklaşa hazırlamıştır. Bu tasarının hazırlanmasındaki amaç Türk tütününün uluslararası piyasalardaki itibarını arttırmak, kalitesini standartlaştırmak ve alıcılara güven vermektir. Bu tasarıya göre Gümrük ve İnhisarlar ile Ziraat Bakanlığı, tütün ekilen yerlerde tütün cinslerini iyileştirmek ve dış piyasaların isteğine göre cinsler elde etmek, tütün ekiminden satışına kadar ıslah ve ürünlerin ihraç özelliğini arttıracak çareler aramak ile yükümlüdürler¹⁸⁰. Tütüncülükte standartlaşmayı sağlamak ve tütünün iyi saklanmasını mümkün kılmak için ambar şartları açısından çiftçiyi koruyacak hükümler de içeriyordu. İnhisar İdaresi, bir taraftan bu tasarıyla uğraşırken bir taraftan da ambarlar yapmaya başlamıştır. Hazinesinin durumu buna elverişli olmadığı için borçlanma yöntemiyle ambarlar yapılmaya çalışılmıştır. Her sene 10-15 civarında ambar yapmak suretiyle kısa zamanda bu işin tamamlanması planlanmaktadır¹⁸¹. Özellikle bu maddeler Türk tütününde kaliteyi arttırmayı amaçlayan niyetleri ortaya koymaktadır. İhraç pazarlarında yaşanan sorunların başında standardizasyon ve kalite sorunu gelmektedir.

Hazırlanan bu kanun tasarısının mevcut kanundan farkı tütünü sadece bir inhisar maddesi olarak değil milli bir mahsul ve ihraç ürünü olarak görmesi ve buna dair hükümler koymasındır. Bu tasarıya göre tohum ihracı ve ithalatı kontrol edilmesi gereken stratejik bir konudur. Tütün cinslerinin bozulmaması için de gereken tedbirler

¹⁷⁹ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 13, Teşrinisani 1931-Teşrinievvel 1932, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1932, s. 251-269.; **Resmî Gazete**, Sayı 2100, 17.05.1932, s. 1421-1427.

¹⁸⁰ **Ayn Tarihi**, Şubat 1934, Sayı 3, s. 16.

¹⁸¹ **Ulus**, 29 Ekim 1935, s. 9.

alınmalıdır. Tohumların ıslahı için enstitüler kurulmalı ve tohumlar çiftçilere ücretsiz dağıtılmalıdır¹⁸².

10 Haziran 1938 tarihinde 3437 sayılı 119 maddeden oluşan yeni bir tütün kanunu hazırlanmış olup bir önceki kanunun üzerine inşa edilmekle birlikte birtakım farklılıkları da içermektedir. Özel teşebbüse bir nebze de olsa hareket alanı yaratan kanun bu faaliyetlerin sınır ve kapsamlarını da özellikle belirtmiştir. Buna göre kanunun 3. maddesinde teminat verebilen tacirler sadece ihraç etmek şartıyla Gümrük ve İnhisarlar Vekaletinin izniyle sigara fabrikası açabileceklerdir. Kanunun 59. maddesine göre üreticiden tütün alan tüccarlar kendilerine ait depolarda bu tütünleri İnhisar idaresi tarafından kontrol edilmek şartıyla saklayabileceklerdir. Ayrıca bir diğer farklılık ise İnhisar idaresinin tütüncülüğün geliştirilmesine yönelik uygulamalar getirmesindedir. 15. maddeye göre ise Gümrük ve İnhisarlar ve Ziraat Bakanlıkları tütüncülüğün bütün süreçlerinde bilimsel yöntemleri uygulamak, ihraç özelliğini arttırmak ve enstitüler kurmak üzere iş birliği yapacaklardır.

Kanunun 16. maddesine göre Tütün Enstitülerinin ıslah ettiği tütün tohumları çiftçilere ücretsiz olarak verilecektir. 17. maddeye göre İnhisar idaresi iyi tütün yetiştirenleri de yarışmalar düzenlemek suretiyle ödüllendirecektir. 18. madde fenni kurumları çiftçileri eğitmek ve bilgilendirmeye mecbur kılmaktadır. Tütünün kalitesini arttırmaya yönelik bu maddeler tütün politikasının tütünü sadece gelir getiren bir ürün olarak görmekten ziyade bütün aşamalarıyla değerlendiren ve emeği ön plana çıkartan topyekûn bir anlayışa doğru yöneldiğinin bir kanıtıdır.

19. ve 20. maddeler ise tohumculuğu düzenlemeye yöneliktir. Tütün tohumu ihracatta stratejik bir konu olduğu gibi verimi etkileyen en önemli faktördür. Bu dönemde Türkiye'deki en büyük sorun tohumculukta bir standart oluşturulamamış olmasıdır. Tütünlerin denk olarak alınması uygulamasına devam edilmektedir¹⁸³.

Bu kanun sayesinde ekime uygun olmayan yerlerde üretim yapılmayacağı için tütünün kalitesi artacaktır. Üretim yerlerinde açılacak olan fenni kurumlarda bilimsel usuller öğretilecek, alım-satım ve piyasalar hakkında bilgilendirmeler yapılacaktır. Tütünlerin ambarlanması ve yangın tehlikesine karşı sigortalanması mümkün hale

¹⁸² **Aym Tarihi**, Haziran 1937, Sayı 55, s. 20

¹⁸³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 5, Cilt 26, İçtima 3, (10 Haziran 1938), s. 76-92.

gelecektir. Ayrıca ambar kiralari hafifletilecektir. Bu kanunla tüccarlara da büyük kolayliklar getirilmiştir. Tütün tüccarlarına ambar imkânları ve ambar kirasi konularında kolayliklar sağlanacaktır. Tütün tüccarlarının depolarına kilit vurmak, nezaretçi memur bekletmek gibi zorunluluklar kaldırılmıştır¹⁸⁴.

Tütünle ilgili bu kanunun ardından da yasal düzenlemeler bir son bulmamıştır. Tütün konusu sürekli olarak tartışmalara ve yeni düzenlemelere muhtaç bir alandır. Meclis İktisat Encümeni'nde görüşülmekte olan tütün tasarısı ile ilgili çalışmalar devam etmektedir. Tütün İnhisarı genel müdürünün de katıldığı bu tasarıya göre çiftçileri baskı altına almayacak hükümler bulunmaktadır. Bununla birlikte tütün ziraatının yasak olduğu yerler incelenerek gerekli hallerde serbest bırakılacak ve tacirlere de kolaylik sağlayacak maddeler eklenmiştir. Bunlara ek olarak tütün depoları oluşturulmasında, bir şahsa ait nakliyatta ve tütün depolarındaki görevlilerin ücretlerinin İnhisar İdaresi tarafından ödenmesi ile ilgili maddeler yer almaktadır¹⁸⁵.

Bu kanunun da bütün kanunlar gibi uygulama esnasında birtakım sıkıntıları görülmüş ya da zamanın gereklerine göre güncellenmeleri gerekmiştir. Bununla ilgili 1943 yılında gerçekleştirilen Tütün Kongresi ve bu kongrede hazırlanan raporlarda bu aksaklıklar dile getirilmiştir. Zeki Akkoyunlu ve M. Ali Özunal'ın hazırladıkları rapora göre 34 maddenin değişmesi gerekmektedir. Değişmesini talep ettikleri maddelerden birisi tohum ihracını yasaklayan 9. maddedir. Tütün tohumlarının yağ üretiminde kullanıldığı ve ileride çeşitli kullanım alanlarına sahip olabileceği gerekçesiyle bu maddenin esnetilmesi talep edilmektedir. Bir diğeri tütün ekim alanlarını sınırlayan 11. maddedir. Zaman içerisinde Tömbeki, Virginia ve Puro gibi yabancı tütünlerin ekimi gerekçe gösterilerek bu maddenin de bu yönde esnetilmesi istenmektedir. Kanunun 15. maddesine göre tütün ekiminden tacirlere arzına kadar Gümrük ve İnhisarlar ile Ziraat Bakanlığı sorumludur. Ancak Ziraat Bakanlığının bu süreçte hastalık ve zararlı böceklerle mücadele hariç tütüncülüğe hiçbir katkısı olmamıştır. Bu sebeple bu maddedeki sorumluluğu sadece kâğıt üzerinde ve gereksiz görülmektedir. 16. maddeyle tohumların çiftçilere bedava dağıtılması da zaman içerisinde yeterli olamamış, bu tohumların zirai ıslahının da yapılması yönünde bir beklenti oluşmuştur.

¹⁸⁴ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 42-44.

¹⁸⁵ **Aynı Tarihi**, Aralık 1939, Sayı 73, s. 5697.

Kanunun 18. maddesine istinaden fenni kuruluşların faaliyetlerine rağmen beklenen hedeflere teşkilat ve kanuni imkansızlıklar sebebiyle ulaşamadığı için bu kanunun daha etkin bir şekilde uygulanması önerilmektedir. Buraya kadar ki bütün maddelerde kanunun sınırlarını genişletmeyi ve serbestlikleri arttırmayı hedefleyen bu öneri 20. maddede aksi yönde bir talep getirmektedir. Kanuna göre bir yere özgü tütün tohum ve fidelerini başka bir yere nakletmek İnhisar İdaresi'nin iznine bağlıken öneride bunun yasaklanması istenmektedir.

Tütüncülüğün ilerleyebilmesi için üretimin düzenlenmesi ve ürünün kalitesinin artırılması şarttır. Bu da tütüncülükten anlayanlara ruhsat vermek ve fazla üretimi sınırlamak ile mümkündür. Bu öneri 21. maddedeki beyanname usulünü bu açıdan zararlı görmüş, beyanname yerine ruhsatname verilmesi ve işlerin kontrol cüzdanı ile görülmesini daha faydalı bulmuştur¹⁸⁶. Bu kanun ile birlikte 1930 Tütün Tekeli Kanunu'nun şartları bir nebze de olsa yumuşatılmıştır. Bunda devletçiliğin bir ölçüde esnetilmesi de etkili olmuştur¹⁸⁷.

Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı, 3437 nolu kanuna bağlı olarak tütünlerin ekiciler tarafından işletilmesi hakkında yeni bir nizamname hazırlamıştır. 1 Haziran 1944 tarihinde yürürlüğe giren bu nizamnameye göre her bölge tütünlerinin hangi usullerde işleneceği teknik olarak anlatılmıştır. Üretici hangi usul ve tekniği kullanırsa kullansın kalitesiz tütünleri ayrı bir şekilde denk haline getirmek zorundadır¹⁸⁸.

¹⁸⁶ **Tütün Kongresi İçin Hazırlanan Raporlar**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, İnhisarlar Matbaası, İzmir 1943, s. 36-50.

¹⁸⁷ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2006, s. 279.

¹⁸⁸ **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 5, Sayı 109, 3 Temmuz 1944, s. 16.

B. TÜTÜN İDARESİ'NİN MİLLİLEŞTİRİLMESİ

a. Reji İdaresi Sözleşmesi'nin Fesih Edilmesi

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti bir yarı sömürgeye dönüşmüş ve Avrupa sermayesine kaynak yaratan bir sistemin parçası haline gelmişti. İkinci Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Edirne'yi geri alma umudu doğmuş ve gerek mecliste gerek paşalar arasında görüşmeler başlamıştı. Ancak böyle bir harekâtı finanse edecek para kasada yoktu. Para meselesini halletmek için Talat Bey, Reji ile görüşmeler yürüttü. Reji Umum Müdürü Mösyö Weyl imtiyaz süresinin 15 yıl daha uzatılması karşılığında 1,5 milyon lira borç vermeyi kabul etmişti¹⁸⁹. İmtiyaz süresinin uzatılmasında Cavit Bey de dahil İttihat Terakki'nin önde gelen üyeleri hep birlikte rol oynamışlardı. Milli duygularla hareket eden ve ülke yönetiminin başına geçen bu kişiler gerek şartlar gerekse kendi hatalarından dolayı ekonomi alanında böyle millilikten uzak bir tercih yapmışlardı. Yapılan bu hatayı düzeltmek Cumhuriyet yönetimine kalacaktır.

1900'lere gelindiğinde Osmanlı ekonomisini bu bağımlılıklarından kurtarmak düşünülse bile bağımsız ekonomi politikalarına ve kurumlarına sahip olmak hayal dahi edilemezdi¹⁹⁰. Yabancı sermayenin ülkenin bağımsızlığını tehdit etmemesi şartıyla desteklenmesi yönündeki politik anlayış tütün rejisinin millileştirilmesi yönündeki en önemli gerekçeydi¹⁹¹.

Millî Mücadele ile başlayan bağımsızlık anlayışı geri dönülemez bir sürece girmiştir. Bağımsızlık sürecinde sömürge sisteminin birer parçası olan kurum ve yapılar ortadan kaldırılmalıydı. Bu sebeple ekonomik alanda kapitülasyonların ve Duyun-u Umumiye İdaresi'nin sonlandırılması gibi önemli adımlar atılmıştır. İttihat ve Terakki'nin yarım kalan hareketi Lozan Barış Antlaşması ile böylece tamamlanmış oldu. Antlaşma'nın 28. maddesindeki "*Tarafeyni Aliyeyni âkideyn Türkiye'de*

¹⁸⁹ Cemal Paşa, **Hatıralar**, Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 58.

¹⁹⁰ Gülten Kazgan, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁹¹ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 2005, s. 46.

Kapitülasyonların kâffei noktai nazardan tamamen ilgasını kabul ettiklerini beyan ederler." ifadesiyle bu durum resmiyet kazanmış oldu¹⁹².

Tütün Reji şirketi Genel Meclisi'nde 17 Eylül 1924 tarihli toplantıda Başkan temsilcisi, yapmış olduğu konuşmada yasal bir zemine sahip ve devlet hazinesine önemli miktarda gelir garantisi verebilen tek sistem olan Reji'nin terk edilmemesi gerektiğini, bandrol sisteminin ise ilkel ve kaçakçılığa sebep olduğunu ifade etmiştir. Temsilcinin iddiasına göre bandrol sisteminin uygulandığı Bulgaristan tam bir kaçakçılık yuvası haline gelmiştir. Tekel sisteminde üretici ve alıcı görüşmeler yoluyla fiyatlara karar verdiği için kâr daha fazladır. Bandrol sistemi ise zamanla tröstlerin etkisi altına girdiği için devlete ve üreticilere daha az kâr getirmektedir¹⁹³. Görüldüğü gibi Reji İdaresi'nin geleceğinin tartışıldığı ve yeni bir sistemin kurulmaya çalışıldığı bu günlerde Reji yöneticileri geleceğe dair taşıdığı kendi kaygılarını devlet yöneticilerine de aktarmaya çalışmaktadır.

1923 yılı rakamlarına göre 14 milyon lira civarında satış yapan Reji idaresi Türkiye Cumhuriyeti'ne 3 milyon lira civarında bir para veriyordu. Hükümet hesabına 3.760.450 lira, Düyun-u Umumiye'ye 1.310.909 lira, hissedarlarına 771.209 lira olmak üzere toplamda 5.842.568 lira tutmaktaydı. Reji İdaresi sözleşmesi gereği gümrük ve belediye gibi birçok vergiden muaftı. Fabrikaları vergi vermiyordu. Reji, bu ortamda 5 milyon kilo tütünü 8 milyon lira masrafla işlediğini iddia ediyordu¹⁹⁴.

Reji İdaresi ile Maliye Bakanlığı arasında 13 Haziran 1923 tarihli bir anlaşma¹⁹⁵ hem mevcut sorunları gidermiş hem de iki taraf arasında yeni koşullar meydana getirmişti. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti üç ay önceden haber vermek ve 40,000,000 frank ödemek koşuluyla Reji yönetimini ortadan kaldırabilecekti. Her ne kadar Reji bu koşulların sağlanamayacağına inanmış olsa da hükümet 30 Temmuz 1924 tarihinde şirketin imtiyazını iptal etmiş, 1925 yılının mart ayında Reji İdaresi'nin yönetimine fiili

¹⁹² **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrin-i Evvel 1340, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931, s. 32.

¹⁹³ Nuray Ertürk Keskin-Melda Yaman, **a.g.e.**, s. 213.

¹⁹⁴ Çuhacı Hacıpaşazade, **Bandrol ve İnhisar Arasındaki Büyük Faideler**, İkdam Matbaası, İstanbul 1924, s. 6-7.

¹⁹⁵ **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 4, 8 Mart 1339-29 Temmuz 1339, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 102-105.

olarak el koymak yoluyla sonlandırmıştır¹⁹⁶. Reji İdaresi'nin devlet tarafından satın alındığı 1925 yılı itibarı ile faaliyette olan İstanbul ve Samsun fabrikaları ile kapalı olan İzmir ve Adana fabrikaları olmak üzere toplamda 4 adet fabrikası bulunuyordu¹⁹⁷. Reji İdaresi'nin kaldırılması ile birlikte tütün 5 yıl geçici bir idare tarafından yönetildi. Bunda Lozan'ın ekonomi ile ilgili konularda 1929 yılına kadar geçerli olan kısıtlamalarının etkisi büyüktü. Böylece saltanat yöneticilerinin niyetlenip maddi imkânsızlıkların da etkisiyle gerçekleştiremediği bu eylemi Cumhuriyet yöneticileri gerçekleştirmiş oldu.

Toynbee, Cumhuriyet idaresi üzerinde etkili olan tütün üreticilerinin rejiden nefret etmesinin, yapılan anlaşma gereği 1 Mart 1925'te sona erecek olan tütün imtiyazının yenilenmemesi için bir gerekçe olduğunu iddia etmekteydi. Ona göre söz konusu durum imtiyaz iptali değildi, sadece sözleşme yenilenmemiştir. Aynı paragraf içerisinde hem imtiyaz yenilenmedi hem de geri alındı diyen Toynbee'ye göre tütün gelirlerinin rejiden alınmasının temel sebebi maliyenin içinde bulunduğu zorlukları bu gelir sayesinde atlatmaktır¹⁹⁸. Yazara göre Reji idaresi döneminde Osmanlı tütün sanayisi gelişmişti. İmtiyazın geri alınması Reji İdaresi'ne duyulan olumsuz duygular ve bu kurumun Osmanlı tütün sanayisine verdiği zararlar değildi. Buradaki çarpıtmalardan en önemlisi imtiyazın yenilenmediği yönünde yapılmış olanıdır. Çünkü 13 Haziran 1923 tarihli anlaşma olmasa sözleşme 1913 şartnamesine göre 1928 yılına kadar devam edecekti. İdare'nin şartnameden yaklaşık 3 sene önce sonlandırılması bir fesih olduğunun en büyük kanıtıdır.

Reji imtiyazının feshedilmesinin ardından şirket yöneticileri şirketi tasfiye etmek yönünde karar almışlardır. Ancak bu tasfiye işlemi bir anda gerçekleşmemiş 1930'lu yılların ortalarına kadar devam etmiştir. Hisse senetlerinin devri, bankalardaki hesapların düzenlenerek toplanması uzun bir zaman almıştır¹⁹⁹.

Tütün Rejisinin kaldırılışıyla ilgili 1932 mali senesine ait bütçe görüşmeleri yapılırken Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey mecliste önemli açıklamalar yapmıştır. Buhranın etkileri devam etmektedir. Bu sebeple devlet daha çok kaynak yaratmak, israf yapmamak ve bütçeye açık verdirmemek gayretindedir. Devlet kaynak

¹⁹⁶ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 132.; Charles Issawi, **a.g.e.**, s. 251.

¹⁹⁷ **İstihbarat Bülteni**, İhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 110, Ocak 1940, s. 1.

¹⁹⁸ Arnold J. Toynbee, **a.g.e.**, s. 38.

¹⁹⁹ Nuray Ertürk Keskin-Melda Yaman, **a.g.e.**, s. 227.

yaratmaya çalışırken kaçınılmaz olarak özel sektörün alanını daraltmaktaydı. Mustafa Abdülhalik Bey, bütçe sebebiyle yapılan görüşmelerde Rejinin tasfiye sürecini anlatırken 13 Haziran 1923 tarihli İtilafnamenin 5. ve 8. maddelerinin öneminden özellikle bahsetmektedir. Anlaşmayı hükümet adına imzalayan Hasan Fehmi Bey, 40 milyon Frank ödenerek idarenin satın alınabileceğinden emindir. Reji idaresi buna ihtimal vermemekle beraber sürekli Maliye Vekaletinden *"bu parayı verecek misiniz"* diye sorgulama yapmaktaydı. Yine de Reji idaresi bu paranın verilebileceğine inanmıyordu. Ancak gereken para ödenerek itilafnameden doğan hak sayesinde İstanbul'da bulunan bina ve idaresine el konulmuştur. Bu şekilde hesapları görülmüş ve muamele bitmiştir²⁰⁰.

Reji şirketinin faaliyette olduğu 1924 yılında iç tüketimde mamul tütün satışı 3 milyon kilonun altındayken, Geçici Tekel İdaresi'nin yönetiminde 1925 yılında 7 milyon kilonun üstüne çıkmıştır. Bu durum Reji idaresinin gerçek rakamları saklayarak yolsuzluk yaptığının bir göstergesidir. Bu süre zarfında iç tüketimin iki katına çıkması için hiçbir sebep bulunmamaktadır²⁰¹. Bu doğrultuda Reji İdaresi her şeyden önce ekonomik bağımsızlığa aykırı düştüğü için kaldırılmıştır. Osmanlı'nın tütün gelirlerini manipüle etmesi, devleti borçlandırıp faiz gelirleri elde etmesi ise Cumhuriyet yönetimi tarafından tahammül edilemeyecek durumlardır.

b. Geçici Tekel İdaresi'nin Kurulması

Reji İdaresi'nin kaldırılma isteği toplumun büyük bir kesiminde mevcutken yerine devlet inhisarının gelmesi beklenen bir gelişme değildi. Ahmet Hamdi Başar, bu konudaki hayal kırıklığını şu şekilde dile getirmektedir:

Tütün İnhisarının kaldırılması, daha doğrusu süresi sona ermiş olan imtiyaz mukavelenamesinin yenilenmemesini istiyorduk; ama, bu inhisarı devletin eline alarak işletmesi aklımızdan geçmiyordu. Hangi devlet, hangi elemanlarla? Böyle bir düşüncenin o sıralarda hiç kimsenin aklına gelmesine ihtimal yoktu. İnhisar kalkmalı, yerine bandrol usulü konmalıydı. Bu konuda yaptığımız mücadele iki sene kadar sürdü

²⁰⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 9, İçtima 1, (20 Haziran 1932), s. 184.; **Vakit**, 1 Temmuz 1932, s. 5.

²⁰¹ **Tütün Kongresi İçin Hazırlanan Raporlar**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, İnhisarlar Matbaası, İzmir 1943, s. 4.

ve sonunda Büyük Millet Meclisi inhisarı kaldırıp bandrol usulünü koymaya karar verdi, ama karar tatbik edilemedi²⁰².

1925 yılında çıkarılan 558 sayılı kanun ile tütünün Türkiye sınırları içerisinde satın alınması, işletilmesi, sigara haline getirilmesi ve satılması hükümetin kontrolüne verilmiştir. Yapılan oylamaya 175 kişi katılmış, 171 kişi kabul ve 4 kişi de çekimser kalmıştır²⁰³. 1925 senesinin mart ayından itibaren iç tüketim için tütün satın alınması, işletilmesi, tütün ve sigara üretimi ile ilgili işler doğrudan doğruya hükümet tarafından yürütülecektir²⁰⁴. Verilen imtiyazın süresi dolmadan sermaye vermek suretiyle hükümet mevcut reji şirketinin yerine geçmiş ve kurulan geçici idareyle eski kanunlara göre tütün işleri yürütülmeye başlanmıştır²⁰⁵. Hükümet bu sayede tütün üzerinden önemli bir vergi gelirine sahip oluyordu. Reji İdaresi'ne son verilmesinin ardından bu alanda bir yönetim kurmak için ilk aşama olan Geçici Tütün İdaresi dönemin ekonomi politikalarının da bir sonucuydu.

1930 yılında Geçici Tütün İdaresi Yasasına Ek Yasa'nın görüşülmesi esnasında vekiller tarafından bu konuda birçok görüş ileri sürülmüştür. Tütün İnhisarının tartışıldığı bu zamanlarda her vekil farklı bir noktadan sistemin artılarını ve eksilerini ortaya koymaktadır. İnhisar idaresi ile ilgili olumsuz görüşlere karşı Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey önemli açıklamalarda bulunmaktadır²⁰⁶. Her şeyden önce İnhisar sistemi sayesinde tütünün hem üretimi hem de ticareti kayıt altına alınmaktadır. Bandrol sisteminde ise kayıt işlemi zorlaşmaktadır. Burada asıl kaygı tütün kaçakçılığıdır. Devlet, bu üründen alacağı vergiyi riske atmak istememektedir.

Maliye Bakanlığı tarafından idare edilen İnhisarlar İdaresi için 17 maddeden oluşan bir kanun hazırlanmış ve mecliste kabul edilmiştir. Bu kanunun 1. maddesine göre Maliye Bakanlığı tarafından idare edilen İnhisarlar tüzel devlet kurumları olarak nitelendirilmişlerdir. Bu kanunun bütününe bakıldığında İnhisarlar İdarelerinin yönetiminden tamamen Maliye Bakanlığı sorumludur. İnhisarlar İdarelerinin yapacağı

²⁰² Ahmet Hamdi Başar, **Hatıralar: Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e**, Barış Dünyası, Sayı 56, Ocak 1967, s.61.

²⁰³ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 2, Cilt 14, İçtima 65, (26 Şubat 1925), s. 451.

²⁰⁴ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 6, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, Başvekalet Matbaası, Ankara 1934, s. 110.

²⁰⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 19, İçtima 3, (02 Aralık 1933), s. 5.

²⁰⁶ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, Cilt 18, İçtima 3, (12 Nisan 1930), s. 40.

işlerde mevcut kanunlara uymayarak kendi nizamname ve talimatnameleriyle hareket etmeleri daha uygun görülmüştür. Ticari alışverişlerde mevcut kanunların uygulanması tercih edilmemiştir²⁰⁷.

Büyük buhranın da etkisiyle alınan ekonomik tedbirlere ek olarak teşkilat yapısında da değişikliklere gidildi. Öncelikle Maliye ve İktisat Vekaletleri ikiye ayrıldı. Bütçe ile ilgili konular Maliye Bakanlığı'nda kalırken tütün, alkollü içecekler, tuz ve barut inhisarları Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı'na bağlandı. İktisat Bakanlığı da ikiye ayrılarak Ziraat Bakanlığı oluşturuldu²⁰⁸. İnhisar İdaresi 01.01.1932 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bakanlık, İdareye bununla ilgili telgraf çekmiş ve işlerin bundan sonra yeni vaziyete göre yapılması gerektiği bildirilmiştir²⁰⁹.

Tütün İdaresi'nde meydana gelen bu yapısal değişiklikler zaman içerisinde mevcut çıkar gruplarındaki rahatsızlıkları daha da arttırmış ve bu idare çeşitli yönlerden eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştirilerden bir tanesi de Tütün İnhisar İdaresi'nin eski reji idaresine göre çok fazla memur ve bina kullandığı yönündedir. Oysaki eski reji idaresi Suriye, Rumeli ve Irak gibi bölgelerde faaliyet gösterirken İnhisar İdaresi, Anadolu ve Trakya'ya hizmet etmektedir. Bu eleştirilere Tütün İnhisar müdürü Behçet Bey cevap vermiştir. Buna göre Tütün İnhisar İdaresi'nin etki alanı ve görevi eski reji idaresine göre daha fazladır. Eski reji idaresi senede 2 milyon kilo tütün kullanırken İnhisar idaresi ise 11 milyon kilo tütün kullanmaktadır. Eski reji idaresi köylere tütün satmadığı gibi buralarda kaçak tütün kullanılmasına da izin vermezdi. İnhisar İdaresi, Türkiye'deki 40 bin civarındaki köyden 22 bin tanesinde satış teşkilatı kurmuştur. Yine eski idareye göre fabrikalar ve imalathanelerin sayısında artış yaşanmıştır. Bu artışlar beraberinde memur ihtiyacını doğurmaktadır²¹⁰.

²⁰⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 19, İçtima 3, (31 Mayıs 1930), s. 273.; **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiye Mecmuası 1930**, Cilt 6, İkdam Matbaası, İstanbul 1931, s. 228-230.

²⁰⁸ **Vakit**, 01 Ocak 1932, s. 12.

²⁰⁹ **Vakit**, 01 Ocak 1932, s. 3.

²¹⁰ **Akşam**, 18 Kasım 1930, s. 3.; **Vakit**, 19 Kasım 1930, s. 5.

c. Tekel Genel Müdürlüğünün Kurulması ve Süreç İçerisinde Meydana Gelen Yapısal Değişiklikler

Tarımda uygulanan tekelci devlet anlayışı almış olduğu tedbirlerle üretim ve dolaşım süreçleriyle birlikte toplumdaki ilişki biçimlerini de belirlemektedir. Tarımsal alanın kontrolü devletin çıkardığı yasalarla belirlenir. Devlet bu sayede tarımda teşvik ve eğitimler yoluyla yapısal değişiklikleri de sağlayabilmektedir. Bu sistemin en büyük amacı devletin milli sermaye yararına tarımı istediği gibi düzenleyebilmesi ve tarımsal ürünlerin fiyatını belirleyebilmesidir. Bu sayede tarımsal ürünlerin dış ticaretinde söz sahibi olan devlet kalkınma yolunda önemli bir koz sahibi olacaktır²¹¹.

21 Mayıs 1941 tarihinde 4036 sayılı "İnhisarlar Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vezaifleri Hakkında" 43 maddeden oluşan yeni bir kanun yayımlandı. Bu kanuna göre Tekel Genel Müdürlüğü katma bütçeli tüzel kişiliği olan bir kuruluşa dönüştürülmüş oldu. Kanunun 2. Maddesi'ne göre:

*İnhisarlar umum müdürlüğü, tütün, ispiro ve ispirotlu içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddelerle av malzemesi, fişek ve revolver inhisarlarını, mevzu hükümler dairesinde işletmek ve idare etmek ve bu inhisar maddeleri ile beraber kibrit, çakmak ve çakmak taşı ve oyun kâğıtları inhisarlarının kaçakçılıklarına ait takipleri yapmak ve kanunla verilen diğer vazifeleri görmekle mükelleftir*²¹².

Bu kanunla birlikte tütün, tekel kapsamına giren ürünlerle birlikte tek bir çatı altında toplanarak düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde tekele dair maddeler aynı yönetimin farklı dalları şeklinde örgütlenmiş ve yönetimi kolaylaştırılmıştır. Bu kanunla Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na bağlanan Tütün Tekel İdaresi'nin işleyişi böylece yeniden düzenlenmiştir. Bu kanuna göre Genel Müdürlüğe bağlı olarak bir Tütün Müdürlüğü oluşturuldu. Tütün işleri müdürlüğüne Tütün Ziraat ve Fen Şubesi, Tütün Alım Şubesi, Tütün Bakım ve İşleme Şubesi, Tütün Fabrikalar Şubesi bağlanarak teşkilat yapısı oluşturulmuş oldu. Böylece Tekel Genel Müdürlüğü kendine ait özgün bir sisteme sahip olmuştur.

²¹¹ Günter Hoell, **Tarımda Kapitalizmin Gelişmesi ve Toprak Rantı**, Bilim Yayınları, Çev.: Ahmet Doğan, İstanbul 1975, s. 94.

²¹² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 18, İçtima 2, (21 Mayıs 1941), s. 108-115.; **Resmî Gazete**, Sayı 4817, 26.05.1941, s. 978-981.

Tekel İdaresi, Türk tütününün kalitesini arttırmak amacıyla geniş çaplı araştırmalar yaparak, kaliteli tütün yetişecek bölgeleri belirlemek suretiyle tütün yetişen yerleri sınıflandırmış ve enstitü kurarak tütün cinslerini ıslah etmiştir. Üreticiye tütünün toplanması, kurutulması, bakımı ve dinlendirilmesi usullerini öğretmek, üreticiye avans vermek, satış zamanında piyasaya girerek ürünün fiyatının düşmesini engellemek gibi faaliyetlerle tütüncülük işi İnhisar İdaresi tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır²¹³.

1945 yılına gelindiğinde pamuk, tütün, fındık, üzüm ve incir piyasalarına müdahale edebilmek, devlet payını satın almak amacıyla verilen döner sermayeler arasında transferler yapmak için Ticaret Bakanlığı'na yetki verilmiştir²¹⁴. Tütünün üretimden sonraki süreçleriyle ilgilenmek ve müdahalede bulunabilmek amacıyla 1946 yılında üreticilerden %5 kesilmek ve marketing tekniğini kullanmak suretiyle bir kurum oluşturma yoluna gidilmiştir. Bu şekilde 1946 yılı satışlarından %5 ve 1948 yılı satışlarından %4 kesilerek 38,5 milyon lira toplanmıştır. Üreticiler, bu kurumdan piyasanın ihtiyaçlarına göre uygun şekilde ürünlerin hazırlanarak satılmasını beklemektedir²¹⁵. Türk Tütünleri Ortaklığı Kanun tasarısı ve gerekçesini içeren önerge 29 Aralık 1948 tarihinde hükümete teslim edildi²¹⁶. Bu şekilde oluşturulan Türk Tütünleri Ortaklığı Müessesesi sadece alım-satım işiyle değil aynı zamanda tütünün kıymetlenmesi, tütün piyasasının düzenlenmesi, ekicilerin teşkilatlandırılması gibi işlerle de uğraşacaktır²¹⁷. Ancak bu kurumun sadece dış piyasalarda tütün satışı ve rekabetinde yer alacak olması zirai kredi ve kalite ile ilgili yönleri eksik bırakması mecliste eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur.

Tütün ticareti yapmak ve tütünün kıymetlenmesine, tütün piyasalarının düzenlenmesine ve tütün ekicilerinin teşkilatlandırılmasına yardım etmek üzere 3780 sayılı Milli Korunma Kanununa dayanılarak kendilerinden prim alınmış olan tütün ekicileri, Tekel Genel Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası ve istekli diğer milli bankalar arasında (Türk Tütün Ortaklığı) adı ile bir ortaklık kurulmuştur. Süresi 50 yıl olan ortaklığın merkezi ise İstanbul'dur. Sermayesi ise 100 milyon liradır. Ortaklığın

²¹³ **Aynı Tarihi**, Aralık 1939, Sayı 73, s. 121.

²¹⁴ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 26, Kasım 1944-Ekim 1945, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1945, s. 231.

²¹⁵ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:4, Cilt:25, Birleşim:71, (23.03.1950), s. 789.

²¹⁶ **BCA, CUMHURİYET HALK PARTİSİ** [490.01/454.1870.5], 29.12.1948.

²¹⁷ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:4, Cilt:25, Birleşim:71, (23.03.1950), s. 791.

şartlarını düzenlemek amacıyla 12 maddelik bir kanun hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur²¹⁸.

ca. Tekel Bünyesinde Faaliyet Gösteren Tütün Fabrikaları

Reji İdaresi, hüküm sürdüğü 30 yıl boyunca üreticinin sırtından kazandığı paralarla hissedarlarına %12 civarında yüksek faiz dağıtmış ve tütüncülüğün geliştirilmesi için ciddi bir çaba harcamamıştı. Reji İdaresi'nde 1924 yılında 3,355,306 Türk lirası gelir getiren tütün Geçici İnhisar İdaresi'nin yönetiminde 1925 yılında 9,525,171 Türk lirası gelir getirmiştir. Bir senelik zaman zarfında gelirler üç katına çıkarken, mevcut şartlarda hiçbir şekilde değişiklik olmamıştır. İnhisar İdaresi kurulduktan sonra, hazineye daha fazla gelir getirmek amacıyla gerekli tedbirleri almış ve bunda da istediği sonuçları elde etmeyi başarmıştır. Reji İdaresi, son on sene içinde toplamda 2,983,491 kilo işlenmiş tütün satabilmişken İnhisar İdaresi 1932 yılına gelindiğinde 10,615,311 kilo tütün satmıştır. İnhisar İdaresi imalatı arttırabilmek için Reji'den devraldığı fabrikaların üretim imkanlarını iyileştirmeye çalıştı. Eski makineler modern makinelerle değiştirildi. İnhisar İdaresi bünyesinde bu şekilde 90 sigara yapma makinesi, 41 kıyım makinesi, 48 sigara paketleme makinesi, 43 tütün paketleme makinesi olmak üzere toplamda 222 makine bulunmaktadır. Bu teknoloji sayesinde İnhisar İdaresi günde 30 milyon adet sigara ve 28 bin kilo tütün imal edebilecek yeterliliktedir. İnhisar İdaresi bu yönüyle de Reji İdaresi'ne göre ileri bir düzeydedir. Sigara ihtiyacının artması üzerine fabrikaların üretim potansiyelleri arttırılmaya çalışıldı. Reji zamanında Cibali fabrikasında 29 sigara, 7 sigara paketleme, 10 tütün paketleme, 20 kıyım olmak üzere toplamda 66 makine varken bu sayı 57 sigara, 30 paketleme, 17 paket ve 21 kıyım olmak üzere toplamda 125 makineye yükselmiştir²¹⁹.

Cibali Sigara Fabrikası Reji tarafından 1884 yılında kurulmuş ve Cumhuriyet yönetimine Osmanlı zamanından miras kalmış en önemli fabrikadır. Bir diğer fabrika ise yine Reji tarafından kurulan İzmir tütün fabrikasıdır. Osmanlı zamanında bunlara ek olarak Samsun, Adana, Şam ve Halep olmak üzere dört fabrika daha bulunmaktadır. İstanbul ve İzmir fabrikaları üretiminin büyük çoğunluğunun yapıldığı yerler olması

²¹⁸ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 31, Kasım 1949-Ekim 1950, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1950, s. 1932-1933.

²¹⁹ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 29 Birinci Teşrin 1933, İnhisarlar Matbaası, Fevkalade Sayı, s. 11.

sebebiyle asıl yatırım buralara yapılmıştır. İstanbul ve İzmir'deki iki fabrikanın devinim gücü toplamda 219 beygir gücünde 9 adet motordan oluşmaktadır. Bunlardan bir tanesi buhar makinesi, biri gazojenli motor ve 7 tanesi de elektrikli motordur. Bunlara ek olarak 36 tütün kıyma makinesi, 5 zıvana makinesi, 34 sigara makinesi, 1 tütün paketleme makinesi, 2 nikotin ayırma makinesi ve 8 bıçak makinesi bulunmaktadır. Bu yıllarda tütünler ağırlıklı olarak çocuklar tarafından el ile paketlenmektedir. Bu iki fabrikanın 1915 yılı itibarı ile 109 memur, 16 ustabaşı, 1026 erkek ve 1086 kadın olmak üzere toplam 2237 çalışanı bulunmaktadır. Bu iki fabrika 1915 yılında 164 milyon kuruş değerinde yaklaşık olarak 6 milyon kilo tütün işlemiştir²²⁰.

Reji zamanında birkaç çeşit olan sigara türleri İnhisar İdaresi zamanında artmıştır. Sigaralar özel ürünler ve genel ürünler olarak ikiye ayrılmaktadır. Lüks gruba giren sigaraların başında Sipahi Ocağı adlı sigara gelmektedir. Bir diğer lüks sigara *Gazi*'dir. Yine siyah meyan kökü kağıtlı *Yaka*, zıvanalı *Salon* ve *Çeşit* bu gruba dahil olan sigaralardır. Ucu mantarlı Bey, Ankara, Türk Ocağı da lüks sigaralar grubundandır. Özel olmayan ve daha düşük gelir gruplarına hitap eden grupta ise 6 çeşit sigara tütünü, 2 çeşit pipo tütünü, 2 çeşit tömbeki ve 1 çeşit enfiye ile 15 çeşit sigara üretilmektedir. Bu sigarlar içerisinde senelik tüketimi 5 milyon kiloyu aşan *Köylü* sigarası en ucuz sigara olarak birinci sırada gelmektedir²²¹. Aşağıdaki tabloda 1928 yılı mevcut tütün fabrikaları ve bunların üretim ve istihdam durumları gösterilmektedir.

Tablo 2.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Miras Kalan Fabrika ve Atölyeler

Yeri	Bargir Kuvveti (Gücü)	Ne İmal Ettiği	Üretim Miktarı	Amele Dağılımı ve Miktarı		Toplam Amele Miktarı
			Kilo	Kadın	Erkek	
İstanbul (Cibali) Fabrikası	400	Sigara, Tütün	7.000.000	2000	400	2400
İzmir Fabrikası	120	Tömbeki, Enfiye	2.000.000	300	150	450
Samsun Fabrikası	129	Sigara ve Tütün	1.500.000	162	144	306
Adana	40	Tütün	360.000	42	56	98

²²⁰ Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Haz.: A. Gündüz Ökçün, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 4, Ankara 1997, s. 66.

²²¹ İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 29 Birinci Teşrin 1933, İnhisarlar Matbaası, Fevkalade Sayı, s. 20.

Atölyesi						
Artvin Atölyesi		Tütün	100.000	40	25	65
Urfa Atölyesi		Tütün	300.000	-	140	140
Bitlis Atölyesi		Tütün	45.000	2	30	32
Diyarbakir Atölyesi		Tütün	150.000	45	69	114
Kars Atölyesi		Tütün	55.000	22	36	58
Toplam			11.510.000	2613	1.050	3663

Kaynak: Salih Zeki, **Türkiye'de Tütün**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1928, s. 339.

Tütün İnhisar İdaresi, 1929 yılında tütün fabrikalarını genişletmek amacıyla çalışmalara başlamış ve Avrupa'dan gelmek üzere yeni makine siparişleri vermiştir. Cibali fabrikası sigara ihtiyacını karşılamakta güçlük çektiği için cuma günleri bile mesai yapmaktaydı²²². Cibali Tütün Fabrikası, Cumhuriyet İdaresi ile birlikte zaman içerisinde daha da olgunlaşmış ve donanımlı bir hale getirilmiştir. Fabrikada tütünün bütün aşamalarına dair işleme sistemleri gerçekleştirilmektedir. Sırasıyla tütünler tavlanamakta, lüks ve adi tipler birbirinden ayrılmakta, harmandan sonra denkleme, kıyma, paketleme, kıyılmış tütünlerin denklenmesi, sigara paketlerinin yapılması gibi işlemler yapılmaktadır.

Cibali tütün fabrikası tütün faaliyetlerinin yanında sosyal ve ekonomik anlamda da toplum yaşamına ciddi katkılar sunmuştur. İşçilerin para ihtiyaçları için işçi taavvün sandığını kurmuştur. Bunlardan bir tanesi de büyük ölçüde kadın istihdamına sahip olmasıdır ki bu o dönem için alışılmış bir durum değildir. Bu sebeple Türkiye'de ilk kreş uygulamasını da bu fabrika başlatmıştır.²²³ 1944 yılına gelindiğinde kreş bünyesinde 170 çocuk bakılabilmektedir. Fabrikada ayrıca puro da üretilmektedir. Toros, Çankaya ve Esmer adıyla üç çeşit puro üretilmektedir²²⁴.

Reji tarafından kurulan bir diğer fabrika ise Adana Sigara Fabrikası'dır. 1895 yılında kurulmuştur. Bu fabrika rejiden alındığında bir atölye standartlarındaydı. Fabrikada üretim yok denecek kadar azdı. 1950'lere kadar senelik ortalama bin tonluk

²²² **Akşam**, 18 Kasım 1929, s. 3.

²²³ **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 2, Sayı 23, 16 Kasım 1940, s. 18.

²²⁴ **Vakit**, 8 Temmuz 1944, s. 5.

bir üretim söz konusuydu. Yine 1887 yılında Reji tarafından kurulan bir diğer fabrika ise Samsun Sigara fabrikasıdır. Cumhuriyet İdaresi'ne harap bir şekilde bırakılan bu fabrika 1950'lere kadar senelik ortalama 3 bin tonluk bir üretim düzeyine sahiptir²²⁵. Samsun tütün fabrikası sigara üretim, yemekhane, depo, ıslak hacimler, idari ve güvenlik birimlerinden oluşmaktadır²²⁶. 1935 yılında Türkiye'yi gezerek anılarını yayınlayan Alman yazar ve röportajcı Samsun Tütün Fabrikası ile ilgili gözlemlerini şöyle ifade etmektedir:

Tütün fabrikasını tepeden turnağa incelemiş ve hatta tuvaletlerini bile kontrol etmiştim. Bina kırk yıllık fakat iyi muhafaza edilmişti. Aydınlik ve havadardı. Hasta ve yaşlı bir adam olan müdür beni kendisi gezdirmekte ısrar etmişti. Bütün ömrünü bu fabrikaya vermiş ve gerçek bir baba sevgisi ile onun dört yüz işçisini bağrına basmıştı. İşçilerin çoğu yaşları on dört ve üzeri olan kadın ve kızlardı. Keten kumaştan iş önlükleri ile tozdan korunmak için başlık giymişlerdi. Temiz, derli toplu ve iş sever görünüyorlardı. Bir zamanlar Bristol'deki Wills Tütün Fabrikası'nda gördüğüm işçi kızlardan pek farkları yoktu²²⁷.

Reji tarafından kurulan bir diğer büyük fabrika ise 1884 yılında kurulan İzmir Sigara Fabrikası'dır. Bu fabrika 1930'larda ortalama 2 bin ton 1940'larda ise senelik ortalama 4 bin ton üretim gerçekleştirmiştir²²⁸. Tekel İdaresi, Malatya'da bulunan atölyeyi de 1939 yılında bir fabrikaya dönüştürmüştür. Tekel'in Malatya'da tütün fabrikası kurmasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Fabrika kurulmadan önce Cibali'ye gönderilen tütünler burada işlenir ve Malatya'ya geri gönderilirdi. Doğu bölgesinin ihtiyacını karşılamak amacıyla Adana-Akçadağ ve Ankara-Diyarbakır trenlerinin kavşak noktasında bulunan Malatya'da bir tütün fabrikası kurmaya karar verilmiştir. 1939 yılında kurulan tütün fabrikasında günde 4.000 kilo sigara ve 7.000 kilo tütün işlenebilmektedir. 250-400 arası işçi ile 30 tane memur ve müstahdem çalışmaktadır. Fabrika *Doğu, Asker, Ulus* ve *Birinci* adlı sigaraları üretmektedir. *Doğu* ve *Asker* sigaraları Adıyaman'ın sert tütünlerinden yapılmaktadır. *Birinci* sigarası ise tatlı-sert tütünlerden üretilmektedir. Fabrika sosyal anlamda da oldukça faaldir. Çalışanlarına

²²⁵ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 288.

²²⁶ <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=391&RecID=3402>

²²⁷ Lilo Linke, **Mustafa Kemal Türkiye'si**, Çev.: A. Rauf Tektaş, İkarus Yayınları, İstanbul 2008, s. 219.

²²⁸ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 284.

ücretsiz öğle yemeği dağıttığı gibi işçi kadınların çocuklarına bakılmak üzere 24 kişilik bir kreşi bulunmaktadır. Fabrikanın işçi yemekhaneleri, soyunma ve yıkanma yerleri, kütüphane, toplantı salonu, memur lokantası ve spor sahası bulunmaktadır²²⁹.

İnhisarlar İdaresi'ne bağlı bir diğer fabrika Cibali kutu fabrikasıdır. 1932 yılında küçük bir matbaa olarak kurulan bu kurum görülen ihtiyaç üzerine eklenen yeni makinelerle bir fabrika haline getirilmiştir. Fabrikada 200'ü erkek 500'ü kadın olmak üzere 700 amele çalışmaktadır. Fabrikada makineler önemli bir yer tutsa da paketlemenin dörtte üçü el ile yapılmaktadır. Bu fabrikada senede tütün kutusu olarak 10 milyon adet üretim yapılmaktadır. Buna ek olarak 50 milyon sigara kâğıdı ve defteri üretilmektedir²³⁰.

1935 yılında ise iki tane sigara paketleme makinesi ve dört adet de sigara yapma makinesi getirilmiştir. Cibali ve Adana fabrikalarına gönderilen bu makineler üretim kapasitesini önemli ölçüde arttırmıştır²³¹. İstanbul, İzmir, Samsun, Adana, Urfa ve Bitlis'teki fabrika ve atölyeler senelik ortalama 13 milyon kilo tütün işlemektedir²³².

Aşağıdaki tabloda Türkiye'deki fabrika ve atölyelerinin 25 yıllık süre içerisindeki tütün üretimleri gösterilmektedir.

Tablo 2.3. Tütün Fabrika ve Atölyelerin 1925-1950 Yıllarındaki Üretim Miktarları

Yıllar	Tütün Üretimi Yapan Fabrika ve Atölyeler ve Üretimleri (Ton)						
	Cibali	İzmir	Adana	Samsun	Malatya	Bitlis	Urfa
1925	6066	856	78	827	5	4	22
1926	6537	1469	400	971	51	36	166
1927	6447	1747	299	982	54	45	131
1928	5954	2046	562	1147	85	53	160
1929	5926	2167	642	1493	123	97	180
1930	5283	2069	557	1280	107	79	212
1931	4573	1666	589	1236	107	68	168
1932	5942	1923	793	1875	132	80	207
1933	5534	2037	1058	2019	34	166	546
1934	5157	2009	1102	1563	-	155	514
1935	5660	2423	1456	2089	-	180	538
1936	5550	2441	1376	2072	-	222	641

²²⁹ İktisadi Yürüyüş, Cilt 6, Sayı 144, 25 Aralık 1945, s. 17.

²³⁰ İktisadi Yürüyüş, Cilt 2, Sayı 24, 1 Aralık 1940, s. 17.

²³¹ İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 77, 1 İkinciteşrin 1935, s. 539.

²³² The Tobacco Affairs, The State Monopolies of Turkey, Printed at The Monopolies Press, İstanbul, March 1939, s. 59.

1937	5914	2442	1503	2439	-	192	679
1938	6165	2713	1521	2415	-	176	719
1939	6379	3173	1650	2747	525	213	508
1940	6405	3178	1375	2446	827	226	283
1941	6794	3660	1433	3056	1117	235	307
1942	7087	3629	1460	3150	1543	197	341
1943	8237	4225	1468	2649	1592	162	121
1944	8686	3837	1179	3018	1703	213	-
1945	5308	2196	471	1707	1223	283	-
1946	8743	3600	597	2272	1981	335	-
1947	8506	3918	752	2477	2247	376	-
1948	7660	4122	686	2708	2176	415	-
1949	9952	5065	838	2996	2842	386	-
1950	7729	4382	731	2709	2207	307	-

Kaynak: Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **Osmanlı'dan Günümüze Tekel**, Tekel Yayınları, İstanbul 2000, s. 292.

cb. Türk Tütün Limited Şirketinin Kurulması

İhracat alanında yapılan tütün satışlarının arttırılabilmesi amacıyla bir limitet tütün şirketinin kurulabilmesi için kanun tasarısı hazırlanmış ve meclise sunulmuştur²³³. Tütün, İnhisar İdaresi tarafından sadece bir gelir ürünü olarak değil aynı zamanda ekonomi için çok önemli bir ihracat kalemi olarak görülmekteydi. İç tüketim 10 milyon kilo civarında olmakla beraber geriye kalan yaklaşık 30 milyon kiloluk tütünün ihracı zorunluydu. Tütün satışının ticari bir zihniyet ve serbestlikle yürütülmesi gerekliliği böyle bir şirketin kurulmasını kaçınılmaz kılmaktaydı²³⁴. Rekoltenin 40-50 milyonu bulmasından dolayı yaprak tütünün değerini koruyabilmek amacıyla böyle bir şirketin kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur²³⁵. 25 Aralık 1933 tarihinde kabul edilen 2359 numaralı kanun ile yabancı memleketlere sigara ve tütün satmak amacıyla bir tütün limitet şirketi kurulması kararlaştırılmıştır. Kanunun tam metnine göre dışarıya işlenmiş tütün ve sigara satışıyla uğraşmak üzere İnhisarlar İdaresi, milli mali kuruluşlar ve tütün ticareti ile uğraşan tacirlerin katılımıyla bir limitet şirketi kurulmasına Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı yetkili kılınmıştır. Bu şirket yaprak tütün ticareti yapma hakkına da sahip olabilecektir. Kanunun 2. maddesine göre Limited şirkete ayrılan bir milyonluk sermayenin yarısı İnhisar İdaresi'nin sermayesinden yarısı da diğer ortaklardan alınır.

²³³ **BCA, KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI 1928** – [080.18.01.02/40.72.19], 16.10.1933.

²³⁴ Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 580, Cilt 2, Ankara 1993, s. 495.

²³⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 2, İçtima F., (10 Mayıs 1939), s. 48.

Yine İnhisarlar İdaresi kendi ürünlerini satabilmek için dışarıda yaptığı bütün anlaşmaları bu şirkete devretme yetkisine de sahiptir²³⁶.

Türk Tütün Limitet Şirketi ile ilgili yapılan meclis görüşmelerinde Kocaeli vekili Sırrı Bey, muhalif görüşler ileri sürmüş ve İnhisar İdaresi birçok sorumluluğu üstlenirken niçin böyle bir şirket kurulduğunu anlayamamıştır. Sırrı Bey'e göre tütün ticaretini tekeline alan devlet, bunun pazarlanmasını da yapmalıdır. Rusya, bu duruma iyi bir örnektir. Rusya, dış ticaret teşkilatını devletçe idare etmekte ve dış piyasalarda bir tüccar zihniyetiyle hareket etmektedir. Ancak Ali Rana Bey'e göre İnhisar İdaresi tütünle ilgili olarak ülke içindeki işleri halletmekle yeterince meşgul olduğu için böyle bir şirkete ihtiyaç duyulmuştur²³⁷.

İnhisar İdaresi 1932 yılında geçirdiği yapısal değişiklikten sonra propaganda işleriyle yakından ilgilenmiş ve bunun için bir de program hazırlamıştır. Bu programın uygulanması ise Türk Tütün Limitet Şirketi'ne aittir. Bu şirketin en büyük hisse sahibi İnhisar İdaresi'dir. Buna rağmen böyle bir şirkete ihtiyaç duyulma sebebi ticari zihniyetin gerektirdiği serbest ve esnek ortamı yaratabilmek ve buna engel olan bazı kanun ve nizamnameleri saf dışı edebilmektir²³⁸. Bu şirketten beklenen en önemli görev tütünleri tanıtarak ona yeni ihraç alanları açmak, Türk tütün ürünlerini satmak ve yaprak tütün ticaretiyle uğraşmaktır²³⁹. Tütün ihracatının geliştirilmesi amacıyla kurulan bu şirket piyasalarda faaliyete geçerek stok hazırlamaya, yeni alıcılar ve ihraç alanları elde etmek amacıyla çalışmalarına başlamıştır²⁴⁰.

İnhisar İdaresi'nin bu tarihten çok önceleri de bu doğrultuda girişimleri söz konusudur. Berlin'de açılmış olan Tütün-İnhisar Fabrikası hakkında bilgi isteyen vekillere Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana Bey bu konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre İnhisarlar İdaresi ihracat faaliyetlerini Avrupa'da yürütebilmek amacıyla 1926 yılının şubat ayında Almanya'nın Berlin kentinde Habip Edip Bey'in yönetiminde olan "Bosforos" adlı fabrikaya ortak

²³⁶ **Resmî Gazete**, Sayı 2593, 01.01.1934, s. 3353.

²³⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 19, İçtima 3, (18 Aralık 1933), s. 75.

²³⁸ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 29 Birinci Teşrin 1933, İnhisarlar Matbaası, Fevkalade Sayı, s. 23.

²³⁹ **Cumhuriyet Rejiminde İnhisarlar**, T.C. İnhisarlar İdaresi, 29 Ekim 1943, İnhisarlar Matbaası, s. 6.

²⁴⁰ **Türk Tütün ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 10.

oluyor. Ardından bundan vazgeçerek fabrikayı kiralayıp fabrikanın sahibini müdür olarak görevlendiriyor. En son fabrika satın alınıyor. Ancak bütün bu çabalara rağmen istenilen başarı elde edilemeyince 1929 yılında fabrika tasfiye ediliyor²⁴¹.

Genel Müdür Behçet Bey, Türk tütünlerinin uluslararası piyasalardaki konumu ve yapılan girişimlerle ilgili yaptığı bir açıklamada Tütün İnhisar İdaresi'nin, Almanya'daki fabrikasını bir şirkete devrettiğini, İnhisar tütünlerinin Türkiye'de üretilerek dahili sanayinin gelişmesine hizmet etmeyi tercih ettiklerini belirtmiştir. Türk tütünlerine dünyanın her tarafından talep gelmektedir. Özellikle Almanya ve İngiltere Türk tütünlerini işleyen iki önemli ülkedir. Aleyhte yapılan propagandalara rağmen Türk tütünleri dünya piyasalarında kendisine yer edinebilmiştir²⁴².

Türk Tütün Limitet Şirketi'nin ihracat alanında yanlış politikalar ve uygulamalar yürüttüğüne dair eleştiriler de mevcuttur. Amerika gibi Türkiye'den en çok tütün alan ülkelerden birisi de Almanya'dır. Almanya, Amerika gibi Türkiye'de bir tröste sahip olmadığı için "*Reemtsma Konzer*" adlı şirket bütün Alman firmaları adına alımlar yapmaktadır. Ancak bu şirketin Almanya adına Yunanistan'daki alımlarını 53 Yunan tütün ticarethanesine ve Bulgaristan'daki alımlarını da 14 Bulgar firmasına paylaşması üzerine Türk Tütün Limitet Şirketi'nin yayın organı olan Türk Tütün Mecmuası, Alman şirketinin Türkiye'deki alımlarını eleştirmeye başlamıştır. Türk Tütün Limitet Şirketi'nin satmadığı yüklü miktardaki malları milli hislere hitap eden bir yayın yoluyla satmaya çalışması, Alman tröstü üzerinde olumsuz bir etki bırakması, ticari ilişkilere zarar verici bir durumdur. Ticari ilişkilerde mal zorlukla değil, pazarlıkla, fiyat ve kalite açısından yaratılan avantajlarla satılabilir. Bu şekilde bir ülkenin iç işlerine ve ekonomi politikalarına yön vermeye çalışmak olumsuz sonuçlar doğurmaktadır²⁴³.

İzmir vekili Kâmil Dursun, İnhisarlar bütçesi dolayısıyla açıklamalar yapmış ve tütün konusuna da değinmiştir. Tütün ülkenin en çok gelir getiren ürünü ve önemli bir ihraç kalemidir. İnhisar İdaresine ek olarak birçok özel şirket bu ürün üzerinden gelir elde etmektedir. Özellikle Amerikalılar, İzmir bölgesinden önemli miktarda tütün almaktadır. Ülkeye en çok döviz getiren yaprak tütün ticaretidir. Ancak bu ticaretten en

²⁴¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 19, İçtima 3, (25 Aralık 1933), s. 140.

²⁴² Hakimiyet-i Milliye, 31 Temmuz 1929, s. 3.

²⁴³ İsmail Ziya Bersis, Alman Tütün Fabrikalarının Türkiye'den Tütün Mübayaaları, Tütün Mecmuası, 15 Aralık 1938, Yıl 1, Sayı 9, İstanbul, s. 8.

çok geliri yabancı şirketler kazanmaktadır. Tütün piyasasının açılacağı zamanlarda köylüler bir senelik emeklerinin karşılığını almak, borçlarını ödeyebilmek amacıyla umutlanır ve beklenti içine girerler. Birçok yabancı şirketin ve İnhisar İdaresinin kurduğu şirketlerin satın alma memurları piyasayı dolaşmaya başlarlar. Köylülerin anlattığına göre İnhisar İdaresinin kurduğu şirketlerin memurları köylere gidip iyi cins birkaç balyayı ayırıp 150 gibi iyi bir fiyata alıyorlar. Bu yüksek fiyatı gören üretici diğer şirketlerin verdiği fiyatları beğenmeyerek ürününü satmıyor. Böylece satılmayan ürünün fiyatı iyice düşüyor. Köylüler, İnhisar tütün satın alma memurlarının piyasayı iyi araştırıp ona göre fiyat vermelerini ve piyasayı düşürmemelerini talep etmektedir. Bunun üzerine söz alan Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Ali Rana Tarhan yaptığı açıklamada yüksek fiyatla piyasayı açarak tüccarın da yüksek fiyat vermesini sağlamak istediklerini ancak bunun aksi yönde etkileri olduğunu, üreticinin yüksek fiyatla tütün satabilmesi için gerekli direktiflerin verildiğini ifade etmiştir²⁴⁴.

3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun 26. maddesine göre doğrudan tütün üreticisinden tütün satın alınması için Yerli Ürünler Türk Anonim Şirketi ile Türk Tütün Limited Şirketi adına 2 milyon liralık bir kredi ayrılmış²⁴⁵ yaklaşık bir ay sonra da tahsis edilen 2 milyonluk sermayenin 1 milyon lirası Ticaret Bakanlığı namına Karadeniz ve Marmara bölgelerinde tütün satın alınmasında kullanılmak üzere Türk Tütün Limited Şirketi'ne verilmiştir. Bakanlık bu sayede Amerikalı alıcıların Karadeniz piyasasında kurmuş oldukları hakimiyeti destekleme alımlarıyla bir nebze olsun kırmayı amaçlamaktadır²⁴⁶. Bu şirketler tütün politikasının uygulanmasında uzun yıllar boyunca önemli rol oynamışlardır. Uygulanan bu politikanın yurt genelinde de sürdürülebilmesi amacıyla bu şirketlere ayrılan 4 milyon liralık sermayenin 5 milyon liraya çıkarılmasına Bakanlar Kurulunun onayı ile karar verilmiştir²⁴⁷. Bu karardan yaklaşık bir sene sonra bununla da yetinilmeyerek bu iki şirketin sermayesi 5 milyondan 10 milyon liraya çıkartılmıştır²⁴⁸.

Şirket zaman zaman art niyetli kişilerin uygulamalarına da maruz kalmış ve zarar da görmüştür. İzmir'de Türk Tütün Limitet Şirketi'nin Amerikalılara sattığı tütün

²⁴⁴ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 6, Cilt 2, İctima F., (10 Mayıs 1939), s. 48-50.

²⁴⁵ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01.02/93.116.20], 18.12.1940.

²⁴⁶ **BCA, MGM**, [030.10/167.162.3], 28.01.1941.

²⁴⁷ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01.02/94.27.17], 02.04.1941.

²⁴⁸ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01.02/97.108.12], 13.01.1942.

balyalarının muayenesi yapılmış ve ardından birtakım şirket memurları balyaları açarak gizlice aralarına bozuk ve çürük tütünleri yerleştirmişlerdir. Amerikalıların durumu anlaması üzerine şirket milyonlarca lira zarara uğramıştır. Bu durumun soru önergesine konu olması üzerine Gümrük ve Tekel Bakanı Şevket Adalan konuyu açıklama gereği duymuştur. Buna göre Türk Tütün Limitet ortaklarının Amerikalı bir şirkete sattığı 750 bin kilo işlenmiş tütünün içerisinde 72 balya bozuk tütün karıştırılmış ve Amerikalıların kabul etmemesi üzerine anlaşma bozulmuştur. Tekel İdaresi, bu şirkette sahip olduğu %55'lik hisse ve denetleme yetkisine dayanarak müfettiş atamış ve incelemeler yapmıştır. Ardından bu işi yapan kişiler işlerinden uzaklaştırılmış ve Tütün Limitet Şirketi'nin daha iyi çalışabileceği yeni bir ortamın oluşturulabilmesi için çalışmalar başlatılmıştır²⁴⁹.

cc. Milli İktisat Vekaleti ve Dış Ticaret (Türk Ofis) Reisliğinin Kurulması

Mustafa Kemal, mecliste dördüncü dönem ikinci toplanma yılını açarken 1 Kasım 1932 tarihinde yaptığı konuşmada ihracat mallarına dışarıda alıcı bulmak, satışları genişletmek ve bu anlamda her türlü tedbiri almak gerektiğini belirtmiştir²⁵⁰. Bunun için istihbarat, kontrol ve irtibat teşkilatlarının oluşturulması şarttır. Bu sebeple "Türkofis" adı altında bir dış ticaret ofisi oluşturulmuştur. Bu ofis araştırmalar yapmak, propaganda faaliyetleri yürütmek, istenildiği takdirde ihracat ile ilgili bilgilendirme yapmakla görevlidir. Ancak en önemli görevi kârlı ihraç alanları bulmak ve ticari açığı kapatmaktır²⁵¹.

I. Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan ekonomik sistem ve büyük buhran mevcut sistemi yeniden gözden geçirmeyi ve değişen şartlara göre düzenlemeler yapmayı zorunlu kılıyordu. Bu gerekçelerle Milli İktisat Vekaleti kurulmuş, teşkilat ve vazifeleri detaylı bir şekilde belirlenmiştir²⁵². Buna göre kara ticareti, deniz ticareti, sanayi ve madenler olmak üzere bunlara bağlı olarak ulaşım ile ilgili tarifeler, kredi, standardizasyon, şirketler, liman hizmetleri, dış ticaret v.b. işler bu bakanlığın

²⁴⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:2, Cilt:8, Birleşim:13, (05.12.1947), s. 4.; **Ayn Tarihi**, Aralık 1947, Sayı 169, s. 5.

²⁵⁰ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 5. Baskı, Ankara 2006, s. 390.

²⁵¹ **Ayn Tarihi**, Ekim 1934, Sayı: 11, s. 488-489.

²⁵² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 22, İçtima 3, (27 Mayıs 1934), s. 303.

kapsamına alınmıştır. Kanununun 2. maddesine göre Bakanlığa bağlı birçok kuruluştan birisi de Dış Ticaret (Türk Ofis) reisliğidir²⁵³.

Türkofis, yeni kurulan bu bakanlığın en önemli parçası olarak görülmektedir. Türk mallarının pazar payını arttıracak, üretici ve tüccarlara yardımcı olacak olan bu kurumun merkezi Ankara olmak üzere İstanbul ve İzmir'de de birer şubesi bulunacaktır. Türkofis üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan dış istihbarat yabancı ülkelerde faaliyette olacak ve ticaret politikalarına katkı sunacaktır. İkinci bölüm ise üretim, satış, sürüm, standardizasyon ve marka ile ilgili işlere bakacaktır. Üçüncü bölüm ise Türk malları, rakip mallar ve ithalat malları ile ilgili işlerle ilgilenecektir. Ticaret anlaşmaları, ticari ilişkiler ve milli korunma daireleri ise dördüncü bölümü oluşturmaktaydı. Üretici ve tüccar yararına kurulmuş olan bu dairenin amacı genelde Türk ihracatını geliştirmek ve kalkınmaya hizmet etmektir. Bu sayede uluslararası alanlarda yapılacak olan girişimler ve elde edilecek olan istihbarat ilgili grupların çıkarına kullanılacaktır²⁵⁴.

Türkofis'in bir yayın organı olarak "Ekonomik Enformasyon Bülteni" adıyla bir istihbarat bülteni çıkarılmıştır. Bundaki amaç dış ticaret ile ilgili her türlü gelişmeyi ilgililere zamanında aktarabilmektir. Türkiye'nin ekonomik yapısı, ihracat maddeleri, iç ve dış ticaret anlaşmaları, ilgili ülkelerin dış ticaret politikaları, istatistiki bilgiler gibi dış ticareti ilgilendiren konular bu bültende yer alacaktır²⁵⁵.

²⁵³ **Resmî Gazete**, Sayı 2713, 29.05.1934, s. 3866.

²⁵⁴ **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938**, Der.: Özel Şahingiray, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 76.

²⁵⁵ **Türkofis**, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 1, No 1, 16 Ocak 1936, Ankara, s. 1.

C. CUMHURİYET DÖNEMİ TEKEL UYGULAMALARI VE KAÇAKÇILIK

a. Reji Yönetim Anlayışı ve Kültürünün Cumhuriyet Tütün İhisar İdaresi Yönetim Anlayışına Etkileri

Türkiye'de tütünün iç tüketim miktarını sadece tahmini üretimden veya satış miktarından anlamak mümkün değildir. Ülkede henüz yeterince yol ve nakil imkanlarının bulunmadığı yerler mevcuttur. Özellikle zorlu hava koşulları söz konusu olduğunda İhisar idaresinin ürünleri bu bölgelere ulaşmamaktadır²⁵⁶.

Tütün İhisar İdaresi'nin, Reji'den yönetimi devraldığı andan itibaren tütünün bütün süreçlerine hâkim olmaya ve kaçak tütün yoluyla vergi kaçakçılığını önlemeye çalışması kaçınılmazdı. O yıllarda Cibali, Adana, İzmir ve Samsun fabrikaları Reji'nin yönetim anlayışı ve tütün politikalarını sürdürmekteydi²⁵⁷. Bunun yanında ülkenin doğu bölgelerinde ulaşım imkânlarının yarattığı olumsuzluklar bu bölgelere ürün göndermektense bu bölgelerde üretilen tütünü vergilendirmeyi gerekli kılıyordu. İhisar İdaresi bu sebeple bu bölgelerde atölyeler kurarak, bölgede üretilip tüketilen tütünü bandrol yoluyla kontrol etmeye çalıştı. 1938 yılındaki rakamlara bakıldığında tütün ekim sahalarının Şark bölgeleri adı verilen yerlerde sürekli arttığı gözlemlenmektedir. Hükümetin uyguladığı programla birlikte hububat, pamuk ve afyon gibi ürünlerin fiyatlarının düşmesiyle üreticilerin tütünü tercih etmeye başlaması da bu durumda etkili olmuştur²⁵⁸.

Reji idaresinin son dönemleri yönetim ve işleyiş yönünden oldukça kötü bir profil çizmekteydi. Belki de bunda en büyük etken reji idaresinin cumhuriyet döneminde kendisine bir gelecek görmemesiydi. Her ne kadar cumhuriyet idaresinin kendisini feshedeceğine ihtimal vermese de taşıdığı kaygı yönetim kalitesini bozmuştu. Ancak bu durum inhisar idaresi tarafından tam olarak anlaşılammış ve Reji idaresinin zihniyeti mükemmel bir şekilde algılanmıştır. Bundaki en büyük etken İhisar idaresinin başka ülkelerdeki yönetim anlayış ve sistemlerini incelememesiydi.

²⁵⁶ Refik Şükrü Suvla, *Türkiye'de Tütün İstihlâki ve İhisar Fiyatları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1939, s. 93.

²⁵⁷ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, *a.g.e.*, s. 274.

²⁵⁸ Zeki Akkoyunlu, Hazım Payzın, *Tütün Enstitüsünün Şark Mıntıklarındaki 1937 Çalışmaları*, İhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Temmuz 1938, Cilt 2, Sayı 1, s. 2.

Tütün İnhisar idaresinin yönetim anlayışı 1930'lu yılların başlarında ümit verici boyutta görülmemektedir. O yıllarda Avrupa ülkelerinin Reji idareleri maliyetleri azaltmak, reklam yoluyla ürün satışlarını arttırmak gibi tüccar mantığıyla gayretli çalışmalar yürütmektedir. Tütün İnhisar idaresi ise daha hasılat toplanmadan tahmini olarak bir tutar belirler ve bundan sonra en büyük hedefi bu tutarı elde etmektir. Bu tutarı elde eden idare bir görevi tamamlamış olmanın verdiği tatmin duygusuyla hareket eder. Türkiye'de Tütün İnhisar idaresinin bu yıllarda Avrupa Reji idarelerinden yönetim zihniyeti açısından oldukça geri olduğu iddia edilmektedir²⁵⁹.

İdare, tütün satışları ile ilgili koyduğu hedefleri tutturabilmek amacıyla memurları ve müdürleri üzerinde yoğun bir baskı kurmaktan da kaçınmamıştır. Buna göre 1930 yılı için koyulmuş olan 25 milyonluk satış hedefinin tutturulabilmesi için görevlilerin yeterince istekli olmaması ve satışların önceki seneye göre düşük seyretmesi idare açısından rahatsızlık yaratmaktadır. Bu durumdan memurlar ve amirler sorumlu tutulmakta ve satışların hedefin altında kalmasından dolayı sert tedbirler alınacağı genel müdürlük tarafından bildirilmektedir. İdare, merkez müdürlerinin buhranı gerekçe göstermelerini de gerçekçi bulmamakta ve bu hedefi tutturmak için çaba göstermeyen müdürleri görevden alacağını kendilerine bildirmektedir²⁶⁰.

İnhisarlar Genel Müdürlüğü'nde yapılan genel müdür değişimi ile birlikte İdare'nin düşünce yapısı, uygulamaları ve sigara satış politikalarına birtakım değişiklikler getirilmiş, ancak bu uygulamalar olumlu neticeler vermediği gibi ciddi eleştirileri de beraberinde getirmiştir. İsmail Ziya Bersis, Tütün Mecmuası adını verdiği kendi dergisinde bu konulara değinmektedir. Buna göre sigara paketlerini yenileyerek paketlerin kalitesinde ve fiyatlarında değişikliğe gidilmiştir. Bununla birlikte reklam ve propaganda faaliyetleri de arttırılmıştır. Bu yeni uygulamalar kapsamında Yenice sigarası için reklam ve kampanyalar yapılmış ancak satışı 2,5 milyon liradan bir milyon liraya ve elde edilen kâr ise 1,750,000 liradan 700,000 liraya düşmüştür. Bütün çabalara rağmen satışların azalma sebebi harman bozukluğudur. İdare'nin bu şekilde kaliteyi

²⁵⁹ Habip Edip, *Avrupa'da Tütün İnhisarları ve Türkiye Tütün İnhisar İdaresi*, Bürhanettin Matbaası, İstanbul, 1931, s. 4.

²⁶⁰ *Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1930*, Cilt 6, İkdam Matbaası, İstanbul 1931, s. 93.

düşürmesi Türk tütünlerinin uluslararası alandaki itibarını gölgelediği gibi yerli tüketicinin İnhisar İdaresi'ne olan güvenini de sarsmıştır²⁶¹.

b. Tütün Rejisinin Ortadan Kaldırılmasının Toplumsal ve Ekonomik Sonuçları

Reji İdaresi, Osmanlı toplumunda ekonomik olduğu kadar sosyal anlamda da derin yaralar açmıştır. Tütün üreticisine baskılar uygulamakla beraber memurlar arasında da rüşveti iyice yaygınlaştırmıştır. Vali, hâkim, polis komiseri ve jandarma düzenli olarak bu idareden maaş almaktaydı. Bu görevliler kaçakçılıkla mücadelede aktif rol oynamaktaydı. Türk ve Müslümanlara bu şekilde kanlı ve pis işler gördürülürken şirketin yönetimiyle ilgili işlere Rum, Ermeni ve Yahudi olanlar bakıyordu. Devlet içerisinde kurulan bu yapılanma ile sistem daha da işler hale getirilmekteydi. Osmanlı toplumunda II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Reji İdaresi'nin kaldırılacağı doğrultusunda ciddi bir beklenti oluşmuştu. Ancak Reji, hükümetin sıkışık zamanlarını kollayarak verdiği borçlar sayesinde mevcudiyetini devam ettirdi. Bu karmaşık ve derinlemesine topluma kök salan yapı ancak Cumhuriyet İdaresi ile ortadan kaldırılabilmiştir²⁶².

1925'te tütün gelirleri 12 milyon lira, 1926'da 15 milyon lira, 1927'de 17,5 milyon lira, 1928 yılında ise 22 milyon liradır. 1929 yılında idarenin geliri 24 milyon liradır. Tütün İnhisar İdaresi'nin gelirleri 1929 yılı içerisinde dört sene öncesine göre iki katına çıkmıştır. Bu gelirlerin %27'si tütün alımına, %6'sı satma payına, %2'si sevkiyat ve ambalaja, %1'i ziraat ve uygulamaya, %5'i memur maaş ve harcırahlarına, %3'ü de çeşitli masraflara bırakıldıktan sonra %56'sı hükümete kâr olarak bırakılmıştır. İdare'nin gelirleri düzenli olarak süreç içerisinde artmıştır²⁶³. Tütün tekelinin kurulmasıyla birlikte tütün sanayisi büyük bir gelişim sürecine girmiştir. Tütün fabrikaları elektrikli sistemlerle takviye edilerek daha üretken ve verimli bir duruma getirilmekteydi²⁶⁴.

Tütün İnhisar İdaresi'nin kurulmasıyla birlikte bu alandaki istihdamda hem nitelik hem de nicelik itibarıyla değişimler meydana gelmiştir. İnhisarlar İdaresi'nde

²⁶¹ İsmail Ziya Bersis, **İnhisarlar İdaresi ve Sigaralarımızın Harmanları**, Tütün Mecmuası, 15 Aralık 1938, Yıl 1, Sayı 9, İstanbul, s. 4.

²⁶² **Vakit**, 14 Şubat 1933, s. 4.

²⁶³ **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Mart 1929, s. 1.

²⁶⁴ Y. N. Rozaliyev, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, Çev.: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978, s. 61.

memur, müstahdem ve işçi olarak toplamda 18.375 kişi çalışmaktadır. Aşağıdaki tabloda ilk 10 yıl içerisindeki işçi sayısı ve aldıkları toplam ücretler verilmiştir.

Tablo 2.4. On Yıllık İşçi İstihdamı ve Alınan Ücretler

Yıl	İşçi Sayısı	Verilen Ücret (Lira)
1925	4.768	1.391.343
1926	6.893	1.831.323
1927	9.218	2.298.800
1928	8.518	2.133.500
1929	8.653	2.167.000
1930	8.823	2.225.000
1931	8.668	2.461.500
1932	8.918	2.495.350
1933	8.628	2.166.250
1934	9.043	2.188.440

Kaynak: **Ulus**, 29 Ekim 1935, s. 9.

Reji İdaresi'nin kaldırılarak yerine İnhisar İdaresi'nin kurulmasının toplumsal etkileri de mevcuttur. Sadri Etem, "*Tütün İnhisarı Kırtasiyecilikten Kurtarılmalıdır*" başlıklı yazısında tütün denildiği zaman insanların aklına kolcular, kaçakçılar, silah sesleri ve birbirlerini öldüren adamlar geliyor demektedir²⁶⁵. Yılların getirdiği psikolojik etkiyle reji idaresinin paketleri, binaları, memurları insanlarda bu etkiyi yaratmaktadır. Oysa Reji İdaresi, yabancı sermayenin salt kâr etme kaygısını taşıırken İnhisar İdaresi kâr ederek toplumu kalkındırma kaygısı taşımaktadır. İki idarenin aynı paydaya yerleştirilmesi biçimsel olarak mümkünse de içerik olarak asla mümkün değildir.

Reji idaresinden miras olarak Cumhuriyet'e ulaşılmış olan kolculuk sistemi Türk toplumunun zihninde yarattığı olumsuzlukları korumaktadır. Gerek çiftçi gerekse tüccar bu sistemden rahatsızdır. Bu rahatsızlıklar meclis görüşmelerinde İstanbul vekili Hüseyin Bey tarafından inhisar tartışmaları esnasında dile

²⁶⁵ **Vakit**, 31 Aralık 1931, s. 3

getirilmiştir. Hüseyin Bey, buradaki konuşmalarında Türk tüccarının çok namuslu olduğunu, kaçakçılıktan dolayı hiçbir zaman işlem görmediğini vurgulamakta, bundan dolayı kolculuk uygulamasını eleştirmektedir. Depolardaki kolcu maaşlarının tüccarlara ödenmesi geleneğinin değiştirilerek İnhisar İdaresi tarafından ödenmesini talep etmektedir. Bu görüşmeler esnasında Saraçoğlu Şükrü Bey, bu sistemin kontrol mekanizmasının bir parçası olması sebebiyle öneminden ve bunun haricinde bir uygulama yapmanın devlete ek maliyet getireceğinden bahsetmektedir²⁶⁶.

c. Türk Toplumunun Tekel Sistemi'ne Yaklaşımı

Tekel eskiçağlarda ortaya çıkmış olup günümüzde hâlâ varlığını devam ettiren köklü bir uygulamadır. Bu sistemin temelinde insanın çok kazanma ve biriktirme arzuları yatmaktadır. Sanayileşme çağıyla birlikte bu sistem önemli ölçüde kendisini geliştirme fırsatı bulmuştur. Tekel, İnhisar veya eski Yunanca adıyla Monopol (Monos ve Polein) adı verilen bu sistemin amacı piyasada az bulunan veya bir başka deyişle istemli bir şekilde az tutulan bir malı yüksek fiyatlardan satarak insanların mecburiyetleri doğrultusunda sermaye biriktirmek ve zenginleşmektir²⁶⁷.

Bir ürünün idare edilmesinde girişimin devlet tarafından yapılmasına ve himaye edilmesine "reji" denirken, idare işini bütün riskleriyle bir girişimcinin üzerine almasına ise "imtiyaz" denmekteydi. Bir başka sistem ise devlet tarafından sermaye verilmek ve risk üstlenilmek üzere idareyi üzerine alanlara belirli bir kâr payı verilmesine de "menfaati ortak reji" adı verilmekteydi. Bunlara ek olarak özellikle Almanya ve İtalya'da uygulanan sermaye ve idarenin özel sermaye ve devlet tarafından birlikte işletildiği bir başka sistem de mevcuttur²⁶⁸.

Tekel sistemi içerisinde "Mali Tekel" adıyla anılan uygulama, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti için özel bir öneme sahiptir. Bir kanuna dayanması gereken mali tekel uygulamasının asıl amacı devlete gelir sağlamaktır²⁶⁹. Devlet bu sayede

²⁶⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (8 Haziran 1930) s. 115-118.

²⁶⁷ Fazıl Tekin, **Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., No. 129/79, Eskişehir 1974, s. 5.

²⁶⁸ **Ulus**, 10 Haziran 1943, s. 2.

²⁶⁹ Fazıl Tekin, **a.g.e.**, s. 37.

artan kamu harcamalarını karşılamakta, Osmanlı örneğinde olduğu gibi borçlarını ödemekte ya da Cumhuriyet örneğinde görüldüğü gibi demiryolu, kalkınma gibi alanlarda kullanabilmektedir. Sebepleri ve kullanım alanları ne kadar çeşitli olursa olsun bu vergi gelirleri devlet açısından vazgeçilmez bir kaynaktır.

Tekel, tütün piyasalarında fiyatları düzenlediği gibi aynı zamanda tütün üreticilerine yardımcı olarak tütüncülüğün gelişmesine de önemli katkılar sağlamayı hedeflemiş olan bir kurumdur²⁷⁰. Tekel, kurulduğundan itibaren tütünü, Türk tarımı ve ekonomisi için önemli bir ürün olarak kabul etmiş ve devlet politikalarına da bu yönde etki etmiştir. Yine Tekel'in tütünü, üreticiden doğrudan ve son yaprağına kadar tamamıyla almayı tercih etmesi önemli bir göstergedir²⁷¹. Her ne kadar bu davranışlar tüccarların tepkisini çekmiş olsa da Türk tarımını ve çiftçisini zarar etmek pahasına da olsa zaman zaman desteklemeyi tercih eden Tekel, bu yönüyle üretici açısından kısmen de olsa olumlu bir profil çizmiştir.

1923 yılına gelindiğinde ülke genelinde Reji İdaresi'nin kaldırılması yönünde tepkiler ve talepler gelmektedir. Antalya, Balıkesir ve İzmir gibi vilayetlerde bu doğrultuda mitingler düzenlenmiş ve protestolar yapılmıştır. Buna ek olarak İstanbul Ticaret Odası, Reji'nin kaldırılmasıyla beraber yerine devlet tekelinin kurulmasını da istememektedir²⁷². Hem toplum hem de sivil toplum kuruluşları Reji ya da onu andıracak bir sistemi benimsememekte ve tütün ziraat ve ticaretinin serbest kalmasını istemektedir.

1930'lu yıllarda devletçilik programının özel sermayeyi de önemli ölçüde ikna ederek uygulamaya geçirilmesi önemlidir. Buna rağmen devletin ekonomi üzerindeki hakimiyeti arttıkça, rahatsızlıklar ve eleştiriler de bununla beraber gelmektedir. Büyük miktarlarda vergi gelirleri elde etmek için kurulmuş olan tekeller ve uygulamaları da bu haklı ya da haksız eleştirilerden payını almıştır. Bütçe Encümen Reisi Hasan Fehmi Bey, bu konulardaki rahatsızlıkların hissedildiği dönemde özel sektör ve devlet idarelerini kıyaslayarak, devlet idarelerinin elde

²⁷⁰ Cezmi, **Cumhuriyet Maliyesi**, Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 2 Sayı 9, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara Birinci Teşrin 1933, s. 209.

²⁷¹ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 197.

²⁷² **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Kasım 1923'ten aktaran Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928, 1923 yılı, s. 1368.

ettiği sonuçların özel sektöre göre daha başarılı olduğunu ve devlet idarelerinin iddia edildiği gibi zarar etmediğini ifade etmesi kayda değer bir durumdur²⁷³.

Devletin tarım sektöründe yer alarak küçük ölçekli üreticileri koruma altına almasından rahatsız olan büyük ve orta ölçekli tarım üreticileri, bu konudaki kaygılarını meclisten sıklıkla dile getirmektedir²⁷⁴. Bununla beraber devlet, tarımı tamamen kontrol altında tutabilecek güçte değildir. Ancak güçlü bir ihracat ürünü olan tütünde tekel kurmak yoluyla sınırlı da olsa bu niyetini gerçekleştirebilecektir. Böylece vergi gelirleri açısından bir süreklilik yaratacak ve buna ek olarak küçük ölçekli üreticileri de koruma altına alacaktır.

ç. Reji ve Tekel Dönemlerinde Tütün Kaçakçılığının Sebepleri ve Alınan Tedbirler

Reji İdaresi'nin tütün politikası kalabalık ve ekonomik olarak refah içinde bulunan şehirlerde yüksek fiyata düşük miktarlarda ürün satarak çok fazla zahmete girmeden zenginleşebilmektir. Bu şekilde kâr edemeyeceği bölgeleri ihmal eden Reji, bu bölgelerde kaçakçılığın artmasının en büyük sorumlusudur²⁷⁵. Reji İdaresi, kendi hatalı politikalarının bir sonucu olarak artan kaçakçılık olaylarını da önlemeye çalıştı. Bunun için kolcu adı verilen silahlı gruplardan oluşan bir teşkilat meydana getirdi. Öyle ki hükümet bile bu teşkilata karşı kayıtsızdı. Kolcularla kaçakçılar arasında yaşanan çatışmalarda 1901 yılı itibariyle yirmi bini aşkın kişinin hayatını kaybettiği, birçok kişinin ise sakat kaldığı ifade edilmekteydi²⁷⁶. Kaçakçılık kelimesinin burada bir yeraltı örgütünün sistemli bir faaliyeti olarak algılanmaması gerekir. Kaçakçılığı yapanlar bizzat üreticinin kendisidir. Reji ve uluslararası sermaye tarafından köşeye sıkıştırıldığını ve hareket alanının kalmadığını düşünen üretici bu eylemi gayrimeşru olarak görmemekteydi. Bu türden kaçakçılık halk nezdinde de kabul görmekteydi. Bu mücadelede hükümet açıktan olmasa da kaçakçılık yapanlara göz yummaktaydı.

Kaçakçılık faaliyetleri hükümetin tütün gelirlerinden alacağı hisseyi azaltmaktaysa da Reji, hükümeti daha aktif davranmaya ikna edemiyordu. Bunun üzerine Reji İdaresi, hükümetin kaygılarını kullanarak bu grupların silahlı olduğunu,

²⁷³ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 401.

²⁷⁴ Bilsay Kuruç, **a.g.e.**, s. 460.

²⁷⁵ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 110, Ocak 1940, s. 1.; Nevzat Erim Önal, **Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü**, 2. Baskı, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2012, s. 67.

²⁷⁶ Hayri Mutluçağ, **a.g.m.**, s. 36.

patlayıcı ve yasak eşyalar taşıdığını, bazı bölgelerde devlet yöneticilerinin bu gruplara yardım ettiğini, bazı bölgelerde ise yöneticilerin Reji'ye yardım ettiğini iddia etmeye başlamıştı. Ancak kaçakçılığa Rejinin haksız uygulamalarından dolayı ucuz tütün bulunamayışı sebep oluyordu. Bunu bilen Osmanlı hükümeti, 1898 yılında şirketi ucuz fiyatlı bir köylü sigarası çıkarmaya mecbur etti²⁷⁷.

Rejinin ve kolcularının Osmanlı toplumunda yarattığı travmaları ortadan kaldırmak amacıyla Dahiliye Nazırı Mehmet Memduh ve Evkaf Nazırı Abdullah beylerden oluşan bir heyet 1902 yılında bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre tütün üreticileri, ürünlerine gerçek değerinin verilmediğini düşünmekteydiler. Bir diğer rahatsızlık ise Rejinin ekim alanlarını sınırlamasıydı. Kolcular ile yaşanan çatışmaların da eklenmesiyle bu idarenin ortadan kaldırılması yönündeki beklentiler artmıştır. İdare lağvedilerek yerine bandrol usulünün getirilmesi istenmektedir. II. Abdülhamid konunun etraflıca incelenmesini isteyince Dahiliye ve Evkaf Nazırı, Reji Müdürü Ramber ile görüşmeyi uygun bulmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde şirketin dağıtılması ya da satın alınması yönünde iki ihtimal oluşmuştur. Ancak şirketin dağıtılması hukuken sakıncalar içermekteydi. Geriye kalan tek durum şirketin satın alınarak ortadan kaldırılmasıydı. Ancak bunun maddi zorlukları hesaba katıldığında şirket ortaklarıyla uzlaşmak gerekiyordu.

Ayrıca Reji şartnamesine göre Rejinin lağvedilmesi durumunda şirketin Düyun-u Umumiye'ye devredilecek olması da konunun bir başka boyutudur. Bu sebeple hem Reji İdaresi hem de Düyun-u Umumiye İdaresi ile uzlaşmak zaruridir. Bu şartlarda Ramber'e şirketin devlet tarafından satın alınma isteği aktarıldı. Ramber, bu durumun zorluklarını ve otuz bin Türk işçisinin işsiz kalacağını belirttikten sonra kaçakçılığın önlenebileceğini ifade etmiştir. Kaçakçılığın sebebi yetiştirilen kötü tütünlerdir. Ramber'e göre Rejinin tütün ziraatını sınırladığı iddiası da doğru değildir. Öyle ki Reji öncesinde 152.000 dönüm olan tütün alanı 352.000'e çıkmıştır. Ramber, her birinin değeri 360 Frank olan 200.000 hisse senedinin de devletin satın alacağını duyulmasıyla artacağını belirtmektedir.

Konunun bir diğer muhatabı Düyun-u Umumiye İdare Meclisi Reisi M. Berje ile de görüşmeler yapıldı. Kendisinden Rejinin daha uygun bir forma dönüştürülmesi

²⁷⁷ H. Nezih Erkson, a.g.e., s. 96.

yönünde görüş bildirmesi istenmiştir. Ancak Berje de Ramber'den farklı düşünmemektedir. Rejinin lağvedilmesi durumunda Tütün İdaresi'nin Düyun-u Umumiye İdaresi'ne kalacağını belirtmiştir. İdare değişikliğinin bir fayda sağlamayacağını, gelirleri azaltan unsurun kaçakçılık olduğunu düşünen Berje, bu durumdan hükümeti sorumlu tutmaktadır. Bu şartlar altında Bakanlar Kurulu konuyu etraflıca değerlendirerek imtiyaz süresinin beklenmesi gerektiğini kararlaştırmıştır²⁷⁸. Hükümet ve yönetim eli kolu bağlanmış bir halde yaşanan çatışma ve mağduriyetlere seyirci kalmaktadır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali krizler ve yabancı sermaye ile imzaladığı antlaşma ve şartnameler durumu içinden çıkılmaz hale getirmiştir.

Reji İdaresi, Osmanlı'da var olduğu yaklaşık 30 sene boyunca çok olumsuz bir profil oluşturdu. Reji halk nezdinde zulüm, katliam, kötülük ve rüşvet gibi kavramlara karşılık gelmekteydi. Kolcular ile halk arasında "*Ayngacı*" olarak bilinen tütün kaçakçıları arasında meydana gelen çatışmalarda elli altmış bin Türk insanının öldürüldüğü veya sakat bırakıldığı iddia edilmektedir²⁷⁹. Tütün üreticisi kendi ürettiği tütünden kullanmak amacıyla ayırmak istese Reji kolcuları tarafından baskı ve şiddet görmekteydi²⁸⁰. Kaçakçılığı önlemek amacıyla kolcuların yürüttüğü faaliyetler ve Reji memurlarının haksız ve zararlı uygulamaları sebebiyle saraya göz ardı edilemeyecek kadar telgraf ve arzuhal gönderilmekteydi. Ancak Reji idaresi etkili yöntemler kullanarak bu şikayetleri etkisiz bırakmayı başarıyordu²⁸¹.

Reji İdaresi tütün kaçakçılarını genellikle çete gibi göstererek, bunlara karşı tedbir alınmasını hükümetten sıklıkla talep etmektedir. 18 Haziran 1904 tarihinde Reji Genel Müdürlüğü'nden Tütün Rejisi Türk temsilciliğine yazılan yazıya istinaden Erzurum'da silahlı çetelerin kolcu ve jandarmalara saldırdığını bir kolcuyu öldürerek memurların maaşlarına el koydukları iddia edilmektedir. Bu olayları halledebilmek için hükümetin özel himayesi talep edilmektedir²⁸². Bu kişilerin ceza almadıkları için bu kadar rahat oldukları ve bunların dağıtılması gerektiği belirtilen yazıda abartı olması muhtemeldir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin, jandarmasına ateş eden bir grubu korumayı

²⁷⁸ Hayri Mutluçağ, **a.g.m.**, s. 37-38.

²⁷⁹ Salih Zeki, **a.g.e.**, s. 17.

²⁸⁰ Niyazi Berkes, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz-1**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1997, s. 52.

²⁸¹ Tahsin Paşa, **a.g.e.**, s. 180.

²⁸² Hayri Mutluçağ, **a.g.m.**, s. 39.

ya da cezasız bırakmayı tercih etmeyeceği gibi tütün kaçakçılığını meslek edinen bu kişilerin de bu eyleme başvurmaları mantıklı görülmemektedir.

Reji'nin tütün tarımı üzerinde kurmuş olduğu hakimiyet bu ürünün doğrudan ya da dolaylı olarak kapsadığı grup ya da kişileri oldukça rahatsız etmişti. Tütün üreticileri Reji'nin kurduğu acentalara rağmen ürünlerini bir şekilde yurt dışına satmayı başarabiliyorlardı²⁸³.

Osmanlı Devleti vergi gelirlerini verimli bir şekilde tahsil edemiyordu. Özellikle tütün gelirleri benzeri olan ülkelere göre en az beş katı az tahsil ediliyordu. Tütün, birçok ülkeye göre Türkiye'de daha kolay yetişmekteydi. Bu olumlu özellik ise kaçakçılığı beraberinde getiriyordu. Türkiye'de nüfus yoğunluğunun seyrek olması tütün kaçakçılığını arttırıyor ve tedbirlerin uygulanmasını ise zorlaştırıyordu²⁸⁴.

Rejinin tütün üretimi ve ticaretine egemen olmasıyla birlikte bundan olumsuz etkilenen halk ve Osmanlı yönetimi bu durumdan her zaman bir rahatsızlık duymuş ve bu yönetimden kurtulmayı arzulamıştır. Osmanlı hükümeti genellikle tütün kaçakçılığına göz yummayı tercih etmiş ve Reji ile birlikte mücadele etmemiştir. Kaçakçılığı şirkete karşı bir araç olarak kullanmıştır. Ancak II. Meşrutiyet'in ardından kurulan Osmanlı hükümeti kaçakçılık olayına bu açıdan yaklaşmamış ve sert tedbirler almıştır²⁸⁵.

Cemal Paşa, 1913 yılında üstlendiği İstanbul Muhafızlığı görevini yerine getirmekteyken şehir güvenliğine ek olarak tütün kaçakçılığı ile ilgili sert tedbirleri uygulamaya koymuştur. Bu dönemde tütün kaçakçıları İstanbul sokaklarında ve özellikle Mahmudpaşa yokuşunda, Sultanhamam'da, Sirkeci'de, Beyazıt meydanında açık bir şekilde satışlar yapmaktaydı²⁸⁶. Paşa, bu kişilerin korkmadan ve açıkça kaçak satış yapmalarını bir meydan okuma olarak kabul etmiş ve hükümet açısından gücünü ve kendisini kanıtlamak için bir fırsat olarak görmüştür. Bu amaçla tütün kaçakçılarına karşı şiddetle hareket etmiş ve sürgün cezası uygulamıştır.

²⁸³ Reşat Kasaba, **İzmir**, Ed.: Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri, Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 19.

²⁸⁴ A. du Velay, **a.g.e.**, s. 216.

²⁸⁵ Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş**, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s. 28.

²⁸⁶ Cemal Paşa, **a.g.e.**, s. 24.

Tütün kaçakçılığının Cumhuriyet döneminde de önceki dönemler kadar olmasa da devam ettiği bilinmektedir. Bazı bölgelerden alınan raporlarda kaçakçılığın önlenmesi için birtakım çözüm önerileri getirilmiştir. Buna göre ekime yasak olan yerlerde yapılan ekimlerin engellenmesi, tahrir işinin tam ve eksiksiz olarak yapılması ve tütünlerin olgunlaştıktan sonra ambarlara teslim edilmesi ve ürün toplandıktan sonra köklerin imha edilmesi gerekmektedir. Uzun yıllardan beri yapılan teftişlerinden anlaşıldığı kadarıyla tahrir memurlarının idarenin aleyhine ve üreticinin lehine olmak üzere tütünleri tahminde buldukları anlaşılmış ve bunlar geçici görevle bu işi yaptıkları için haklarında netice verecek işlem yapılamamıştır. Bu memurlar tarlalara bile gitmeyerek kahvelerde pazarlık yapmak yoluyla tütün miktarını belirlemişlerdir. Bu şekilde kayıt dışı kalan tütünler ise kaçak olarak satılmakta ve hazinenin zarar etmesine sebep olmaktadır²⁸⁷. Sigara kâğıdı kaçakçılığı bazı mahallelerde çobanlar aracılığıyla ağıldan ağıla nakletmek yoluyla yapıldığından bunun anlaşılmasıyla çoban ağılları da takip edilen yerler arasına alınmıştır²⁸⁸.

Tütün kaçakçılığı hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde Reji ve İnhisar idarelerini en çok uğraştıran meselelerden birisidir. Tütün İnhisar idaresi, genellikle gelirlerinin artmasına kaçakçılığın engel olduğunu iddia etmekte ve buna çözüm olarak fiyatları arttırmaktadır. Bu durum ise kaçakçılığın daha da artmasına sebep olmaktadır. Hükümet ve İnhisar yöneticileri de halk açısından mantıksız olan bu durumu makul göstermek için milli duyguları körüklemeyi tercih etmektedir. Tütünden elde edilen vergilerin demiryollarının inşasında kullanılacak olması tüketicilerin maddi durumlarını zorlayarak kaçak tütünden vazgeçmelerine ve menfaatlerini yok saymalarına yeterli bir gerekçe olmamıştır. Burada tütüne zam yapmak, ceza uygulamak veya milli duyguları körüklemek gibi pratik ve gerçekçi olmayan yöntemler yerine tüccar zihniyetiyle halkın çıkarlarına uygun ve ucuz tütünü piyasaya sürmek ve buradan aynı geliri elde etmek mümkündür²⁸⁹. Bu durumda kaçakçılar için artık kâr edemeyecekleri bir pazar ortaya çıkacak ve kaçakçılık tercih edilmeyecekti. Kaçakçılık ile ilgili uygulanan bu politika Tütün İnhisar idaresinin özellikle 1930'lu yılların

²⁸⁷ **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1928**, Cilt 4, İkdam Matbaası, İstanbul 1929, s. 37-38.

²⁸⁸ **A.g.e.**, s. 67.

²⁸⁹ Habip Edip, **Avrupa'da Tütün İnhisarları ve Türkiye Tütün İnhisar İdaresi**, Bürhanettin Matbaası, İstanbul 1931, s. 31.

başlarında bir tüccardan ziyade bir memur gibi çalıştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sigara kaçakçılığı Türkiye gibi Amerika dahil birçok tütün yetiştirici ülkenin üstesinden gelemediği bir sorundur. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için Tütün İnhisar İdaresi'nin bir tüccar zihniyetiyle hareket etmesi ve kaçakçılığı bir rakip gibi görmesi şarttır. Örneğin Almanya'da hükümetin tedbirleri bir tarafa Alman sigara sanayisi kaçakçılığa karşı ticari bir zihniyetle mücadele vermiştir. Kaliteli ve ucuza mal ettiği ürünlerini propaganda yapmak yoluyla kaçak tüketimi azaltmayı başarmıştır²⁹⁰.

Tütün kaçakçılığı ile mücadelenin hukuki çerçevesini oluşturmak amacıyla 1929 yılında 1510 numaralı "*Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun*" çıkartıldı²⁹¹. Bu kanun 4 fasıl ve 47 maddeden oluşmaktadır. Buna göre İnhisar altında bulunan herhangi bir maddeyi izinsiz bir şekilde üretmek, satmak, ihraç veya ithal etmek yasaktır. Her bölgenin mülki amirleri, gümrük memurları ve kolluk kuvvetleri bu kanunun takibi ve uygulanmasıyla ilgili sorumlu tutulmuşlardır. Bununla ilgili görevlilere geniş çaplı bir arama yetkisi verilmiştir. Yine kaçakçılık suçunu işleyen kişilere ağır para ve hapis cezaları öngörülmüştür²⁹².

İnhisar İdaresi kaçakçılıkla baş edebilmek amacıyla gerekli bütün tedbirleri almaktaydı. Tütün ürünlerinin tamamen ambarlara getirilmesi için tahrir memurlarının görevlerini itina ile yapmaları ve üreticinin yapabileceği hile ve aldatmacalara karşı uyanık ve dikkatli olmaları özellikle istenmekte ve tütünlerin kimler tarafından muayene edileceğine kadar takip edilmekteydi²⁹³. Kaçakçılıkla yapılan mücadelenin daha etkili ve verimli olabilmesi amacıyla kaçakçılığın takibinde görevli memurlarla alkollü içkiler teşkilatında görevli memurların birleştirilmesi ve bu görevde ortaklaşa

²⁹⁰ Habip Edip, *Türk Şark Tütünleri ve İhracatı*, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 85.

²⁹¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, Cilt 12, İctima 2, (2 Haziran 1929) s. 263-269.; **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 10, Teşrinisani 1928-Teşrinievvel 1929, Ankara Başvekalet Matbaası, Ankara 1934, s. 1798-1809.

²⁹² **Resmî Gazete**, Sayı 1216, 15.06.1929, s. 7540-7546.; **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1929**, Cilt 5, İkdam Matbaası, İstanbul 1930, s. 36-47.

²⁹³ **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1929**, Cilt 5, İkdam Matbaası, İstanbul 1930, s. 34.

hareket etmeleri uygun görülmüştür. Bu girişimin başarılı sonuçlar getirmesi için yerel idarelerin yardım ve destekleri de çok önemlidir²⁹⁴.

Özellikle güney vilayetlerinde yaşanan kaçakçılık faaliyetlerinin son bulmaması ve mevcut kanunların yetersiz bulunması üzerine 1932 yılında kaçakçılığın önüne geçebilmek amacıyla 1918 numaralı yeni bir kanun çıkartılmıştır. Toplamda 5 fasıl ve 74 maddeden oluşan bu yeni kanun daha geniş bir kapsamla ve detaylı bir şekilde hazırlanmıştır²⁹⁵. Bu kanunla birlikte kaçakçılıkla mücadelede görevli olan kişiler gerektiğinde askeri makamlardan destek alabilme imkanına da kavuşmuştur.

Büyük Millet Meclisi'nin kaçakçılık ile ilgili çıkardığı kanunlar çok etkili olmuştur. Bu şekilde bütün memurların kaçakçılığı ihbar ve takip etmesi mümkün kılındı. Buna ek olarak en kısa sürede karar alınmasını sağlayan ihtisas mahkemeleri oluşturuldu. Takip edilecek kuvvetler askeri özelliklere sahip hale getirildi. Kolluk kuvvetlerinin haberleşme imkanlarını genişletmek için telefon şebekeleri genişletildi. Bunlara ek olarak nakil araçları arttırıldı. Alınan bu tedbirlerle birlikte özellikle güney bölgesinde meydana gelen kaçakçılık azaltılmış oldu. Kaçakçılığın önüne tamamen geçmek mümkün olmamakla birlikte siyasi, ekonomik ve idari yönlerden tedbirler alınmaya devam edildi²⁹⁶.

Tekel sistemine sahip üretici bir ülkenin satış miktarına bakarak iç tüketim miktarını kestirmek çok zordur. Bu ülkelerde üreticilerin şahsi tüketimleri ile kaçak tütün satışlarını kestirmek mümkün olmadığı için iç tüketimin tam ve doğru olarak bilinmesi imkansızdır. Tütünün yurt içi kullanımda oynadığı önemli bir rol devlet maliyesine olan katkısıdır. Türkiye'de bu alandaki tütün satış yetkisi İnhisar idaresinin elindedir. Bu yetkiyi etkin bir şekilde kullanmak, tüketimi arttıracak politikalar üretmek ve kaçak tütün kullanımını engellemek tütünden elde edilecek iç tüketim gelirlerini arttırmak için şarttır.

İnhisar sisteminin bulunduğu üretici ülkelerde gerçek tüketimin tam olarak bilinebilmesi için kaçak miktarların bilinmesi şarttır. 1937-38 mali senesinde İzmir ve

²⁹⁴ A.g.e., s. 153.

²⁹⁵ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 13, Teşrinisani 1931-Teşrinievvel 1932, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1932, s. 75-97.

²⁹⁶ **Ayn Tarihi**, Mayıs 1935, Sayı 18, s. 72.

Samsun illerinin nüfus ve satış miktarları incelendiğinde bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Samsun'un nüfusu İzmir'den %15 fazla olduğu halde satış miktarı İzmir'in %25'i kadarına denk gelmektedir. Oysaki Samsun'da üretim fazla olmasına rağmen kaçak tütün içildiği anlaşılmaktadır. Üstelik hem üreticiler hem de tüketiciler kaçak tütün tüketmektedir. Ancak İnhisarlar idaresinin kaçak tütün tespiti farklıdır. Bütün bölgelerde ürün hasat edilmeden eksperler tarafından tahmin edilmektedir²⁹⁷.

Tütün kaçakçılığına sebep olan etkenlerden birisi de niteliği düşük tütün yetiştirilmesidir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yetiştirilen tütünler ihrac niteliği olmayan düşük nitelikli tütünlerdir. Ancak yetiştirilen bu tütünleri İnhisar idaresi kaçakçılığı önlemek gibi niyetlerle satın almak zorunda kalmaktadır. Bu tütünlerin kaçak olarak kullanılması vergi gelirlerini azaltacağı gibi idarenin diğer bölgelerden alacağı tütün miktarını da azaltacaktır. Bu bölgelerde tütün üretilmemesi durumunda idarenin ihracat için üretim yapılan bölgelerden daha fazla tütün alarak o bölgelerin satışını ve fiyatlarını yüksek tutması beklenebilirdi²⁹⁸. Ancak bu anlayışla hareket etmek bir yana önceden ekimin yasak olduğu yerler bile zamanla ekime açılmıştır. Dördüncü büyük kurultaydan beşinci büyük kurultaya kadar geçen süre içerisinde kaçakçılıkla mücadele edebilmek için gerekli olan hazırlıklar yapılmış, gümrük muhafaza teşkilatı kuvvetlendirilmiş ve sınırlardaki kaçakçılığa yönelik tedbirler alınmıştır²⁹⁹.

²⁹⁷ Refik Şükrü Suvla, **Türkiye'de Tütün İstihlaki ve İnhisar Fiyatları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1939, s. 87-88.

²⁹⁸ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 360.

²⁹⁹ **Aynı Tarihi**, Mayıs 1939, Sayı 66, s. 151.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE UYGULANAN TÜTÜN POLİTİKALARI DOĞRULTUSUNDA TÜTÜNÜN ÜRETİMİ VE TÜTÜNDE KALİTEYİ ARTTIRMAYA YÖNELİK GİRİŞİMLER

A. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE TÜTÜN TARIMI ÖZELİNDE EKONOMİK YAPI

a. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye'nin Genel Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Tütün Politikaları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikaları liberal olarak adlandırılrsa da bu durum devletin tamamen pasif olduğu anlamına gelmez. Bu dönemde gerçekleştirilen tekel uygulamalarını bu doğrultuda anlamak daha doğru olur. Devlet, ekonominin işleyişine gerektiği yerde ve meşru gerekçelerle müdahale etmektedir. Lozan Barış Antlaşması'nın beş yıl boyunca sınırladığı gümrük gelirleri tekel uygulamasıyla bir nebze olsun telafi edilmeye çalışılmıştır³⁰⁰.

Tarımsal alanda belirli grupların içinde buldukları mücadele ya da çatışma devletin bu alana müdahil olarak politikalar üretmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu doğrultuda hem bu gruplar hem de devlet birbirlerini kendi doğrultularında şekillendirmektedirler. Kapitalist yapının tam olarak kurulamadığı, küçük üreticilerin bulunduğu yerlerde devlet tamamlayıcı olmak ve inisiyatif almak mecburiyetindedir. Ancak kapitalist yapının varlık gösterdiği yerlerde devletin destekleme alımları, kredi-satış kooperatifleri gibi yollarla üreticiyi kollaması ve onu en azından şartlarını muhafaza edebilmesi için desteklemesi gerekmektedir. Devletin bu desteği sağlamasının ardında yatan sebeplerin ekonomik olmanın ötesinde siyasi ve sosyal boyutları da bulunmaktadır. Bu desteğin ortadan kalkması durumunda tarımsal grupların ekonomiye olan katkılarının azalacağı, aralarındaki çatışmaların sisteme yöneleceği kaygıları ağır basmaktadır³⁰¹. Kooperatifler tarımsal ürünlerden daha fazla gelir elde edilmesini sağlayacağı gibi aynı zamanda üreticilerin meslek tecrübelerini de arttırmış olacaktır³⁰².

³⁰⁰ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **1929 İktisadi Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 35.

³⁰¹ Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 454, Ankara 1980, s. 140.

³⁰² Max Weston Thornburg, **Türkiye Nasıl Yükselir**, Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949, s. 61.

Türkiye'nin bu yıllarda tarımsal verimlilik tablosu pek iç açıcı değildi. Tarımsal verimliliği arttırması kuvvetle muhtemel olan üretim araç gereçlerinin geliştirilmesi ve ileri teknolojinin takip edilmesi süreci çok yavaş ilerliyordu. Üretilen tarım ürünlerinin miktarları az gelişmiş, hatta gelişmemiş Afrika ülkelerinin bile altındaydı. Yine de bu olumsuz tabloya rağmen ilk 25 yılda Türkiye'nin tütün üretimi %90'lık bir artış gösterdi³⁰³. Ancak buna rağmen tütünden elde edilen verimlilik düşüş gösterdi.

Tütünün işlenmesi ülkelerin üretici konumunda olup olmamalarına bağlı olarak önem arz etmektedir. Eğer bir ülke üretici konumundaysa bol ve kaliteli tütünü yüksek fiyatlarla dış pazarlara sunmak isteyecektir. Üretici olmayan ülkeler ise kaliteli tütünü ucuz fiyata elde etmeyi amaç edinecektir³⁰⁴. Her ülke kendi konumuna göre tütünün milli ekonomide oynadığı rolü avantaja dönüştürmek mecburiyetindedir.

Tekellerin çeşitlenmesi yeni üretim alanları yaratıp ithalatı azalttığı gibi Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun da ifade ettiği gibi kaçamak yoluyla İnhisar adı altında vergi getiriyordu³⁰⁵. Eski Gümrük tarifesi sadece lüks eşya ithalatını belirli ölçülerde sınırlamakta ve sayılı kalemleri himaye etmekten öteye geçememekteydi. Ancak yeni tarife gelirlere verdiği önem kadar milli iktisadın gelişimine de önem vermektedir³⁰⁶. 1929 yılında uygulamaya konulan Gümrük Tarife Kanunu, inhisar ve istihlak vergilerini harmanlayan bir kanundu. Çeşitli devletlerle yapılan anlaşmalar son bulduktan sonra tamamen uygulamaya geçme fırsatı bulacaktı. Böylece ayrı ayrı alınan vergilerin hepsi gümrükte birleştirilecekti³⁰⁷.

1930'lu yıllara doğru ihracat mallarında ve özellikle tütünde meydana gelen düşüşler ekonomi için özellikle kredi anlamında olumsuzluklar yaratıyordu. Merkez bankasının kurulmasının ardında yatan gelişmelerden birisi de buydu³⁰⁸. Bazı bölgelerden alınan bilgilere göre alıcı tüccar geldiğinde memnuniyet oluşması gerekirken üreticide kaygı ve telaş oluşmaktaydı. Türkiye'de yaklaşık olarak 50 milyon kilo tütün üretilmekte ve bunun yine ortalama 15 milyonu İnhisar İdaresi tarafından

³⁰³ Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 328.; **Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914**, Haz.: Tefik Güran, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 3, Ankara 1997, s. 6.

³⁰⁴ Refik Şükrü Suvla, **Türkiye'de Tütün İstihlakı ve İnhisar Fiyatları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1939, s. 86.

³⁰⁵ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 68.

³⁰⁶ **Ayn Tarihi**, Aralık-Ocak-Şubat 1929, No: 57,58,59. s. 4238.

³⁰⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, Cilt 12, İçtima 2, (1 Haziran 1929) s. 217.

³⁰⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 130.

satın alınmaktadır. Geriye kalan 35 milyon kilo tütün ise tütün tüccarları tarafından satın alınmaktadır. İdare bu noktada düzenleyici rolüne sahiptir. Tüccarlar fiyatları düşürmeye çalışırsa idare piyasayı takip ederek buna engel olmak ve piyasayı düzenlemek adına gerekeni yapmaktadır³⁰⁹.

Tarım politikaları 1930'lara doğru şekillenmeye başlamıştır. Bu doğrultuda en önemli basamak araştırma ve eğitim kurumlarına ağırlık verilmesi ile kredi-satış işlerini kolaylaştıracak kooperatiflerin kurulmasıdır. Bu süreçte yaşanan olaylar ve elde edilen çıkarımlar Cumhuriyet idaresinin tarım ve tütün politikalarının oluşmasını sağlayacaktır³¹⁰.

Buhranla birlikte hükümet, tarımda iç piyasa fiyatlarını yüksek tutmak gibi bir politikayı benimsemediği halde 1930 yılında "Tütün İnhisar Kanunu" ile Tekel İdaresi'ne ihraç edebilmek amacıyla yaprak tütün alabilme yetkisi de vermiştir. Tütün ihracatçıların direnişiyle karşılaşan bu durum Maliye Vekili Saraçoğlu tarafından yatıştırılmaya çalışılmış ve devletin tütün tarımı yapan çiftçileri mevsimlik fiyat dalgalanmalarından korumayı amaçladığı ve bunun için de İnhisar idaresinin bu alanda tecrübeye ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir³¹¹. Saraçoğlu Şükrü Bey, tütünün Türkiye için önemini vurgularken Türk tütüncülüğünün uluslararası piyasada bir konum elde ettiğini, bunun sebebinin de bütün zorluklar ve tartışmalara rağmen tütün politikasının uygulanmasında sağlam bir irade gösterilmesinden ileri geldiğini ifade etmektedir³¹².

Kabul edilen kanunun çoğu maddesi tartışmasız bir şekilde kabul edilirken bir kısmı bazı milletvekilleri tarafından eleştirilmiştir. Bunlardan ilki İnhisar idaresine işlenmiş ve işlenmemiş tütün ihracatı yapabilme yetkisi veren ikinci maddesidir. Bu konuda eleştiri yönelten ilk kişi İstanbul vekili Hüseyin Bey'dir. Devlet ticaret yapmalı mı, yapmamalı mı diye başlayan konuşmasını, devletin ticaret yapmaması gerektiği doğrultusunda delillendirmeye çalışmıştır. Bunun sakıncalarını sıralarken tüccarın devlet karşısında çok yetersiz kalacağını ve bu durumdan zarar göreceğini ifade

³⁰⁹ **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1930**, Cilt 6, İkdam Matbaası, İstanbul 1931, s. 100.

³¹⁰ Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s. 184.

³¹¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (8 Haziran 1930) s. 107-108.

³¹² **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (9 Haziran 1930) s. 138.

etmektedir. Kendisine göre İnhisar idaresi yaprak tütün hariç diğerlerini satmalı, sadece sıkıntılı ve zor zamanlarda çiftçilere yardım etmek amacıyla tütünleri harice satabilmelidir³¹³. Vekilin ifadesine göre şartlar olgun ve elverişli iken çiftçiden ürünü tüccar almalı, tam tersi durumlarda ise İnhisar idaresi almalıdır. Buna göre tüccar sınıfı buhranlı zamanlarda elini taşın altına koymayacak, herhangi bir kaygı duymayacak ve sermayesini koruyacaktır. Devlet ise buhranlı zamanlarda riskleri alacak, kaybedecek, verimli zamanlarda ise yaprak tütün ticaretine karışmayacaktır.

Ardından söz alan Gümüşhane vekili Hasan Fehmi Bey, tütün inhisarının geçmişi hakkında ayrıntılı bilgiler verdikten sonra Hüseyin Bey'in eleştirilerine hak vermekle beraber Tütün İnhisar idaresinin temel görevinin ülke içindeki tüketimi temin etmek olduğunu hatırlattıktan sonra İnhisar idaresinin yaprak tütün ticaretine girmesinin faydalarını sıralamaktadır. Buna göre Türkiye'de yetişen tütünü satın alarak fiyatları dengede tutacak bir sermaye bulunmamaktadır. Yine Hüseyin Bey gibi piyasanın durgun zamanlarında İnhisar idaresinin yaprak tütün ihracatı yapmasını faydalı bulmaktadır. Tüccar için rakip vaziyetine geçmemek şartıyla çiftçi için faydalı olacağını ifade etmektedir. Vergi açısından ise ihraç edilen tütünlerin vergilerini, maliyet fiyatları üzerinden ilave ederek hakiki kârı almak ve bu şekilde idareyi tüccara rakip olmaktan çıkarmak şartıyla bu uygulamayı faydalı gördüğünü belirtmekte ve bu şekilde kabulünü talep etmektedir³¹⁴. Hasan Fehmi Bey'in görüşleri de Hüseyin Bey'in görüşlerinin daha orta yollu ve bütün açılardan ele alınarak ifade edilmiş halidir.

Kastamonu vekili Hasan Fehmi Bey ise yine aynı sakıncaları ortaya koyduktan sonra İnhisarcı damgası yediği için tütün ticareti yapan tüccarın kahvesini içememekten şikâyet etmekte ve sözlerine devam ederek tüccarın kendisine aktardıklarını ifade etmektedir. Buna göre tüccar, *İnhisar idaresi bir rakip gibi yaprak tütün ticaretinden çekilmeyecek olursa biz bütün tacirler bu alandan çekileceğiz* şeklindeki düşüncelerini kahve ikram etmediği Kastamonu vekili Hasan Fehmi Bey'e doğrudan iletmiştir. Vekilin bu konudaki çözüm önerisi ise yaprak tütün üzerindeki muameleden muamele

³¹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (8 Haziran 1930) s. 103.

³¹⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (8 Haziran 1930) s. 104.

vergisini bu sene için almayıp, sonuçlarını gözlemlemektir. Kendisi bu sayede mahrum kaldığı tüccar kahvesini tekrar içebileceğini ummaktadır³¹⁵.

Tütün ihracatının ve Türk tarımının yapısal sorunlarına rağmen tütün gelirleri mevcut haliyle uluslararası sermayenin elde etmek ve kontrol altına almak istediği bir alandır. Amerikalı bir şirket ile eski reji şirketi ortaklaşa hareket ederek tütün inhisarını almak istemektedir. Bu konuyla ilgili resmi bir teklif yapılmamış ancak eski reji müdürü Mösyö Veyl ve Mösyö Salem, İsmet Paşa ile görüşmek üzere Başbakanlığa gelerek görüşme gerçekleştirmişlerdir. Ankara'da bulunan yetkililer bu konuda ketum davransa da bu ziyaret pek önemsenmiştir³¹⁶. Bir Amerikan grubunun uzun zamandan beri tütün inhisarını almak istediği ve bu iş için girişimde bulunduğu bilinmektedir. Bu iddiaya göre Amerikan grubu 10 yıl boyunca inhisar hakkını elde edecektir. Bunun karşılığında mevcut yıllık gelire ek olarak üç taksitte 100 milyon dolar verecektir. Yine aynı iddiaya göre bu grup yaprak tütün ihracatının imtiyazını da talep etmektedir. Bu ziyaretin ardından genel müdürlerden Behçet Bey bakanlığa çağırılmış ve görüşmeler gerçekleştirilmiştir³¹⁷. Bir iddiaya göre eski Reji idaresi, Türkiye'nin Avrupa'ya tütün ve sigara satışını üstlenmek amacıyla bu iki kişiyi görevlendirmiştir³¹⁸.

Tütün, Yeni Türk Devleti için sadece gelir getiren bir ürün olmayıp aynı zamanda sanayi inşa edebilmek için bir araçtır. Bu sebeple tütünün konumunu sadece paraya endekslemek mümkün olmadığı gibi kalkınmanın basamaklarından birisi olarak görmek mümkündür. 1932 yılında devlet, tütün ihracatını karşılıklı alım-satım ilkesi üzerinden yürütmeye devam etmektedir. Bu doğrultuda Alman A.E.G şirketi Ankara Telgaz Şirketi'ne satmış olduğu 1 milyon liralık malzeme karşılığında İnhisar idaresinden tütün almıştır³¹⁹. Bu sistem Türkiye'nin cari açığını azalttığı gibi ihtiyaç duyduğu maddeleri tütün aracılığıyla almasını yani kısmen de olsa kendi kendisine yetmesini sağlamıştır. Durum böyle olunca yapılan ithalata bir sınırlama getirilmiş ve alınanların satılanlardan fazla olması engellenmeye çalışılmıştır. Ancak duyulan ihtiyaç üzerine bu ithalata kota harici olmasına rağmen izin verilmiştir.

³¹⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (8 Haziran 1930) s. 106.

³¹⁶ Akşam, 17 Kasım 1931, s. 1.; Vakit, 17 Kasım 1931, s. 4.

³¹⁷ Akşam, 3 Aralık 1931, s. 1.

³¹⁸ Vakit, 20 Kasım 1931, s. 5.

³¹⁹ BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/30.60.6], 21.08.1932.

Meclis'te İnhisarlar İdaresi 1935 yılı bütçe görüşmelerinde Muğla Vekili Hüsnü Kitapçı, hükümetin takip ettiği tekel siyasetini eleştirerek çeşitli açıklamalar yapmıştır. Üreticiyi korumanın tek yolunun ucuzluğu sağlamaktan geçtiğini ve bunun da vergilerden fedakârlık yapmak yoluyla yapılabileceğini ifade etmiştir. Şekerin ucuzlatılmasından yola çıkan vekil aynısını tütün için de talep etmektedir. Hükümet ucuzluğu sağladığında halkın alım gücü artacak ve piyasaya hareketlilik gelecektir. Hükümetin fiyatları yükselterek gelirlerini arttırdığı iddiasına da bunun geçici bir durum olduğunu, iktisadi buhran zamanlarında mahsulün para etmediğini savunmuştur³²⁰.

Gümrük ve İnhisarlar vekili Ali Rana Tarhan ise şeker ile tütünü bir tutmadıklarını, şekerin gıda olması sebebiyle zorunluluk içerdiğini, tütünün ise böyle olmadığını belirtmiştir. Tütün, doğrudan inhisar altına alınmış, gelir getiren önemli bir vergi kalemi olarak görülmüştür. İktisadi duruma göre bir tarife düzenlenmiş olduğu için tütünde ucuzluk ya da tütünün fiyatı belirlenirken alıcının durumu ile tarife arasında kurulan dengeyi bozmak söz konusu değildir. Hükümet bu konudaki politikalarını belirlerken her iki tarafı da korumayı ve idare etmeyi ilke olarak kabul etmiştir³²¹.

1936 yılı bütçe görüşmelerinde yine tütünle ilgili konulara değinen Muğla vekili Hüsnü Kitapçı eleştirilerini başka hususlardan devam ettirmektedir. İnhisarlar İdaresinin birleşmesinden sonra manipülasyon ve işletme masraflarından 14,48 kuruş ve satış masraflarından da 8,67 kuruş olarak toplamda 23,15 kuruş bir kâr söz konusudur. Bununla beraber masraflarda daha fazla indirimler yapmak mümkündür. Tütün işinde en önemli konu ihracattır. İhracatı düzenlemek ve genişletmek için hazırlanan kanun kapsamında kurulan şirket bir türlü faaliyete geçememiştir. Tütün ihracatını arttıramayan idare bunun yerine tütün üretimini sınırlamayı tercih etmiştir. Ege bölgesindeki ekiciler, tütün ekicilerinin alıcılar elinde ezilmemesi, denklere ıskarta çıkarılmaması, tütün bedellerinden ıskonto yapılmaması için çıkarılan kanunun yanlış uygulanmasından dolayı zarar etmişlerdir. Kanunun 2. maddesine göre üretici kalitesiz tütünleri ayrı ayrı denk yapmak zorundadır. Bunu yapmadığı takdirde 13. maddeye göre cezaya çarptırılır. Ancak bu maddeler yüzünden yine ıskarta tütün problemi yaşanmış, eksperler 2. maddeyi gerekçe göstererek üreticiden bu kanunun uygulanacağına dair taahhütname istemişlerdir. Bu durumda ıskartayı engellemek için çıkarılan kanun

³²⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 3, İçtima F., (4 Mayıs 1935) s. 42-43.

³²¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 3, İçtima F., (4 Mayıs 1935) s. 44.

iskartaya sebep olmuştur. İdarenin bu durumun dava edilmesi yönündeki tavsiyesi ise uygulanabilir değildir. İdare, kanunları birebir uygulamak yerine tütünün nasıl denk yapılacağını, nasıl kesilerek toplanacağını göstermeli, üreticiyi yakından takip etmelidir. Kanunları hazırlarken üreticiyi düşünerek takip etmelidir³²².

İnhisarlar Bakanı Ali Rana Tarhan, yapılan eleştirilere açıklamalar getirmiştir. Buna göre tütünün maliyet fiyatı idarenin dışında piyasanın şartlarına göre şekillenmektedir. Nakliye ücretlerinde tasarruf yapılabilirken işleme masrafları ile fabrikasyonda tasarruf yapılamamaktadır. İdarenin ihraç alanları yaratabilmek amacıyla Belçika gibi ülkelerde yapmış olduğu girişimler sonuç vermemiştir. Yine Limited şirketinin kurulması için de ortak bulunamamıştır. Bu sebeple bir türlü kurulamayan bu şirket yakın zamanda İş Bankası, Ziraat Bankası ve İnhisarlar Genel Müdürlüğü'nün katılımlarıyla kurulmuştur. Üretim sınırlandırılması konusunda ise amaç kaliteli tütünün arttırılması böylece Türk tütününün marka değerinin arttırılmasıdır. Ege bölgesindeki tütüncülerin mağduriyeti hakkında ise 2. madde standardizasyonu amaçlamış ve çiftçiler bu konuda aydınlatılmıştır. Bu konuyla ilgili sadece Muğla ve Kuşadası'ndan şikâyet gelmiş ve gerekli incelemeler yapılmıştır. Bunun sonucunda denklere %2 kalitesiz tütün bulunmuş, bazı yerlerde de %50 civarında bulunmuştur. İdare, eksperlerin ya da üreticinin söylediği ile yetinmemiş, konuyu kendisi takip ederek kanunların gerektirdiğini yapmıştır. Bu durumda İnhisar İdaresinin takip ettiği usul şöyledir: Tütünün alıcıya gitmesine izin veriyor, kendilerinden bir taahhüt istiyor, denk açıldığında da fena tütünlere el koyuyor. Bu durumda satan kişi ile alan kişinin fiyatla oynamaya hakkı yoktur. Tütünün çok olduğu ve alıcının az veya doygun olduğu durumlarda bu tarz olayların daha çok yaşandığı da ortadadır.

Hüsni Kitabcı, bu açıklamalara karşılık tekrar söz alarak, İnhisar İdaresinin tüccar ile üretici arasına girmesinden duyduğu rahatsızlığı şu sözlerle dile getirmiştir: Tüccar ile üretici arasında anlaşmazlık yaşandığında uzlaşma sağlasalar bile kanun gereği İnhisarlar İdaresi kusurlu ürünleri almaktadır. Bunun üzerine tüccar, üreticiden bir kesinti yapmaktadır. Satıcı ile alıcı arasında hiçbir anlaşmazlık olmadığı halde Muğla, Kuşadası ve Akhisar'da çiftçiler mağdur edilmiştir. Ali Rana Tarhan ise son kez söz alarak Akhisar'da sorun olmadığını ve fena denkler yapıldığı için İnhisar İdaresi'nin

³²² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 10, İçtima 1, (27 Nisan 1936) s. 134-135.

müdahale zorunluluğu olduğunu belirtmiştir. Kanunun İnhisar İdaresi'ne verdiği bir yetkiyle standardizasyondan ve kaliteden taviz verilmemiştir. Kanun, İnhisar İdaresi'ne alıcı ile satıcı arasında anlaşmazlık yoksa idare karışmasın demiyor, aksine idareye görev yüklüyor³²³.

1936 yılı Yerli Malları Haftası sebebiyle Celal Bayar, yaptığı radyo konuşmasında Türkiye'nin ekonomik durumu ve sahip olduğu dış ticaret politikası sebebiyle önemli açıklamalar yapmıştır. Türkiye, üretim ve satış alanlarında hazırlıklı olmalıdır. Mevcut ihracat alanları korunarak aktif bir dış ticaret politikasıyla yeni alanlar da elde edilmelidir. Bunun için de "*en iyiyi, en ucuza mal etmek*", prensibi belirleyici bir ilkedir. Bunu gerçekleştirirken ihmal edilmemesi gereken fiyatların üreticiye belirli oranlarda bir kâr payı bırakmasıdır. Üreticinin durumunun iyileşmemesi ve kalkınmaması durumunda gerçek bir başarıdan söz etmek mümkün değildir. Üreticinin satın alma imkânına kavuşabilmesi ve tasarruf yapabilmesi şarttır. Ancak kâr payı bırakan satış demek sadece yüksek satış fiyatı demek değildir. Üretim masraflarını azaltarak, üretim miktarını arttırarak ucuza satmak yoluyla sürümden kâr elde edilebilir. Bu yaklaşım tarım politikalarında arzu edilen davranış biçimidir. Ancak zirai ürünlerin satışlarında görülen psikolojik bir sorun bulunmaktadır. Türkiye'de ticari sistemin tam olarak organize edilememiş olmasından kaynaklı üreticiler genel piyasalar hakkında bir bilgiye de sahip olmadıkları için en ufak bir fiyat düşüklüğü söz konusu olduğunda bir panik durumu yaşanmaktadır. Ürünün elinde kalacağından korkan üretici bu ruh halini etrafına yayar. Bu ruh hali yaygınlaştığında üretici, alıcı karşısında tamamen pasif ve aciz bir duruma düşer. Bu durumun en önemli sebebi geçmişte yaşanan krizler ve kredi darlıklarıdır. Bu sorunu çözebilmenin yolu ise iyi bir teşkilat kurmak ve şartları normalleştirebilmektir³²⁴.

Yerli Mallar Haftası sebebiyle İktisat Vekili Şakir Kesebir, yapmış olduğu radyo konferansında Türkiye'nin ekonomi ve dış ticarete dair uyguladığı politikayı özetlemiştir. Buna göre dengeli bir dış ticaret politikasından taviz vermeksizin üretimi ve ihracatı arttırmak ve imar, kalkınma ve milli korunma konularındaki hassasiyetler doğrultusunda ithalatı kontrol altına almak en önemli hedeftir. Bu doğrultuda imzalanan ticaret anlaşmalarında kliring ve takas yöntemleri önemli rol oynamaktadır. Bu

³²³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 10, İçtima 1, (27 Nisan 1936) s. 136.

³²⁴ Türkofis, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 1, No 1, 16 Ocak 1936, Ankara, s. 2.

yöntemler dış ticaret dengesini koruduğu gibi ihracat mallarına sağlanan yüksek fiyatların üreticiye ulaşmasını da mümkün kılmaktadır. 1938 yılında yenilenmiş olan İsveç, Romanya, Çekoslovakya, İngiltere, Almanya, İtalya anlaşmaları dış ticaretin düzenlenmesi ve sürdürülmesinde büyük rol oynamıştır³²⁵.

İnhisarlar Bakanı Raif Bey, Yeni Asır gazetesine verdiği röportajda idarenin uyguladığı politikayı da tüm açıklığıyla ortaya koymuştur. Buna göre İdare, kendi ihtiyaçlarını temin edebilmek için piyasanın düşeceği zamanları beklemektedir. Bununla birlikte ürünlerin fiyatları aşırı düştüğünde veya satılmadığında da müdahale alımları ile piyasayı düzenleyip kontrol altına almaktadır³²⁶. İnhisar İdaresi verimli zamanlarda elde ettiği kârı zor günlerde feda etmektedir.

Ticaret Bakanlığı'nın yetkili bir memuru tütün piyasasının içinde bulunduğu durum hakkında Anadolu Ajansı'na açıklamalarda bulunarak şunları dile getirmiştir: Özellikle Ege bölgesinde tütün piyasası iyi şartlarda açılmış, tütünler üretici açısından tatmin edici fiyatlarla satılmıştır. Ancak son zamanlarda satışlar yavaşlamış ve piyasada bir durgunluk başlamıştır. Bunun üzerine Bakanlık, Yerli Ürünler şirketi ile anlaşarak piyasadaki beş milyon kilo tütün almaya karar vermiştir. Bu satın almanın amacı mahsulün değerinden aşağı satılmasını engellemektir. İlgililerin bu eylemin amacını anlamayıp değerinden fazla fiyat talep etmeleri durumunda alınan bu tedbirlerin başarısız olması kaçınılmazdır. Bu sebeple yapılan bu açıklamada bu konuda hassasiyet gösterilmesi istenilmektedir. Ayrıca bu tedbirler sadece Ege bölgesi için değil bütün bölgeler için de geçerlidir³²⁷.

Cumhuriyet hükümetinin uygulamakta olduğu İnhisar sistemi kendisine özgü ve esnek bir uygulama biçimidir. İnhisar sistemini uygulayan Fransa, Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya, İtalya ve Lehistan gibi ülkelerde tütünün ekilmesi, satılması ve ihracatında birçok sınırlama mevcutken Türkiye'de bu durumlar söz konusu değildir. Diğer rejilere kıyasla Türkiye'de tütün ekiminde ruhsat aranmaz, tütün fiyatlarının tespit edilmesinde serbestlik vardır. Tütün ekspertizi hükümet tarafından yapılmadığı gibi ticaret ve ihracatı serbesttir. Bu serbestlikle beraber hükümet ekici ve alıcının menfaatlerini korumak, fiyatlar üzerinde spekülasyon yapılmasını önlemek gibi önemli

³²⁵ **Aynı Tarihi**, Aralık 1938, Sayı 61, s. 69.

³²⁶ **Aynı Tarihi**, Temmuz 1939, Sayı 68, s. 32.

³²⁷ **Aynı Tarihi**, Aralık 1939, Sayı 73, s. 153.

görevleri yürütür. Uygulanan bu tütün siyasetinin hedefi tütün üreticilerini koruyarak tüccara kolaylık sağlamak ve sonuçta ülkeye daha fazla gelir getirmektir³²⁸.

İktidarı elinde bulunduran devlet yöneticileri iktisadi politikalar oluştururken ideolojik kaygılarla hareket etmeyip, kaynak ihtiyacı doğrultusunda hareket etmişlerdir. Tekel, devletçiliğin de ötesinde piyasalara söz konusu ürünlerde hâkim olma durumudur. Serbest piyasayı savunan vekiller bu durumu mecliste sıklıkla dile getirmişlerdir. Ancak bu yapılan işler ve elde edilen tekel gelirleri alt yapı, demiryolları ve sanayileşmenin finansmanında kullanılmıştır.

Türkiye'nin uyguladığı iktisadi siyasette devletçilik önemli bir yer tutmaktadır. Ancak Türkiye'nin devletçilik adı altında yaptığı uygulamalar herkes tarafından aynı şekilde algılanmamış ve herkes kendisine göre bir devletçilik tanımı yapmıştır. Türkiye, Turing ve Otomobil Kulüpleri Reisi Reşit Saffet Bey'e göre millete en faydalı verimlerin azamisini temin etmek için hususi ve umumi menfaatleri birleştirmek gayesiyle devletin yaptığı müdahale devletçiliktir. Bu tanım Batı dünyasının algıladığından tamamen farklıdır. İktisadi alanda Türk devletçiliği içerisinde bir çeşit kontrol mekanizması barındırır. Türkiye, üretiminin büyük çoğunluğunu ziraattan elde ederken, gelişmiş ülkeler bir çeşit otarşi yönetimine doğru yol almaktaydı. Milli servetini koruma amacı güden iktidar kendi devletçilik anlayışıyla gelişmiş ülkelerin korumacılık anlayışına karşı koymaya çalışmıştır. Bu anlayış gelişmiş ülkelerin uygulamalarına karşı ılımlı bir tepki ve karşı koymadır. Bunun aksine aşırı bir korumacılığın Türkiye'nin ihracatına zarar vermesi kaçınılmazdı. Bu doğrultuda uygulanan iktisat ve ihracat politikaları gerçekçiydi. Sanayi atılımlarını gerçekleştirmek zirai alanda yapılan ihracatın mükemmel işlenmesini gerektiriyordu³²⁹.

Aşar vergisinin kaldırılması ve Lozan'ın gümrük sınırlamaları devletin iktisat politikalarını belirlerken hareket alanını daraltmaktaydı. 1923-1929 yılları arasındaki süreçte etkili bir dış ticaret politikası takip etmek mümkün değildi³³⁰. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte devlet yönetiminde olan birçok ekonomik faaliyet özelleştirilmiştir. 1925 yılında Kibrit ve Çakmak inhisarı Belçikalı bir şirkete, 1926

³²⁸ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 16.

³²⁹ **Ayn Tarihi**, Ekim 1934, Sayı: 11, s. 488-489.

³³⁰ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2006, s. 34.

yılında ispirto ve alkollü içkiler inhisarı Polonyalı bir şirkete, 1927 yılında Barut ve patlayıcı maddeler inhisarı Fransız bir şirkete, petrol ve benzin gibi maddelerin ithali ise Amerikan Standard-Oil şirketine verilmişti³³¹. Ancak böyle bir dönemde bile gelecekteki devletçi uygulamaların bir habercisi gibi tütün tekeli geçici de olsa devletin bünyesine dahil edilmişti.

Hükümet, ekonomik bağımsızlığı sağlayabilmek ve bir endüstri toplumuna dönüşebilmek amacıyla sanayileşen gelişmiş ülkelerin çektiği sıkıntıları yaşamadan ilerlemenin kısa yolunu "Devletçilik" adı altında uygulamaya koydu. Bu sistemin temel felsefesi zirai ürünlerden elde edilen artı ürünü kullanarak devlet eliyle bir sanayi ülkesine dönüşebilmektir³³².

Türkiye'de uygulanmış olan devletçilik uygulamaları o dönemin şartları sonucunda ortaya çıkmış ve mecburiyet halini almıştır. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ortamda biçimlenmiş olması dolayısıyla bir başka ülkede benzerini bulmak mümkün değildir³³³. İsmet İnönü'ye göre de devletçilik demiryolu örneğinde görüldüğü gibi zorunluluklardan doğmuş ve faydalı bir şekilde devam etmiştir³³⁴. İnönü, devletçiliği iktisadi bağımsızlık için bir araç olarak görmektedir. İktisadi kalkınmaya ulaşmak için önemli bir basamaktır³³⁵. Ancak o dönemde devletçiliği bu şekilde algılamayan kişi ve görüşler de mevcuttur. Kadro hareketine göre milli imkânlarla kurulan bu işletmeleri sermayedar sınıflara vermek doğru değildir³³⁶.

II. Beş Yıllık plan hakkında toplanan endüstri kongresinde açılış söylevi veren Celal Bayar, devletçilikle ilgili de açıklamalar yapmıştır. Buna göre özel girişimleri ve şahsi faaliyetleri esas kabul etmekle beraber bu girişimlerin yetersiz kaldığı, ülkenin ihtiyaçlarının karşılanmadığı bir durumda ülkenin ekonomisi ile ilgili işleri devletin kontrolü altına alma zorunluluğu devletçilik kavramını karşılamaktadır. Bu sistem

³³¹ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 47.

³³² Johannes Glosneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III**, Çev.: Arif Gelen, Cumhuriyet Gazetesi Yay., 1998, s. 59.

³³³ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul 2001, s. 60.

³³⁴ İsmet İnönü, **Cumhuriyet'in İlk Yılları II (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1998, s. 31.

³³⁵ İsmet İnönü, **Türk Tütüncülüğü ve İktisadi Devletçilik**, Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı 22, Ekim 1933, s. 6.

³³⁶ Vedat Nedim, **Devletin Yapıcılık ve İdarecilik Kudretine İnanmak Gerekir**, Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı 15, Mart 1933, s. 17-18

Liberalizm ya da Sosyalizm gibi sistemlerden farklıdır. Yerli ya da yabancı sermaye devletin ölçüsüz gücüyle karşı karşıya bırakılmamıştır³³⁷. O dönemde devletçilik Türkiye için milli olabilmenin neredeyse tek yoluydu.

Devletçilik söz konusu olduğunda uygulanan sistem ve onun etkileri bir yana bırakılacak olursa uygulanması gereken sistem hakkında birçok bakış açısı mevcuttur. Bu bakış açılarından en kayda değer görülenlerden birisi de Ahmet Hamdi Başar'ın görüşleridir. Başar'a göre devletçilikte hem idari hem de iktisadi devlet söz konusudur. Bütün fabrika ve işletmeleri birleştirip başına tek bir kişiyi geçirmektense yönetilmesi ve denetlenmesi kolay küçük birimler oluşturulmalıdır. Ayrıca özel teşebbüslere de kapı açık tutulmalı ancak piyasa devletin kontrolünde olmalıdır. Devlet hem işletmeler kuracak hem de özel teşebbüs alanları düzenleyecektir. Bu işleri yapacak olan tek kuvvet idari devlettir. Dönüşümün emrinde olması gereken -yöneten değil- idari devlet iktisadi devleti oluşturduktan sonra kendisini ortadan kaldırmalıdır. Böylece hem ortada bir ikilik kalmayacak hem de iktisadi alan daha dinamik bir hale gelecektir³³⁸. Tütüncülük de Türkiye'deki ekonomiyi ilgilendiren birçok alan gibi iktisadi devletçilik boyutuna dönüşmüştür³³⁹.

Mustafa Kemal'e göre devlet ve birey birbirine karşı değil birbirini tamamlayan olmalıdır. Cumhuriyet yönetimi yeterince güçlü olmadığı için bireylerin ekonomik faaliyetleri yürütmesini bekleyemez. İçinde bulunulan bu şartlar demokrasi ilkesine sadık kalmak şartıyla devletçiliğin uygulanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Mustafa Kemal, devletçiliğin en ideal tanımını şu sözlerle ortaya koymaktadır:

Bizim uygulanmasını uygun gördüğümüz "devletçilik" ilkesi, bütün üretim ve dağıtım araçlarını bireylerden alarak milleti büsbütün başka esaslar içerisinde düzenlemek amacını izleyen özel ve bireysel, ekonomik girişim ve çalışmada meydan bırakmayan sosyalizm ilkesine dayalı kolektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir. Özetle, bizim izlediğimiz devletçilik, bireysel emek ve çalışmayı esas tutmakla birlikte, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti zenginliğe ve ülkeyi bayındırlığa

³³⁷ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938, Der.: Özel Şahingiray, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 143.

³³⁸ Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç Ay ve 1930'lardan Sonra Türkiye, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s. 66.

³³⁹ Şevket Süreyya, Türk Tütüncülüğü ve İktisadi Devletçilik, Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı 2, Şubat 1932, s. 45.

ulaştırmak için milletin genel ve yüksek menfaatlerinin gerektirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti bizzat ilgili tutmaktır³⁴⁰.

b. Türk Çiftçisinin Genel Durumu ve Tütün Üreticilerinin Ekonomik Koşulları

1920'lerde toplam ihracatın %30'unu oluşturan tütünün üreticileri sınırlı ve küçük ölçekli topraklarda modern olmayan yöntemlerle üretim yapmaktaydılar. Elde edilen ürünlerin büyük bir çoğunluğu ihracata, yaklaşık dörtte birlik bir kısmı ise iç tüketime ayrılmaktaydı³⁴¹. Bu durum ihracat açısından olumlu gibi görünse de milli özelliğe sahip güçlü şirket ve lobilerin yoksunluğu tütünün fiyatının belirlenmesi açısından ciddi bir olumsuzluk yaratıyordu. Tütün, üreticiden aracılar yoluyla alınıyordu. Tekel bile bu araçılardan tütün satın almaktaydı. Üretici yüksek faiz yüzünden çoğu zaman emeğini, zaman zaman da toprağını kaybetmekteydi. Tütünün fiyatını yabancı şirketler belirleyince sahipsiz Türk tütün üreticisinin emeği açısından ciddi kayıplar meydana gelmekteydi. Burada bir sermaye söz konusuydu. Ancak bu sermayenin üreticinin elinde olmadığı şüphe götürmüyordu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin nüfus yapısı ağırlıklı olarak köy ve ziraat temelinde dayanmaktaydı. Türkiye'nin 1927 ve 1935 yıllarındaki nüfusunun şehir ve köy doğrultusunda dağılımı ve toplam nüfusu tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.1. 1927-1935 Nüfus Sayımlarına Göre Türkiye Nüfusu

Mevcut Nüfus	1927		1935	
	Miktar	%	Miktar	%
Şehirlerde	3.305.879	24.22	3.799.742	23.46
Köylerde	10.342.391	75.78	12.400.952	76.54
Toplam	13.648.270	100.00	16.200.694	100.00

Kaynak: **Tarım İstatistikleri 1928-36**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğu, Neşriyat No: 93, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara 1937, s. 1.

Osmanlı Devleti'nden kalan bu miras Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomi politikalarının geleceğini belirleyecek ve bu tabloyu değiştirmek uzun yıllar alacaktır.

³⁴⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **a.g.e.**, s. 78.

³⁴¹ Oya Silier, **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1981, s. 31.

Her ne kadar göç, mübadele, sınır değişiklikleri, ölüm ve savaş gibi durumlar yaşansa da Osmanlı Devleti'nin son yıllarında sahip olduğu veriler de bu tabloya yakındır.

1900'lü yıllarda Anadolu'da tütüncülük yapan çiftçi artı ürün elde etmek ve sermaye biriktirmek imkânından mahrumdur. Tütünü çiftçiden alan aracılar, %25'lerle borç veren murabaacılar, bakaya vergisini alan tahsildarlar kronikleşmiş sorunlardır. Buna rağmen tütün çiftçisi, hububat eken çiftçiden daha iyi bir durumdadır³⁴².

1927 yılı sayımına göre tarım maddelerinin fiyatları dokuz tarım bölgesinin fiyat ortalamaları alınarak incelendiğinde ortalama 67.69'luk bir fiyat söz konusudur³⁴³. Tütünü düşük fiyatlarla alan yerli ve yabancı tüccar ve şirketler kendi sermayelerini genişletirken Tekel İdaresi'nin tarım politikaları doğrultusunda hareket edip buna engel olması beklenebilirdi. Ancak Tekel'in bu soruna ne ölçüde çözüm getirebilecek politikalar ürettiği tartışmalıdır. Tekel İdaresi tütün üzerinden ciddi bir vergi geliri görevini yerine getirmiştir. Zaman zaman ağırlaşan ekonomik şartlar İnhisar İdaresi'nin de bir tüccar zihniyetine bürünmesine sebep olmuştur. 1928 yılı tütünlerinin mahsul ve görmez kısımlarının idare tarafından ayrı olarak satın alınmasına ve ona göre fiyat verilmesine karar verilmiştir³⁴⁴. 1928-29 yılları arasındaki tütün iç ticaret hadlerinin tütün sanayi fiyatları açısından hesaplandığında tütünün lehine %29 seviyelerine geldiği görülmektedir³⁴⁵.

Tütün üreticileri dış piyasa için üretim yaparken alıcıların ne tür tütünlere ihtiyaç duyduğunu takip etmek ve buna göre üretim yapmaktan uzaktır. Bu sebeple satış konusunda yaşanan zorluklar kronik hale gelmiştir. Bu görüşe göre tütünün satılmamasının sebebi fazla üretim değil müşterinin ihtiyaçlarının gözetilmemesidir. Bu da ancak üreticinin örgütlenmesiyle mümkün olabilir³⁴⁶. Tütün üreticisinin geleceği tüccarın inisiyatifindedir. Gelirleri kontrol eden ve önemli bir kısmını kendisinde toplayan tüccar grubu, üreticinin örgütlenmesinden ve güçlenmesinden rahatsız

³⁴² Lui Ramber, **a.g.e.**, s. 120.

³⁴³ **Tarım İstatistikleri 1928-36**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 93, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara 1937, s. 193.

³⁴⁴ **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1928**, Cilt 4, İkdam Matbaası, İstanbul 1929, s. 95.

³⁴⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 2005, s. 55.

³⁴⁶ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 10.

olmaktadır. Kooperatifleşme girişimleri de bunun içindedir³⁴⁷. Devletin uyguladığı politikalar küçük üreticiyi korumayı amaçladıysa da genellikle büyük üreticinin çıkarına hizmet etmiştir.

Tütün üreticilerinin yaşadığı sıkıntılar sadece tüccarla alakalı değildir. İnhisar İdaresi'nin uygulamalarında da bazı zorluklar bulunmaktadır. Çevre bölgelerden İstanbul'a gönderilen tütünlerin burada tekrar tartılması ve ihraç edilecek olan tütünlerin kurşunlanma işleminin fazla masraf ve zaman kaybına sebep olması sebebiyle bu işlemlerden vazgeçilmesi yönünde birçok müracaat yapılmaktaydı. Bunun üzerine İdare tarafından alınan bir kararla tüccar tarafından aynen kabul edilip imzalandığı takdirde ayrıca bir daha tartılmasına gerek duyulmayacaktır³⁴⁸.

İzmir'de üretici aleyhine satış yapan tüccarların faaliyetlerine yönelik ticaretin teşkilatlandırılması yolunda adımlar atılmıştır. Ticarete monopol ya da gelişigüzel fiyatları engellemek kurulacak olan satış kooperatiflerinin en temel sebebidir. Böylece dengeli bir yapı kurulmuş olacaktır. Satış ve kredi kooperatiflerinin uyumlu bir şekilde çalışması bu tarz sorunları azaltacaktır³⁴⁹.

Tütün İnhisarı Genel Müdürü Behçet Bey, İnhisar işleri ve tütün piyasasında yaşanan genel buhran hakkında yaptığı açıklamada tütün buhranının üreticiler arasında değil tüccarlar arasında yaşandığını belirtmektedir. Ancak yine de bu buhran İnhisar İdaresi'ni de etkilemektedir. Tütün tüccarları ellerinde 4-5 milyon kilo stok tütün bulundurmaktadır. Dış ticaret ofisi bu konuda tedbir alırken İnhisar İdaresi de üreticiden tütün satın almaya devam etmektedir. Karadeniz sahili haricindeki bütün tütünler satıldığı için üretici açısından endişeye gerek yoktur³⁵⁰.

1931 yılında Muğla'da Felemenk şirketleri tarafından tütün alımları yapılmaktaysa da alıcı şirketler birlikte hareket ederek fiyatları 110-130 kuruş arasında sabitlemişlerdir. Satılan tütünler genellikle ekstra cinslerdir. Üretici, şirketlerin ortaklaşa hareket ederek fiyatları daha da düşüreceğinden endişe etmektedir. Bu sebeple satışlar

³⁴⁷ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 364.

³⁴⁸ **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1928**, Cilt 4, İkdam Matbaası, İstanbul 1929, s. 171.

³⁴⁹ **Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938**, Der.: Özel Şahingiray, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 81.

³⁵⁰ **Vakit**, 25 Mart 1931 s. 3.

isteksiz bir şekilde devam etmektedir. İki gün içerisinde yaklaşık 150 bin kilo civarında tütün satılmıştır. Bu durum karşısından İnhisar İdaresi bir müdahalede bulunmamıştır. Tütün üreticileri ise bu durumdan rahatsızlık duymakta ve memnun bulunmamaktadır³⁵¹.

Samsun'un tütün merkezinde Amerikan Gary Tobako şirketi gibi birçok ticari kuruluş son zamanlarda işlerin fena olması ve bozulması sebebiyle amelelere ve işçilere iş verememektedir. Özel işletmelerde çalışan bu kişiler İnhisar idaresine başvurmakta ise de bünyesinde 300-400 arası amele çalıştıran idare bu taleplere cevap verememektedir. Gary Tobako şirketinin müdürü Mister Korene, gazete muhabirine yaptığı açıklamada şimdilik iş kalmadığını, alımlar başlar başlamaz istihdam olacağını belirtmiştir. Bu durumla alakalı olarak işlerin tamamen tatil edildiği ve bir daha Samsun'da tütün işlenmeyeceği iddialarını yalanlamıştır. Ayrıca gelen haberlere göre Amerika'da durum Türkiye'den daha kötü bir durumdadır. Birçok fabrika iflas etmiş ve 12 milyonu aşkın kişi işsiz kalmıştır. Di Amerikan Tobako müdürü Mister Lintli ise senelerden beri İzmir, Samsun, Yunanistan tütünlerini toplu bir şekilde işlediklerini Türkiye'den gelecek olan direktörle görüştüğünden sonra amele ve depo vaziyetleri hakkında bilgi verebileceğini belirtmektedir³⁵².

Samsun ve çevresinde tütün piyasalarında birkaç seneden beri devam eden durgunluk son beş altı aydan itibaren sona ermiş ve piyasalar biraz da olsa canlanmıştır. Satışlardan elde edilen gelirler beklenenin altında olsa da üretici bu satışlar sayesinde borçlarını ödeyebilecek ve ihtiyaçlarını karşılayacak duruma gelmiştir. Üretici elindeki stokların %80'lik kısmını satabilmiştir. Samsun ve kazalarında en çok tütün alanlar İnhisarlar İdaresi, Hacı İbrahim biraderler, Todori Konstantinidis, Müezzinzadeler ve Kibarlardır. Geri tabako, Di Amerikan tabako ve Avusturya rejisi ise genellikle eski yılların tütünlerinden alımlar yapmaktadırlar. Denk ve dizi şeklinde satın alınan tütünler çeşidi üzerine işlendikten sonra Avrupa'ya ihraç edilmektedir. En çok tütün ihraç edilen ülke Almanya'dır. Bu şekilde tütünlerin işlenmesi 2000 ile 4000 kişi arasında bir istihdam yaratmaktadır. İstihdamın artması ve tütünlerin satılmasına rağmen üreticinin şikayetçi olduğu bazı durumlar da mevcuttur. Tütünler satılırken satış kağıtları Ziraat Bankası tarafından onaylanmadığı sürece geçerli olmamaktadır. Banka haklı olarak

³⁵¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Ekim 1931, s. 3.; **Vakit**, 14 Ekim 1931, s. 1.

³⁵² **Vakit**, 3 Eylül 1932, s. 6.

alacağını kurtarmaya çalışmakta iken üretici de bu işlemler için büyük ölçüde zaman kaybetmektedir³⁵³.

Büyük Buhran'ın yaşandığı yıllar tarım üreticileri için de zorlu geçmektedir. Korumacılık rüzgârı birçok devleti etkilemiştir. Mal alışverişinde karşılıklılık ilkesi ekonominin yeni parolası olmuştur. Türkiye, üreticisinin korunması noktasında kendisini dış ticarete baskın olmak zorunda hissetmiştir. İktisat Vekaleti çeşitli bölgelerde kurmayı planladığı Zirai Satış kooperatifleri ile üretici ve alıcı arasındaki araçları ortadan kaldırmayı, çiftçinin toplu bir şekilde piyasalara mal verebilmesini sağlamayı amaç edinmiştir. Ziraat Bankası'nın desteğini alacak olan bu kurum kredi kooperatifleri ile de ilişki içerisinde olacaktır. Ancak Ziraat Bankası kredi kooperatiflerinde olduğu gibi satış kooperatiflerinde de tam yetkili olmayacaktır. Ziraat Bankası bu kurumlara sadece kredi verecektir. Bu durumda tefecilerin kredi kooperatifinde olduğu gibi satış kooperatifinde de etkili olmasından ve kanunun amacına ulaşamamasından kaygı duyulmaktadır. Böyle bir yapılanmanın çıkarlarına zarar vereceğini gören İzmir'deki bir grup aracı, kooperatifleri baltalamaya çalışmaktadır. Bunlara göre üreticiyi koruyacak teşkilatın kendiliğinden oluşması beklenmelidir. Devlet bu hareketi desteklememeli, üreticiyi korumamalıdır³⁵⁴.

1935'te Zirai Satış Kooperatifleri ve Birlikleri kanunu tarım üreticilerini ürünlerinin pazarlayıcısı konumuna getirmeyi ve tarımda sermaye birikimi yaratmayı amaç edinmiştir. Bu kanunla bu kooperatiflere birçok vergi muafiyetleri getirilmiştir³⁵⁵. Ürünlerini tekele cüzi bir gelir karşılığı teslim etmek zorunda olan üreticiler bu kanun sayesinde ürününü pazarlayan tüccara dönüşecektir. Hem üretimden hem de ticaretten para kazanacak ve kalkınacaktır. Ancak kanunlardan beklenen bu sonuçlar gerçekleşmez ve mevcut sistem devam eder. Kooperatifleşme girişiminin gerçekleşemediği ya da sınırlı olmakla beraber çok az bir miktarda gerçekleştiği bu ortamda mevcut yapının kırılmadığı, belirli ve yerleşik çıkar çevrelerinin bu kalkınma hamlelerine set çekmeye çalıştığı, bunda da kendileri açısından önemli ölçüde başarılı olduğu ortadadır.

³⁵³ Akşam, 12 Şubat 1933, s. 5.

³⁵⁴ Ayın Tarihi, Ekim 1934, Sayı 11, s. 60.

³⁵⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 5, İçtima F., (21 Ekim 1935) s.103-107.

Atatürk ve İnönü'nün özellikle üzerinde durduğu kooperatif konusu dış ticaret açısından tamamlayıcı niteliktedir. Kooperatiflerin yarattığı bu etki birtakım tüccar açısından düşmanlık olarak algılanıp bu yönde propagandalara da maruz kalmıştır. Ancak bu yapılan işlerde asıl amaç üreticiyi kollamak ve onun başka çıkar grupları tarafından ezilmesini engellemektir. Bu sistemin hedefi üretici ve tüccarın eş güdümlü çalışmasını sağlamaktır³⁵⁶. Celal Bayar, mecliste yaptığı bir konuşmada kooperatiflerin dış ticareti teşkilatlandırmak amacıyla bir araç olarak kullanıldığını belirtmektedir³⁵⁷.

Kooperatifleşme girişimleri ne kadar iyi niyetli bir hareket olsa da hiçbir zaman kendisinden beklenen etkiyi veremedi. Bundaki en büyük etken Ziraat Bankası'nın bu kooperatifler üzerinde tam yetkili değil yol gösterici pozisyonunda olmasıydı. Ziraat Bankası bu konuda sorumluluk almayınca aracı ve tefeciler bu oluşumlarda etkili olarak bu kooperatifleri etkisiz hale getirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Devletin bu konuda uygulamış olduğu iktisadi politikanın esaslı olarak düzenlenmediğini savunan Kastamonu vekili Tahsin Bey, zirai iktisat bakımından ihtiyaçlara cevap verebilecek bir program olmadığını dile getirmektedir. Çiftçilere verilen yardımlar çoğu zaman yetersiz kalmıştır. Bu durumda çiftçiye verilen bu paralar yarardan çok zarar getirmiştir³⁵⁸.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1939 yılında yapmış olduğu İstanbul ziyaretinde işçilerin ve üreticilerin isteklerini ve şikayetlerini dinlemiştir. Bu durumu fırsat bilen tütüncüler İstanbul Ticaret Odası'nda ve Türkiye Tütüncüler Birliği'nin başkanı ve bir tütün tüccarı olan Mithat Nemli'nin yazıhanesinde bir toplantı yaparak isteklerini belirlemişler ve tütüncüler arasında üç kişilik bir heyet seçmişlerdir. İnönü, İstanbul'da çok az kaldığı için heyeti kabul edememiş, taleplerini yazılı olarak bildirmelerini istemiştir. Tütüncülerin dilekleri arasındaki en önemli konular kredi, polis beyannameleri, tütünlerin engin kısımlarının ihraç edilmemesi, Tütün Limitet Şirketi'nin dış ticarete rakip konumunda yer alması gibi hususlardır³⁵⁹.

Cumhuriyet Halk Partisi, Ocak kongrelerinden başlamak üzere sırasıyla vilayet kongrelerinde toplanan dilekleri tasnif ederek ana başlıklar halinde 29 Mayıs'ta

³⁵⁶ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938, Der.: Özel Şahingiray, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 188.

³⁵⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 5, İçtima F., (09 Ekim 1935) s. 60.

³⁵⁸ Ayn Tarihi, Temmuz 1934, Sayı 8, s. 99.

³⁵⁹ İsmail Ziya Bersis, **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Mart 1939, Yıl 1, Sayı 12, İstanbul, s. 14.

toplanacak olan büyük kurultaya sunmak üzere hazırlamıştır. Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı'na ait isteklere bakıldığında özellikle tüketicilerin çok memnun olmadığı görülmektedir. Köylü ve halk sigaralarının ucuzlatılması, köylü için sigara kağıtlı tütün paketlerinin de satılması ve Türk sigara ve tütünlerinin de satılması ve arttırılması gibi tüketiciyi ilgilendiren istekler ağır basmaktadır. Üretici ise uygun yerlerde tütün ve tömbeki ekilmesine izin verilmesi, tütün bölgelerinde üreticinin mallarının iyi korunması için ambarlar yapılması ve imalathaneler kurulması ve tütün üreticilerinin yaşadığı sıkıntıların ortadan kaldırılması için tedbirler alınması yönünde isteklerde bulunmaktadır³⁶⁰.

Amerika ve Avrupa ülkelerindeki tütün idarecileri başarılı olabilmek için çiftçiden ucuza mal almayı kendilerine ilke edinmişlerdir. Bu politikanın mümkün olabilmesi için de çiftçiye ürününü ucuza mal etmesinin yollarını göstermek şarttır. Bununla birlikte imal eden ve ihraç eden yani genel olarak pazara sunmaya çalışanlarla üreticiler arasındaki ilişki biçimleri de önem arz etmektedir³⁶¹. İhracat sadece tüccarları ve özel teşebbüsü ilgilendiren bir konu değildir. Piyasaların talebine göre mal üretmek, sınıflandırmak, ihraç alanları yaratmak, piyasanın güvenini kazanmak toplumun tamamının çıkarları açısından önemlidir. Türkiye'den giden mallar uzun yıllar boyunca hileli, karışık ve standart olmadığı için piyasalarda güven ortamını oluşturmak gerekmektedir³⁶². Üretimde kaliteyi ve başarıyı belirleyen bu etkenler Türkiye'de mevcut değildir. Osmanlı'dan miras kalan ilişki biçimleri ve feodal yapı mevcudiyetini devam ettirmektedir. İnhisar idaresi çiftçiden ürün alırken onun zarar etmesini bu sebeplerden dolayı engelleyemediği için çiftçinin geri kalmışlığı ve sorunları son bulmamaktadır. Bu da çiftçinin kaçakçılık ve hile gibi yöntemlere başvurmasının başlıca sebebini oluşturmaktadır. Bu durum güçlü bir çiftçi grubuna sahip olamayan Türk Tütün İnhisar İdaresi'nin uluslararası alanda rakiplerinden geri kalmasına sebep olmaktadır.

1946 yılına gelindiğinde tütün çiftçisi Tekel İdaresi yöneticilerinin uygulamaları sebebiyle birtakım zorluklar yaşadığını iddia etmektedir. Akçaabatlı üreticiler

³⁶⁰ **Aym Tarihi**, Mayıs 1939, Sayı 66, s. 142.

³⁶¹ Habip Edip, **Avrupa'da Tütün İnhisarları ve Türkiye Tütün İnhisar İdaresi**, Bürhanettin Matbaası, İstanbul 1931, s. 140.

³⁶² Ahmet Hamdi Başar, **a.g.e.**, s. 95.

tütünlerini maliyet fiyatını dahi geçmeyen bir fiyatla satmak zorunda kaldıklarından şikâyet etmektedirler. Buradaki şikâyet şef eksperinin zengin tüccarla iş birliği yaparak piyasayı düşürdüğü şeklindedir. Çiftçi bu durumdan dolayı önemli ölçüde zarar gördüğünü ifade etmektedir. İşin ilginç yanı ise Mehmet Turna ve arkadaşlarının yazmış oldukları bu mektup Tekel Tetkik ve Murakabe Heyeti Reisi tarafından üstünkörü olarak incelenmiş ve tatmin edici bir açıklama yapılmamıştır. Dilekçeye karşılık yazılan yazıda: *"Vazifelerinin inceliğini müdrik bulunan Tekel İdaresi eksper ve şef eksperlerinin karakterleri ve mesleki bilgileri herhangi yolsuz bir harekette bulunmalarına müsait olmadığı gibi bu memurlar, daima ekiciyi himaye etmek suretiyle kanun ve mevzuat dahilinde görevlerini ifaya çalışmaktadırlar."*³⁶³ gibi muğlak ve genel bir ifade yer almaktadır. Oysa adı geçen bölgedeki eksperlerin soruşturulması ve somut ifadelerin yer alması daha sağlıklı bir soruşturmanın yürütüldüğünü gösterirdi.

1946 yılında Tekel İdaresi tarafından tütün için 140 kuruş olarak belirlenen fiyat, üretici tarafından maliyetinin altında bulunarak tepki ile karşılanmıştır. Bu durum karşısında Akhisar Beldesi Başkanı Nüzhet Bey'in ve arkadaşlarının Başbakanlığa iletilmek üzere çektikleri telgrafta üreticinin kuraklık, hastalık gibi olumsuzluklardan mustarip oldukları, tütünün maliyetinin 190 kuruş olmasından dolayı zarar ettikleri belirtilmektedir³⁶⁴. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda tütün çiftçisi ağır koşullarda üretim yapmakta ve tütünü için pazar bulmakta zorlanmaktadır.

Ticaret Bakanlığı ile Tekel Bakanlığı'nın ortaklaşa girişimiyle Ankara'da tütün üreticileri ile tüccarları arasında bir toplantı yapılması gerekli görülmüştür. Toplantıya İzmir'deki Amerikan firmalarının müdürleri de davet edilmiştir. Bu toplantıda 1946 yılı Ege tütün piyasasında hâkim olacak olan satma ve satın alma rejimi tartışmaya açılmıştır. Ticaret Bakanı Atıf İnan toplantıyı açmış ve Tekel Bakanı Tahsin Çoşkan ilk toplantıyı idare etmiştir. Toplantıda Ege tütün rekoltesinin miktarı, Ege tütünlerinin satışında hâkim olacak usul ve formaliteler, fiyat konuları ve 1946 ürünlerinin kalitesine göre fiyat tayin edilip edilmeyeceği konuları da görüşülecektir. Üreticiler bu konuda fiyat belirlenmesini istemekte iken, alıcılar ise satışların serbest bırakılmasını,

³⁶³ BCA, BAŞBAKANLIK ÖZEL KALEM MÜDÜRLÜĞÜ [030.01/78.487.3], 31.05.1946.

³⁶⁴ BCA, BÖKM [030.01/123.782.1], 03.01.1946.

üreticilerin serbest ticaret rejimine ayak uydurmalarını talep etmektedirler. Bu toplantı iki taraf arasındaki görüş ayrılıklarını ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır³⁶⁵.

Bütün bu bilgilere ek olarak çiftçinin gerçek maddi durumunu ortaya koyabilmek amacıyla aşağıdaki tablo'da çiftçinin yıllar içerisinde eline ne kadar geçtiğini gösteren istatistik verileri basit aritmetik ortalama ile gösterilmiştir.

Tablo 3.2. 1935-1950 Yıllarında Tütün Çiftçisinin Eline Geçen Fiyatlar

Üretim Yılı	Tütün (TL/KG)
1935	-
1936	0,49
1937	0,59
1938	0,40
1939	0,48
1940	-
1941	0,44
1942	1,43
1943	1,97
1944	2,33
1945	2,18
1946	1,90
1947	2,21
1948	1,38
1949	2,05
1950	2,06

Kaynak: **İstatistik Göstergeler 1923-2009**, TÜİK, Ankara 2012, s. 205.

Türk tütünleri, dünya tütün üretiminin %2,5'lük kısmına denk gelse de kalitesi yüzünden aranan bir ürün haline gelmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı ile birlikte birçok pazar kaybedilmiş ve üretici olmayan birçok ülke tütün yetiştirmeye başlamıştır. Bu gibi sebeplerle 1912, 1929 ve 1939 yıllarında yaşanan krizler tütün üreticilerinin zor durumlara düşmesine sebep olmuştur. Ancak dış etkenlerden çok bu krizlerde yaşanan

³⁶⁵ **Akşam**, 19 Kasım 1946, s. 3.

en büyük sorun yeterli ihracat tüccarının bulunmamasıdır³⁶⁶. Tütün yıllar içerisinde üretim düzeyini olduğu gibi fiyat artışlarını da koruyabilmiştir³⁶⁷.

c. 1929 Büyük Dünya Buhranının Tütün Üretimi ve İhracatı Üzerindeki Etkileri

I. Dünya Savaşı'nın ardından savaş borçları ve tazminatlarının altında ezilen Almanya'yı kurtarmaya çalışan İngiltere, bunların iptal edilmesini istiyordu. Ancak Amerika ve Fransa bunu onaylamadı. Amerika borçlar konusunda ısrar ederken, Fransa her ikisini de almakta ısrar ediyordu. Fransa, Almanya'yı tamamen etkisiz hale getirmek için 1 Kasım 1922'de Almanya'nın Ruhr havzasını işgal ederek amacına ulaşmaya çalıştı. Ancak bu durum tepkiyle karşılanınca "Dawes Planı" devreye girdi. Buna göre Fransa, işgali sonlandırarak, tazminatlar da gümrük, demiryolu ve sanayi haricindeki gelirlerden ödenecekti. Almanya bu şekilde Amerika'nın kontrolü altına giriyordu. İngiltere 14 Mayıs 1925'te parasını altın standardına göre ayarladı. Ardından birçok ülke de buna uydu. Fransa da 1926 yılında altın esasına geçti. Ancak bunu yaparken parasının değerini piyasa değerinin altında tuttu. Bu şekilde elindeki sterlin miktarını arttıran Fransa, İngiltere'yi faiz hadlerini yükseltmeye zorluyordu. Böylece İngiltere'den gelen sermaye akışını durdurup ulusal sermayeyi etkin kılması mümkün olacaktı. Aynı durum Almanya için de geçerliydi. Bu iki ülkenin en önemli handikabı ellerinde tuttıkları sterlinden dolayı İngiliz parasının değerli olmasını istemeleriydi. Ancak Avrupa'ya 3.300 milyon dolar borç veren İngiltere'nin değil 6.400 milyon dolar borç veren Amerika'nın sermaye hareketlerini yönetmesi artık kaçınılmazdı. Sonuçta İngiltere, Fransa ve Almanya Amerika'yı kolay para politikası uygulamaya ikna etti. Amerika, faiz haddini %4'ten %3,5'e indirdi. Bu hamle krizin doğmasında etkili olan spekülasyonları arttırdı. Fransa ve Almanya'ya sermaye akımını azaltmadı. Bununla beraber İngiltere'nin parası değerini korudu. Böylece elinde bolca sterlin tutan Almanya ve Fransa da bu işten kârlı çıkmış oldu³⁶⁸.

Buhran sonrasında halkının dörtte biri tarım sektöründe istihdam edilmiş olan Amerika, krizden en çok etkilenen bu grubu 1933'te çıkardığı Tarım Düzenleme ve Tarım Kredi yasalarıyla desteklemeye çalışmış, ancak bu yasalar Yüksek Mahkemelerce iptal edilmiştir. Buna rağmen uygulanan yöntem başarıya ulaşmış, tarım

³⁶⁶ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:4, Cilt:25, Birleşim:71, (23.03.1950), s. 788.

³⁶⁷ Korkut Boratav, a.g.e., s. 89.

³⁶⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 11.

ürünleri üretimi sınırlanarak fiyatlar yukarıya çekilmiştir. Bu uygulama Amerikan tarımında önemli bir yer tutan tütün, mısır, buğday, pamuk ve pirinçte önemli başarılar sağlamıştır. Buna bağlı olarak tarım gelirleri ile tüketim artmış ve sanayi bir nebze olsun rahatlamıştır³⁶⁹.

Amerikan Ziraat Bakanı Wallace, buhranın oluşturduğu şartlara göre ziraat politikasında değişiklikler yapılması gerektiğini düşünmektedir. Dışarıdaki müşterilerin satın alma imkanları çok düşük olduğu ve yakın bir zamanda düzelmeye ihtimali olmadığı için ihracat çiftçinin durumunu düzeltebilecek bir yol değildir. Amerikan ürünlerinin satın alınmasına ayrılacak borç izinlerinin yabancı memleketlerden fazla mal alacak şartlar oluşmadıkça pek mümkün olmayacağı düşünülmektedir. Bundan dolayı mevcut vergi sisteminin yerine ekilen her tarla için bir lisans verilmesini ve zirai ürün satışının da kontenjane tabi tutulmasını teklif etmiştir³⁷⁰.

Amerika 1934 yılına gelindiğinde tütün üretimini sınırlama kararı almıştır. Ancak bu kararın uygulanma şekli mecburi değil isteğe bağlıdır. Bu kanuna göre tütün üretimini sınırlamayı kabul eden üreticilere prim verilirken kabul etmeyenlere ise %25-33 arasında ek vergi uygulanacaktır. Her ne kadar uygulanacak olan ek vergi bu uygulamayı isteğe bağlı olmaktan çıkarsa da bu kanun tütün üretimini kontrol ederek aşırı üretimin meydana getireceği olumsuzlukları önlemeyi amaçlamıştır³⁷¹.

19. yüzyıldan itibaren aşırı üretimden kaynaklanan krizler yüzünden darlık buhranları neredeyse unutulmuştur. Her ne kadar aşırı üretimi esas alan kapitalizm dünyada meydana gelen ekonomik krizlerden sorumlu olsa da darlık buhranları da en az bolluk buhranları kadar sorumluluk sahibidir³⁷². Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması'na bağlı olarak dış borçlar ve gümrük uygulamaları ile ciddi ölçüde sınırlandırılmış bulunuyordu. Bu durum iktisadi politikalar belirlenirken büyük zorlukları da beraberinde getiriyordu. Türkiye'nin 1930'lara kadar uyguladığı liberal iktisat politikalarının temelinde bu sınırlamalar belirleyici olmuştu³⁷³. Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan liberal ekonomik politikalara rağmen sanayide ve tarımda istenilen

³⁶⁹ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 149.

³⁷⁰ **Ayın Tarihi**, Kasım-Aralık 1933, Sayı 1, s. 261.

³⁷¹ **İstihbarat Bülteni**, İhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 47, 1 Ağustos 1934, s. 303.

³⁷² Sabri F. Ülgener, **Tarihte Darlık Buhranları**, Derin Yayınları, İstanbul 2006, s. 8.

³⁷³ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 1.

sonuçlar elde edilemedi. İnsanların yaşam standartlarında beklenen iyileşmeler gerçekleşmedi. Bununla beraber 1929 buhranı devletçi politikalar uygulanmasını kaçınılmaz kıldı³⁷⁴.

Buhran bu uluslararası şartlarda ortaya çıkmış ve çevre ülkelerde büyük yıkımlara sebep olmuştu. Mustafa Kemal'in, 1932 yılında Meclis konuşmasında ekonomi üzerinde belirttiği görüşler buhran yıllarında nasıl bir politikanın uygulandığını göstermesi bakımından önemlidir. Kendisine göre iktisadi buhran ülkeler arasında alışverişin azalması yüzünden genişleyerek olumsuz etkilerini arttırmıştır. Buhrana karşı alınan en büyük tedbir denk bütçe ve sağlam paradır. Demiryolu siyasetine ara verilmeden devam edilecektir. Buhranın en çok etkilediği ziraat alanında ıslah çalışmalarına devam etmekle beraber ihracat mallarına dışarıda alıcı bulmak ve satışları genişletmek, bu konuda gerekli her türlü tedbiri almak en çok önemsenen konular arasındadır³⁷⁵.

Büyük Buhran gelişmiş ülkelerin ekonomilerini zorlamaktaydı. Bu durumda bu ülkeler Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin sanayileşme çabalarını engelleyebilecek güçte değildi. Buhran sayesinde sanayileşme için ihtiyaç duyulan araç ve gereçlerin ucuza ve kolaylıkla sağlanabilmesi ihtimali bulunmaktaydı. Ancak Türkiye'nin ihraç ürünlerine olan talep de azalmıştı. Bu durumda Türkiye ham madde olarak sattığı ürünleri işleyerek satmak zorundaydı³⁷⁶. Buhranla birlikte dünya ekonomisini kontrol altında tutabilecek hiçbir güç kalmadı. Yön veren, gücü elinde tutan ülkeler bile içine kapanınca ilişkiler en aza indi. Bu durum buhranı daha da şiddetli bir hale getirdi. Bununla beraber siyasal anlamda bağımsız hale gelen zayıf ülkeler bu boşluktan faydalanarak kendi tercihlerine göre politikalar uygulama ve konumlarını değiştirme imkânı buldular.

Dünya Buhranının Türkiye'deki etkileri farklı görüşlere konu olmuştur. Özellikle devlet adamları dünya buhranının Türkiye'de de sınırlı ölçüde bir buhrana sebep olduğunu iddia etmişler ve kendilerine yöneltilen eleştirileri bu şekilde geçiştirmişlerdir. Ancak dünya buhranı, Türkiye'de zaten var olan krizi şiddetlendirmiş ve buhranın

³⁷⁴ Tefvik Çavdar, **a.g.e.**, s. 224.

³⁷⁵ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Cilt 10, İçtima 2, (01 Kasım 1932) s. 3.

³⁷⁶ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **a.g.e.**, s. 62.

etkileri de devlet adamlarının iddia ettiği gibi sınırlı olmamıştır³⁷⁷. Bu krizin Türkiye'nin içinde bulunduğu, geçmişten getirdiği olumsuz koşulları daha da ağırlaştırdığı şüphesizdir. Türkiye gibi tarihsel süreçten birçok sıkıntılarla gelen bir ülkede bütün sorumluluğu tamamen dünya buhranına yüklenmesi sağlıklı bir bakış açısını yansıtmamaktadır.

Tütünde yaşanan krizi devlet yöneticileri her fırsatta buhrana bağlarken³⁷⁸, durum bu kadar kolay açıklanabilir olmaktan çok uzaktır. Habip Edip'e göre Türkiye'nin en büyük sorunu ihracat işlerini usulüne göre öğrenip uygulamamaktır. Türkiye'de tam teşekküllü bir satış teşkilatının olmaması tütüncülüğün en önemli sorunudur. Tütün satışında yaşanan sıkıntılar aşırı ve hesapsız üretimden değil asıl tütün alıcılarının ihtiyaçlarının gözetilmemesindedir³⁷⁹. Ayrıca Habip Edip, İnhisar idaresinin bu yıllarda ihracatta yeterli olmadığını, ticaret usullerini ve uluslararası piyasa koşullarını bilmediğini iddia etmektedir³⁸⁰.

Türkiye'de tütün ziraatının yaşadığı buhran ve bu dönemde tütün cinslerinin iyileştirilmesine yönelik girişimlerden başka üreticinin çıkarlarına göre hareket edilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı'nın ardından kalitesine dikkat etmeden aşırı miktarlarda üretilen tütünler yaşanan sıkıntıların en büyük sebebidir. Ancak tütün piyasası kaliteli ve müşterinin isteklerine uymayı zorunlu kılmaktadır. Aksi taktirde üretilen tütünlerin satılma ihtimali çok azalmaktadır. Tütün üreticilerinin bu konuda uyarılması bir zorunluluk halini almıştır³⁸¹. Tütün üreticilerinin 1925-1930 yılları arasında sattıkları toplam tütün ve elde edilen toplam tutar tabloda verilmiştir.

Tablo 3.3. 1925-1930 Yıllarında Üreticiden Alınan Tütünlerin Miktar ve Kıymeti

Satın Alanlar	Mik./Kilo Kıy./Lira	Yıllara Göre Satın Alınan Tütünlerin Miktar ve Kıymeti				
		1925-26	1926-27	1927-28	1928-29	1929-30
İnhisarlar	Mik.	11.113.038	21.215.662	16.336.566	11.699.534	11.879.081
	Kıy.	6.634.915	11.790.834	8.779.244	6.767.297	6.948.006

³⁷⁷ Oya Silier, **a.g.e.**, s. 50.

³⁷⁸ Ahmet Hamdi Başar, **a.g.e.**, s. 134.

³⁷⁹ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 28.

³⁸⁰ Habip Edip, **Avrupa'da Tütün İnhisarları ve Türkiye Tütün İnhisar İdaresi**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1931, s. 10.

³⁸¹ **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1928**, Cilt 4, İkdam Matbaası, İstanbul 1929, s. 7.

Şirketler	Mik.	16.582.952	17.900.403	26.547.192	15.364.529	11.741.458
	Kıy.	15.270.901	14.425.161	25.960.187	11.969.461	11.058.289
Tüccarlar	Mik.	16.145.923	17.761.338	17.826.031	20.816.645	9.679.919
	Kıy.	9.978.039	9.600.685	8.943.031	8.766.073	5.261.431
Toplam	Mik.	43.841.913	56.967.403	60.709.789	47.880.708	33.300.458
	Kıy.	31.883.855	35.816.680	43.682.462	27.502.831	23.267.726

Kaynak: **Devlet İnhisar İdareleri ve İnhisar Maddeleri İstatistiği**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Marifet Matbaası, Ankara 1932, s. 17.

Tütünün yabancı tüccarlar tarafından düşük fiyatlarla alınması bu yıllarda tütün ihracatında düşüslere yol açtı³⁸². Bu durum şunu açıkça göstermekteydi ki ihraç ürünlerinin pazar şartlarını yabancı sermaye belirlediği sürece artı ürünü elde tutmak mümkün değildi. Hükümet ise kaçak tütün içimini azaltacak propagandalar yoluyla bu sıkıntının önüne geçebileceğini düşünmekteydi.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle üretim imkanına kavuşan ülkeler haddinden fazla üretim yapıp ithalatı sınırlayınca dünya iktisadi buhranı meydana gelmiştir. Şöyle ki 1925 yılında 56 milyon kilo olan üretim 1932 yılında 18 milyon kiloya düşmüştür. Ardından hükümetin aldığı gümrük tedbirleri ve uygulanan takas usulüyle 1933 yılında üretim 40 milyon kiloyu bulmuştur³⁸³.

İhracat Ofisi'nin 1931 yılı için açıkladığı on bir aylık istatistiğe göre ithalat 111.544.854 lira, ihracat ise 95.694.074 liradır. 6.486.719 lira açık oluşmuştur. Bu açığın sebebi 1929 yılında gümrük tarifesinde yapılan düzenlemeler sebebiyle fazla ithalat olmasıdır. Buna bağlı olarak 1930 yılında az 1931 yılında ise fazla ithalat meydana gelmiştir. 1931 yılında ihracat miktarı itibarıyla fazla olsa da kıymet itibarıyla ithalata oranla 15 milyon eksiktir. Bunun sebebi ise ihracat maddelerinin fiyatlarında dünya buhranının etkisiyle düşüklük meydana gelmesidir. Özellikle 1931 yılı tütün ihracatı kıymet itibarıyla düşmüştür³⁸⁴.

1931 yılının sonlarına doğru İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey'in Dünya buhranının tütün fiyatları üzerindeki olumsuz etkilerinden ve üreticinin korunmasına yönelik politikalardan bahisle yönelttiği sorular mecliste gündeme gelmektedir. İktisat

³⁸² Oya Silier, **a.g.e.**, s. 52.

³⁸³ **Tütün Kongresi İçin Hazırlanan Raporlar**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, İnhisarlar Matbaası, İzmir 1943, s. 2

³⁸⁴ **Vakit**, 20 Kasım 1931, s. 2.

Vekili Mustafa Şeref Bey, fiyatların üçte bir oranında düştüğünü, bunun bir sebebinin de dışarıdan kaynaklandığını iddia etmektedir. Kendisine göre Mahmut Esat Bey'in on kuruşa satılıyor dediği ıskarta tütünlerdir. Buhranla birlikte devletler ihracat-ithalat ilişkisini kendi lehlerine düzenleme yolunda girişimlerde bulunmaktadırlar. Tütün alıcısı devletler bile tütün yetiştirmenin yollarını aramaktadırlar. Devletler bütçe açıklarını kapatmak amacıyla İnhisar şeklinde olanlar satış fiyatını, bandrol şeklinde olanlar bandrol fiyatını yükseltiyorlar. Bunlara ek olarak işlenmiş tütünlerin ithaline de yüksek gümrük vergileri uyguluyorlar. Amerika ve Avrupa'da halkın büyük bir çoğunluğu Şark tütünü yerine kıyılmış tütünü tercih etmektedir. Bu durumun dahili sebepleri de bulunmaktadır. Üreticiler ile tüccarların bir araya geldiği bir teşkilatları bulunmamaktadır.

Bu ifadelerin üzerine Mahmut Esat Bey, ihracat ile ilgili ayrı bir ofis kurmayı planladıklarını ve bunun çalışmalarının devam ettiğini belirtmektedir. Konuşmasının devamında tütün, fındık, pamuk, incir, üzüm gibi ürünlerin dış ticaret dengesi ve paranın değeri açısından önemli olduğunu belirtmekle beraber bütün sorumluluğu dünya buhranına bağlamanın da doğru olmadığını vurgulamaktadır. Yine 10 kuruşa satılan tütünlerin ıskarta olmadığını, bunu bizzat kendisinin araştırdığını ve teyit ettirdiğini ifade etmektedir. Bütün olumsuzlukların sebebini dünya buhranına bağlayarak çözüm üretilmemesini ve tedbir alınmamasını ise eleştirmektedir.

Bu tartışmaların gündeme gelmesindeki sebeplerden birisi de buhran ortamında Tekel idaresinin çiftçinin elindeki tütünleri alması yönündeki beklentidir. Buhran şartlarında gerçekçi olmayan bu beklentiye yine İktisat vekili Mustafa Şeref Bey karşılık vermiştir. Hükümet tedbir almıyor eleştirilerine yanıt verirken Reji'nin tanımını yapmış ve şunları dile getirmiştir. "Reji nedir? Bütçemize muayyen tahsisat vermekle mükellef bir vergi toplama merkezidir. Topladığı vergiyi tüccarın elindeki stoklara tahsis ederse devlet makinesi nasıl dönecektir³⁸⁵." Bu ifadeler Tekel sisteminin temel bir vergilendirme ve gümrük gelirlerinin azlığının yarattığı açıklar dahil bütçeyi takviye eden bir uygulama olduğunun göstergesidir.

Siirt vekili Mahmut Bey, "*Tütün İşleri ve İnhisar İdaresi*" başlıklı yazıda bu konularla ilgili düşüncelerini ifade etmektedir. Vekile göre tütüncülük, Türkiye'nin en

³⁸⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 5, İçtima 1, (10 Aralık 1931) s. 28-32.

önemli servet kaynağıdır. Bu sebeple tütüncülük ülkenin genelini ilgilendiren önemli bir konudur. Sistemin daha iyi çalışabilmesi için sürekli olarak üzerinde çalışılması şarttır. Toplumda yaygın olan eski reji idaresi ile bugünkü idareyi kıyaslayarak tatmin olma durumu bir oyalanma ve aldatmacadan başka bir şey değildir. Eski reji idaresi hiçbir şekilde ülke yararına hareket etmemiş ve böyle bir hedef gütmemiştir. Asıl önemli olan mesele tütüncülükte bugün yeterince başarı sağlanıp sağlanmadığıdır. İdare'nin gelirleriyle masrafları arasındaki oran normal değildir. İdare tütün tüccarlarıyla rekabet etmektedir. İdare'nin tütün tüccarlarıyla olan rekabeti neticesinde tüccar sayısında azalma meydana gelmiştir. İdare, bu sene için tütün tacirlerine karşı biraz daha kollayıcı davranmalıdır. Bu sıkıntılı sene atlatıldıktan sonra da kalıcı tedbirler alınmalıdır³⁸⁶.

Devletin bu yıllarda içinde bulunduğu koşullar çeşitli açılardan karmaşıklık ve bağımlılıklar içermektedir. Tütün tüccarlarının, İnhisar İdaresi'nin varlığından çok hoşnut olmadıkları ve fırsat buldukça bunu dile getirdikleri bilinen bir durumdur. Bu doğrultuda tütün tüccarları 1931 yılında Buhran'ın olumsuz etkilerinden dolayı altı milyona yakın stok tütüne karşılık aldıkları parayı veremeyince İnhisar İdaresi'nce bu tütünlerin satın alınmasını istemektedir. Bu olay Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin nasıl bir tütün politikası uyguladığını göstermesi açısından önemlidir. Hükümetin 5 Nisan 1931 tarihli toplantısına konu olan bu durum bütün yönleriyle irdelenmiş ve sonunda tütün tüccarlarının istekleri kabul edilmiştir³⁸⁷.

1931 yılında yapılan satın almanın birtakım sakıncaları da bulunmaktadır. Bunlardan ilki idare doğrudan doğruya çiftçiden satın alma prensibine sahipken bunu ihlal etmiş olacaktır. Bu da çiftçiden daha az ürün alınacağı anlamına gelmektedir. Bir diğer olumsuzluk ise alınan bu tütünleri ihraç etme gayreti ve zorluğu idarenin üzerinde kalmaktadır. Bunlara ek olarak meselenin idare ile tüccarlar arasındaki ilişkiler açısından yarattığı olumsuzluklar da bulunmaktadır. Tüccarlar her sıkıştıklarında devletin doğrudan yardımını bekleyeceklerdir. Oysaki tüccarın bu noktada samimi ve tutarlı olmadığı ortadadır. Dış ticaret kârlı ve verimli iken tüccar, inhisar idaresinin uygulamalarını eleştirmekte ve tam bir serbestlik talep etmektedir. Ancak sıkıntılı zamanlarda İnhisar idaresinin yardımını beklemektedir. Devlet'in ihracat ve döviz alanında yaşadığı kaygı ve hassasiyetleri bilen tüccar grubu spekülasyonlar yoluyla bu

³⁸⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Mart 1931, s. 1.

³⁸⁷ **BCA, KDB 1928** – [080.18.01.02/19.24.10], 05.04.1931.

zaafları kullanmaktadır. Devletin tütün konusundaki en büyük hassasiyeti tütünde yaşanacak sıkıntıların diğer bütün dış ticaret mallarına olumsuz bir şekilde yansımaları ve tütünle alınan sanayi mallarının sanayi ve dolayısıyla kalkınmaya olumsuz etki etmesidir. Bu sebeple bu satın alma ilkesinin korunması kararlaştırılmıştır.

Buhran yıllarında tütün fiyatlarının yaklaşık %50 oranında düşmesi tütün üreticisini önemli ölçüde zorlamıştır. Tütün üreticisi kredi ve vergi borçlarını ödeyebilmek amacıyla ya ürününü ya da topraklarını çok düşük fiyatlardan satmak durumunda kalmıştır³⁸⁸. Bu durumdan kâr elde eden Tekel İdaresi ya da hükümet olmamış, uluslararası sermaye ve onun Türkiye'deki temsilcileri olmuştur. Bununla birlikte büyük toprak sahipleri, tefeciler ve tüccarlar da buradan elde ettikleri büyük kârları sermaye yaparak sanayiye yöneleceklerdir.

Türkiye 1931 yılında ihracat alanında büyük sıkıntılar yaşamakta, üretici en düşük fiyatlarla dahi ürününü vermeye razı olduğu halde müşteri bulamamaktaydı. İnhisar idaresi ise üreticiden değil tüccardan tütün alıyordu. Bu şartlarda Bulgaristan, 1931 senesinde gayet olumlu bir tablo çizmiştir. Hem üretimini hem de ihracatını arttırmaya devam etmiştir. Bulgaristan, üretim ve pazarlamayı ticari bir yapılanma ile örgütleyerek, müşterilerinin isteklerine uygun ve ucuz üretim yapabilmeyi başarmıştır. Bulgaristan'da kooperatif sisteminin ve Bulgar Ziraat Bankası'nın çok faal olması da bu duruma katkı sağlamıştır³⁸⁹.

1931 yılı tütünlerinin büyük bir kısmının satılamamasının bir diğer sebebi de Türk tütünlerinin ihraç pazarı olan Almanya, Fransa ve İtalya gibi devletlerin ihtiyaçlarını içeriden temin ederek, ithalatlarını sınırlamalarıdır. Böylece müşteri iken üretici konumuna geçen bu ülkeler ek olarak Türkiye'deki firmalarını Balkan memleketlerine çekerek ucuz tütün elde etmenin yollarını aramışlardır. Bu çabalar sonucunda bu ülkelerin çoğu tütün yetiştirmeyi ve ihtiyaçlarının önemli bir kısmını içeriden karşılamayı başarmışlardır. Aşağıda ithalatçı konumundayken zaman içerisinde üretime yönelen bazı ülkelerin belirli yıllardaki üretim kapasiteleri verilmiştir.

³⁸⁸ Oya Silier, **a.g.e.**, s. 60.

³⁸⁹ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bühraneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 440.

Tablo 3.4. Bazı İthalatçı Ülkelerin Tütün Üretim Miktarları

Ülkeler	1934 Yılı Üretim (Milyon Kilo)	1935 Yılı Üretim (Milyon Kilo)	1936 Yılı Üretim (Milyon Kilo)
Almanya	34	35	38
Belçika	6	7	6
Fransa	30	32	33
Yugoslavya	6	9	15
İtalya	41	42	45
Macaristan	18	21	20
Lehistan	6	11	10
Romanya	5	11	14
Çekoslovakya	14	12	17
Irak	6	6	6,5
Cenubi Afrika İttihadı	9	9	10

Kaynak: **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 14.

Buhranın, tütün ticareti ile çiftçi ve yerel yönetimler üzerindeki olumsuz etkilerini birçok yönüyle gözlemlemek mümkündür. 1931 yılında Giresun Belediyesi iskele vergilerinin merkezden belirlenmesi ve düşük tutulması gibi sebeplerle bir dilekçe iletmiştir. Bu dilekçede her gün artmakta olan masrafların karşılanabilmesi amacıyla iskele vergi tarifelerinin merkezi hükümetçe değil belediyelerce belirlenmesi talep edilmektedir. Ancak hükümetin buradaki en büyük kaygısı belediyelerin yüksek oranlar belirleyerek hayatı pahalılaştırma ihtimalleridir. Bu sıkıntılı zamanlarda Samsun Tütüncüler Birliği, Samsun Bölgesinde tütüncülerin içinde bulunduğu zor durumları ve çözüm önerilerini dile getiren bir raporu partiye sunmuştur. Buhranla birlikte üretim artıp ihracat azalmış ve üretici zor duruma düşmüştür. Bu raporda ifade edildiği üzere tüccar bu durumu fırsat bilerek fiyatları oldukça düşürmüştür. Yine bu rapora göre düzenleyici rolü olması gereken İnhisar idaresi de üreticinin bu zor durumundan faydalanarak çiftçinin zarar etmesine sebep olmuştur. İnhisar İdaresi tüccarların

isteklerini görmezden gelmezken aynı hassasiyeti üreticiye göstermemektedir³⁹⁰. 1932 senesinde Alaşehir ve Manisa bölgelerinde birçok tütüncü işlerini terk edip bağıcılık yapmaya başlamışlardır. Buhranın da etkisiyle tütüncülük üreticinin terk ettiği bir alana dönüşmüştür³⁹¹.

Büyük Dünya Buhranı ve sonrasındaki sermaye-üretici ilişkileri gözlemlendiğinde yabancı sermayenin, kriz sebebiyle ülkesine geri dönmediğini, aksine Samsun ve İzmir gibi yerlerde her zaman olduğu gibi en düşük fiyatı vererek tütünleri satın almaya çalıştıkları görülmektedir. Özellikle Amerikalı şirketler piyasadaki hâkimiyetlerini kullanıp zaman zaman çiftçileri tütünlerini almamakla tehdit dahi etmişlerdir³⁹². Görüldüğü gibi bu durum Türk çiftçisi için değil yabancı sermaye için olumlu bir durumdur. Yabancı sermaye yaşanan bu krizi kendisi için fırsata dönüştürmeye çalışmış ve bu doğrultuda üreticilerin sırtına daha fazla yük bindirmiştir.

1932 yılına gelindiğinde buhranın etkilerinin daha da arttığı görülmektedir. Gümrük ve İnhisarlar vekaleti elde kalan 3-4 milyon kg yaprak tütünün yüksek fiyatlarla alındığını ve yapılan masraflarla fiyatları arttığı için maliyetinin altında satılması gerektiğini belirtmekte ve bunun için Bakanlar Kurulu'ndan izin istemektedir. Aksi taktirde tütünlerin ileride daha da düşük fiyatlarla satılması ya da çürüyüp gitmesi söz konusudur. Bu durumda Bakanlar Kurulu devlet yararına bu tütünlerin maliyetinden aşağıda satılmasına izin vermiştir³⁹³. Ayrıca devlet 1932 yılından itibaren tütün alımlarında fiyat destekleme politikasını uygulamaya da başlamıştı³⁹⁴.

Buhranın etkileri 1934 yılına gelindiğinde etkilerini iyice hissettirmektedir. Türkiye'nin her sene ihraç ettiği tütün miktarı değişmezken satılan tütünden elde edilen gelir yarıya düşmüştür. Buna ek olarak Alman, Avusturya ve Çekoslovak firmalar Şark tütünü ihtiyaçlarını Bulgaristan ve Yunanistan piyasasından karşılamaya başlamışlardır. Bunda buhrana ek olarak Türkiye'nin ihracat alanında teşkilatsız olması da rol oynamıştır. Yunanistan ve Bulgaristan'da devlet ihracat maddeleri üzerinde kurduğu bir teşkilat sayesinde satış kabiliyetini geliştirmiştir. 1933 mahsulü az olduğu halde fiyatlar

³⁹⁰ **BCA, KDB 1928** – [490.01/1452.17.1], 07.06.1931.

³⁹¹ **Akşam**, 5 Temmuz 1932, s. 4.

³⁹² Oya Silier, **a.g.e.**, s. 87.

³⁹³ **BCA, KDB 1928** – [080.18.01.02/28.35.12], 01.05.1932.

³⁹⁴ Roger Owen, Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, Çev.: Ayşe Edirne, İstanbul 2002, s. 36.

çok düşüktür. Dünya piyasalarının içinde bulunduğu bu durum ticaretin kişilerle değil devlet kontrolündeki teşkilatlarla yürütülmesini zorunlu kılmaktadır³⁹⁵.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından Büyük Buhrana kadar İtalya, Amerika ve Almanya, Türkiye ile ithalat ve ihracat ilişkilerini arttırdı. İtalya'nın durumu geçici olsa da Almanya, yüksek fiyatlarla Türkiye'den ithalat yaparak Türkiye'yi aynı şekilde davranmaya mecbur etti. İngiltere'nin Türkiye ile olan tütün ticareti yok denecek kadar azdı. İngiltere, II. Dünya Savaşı'nın öncesinde bu durumun yaratacağı askeri ve ekonomik sakıncaları öngörerek, Türkiye ile yakınlaşmayı tercih etti³⁹⁶. İngiltere'nin Türkiye'ye stratejik gerekçelerle kredi açması, Almanya'nın Türkiye ile güçlü ve bağımlı bir ithalat-ihracat ilişkisi kurması son derece önemliydi. Cumhuriyet, Osmanlı dönemine göre daha tutarlı ve bağımsız olmakla beraber Avrupa ile kaçınılmaz olarak ilişki içerisindeydi. Ancak bu sefer önceki dönemden farklı olarak kalkınmayı gerçekleştirebilmek amacıyla emperyalist güçlere eklenme söz konusuydu.

1929 yılında Amerika'da başlayan buhran 1935 yılına gelindiğinde son bulmuştu. Federal Reserve Bank tarafından yapılan açıklamaya göre sanayide görülen faaliyetler 1925 yılı verilerine yakınlaşmış, dokuma ve tütün sanayisinde ise bir gelişme dönemi başlamıştır³⁹⁷. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin buhranı takip eden yıllarda yapmış olduğu tütün ve tütün ürünleri ihracatını göstermektedir. Tütün ihracat gelirlerinde meydana gelen azalma buhranın etkisinin hala devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3.5. Türkiye'nin 1931-1933 Yıllarındaki Tütün ve Tütün Ürünleri İhracatı

Tütünün Cinsi	Mik./Kilo Kıy./Lira	Yıllar		
		1931	1932	1933
Yaprak Tütün	Mik.	22.212.382	28.844.255	25.932.025
	Kıy.	28.752.186	26.939.906	21.085.642
Kıyılmış Tütün	Mik.	349.792	54.542	1.491.516
	Kıy.	19.643	2.187	70.263
Ağız Tütünü	Mik.	342.572	232.540	328.746
	Kıy.	210.964	97.603	120.340

³⁹⁵ **Ayn Tarihi**, Eylül 1934, Sayı 10, s. 118-119.

³⁹⁶ Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 161.

³⁹⁷ **Ayn Tarihi**, Aralık 1935, Sayı 25, s. 395

Yaprak Sigara	Mik.	222	-	3
	Kıy.	897	-	10
İşlenmiş Sigara	Mik.	22.128	21.702	28.564
	Kıy.	109.747	99.658	116.093
Tömbeki	Mik.	8	123	6
	Kıy.	48	39	18
Toplam	Mik.	23.156.874	29.276.039	27.789.851
	Kıy.	30.037.054	27.178.354	21.420.338

Kaynak: **Harici Ticaret Yıllık İstatistiği Yıl 1933**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Kısım 1, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara 1934, s. 62-63.

Ekonomik buhranın Şark tütünleri üzerinde yarattığı olumsuzluklara karşı tedbirler almak amacıyla Cenevre Kongresi'nde Şark tütünleri ile ilgili bir komite kurulmuş ve ilgili devletler bu komiteye uzman birer temsilci göndermişlerdir. Komitenin görüştüğü konular arasında Şark tütünü ihraç alanlarının genişletilmesi, Şark tütününden alınan vergilerin hafifletilmesi ve Şark tütünü ihracatının teşvik edilmesidir. Ancak Şark tütünü alan ülkeler kontenjanlarını arttırmadığı gibi vergileri azaltmak konusunda da tarife ve kanunlarını değiştirmelerinin güçlüklerinden bahsetmektedirler³⁹⁸.

Türkiye'nin belli başlı müşterileri olan Amerika, Almanya, Avusturya, İtalya, Hollanda ve Çekoslovakya gibi ülkeler 1933-35 arasında genel olarak alımlarını azaltmışlardır. Bu ülkeler buhrandan etkilendikleri için kullandıkları kaliteli tütünleri bırakarak kalitesiz ve ucuz tütünlerle yetinmek zorunda kalmışlardır³⁹⁹.

ç. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Dünya'da ve Türkiye'de Tütün Yetiştiriciliği

Türkiye'de tütün ziraat bölgeleri incelendiğinde belli başlı dört bölge ön plana çıkmaktadır⁴⁰⁰. Bunlardan ilki Ege bölgesidir. Türk tütüncülüğünde önemli bir yeri olan bu bölgede güzel kokulu ve hafif nitelikte tütünler yetiştirilmektedir. Bu tütünler dünya çapında tanınmakta ve çok talep görmektedir. Bu tütünlerin belli başlı müşterileri Di

³⁹⁸ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 70, 15 Temmuz 1935, s. 487.

³⁹⁹ **Türkiye Harici Ticaret Resmî İstatistiklerine Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Yazan: Şevket Kaya, Neşriyat No: 153, Tetkikler Serisi No: 78, Güneş Matbaası, İstanbul 1940, s. 55.; **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 49, 1 Eylül 1934, s. 314.

⁴⁰⁰ **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 2, Sayı 23, 16 Kasım 1940, s. 7.

Amerikan Eksport Tobako, Geri Glen şirketleri ve Almanya adına alımlar yapan Felemenk şirketi ile Herman Spirer ve yerli alıcılardır⁴⁰¹. Türk tütünleri içerisinde aroma bakımından en kalitelisi olan bu tütün açık renkli, küçük yapraklı, ince damarlı, kolay işlenebilen, uzun süre saklanabilen ve deniz yolculuğundan etkilenmeyen özelliklere sahiptir. Ege bölgesinin en meşhur olanları Kuşadası, Söke, Gâvurköy, Seydiköy ve Akhisar'dır⁴⁰². Ege bölgesi, Türkiye'de tütün ekilen alanların ortalama %50'lik bir kısmını oluşturmaktayken, hafif kırmızı yaprağı ve sarı rengiyle çeşni ve koku bakımından ünlü olan bu tütün ihracatın başarısında başat bir rol oynamaktadır⁴⁰³. Belli başlı tütün yetiştirilen yerler İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla ve Kütahya'dır. Bu bölgede yer alan İzmir limanı Ege bölgesi tütünlerinin ihraç edilmesini sağlayan önemli bir etkidir⁴⁰⁴. Türkiye'de yetişen tütünlerin neredeyse yarısının üretildiği bu bölgede üretilen tütünler yaprağın görünüşü, kokusu ve rengi gibi fiziki özellikleri açısından çok benzese de bunları birbirinden ayırabilmek büyük bir tecrübe gerektirmektedir⁴⁰⁵.

Bir başka tütün bölgesi ise Marmara bölgesidir. Bu bölge çok geniş olduğu için farklılık gösteren iklim birçok farklı cins tütünün yetişmesine sebep olmuştur. Ancak çoğunlukla dayanıklı ve ucuz tütün yetiştirilmektedir. Karadeniz bölgesinde üretim alanları dar iken Ege'de azele ihtiyacı çoktur. Ancak Marmara bölgesi hem arazi hem de iş gücü açısından yeterlidir. Bu bölgenin alıcıları Geri Amerikan şirketi, Türk Tütün Limitet, Nemli Mithat, Felemenk Şirketi, Ali Galip ve ortakları ile Herman İspirer ve Ostro Türk ile yerli alıcılardır. Geri şirketi Amerika için alımlar yaparken diğerleri genellikle Almanya ve merkezi Avrupa için alımlar yapmaktadır⁴⁰⁶. Marmara bölgesi tütün ekilen alanların ortalama %17'lik bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bölge Trakya tütün bölgesi ve Anadolu yakası tütün bölgesi olmak üzere ikiye ayrılır⁴⁰⁷.

⁴⁰¹ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 19.; **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 112, Mart 1940, s. 187.

⁴⁰² **Tütün Raporu**, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Güven Basımevi, İstanbul 1938, s. 8.

⁴⁰³ Max Weston Thornburg, **a.g.e.**, s. 71.

⁴⁰⁴ Muhsin Demir, **a.g.m.**, s. 326.

⁴⁰⁵ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 115, 1 Temmuz 1941, s. 15.

⁴⁰⁶ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 20.

⁴⁰⁷ Muhsin Demir, **a.g.m.**, s. 331.

Karadeniz bölgesinde Samsun ve Bafra tütünleri dünya çapında ün kazanmış ve Türkiye'nin ihracatına çok katkı sunmuştur. Bu tütünler özellikle İsveç, Almanya, Amerika ve Orta Avrupa'da çok ilgi görmektedir. Alıcıları yüksek fiyatlar vererek her sene bu tütünleri satın almaktadır. Trabzon ve Artvin tütünlerini ise genellikle İnhisar İdaresi almaktadır. Bu tütünlerin en büyük rakipleri Japon tütünleridir. Bu tütünlerin alıcıları Geri Tabako, Di Amerikan, Mithat Nemli, Ostro Türk, Türk Tütün Limitet ve yerli alıcılardır⁴⁰⁸. Bu bölge tütünlerinin yanma özelliği çok fazladır. Özellikle Samsun tütünleri başka yerlerde yetiştirilemediği gibi doğrudan içilebilen nadir tütünlerdendir. Maden, Dere, Evkaf ve Canik gibi türleri bulunmaktadır⁴⁰⁹. Karadeniz bölgesi Türkiye'de tütün ekilen alanların ortalama %27'sini oluşturmaktadır. Bu bölge Samsun, Sinop, Taşova, Trabzon ve Artvin olmak üzere beş bölgeye ayrılır⁴¹⁰.

Şark bölgesi ise kaçakçılıkta kullanılmak üzere tütün yetiştirilen bir bölgeydi. Ancak İnhisar İdaresiyle birlikte bölgeye gönderilen eksperler üreticilere tütünün nasıl ekileceğini ve kurutulacağını öğretti. Tütünün kalitesinin artmasıyla beraber fiyatının artması kaçakçılığın azalmasını sağladı. Sadece Hasankeyf adlı Gaziantep bölgesinde yetişen tütünler ihraç edilebilmektedir. Bu tütünlerin alıcısı ise Mısır'dır⁴¹¹. 1938 yılında Gaziantep Hasankeyf Tütünleri İhracatçıları Birliği T.A şirketi kurulmuştur. Bu birliğin kurulmasında belirleyici olan sebep Hasankeyf tütünlerinin sadece Mısır'da tüketiliyor olmasıdır. Alıcının tek olması ülke aleyhine zarar veren bir ihracat ortamı yaratmaktadır⁴¹². Güney bölgesi tütün ekilen alanların %3'lük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu bölgede en çok tütün ekilen alan Malatya'dır. Bu bölgede yağmur az yağdığından dolayı tarlalar genellikle suya yakın yerlerde yer alır⁴¹³.

1900'lerin başlarında dünya genelinde tütün üretimi bir milyar beş yüz milyon kilogramı aşmazken 1925'lerde tütün alanlarının genişlemesiyle birlikte üç milyar yüz milyon kilograma ulaşmıştır. I. Dünya Savaşı'nın öncesine göre dünya genelindeki üretim %18 artmıştır. Dünya üretiminin üçte birini Asya kıtası gerçekleştirmektedir.

⁴⁰⁸ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 21-22.

⁴⁰⁹ **Tütün Raporu**, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Güven Basımevi, İstanbul 1938, s. 8.

⁴¹⁰ Muhsin Demir, **a.g.m.**, s. 329.

⁴¹¹ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 22-23.; **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 50, 15 Eylül 1934, s. 324.

⁴¹² **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 3, Sayı 31, 16 Mart 1941, s. 7.

⁴¹³ Muhsin Demir, **a.g.m.**, s. 332.

Türkiye de üretimini arttıran ülkeler arasındadır⁴¹⁴. Bir devlet işi olarak ele alınan tütün ziraatı kaliteli tütüne elverişli bölgelerde himaye ve teşvik yoluyla geliştirilmiş ve tütün üretimi arttırılmıştır⁴¹⁵. Türkiye'nin tütün üretimine ayırdığı alanların hektar cinsinden dağılımı ile ton cinsinden üretim miktarları ve kilogram başına düşen verim aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.6. Cumhuriyet Dönemi Tütün Ekim Alanı ve Üretim Miktarları 1

Üretim Yılı	Üretim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim (Kg/Ha)
1925	66 288	56 294	849
1926	70 082	54 319	775
1927	88 605	69 604	786
1928	66 210	43 035	650
1929	52 647	36 503	693
1930	70 856	47 211	666
1931	74 683	51 111	684
1932	27 975	18 040	645
1933	51 037	40 148	787
1934	48 647	35 678	733
1935	54 062	36 004	666
1936	84 800	75 936	895
1937	94 500	72 677	769
1938	84 001	58 800	700

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2009, TÜİK, Ankara 2012.

Tablo 3.7. Cumhuriyet Dönemi Tütün Ekim Alanı ve Üretim Miktarları 2

Üretim Yılı	Üretim Alanı (Ha)	Üretim Miktarı (Ton)	Verim (Kg/Ha)
1939	76 043	65 434	861
1940	78 054	71 356	914

⁴¹⁴ Salih Zeki, a.g.e., s. 340.

⁴¹⁵ Ayn Tarihi, Aralık 1938, Sayı 61, s. 123.

1941	71 785	54 654	761
1942	79 552	61 783	777
1943	68 504	52 458	766
1944	77 683	61 387	790
1945	98 049	69 599	710
1946	123 248	97 952	795
1947	132 481	101 928	709
1948	106 099	83 079	783
1949	127 420	100 085	786
1950	123 345	93 328	727

Kaynak: **Zirai İstatistik Özetleri 1939-1959**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Yayın No: 402, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1960, s. 6.

Balkan savaşlarına kadar Yakın Şark tütün piyasasında Osmanlı Devleti ön plandaydı. Yunanistan ve Bulgaristan savaşından önce tütün üreticileri de Makedonya ve Batı Trakya bölgeleri Osmanlı'nın elinde olduğu için rekabet etmekte zorlanıyorlardı. Ancak bu bölgelerin el değiştirmesiyle bu ülkeler zaman içerisinde Türkiye ile rahatlıkla rekabet edebilme imkanına kavuşmuşlardır⁴¹⁶. Bu bölgelerin Yunanistan'a kaybedilmesi Türkiye'nin tütüncülükteki üstünlüğüne büyük bir darbe indirdi⁴¹⁷. Türkiye'nin 1920-37 yıllarında tütüncülükle uğraşan köy ve çiftçi sayısı tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 3.8. Türkiye'nin 1920-1937 Arası Tütün Üreticisi ve Köy Sayısı

Yıllar	Köy Sayısı	Çiftçi Sayısı
1920	7.297	100.773
1921	7.185	80.252
1922	9.560	102.028
1923	12.108	125.542
1924	13.321	175.962
1925	11.361	179.651
1926	9.288	169.266

⁴¹⁶ Refik Şükrü Suvla, **Dünya Piyasasında Türk Tütünleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 182.

⁴¹⁷ Bela Horvath, **Anadolu 1913**, Çev.: Tarık Demirkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 47.

1927	9.261	148.496
1928	4.661	110.782
1929	3.998	81.550
1930	5.083	99.704
1931	6.565	119.756
1932	3.034	48.875
1933	4.360	84.589
1934	4.148	86.522
1935	4.333	101.709
1936	5.356	132.357
1937	5.198	151.950

Kaynak: **Tarım İstatistikleri 1934-37**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 135, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1939, s. 329.

I. Dünya Savaşı ile tütün üreticisi olmakla beraber savaşa katılan ülkeler üretim miktarlarında büyük ölçüde düşüşler yaşadılar. Bu açık sebebiyle de piyasalardaki rekabet güçleri azaldı. Bu ülkeler bu açığı kapatmak amacıyla yüksek miktarlarda üretime yönelince meydana gelen büyük stoklar için yeni pazarlar aramaya başladılar. Tütünün kalitesini yükseltip maliyetini düşüren bu ülkeler güçlü bir teşkilata sahip olmayan Türkiye'nin müşterilerini ve pazarlarını ele geçirmeye başladılar⁴¹⁸.

Türk tütünlerinin ihracat piyasalarında birçok rakibi bulunmaktadır. Bulgaristan, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren ülkesindeki bütün unsurları örgütleyerek hem üretimini arttırmış hem de piyasalarda kendisine sağlam bir yer edinmiştir. Yunanistan ise özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra en güzel Şark tütünlerinin yetiştiği Kavala, İskeçe, Drama, Gümülcine, Siroz gibi yerleri ele geçirerek tütün üretimi ve ihracatını oldukça arttırmıştır. Yunanistan böylece Türkiye'nin en güçlü rakibi konumuna yükselmiştir. Bu verimli Makedonya topraklarında tütün yetiştiren bir diğer ülke ise Yugoslavya'dır. Yugoslavya, Bosna Hersek'i topraklarına kattıktan sonra tütün ihracatı yapmaya başlayabilmiştir. Çok büyük bir rakip olmamasına rağmen Yugoslavya'nın ihraç alanlarında Türk tütünleriyle rekabete başlaması Türkiye açısından bir olumsuzluktur. Bir diğer tütün yetiştiricisi ise Rusya'dır. Rusya'da yetişen tütünler Bafra ve Samsun

⁴¹⁸ **Tütün Kongresi İçin Hazırlanan Raporlar**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, İnhisarlar Matbaası, İzmir 1943, s. 1.

civarı tütünlerine benzemektedir. Halbuki Rusya, I. Dünya savaşının öncesinde tütün üretiminden uzak olduğu gibi Türk tütünlerinin de müşterisiydi. Ancak zamanla kendi ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla üretime başlamıştır. Yeterli iş gücüne ulaştığında ise ihracat imkanlarına ulaşabilecek bir potansiyele sahip bulunmaktadır. Türkiye'nin bir başka komşusu İran'da ise hem iç tüketimden hem de ihracattan gelir elde edebilmek amacıyla 1928 yılında tütün inhisarı kurulmuştur. Ayrıca bu kurumun işlerliğini arttırabilmek amacıyla Almanya ve Yunanistan'dan uzmanlar getirilmiştir.

1924'te Polonya, bir İtalyan bankası olan Bank Komerçiyale'den borçlanmış ve bunun karşılığında Polonya rejisinin alacağı tütünlerin önemli bir kısmı bu banka tarafından karşılanmıştır. İtalya da tütün ihraç edilen ülkelerden birisi iken iç tüketimi karşılamak amacıyla yapılan çalışmalar sonucunda ihracat yapan bir ülke konumuna gelmiştir. İtalya üç milyon kilo fazla tütün elde edince bunu rahatlıkla satabilmiştir. Bundaki en büyük etken on milyondan fazla vatandaşının yurt dışında bulunuyor ve ticaretle uğraşıyor olmasıdır.⁴¹⁹ İklimi tütün yetiştirmeye uygun olmayan İtalya, Scafati'de kurmuş olduğu Tütün Enstitüsü sayesinde cinsi kaliteli olmasa da yerli tütün yetiştirmeyi başarabilmiştir. Enstitüde yapılan çalışmalar bu başarıda büyük rol oynamıştır⁴²⁰. 1914 yılında 8 milyon kilo tütün yetiştiren İtalya on yıllık bir sürecin sonunda 22 milyon kiloya çıkmayı başarabilmiştir⁴²¹. İtalya, kendi ülkesinde tütün yetiştirmeye çalıştığı gibi sömürgesi olan Trablusgarp'ta da Şark tütünü yetiştirebilmek amacıyla denemeler yapmıştır. 1921-30 yılları arasında yapılan çalışmalar sonucunda 20 çeşit tütün yetiştirilmiştir⁴²². Türkiye yıllardır ihraç edilebilecek tütüne sahip iken İtalya bu konuma eriştiği ilk andan itibaren hiç zorlanmadan ticari mirasının da etkisiyle ihracat yapabilmıştır.

1937 yılı Ege bölgesinde haziran ayı kurak geçtiği için rekoltelerin yüksek çıkma beklentileri gerçekleşmemiştir. Kuraklıktan dolayı tütün yaprakları büyümemiş, küçük kalmıştır⁴²³. Bununla birlikte 800 bin kilo civarında 1937 yılı ürünü Gönen tütünlerinin yarım milyon kilosu, İnhisarlar İdaresi, Türk Tütün Limited Şirketi,

⁴¹⁹ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 66.

⁴²⁰ Adnan Taşpınar, **İnhisarlar Tütün Enstitüsü**, Tütün Enstitüsü Raporları, Temmuz 1937, Cilt 1, Sayı 1, s. 2.

⁴²¹ A. Seyfi, **Tütüncülüğümüz**, Dönüm, Sayı 7, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, Ocak 1933, s. 18.

⁴²² **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 49, 1 Eylül 1934, s. 319.

⁴²³ **Akşam**, 5 Temmuz 1937, s. 5.

Herman İspirer, Ali Fuad, Hüsnü Gönen ve Ahmed Turhan firmaları tarafından satın alınmıştır. Yüz bin kilo civarında olan Kapıdağ ve Manyas tütünleri de satılmış, bu bölge üreticilerinin elinde tütün kalmamıştır. İnhisarlar İdaresi'nin aldığı bu tütünler işlenmek üzere Bandırma'ya gönderilmiştir⁴²⁴. 1938 yılındaki tütün rekoltesi 62 milyon civarındadır. Aynı yıl yine Şark tütünleri üreticisi olan Yunanistan'ın rekoltesi 60 milyon ve Bulgaristan'ın 33 milyon civarındadır⁴²⁵. Bulgar Maliye Bakanlığı'nın yayınladığı belgelere göre ise 35,838.220 kilo tütün üretilmiştir. Ancak bu tütünlerin yaklaşık olarak 3 milyon kilosu imha edilmesi gereken tütünlerdir⁴²⁶.

Büyük tütün üreticisi olan devletlerin çoğu bu tütünleri kendi iç tüketimlerinde kullanırlar. Hindistan 1938 senesinde ürettiği 657.000 ton tütünden 27.000 tonu ihraç ederken Amerika, 600.000 ton tütünün 222.000 tonluk kısmını ihraç ederek tütünden en çok gelir kazanan ülke olmuştur. Dünya tütün üretim miktarı içinde Türk tütünleri %2-2,5 civarındadır. Türk tütünleri I. Dünya Savaşı ile İngiltere ve Mısır piyasalarını kaybetmiş, II. Dünya Savaşı ile bu piyasaları geri kazanabilmiştir. Ancak Amerika'nın II. Dünya Savaşı'nda Almanya'yı işgaliyle bu sefer de bu piyasayı kaybetmiştir⁴²⁷. Türkiye'nin tütün alanındaki en belirgin politikası mevcut ihracat bölgelerini korumak ve yeni ihraç alanları bularak tütün ihracatı gelirlerini arttırmaktır.

1938 yılı verilerine göre Türkiye tütün üretiminde beşinci sırada yer almasına rağmen ihracat yapan ülkeler içerisinde üçüncü sırada yer almaktadır. Bunun sebebi büyük miktarlarda tütün üreten Hindistan, Çin, Japonya ve Rusya'nın yetiştirdikleri tütünlerin tamamına yakını iç piyasalarda tüketiyor olmalarıdır. Yunanistan'ın gerisinde Bulgaristan'ın ise önünde bulunan Türkiye, bu sayede önemli bir gelir kaynağına sahip bulunmaktadır⁴²⁸.

Cumhuriyet yöneticilerinin ve İnhisar İdarelerinin tütün üretimindeki politikaları orantılı rekolte elde etmektir. Ülke genelinde yaklaşık olarak 60 milyon kilo elde edilen tütünün 20 milyon kilosu iç tüketimde kullanılırken 40 milyon kilosu ise ihracata

⁴²⁴ Akşam, 5 Temmuz 1938, s. 11.

⁴²⁵ Ayın Tarihi, Aralık 1938, Sayı 61, s. 16.

⁴²⁶ M. S. Nenoff, **Bulgaristan Devleti ve 1938 Senesi Zarfındaki Tütünleri**, Tütün Mecmuası, 15 Nisan 1939, Yıl 2, Sayı 13, İstanbul, s. 13.

⁴²⁷ Refik Şükrü Suvla, **Tütün İhracatımızı Geliştirme Tedbirleri**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 5, Sayı 4, İstanbul 1943, s. 84.

⁴²⁸ Refik Şükrü Suvla, **Dünya Piyasasında Türk Tütünleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 171.

ayrılmaktadır. Dolayısıyla 60 milyon kilodan fazla veya az tütün üretilmesi dengeyi bozabilecek bir durumdur⁴²⁹. Orantılı rekolte anlayışının özenle uygulanması, tütün cins ve tohumlarının ıslah edilmesi, üretime uygun olmayan yerlerde sınırlama yapılması ve tütünün bütün süreçlerinde dış piyasaların istediği rasyonel usullerin uygulanması tütün politikalarının temel prensiplerini oluşturmaktadır⁴³⁰. 1938-39 yıllarındaki tütün ortalamasına bakıldığında on yıl öncesine göre %56'lık bir artış gözlemlenmektedir⁴³¹.

Türkiye ihracatının yarısını oluşturan sınai bitkilerden pamuk ve tütün birbirlerini de etkileyen ürünlerdir. Pamuk büyük tarım işletmeciliği iken tütün küçük tarım işletmeciliğidir. Pamuk verimli toprakları ele geçirdikçe alan sınırlaması olmadan verimi aynı kalan tütünün ekimi yaygınlaşmaktadır. Her ne kadar orman ve otlak gibi verimli olmayan araziler tarıma açılmış olsa da tütünün Türkiye tarım ve ihracatında etkisi artarak devam etmiştir⁴³².

d. Tütün İmalatının Süreç İçerisindeki Gelişimi ve İnhisar İdaresinin İşlenmiş Tütün Satışları

Türkiye'de İnhisar İdaresi'nin yönetiminde İstanbul, İzmir, Samsun, Adana ve 1939 yılında kurulmuş olan Malatya fabrikası olmak üzere beş adet tütün fabrikası bulunmaktadır. Ayrıca Urfa ve Bitlis'te de atölyeler tütün işlemektedir. Bu fabrikalarda 1939 yılı itibarı ile 13 milyon kilogram tütün işlenmektedir⁴³³.

Reji İdaresi'nin kötü yönetimi ve halk üzerindeki baskısı işlenmiş tütün satışlarının yıllarca çok düşük düzeylerde kalmasına sebep olmuştu. Reji İdaresinin işlenmiş tütün satışları 6-7 milyon kiloyu geçmezken halk çoğunlukla kaçak tütün kullanmaktaydı. İnhisar İdaresi ile birlikte işlenmiş tütün satışları 1929 yılı hariç düzenli olarak artmıştır. 1943 yılına gelindiğinde işlenmiş tütün miktarı 18 milyon kiloya yaklaşmıştır⁴³⁴. Buna rağmen Türkiye'nin işlenmiş tütün ihracatı yaprak tütün ihracatına

⁴²⁹ **Cumhuriyet Rejiminde İnhisarlar**, T.C. İnhisarlar İdaresi, 29 Ekim 1943, İnhisarlar Matbaası, s. 2.

⁴³⁰ **Türk Tütününü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 18.

⁴³¹ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 72.

⁴³² Stefanos Yerasimos, **Az gelişmişlik sürecinde Türkiye 3**, Çev.: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976, s. 1377.

⁴³³ **The Tobacco Affairs**, The State Monopolies of Turkey, Printed at The Monopolies Press, İstanbul, March 1939, s. 59.

⁴³⁴ **Cumhuriyet Rejiminde İnhisarlar**, T.C. İnhisarlar İdaresi, 29 Ekim 1943, İnhisarlar Matbaası, s. 6.

göre oldukça geridir. Aşağıdaki iki tabloda Türkiye'nin 1925-1931 yılları arasında yapmış olduğu yaprak ve işlenmiş tütün ihracat miktarları verilmiştir.

Tablo 3.9. Türkiye'nin 1925-1931 Yıllarındaki Yaprak Tütün İhracatı

Ülkeler		1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Almanya	Mik.	8.937.521	8.461.719	3.894.316	5.784.741	8.573.580	7.481.648	2.315.924
	Kıy.	14.904.944	12.272.704	4.665.785	6.485.361	10.081.103	8.447.071	2.058.897
Amerika	Mik.	5.282.933	6.436.146	7.024.312	7.305.423	2.360.314	6.252.829	4.657.714
	Kıy.	11.561.671	10.675.230	11.517.488	12.998.199	3.125.088	10.422.881	7.609.515
Avusturya	Mik.	3	6	249.125	1.212.497	762.370	1.247.331	1.024.174
	Kıy.	6	10	191.715	1.236.093	751.405	1.248.222	1.028.036
Belçika	Mik.	680.146	261.086	275.145	738.183	1.333.564	1.347.630	580.999
	Kıy.	1.186.400	456.006	376.555	1.059.514	1.389.369	1.847.720	582.205
Bulgaristan	Mik.	58	-	460	239.801	4	-	1
	Kıy.	145	-	208	213.407	4	-	1
Çekoslovakya	Mik.	-	-	3.135.749	5.023.617	2.304.268	948.736	1.958.798
	Kıy.	-	-	5.509.279	7.016.846	3.513.329	1.071.682	3.013.517
Fransa	Mik.	329.102	255.266	230.531	88.415	456.020	162.640	39.341
	Kıy.	651.667	339.172	529.802	93.797	481.929	147.759	66.443
İngiltere	Mik.	656.736	119.198	138.608	150.234	351.149	490.627	42.158
	Kıy.	1.538.452	216.293	123.308	244.208	508.582	825.906	45.859
Hollanda	Mik.	1.481.424	1.226.631	443.131	691.129	1.068.620	1.436.712	2.122.216
	Kıy.	2.787.449	1.226.631	576.656	733.895	1.094.365	1.585.695	2.464.854
İsveç	Mik.	-	291.860	118.156	385.610	241.587	191.584	163.088
	Kıy.	-	653.427	109.871	561.748	312.456	231.786	193.203
İsviçre	Mik.	-	7.179	9	354.520	-	40.752	28.427
	Kıy.	-	7.214	22	133.425	-	62.366	33.147
İtalya	Mik.	15.326.972	20.504.505	10.192.946	11.632.535	9.640.536	9.380.536	6.782.288
	Kıy.	25.964.029	36.397.967	16.808.838	14.967.754	11.798.271	12.516.396	9.004.254
Macaristan	Mik.	-	-	4	-	40.000	163.350	595.247
	Kıy.	-	-	49	-	40.000	224.660	599.239
Mısır	Mik.	361.848	2.304.163	429.289	3.556.453	2.806.446	2.086.575	1.194.620

	Kıy.	699.559	2.464.155	214.617	4.776.257	4.463.963	2.327.596	1.193.568
Polonya	Mik.	4.168	6	1	16.097	974.234	417.210	41.340
	Kıy.	8.024	6	6	16.993	966.912	417.975	41.483
Romanya	Mik.	92.405	98.531	88.218	231.583	305.398	8.215	62.822
	Kıy.	190.217	205.328	144.482	337.950	391.533	6.230	81.893
Rusya	Mik.	68.508	188.753	-	-	5.765	-	-
	Kıy.	137.022	118.389	-	-	3.551	-	-
Suriye	Mik.	301.404	842.124	1.684.279	676.114	230.508	155.676	106.016
	Kıy.	310.848	727.310	1.578.805	538.734	365.021	215.725	129.466
Yugoslavya	Mik.	25	6	178.664	-	-	41.336	29.097
	Kıy.	30	8	89.333	-	-	64.087	59.649
Yunanistan	Mik.	140.418	328.420	1.110.834	1.640.237	1.124.845	668.239	329.632
	Kıy.	102.026	639.359	1.273.195	2.498.934	1.350.316	1.090.058	351.715
Saire-Meçhul	Mik.	59.636	139.853	137.564	82.369	66.690	228.666	138.480
	Kıy.	202.004	271.120	127.038	115.119	49.961	227.243	195.242
Toplam	Mik.	33.723.307	41.445.452	29.331.341	39.809.558	32.645.797	32.750.292	22.212.382
	Kıy.	60.244.493	67.457.261	43.837.051	54.028.234	40.687.158	42.981.058	28.752.186

Kaynak: Devlet İhisar İdareleri ve İhisar Maddeleri İstatistiği, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Marifet Matbaası, Ankara 1932, s. 22.

Tablo 3.10. Türkiye'nin 1925-1931 Yıllarındaki İşlenmiş Tütün İhracatı

Ülkeler		1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931
Almanya	Mik.	509	-	319	30	4	4	22
	Kıy.	2.023	-	2.021	247	32	14	119
Amerika	Mik.	-	139	39	1.943	971	1.007	21
	Kıy.	-	651	258	7.750	4.443	3.686	94
Avusturya	Mik.	-	-	26	340	5	-	13
	Kıy.	-	-	184	1.335	27	-	54
Belçika	Mik.	-	-	30	482	381	2.630	995
	Kıy.	-	-	165	1.470	1.577	70.585	4.656
Filistin	Mik.	-	-	-	4.090	11.427	2.811	8.995
	Kıy.	-	-	-	16.360	38.410	11.161	46.954
Fransa	Mik.	1.851	269	2.965	5.010	3.764	3.353	1.977

	Kıy.	6.931	1.082	10.361	17.153	12.893	14.180	9.941
İngiltere	Mik.	-	3	3.345	1.456	653	18	142
	Kıy.	-	120	9.815	1.930	1.748	243	839
Irak	Mik.	180	529	81	1.975	8.511	2.130	1.700
	Kıy.	720	2.116	337	6.750	26.584	9.670	6.820
İtalya	Mik.	9.859	1.466	12.126	12.332	8.400	4.709	2.024
	Kıy.	32.065	5.868	36.114	49.880	44.451	19.095	12.413
İsviçre	Mik.	6	30	1.115	-	11	5	16
	Kıy.	38	122	6.019	-	124	30	199
Hicaz	Mik.	-	-	-	2.236	529	-	-
	Kıy.	-	-	-	8.949	3.316	-	-
Hollanda	Mik.	1.460	1.178	11.805	1.106	5.505	3.063	1.950
	Kıy.	4.293	3.578	34.636	4.449	22.090	12.300	8.220
Mısır	Mik.	1.082	1.835	11.480	2.770	2.589	1.231	417
	Kıy.	4.406	8.407	21.237	11.070	10.367	5.908	1.803
Suriye	Mik.	18.707	1.880	16.124	10.147	2.394	9.791	1.282
	Kıy.	91.161	7.887	37.523	36.898	9.576	38.373	5.312
Yemen	Mik.	-	-	-	-	-	1.460	-
	Kıy.	-	-	-	-	-	6.145	-
Romanya	Mik.	860	13	224	-	-	1	3
	Kıy.	3.570	52	1.309	-	-	8	11
Saire- Meçhul	Mik.	2.448	625	630	561	658	355	2.571
	Kıy.	19.104	2.698	4.044	1.385	3.026	1.551	12.312
Toplam	Mik.	36.962	7.967	59.309	44.478	45.802	32.568	22.128
	Kıy.	164.311	32.581	164.023	165.626	178.664	132.949	109.747

Kaynak: Kaynak: **Devlet İnhisar İdareleri ve İnhisar Maddeleri İstatistiği**,
Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Marifet Matbaası, Ankara 1932, s. 23.

B. TÜTÜN TARIMININ GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK ÇABALAR VE TÜTÜN TARIMININ ÜLKE SERMAYESİ İÇİNDEKİ ROLÜ

a. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Gerçekleştirilen Tütün Kongreleri

Türkiye'nin temel ihtiyaç maddelerini üretme konusunda yaşadığı sıkıntılar ve bu maddeleri elde edebilmek için tarım ürünlerini ve madenlerini ihraç etmesi ekonomisinin önündeki önemli engellerden birisiydi. Ayrıca tarımsal ihraç ürünlerinin fiyatları yabancı büyük şirketler tarafından belirleniyordu. Büyük Buhranla birlikte bu konudaki kaygılar daha da arttı. Önerilen çözüm yollarından birisi Türkiye'nin içine kapanması, tüketimi azaltmasıydı⁴³⁵. Her zamanki gibi Türk halkından fedakârlık yapması beklenmekteydi. İhraç edilen tarım ürünlerinden elde edilen kârların artırılması mümkün görülüyordu. Dahası kârı arttıracak, ziraatı geliştirecek yöntemlere kafa yorulmuyordu.

Özellikle 1920'lerden itibaren Amerikan ve İtalyan firmalarının tütün üzerinde denetim kurması ve Türkiye'den aldıkları ürünü yeniden Avrupa'ya ihraç etmeleri tütün üreticilerinin emek kaybı yaşamasında çok etkiliydi. 1913'lerden itibaren yapılan kooperatifleşme girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmaktaydı. Türkiye'nin 1930'lardaki dış ticaret açığı elli milyon liranın üzerindedir. İhracatın temelinde ise ziraat bulunmaktadır. Zirai alan hem birtakım kronik sorunlara sahip bulunmakta hem de her geçen gün dünya piyasalarında artan bir rekabete maruz kalmaktadır⁴³⁶.

Genel bütçe içerisinde tarım bakanlığına çok az bir pay ayrılması, doğal olarak tarımsal gelişmenin diğer alanlardan daha geride kalması anlamına geliyordu. Öncelik sanayinin gelişmesi ve ilerlemesiydi. Topyekûn bir ilerleme ve gelişme hedeflenmiyordu. İlk 25 yıl boyunca takip edilen tarım politikaları bu açıdan bakıldığında verimlilik açısından ciddi bir dezavantaja sahipti⁴³⁷. Hükümet, tarımsal politikalarını oluşturma ve uygulama esnasında büyük tarımsal mülkler ile küçük tarımsal yapıları destekleme noktasında gelgitler yaşadı. Ancak genel eğilim büyük işletmeleri destekleme yönündeydi.

⁴³⁵ Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 215.

⁴³⁶ **İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, C. I, Ankara 1931, s. VI.

⁴³⁷ Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 435.

Böyle bir ortamda Türk tütüncülüğünün geliştirilerek elde edilen gelirin kalıcı hale getirilmesi ve arttırılması kaçınılmazdı. Bu amaçlarla tütüncülükle ilgili birçok kongre ve toplantı gerçekleştirilmiş, buralarda alınan kararlar doğrultusunda kanun nizamname ve yönetmelikler hazırlanmış ve tütün politikaları oluşturulmuştur.

aa. 1931 I. Ziraat Kongresinde Tütüncülüğün Geliştirilmesine Yönelik Fikirler

Türkiye'de ortalama 790.000 dönüm yani ekim alanlarının %24'ü tütün üretimine ayrılmaktadır. Yaklaşık 1 milyon köylünün geçimini sağlayan bu ürün ülke ekonomisinin önemli bir bölümüne kaynaklık etmektedir. Tütünün üretim ve tüketiminden alınan vergilere ek olarak İnhisar İdaresi'nin yönetiminde tütünün işletilmesi ve ticaretinden de gelir elde edilmektedir. Büyük buhran yıllarında Türkiye'nin satışları azalmış ve tütün fiyatları da düşmüştür. Satışlardaki düşüşler her ne kadar buhranla birlikte dünya piyasalarındaki olumsuz şartlara bağlanılsa da aslında gerçekleşen olay Türkiye'nin Şark tütünleri piyasasındaki üstünlüğünü Yunanistan'a kaptırmasıdır⁴³⁸.

Dünya Buhranı tarım ürünlerinin fiyatlarını daha da düşürünce ihracatı güçlendirmek amacıyla 1931 yılında Birinci Ziraat Kongresinin toplanmasına karar verildi. Bu sayede mahalli ticaret odaları harekete geçirilerek bu konu üzerinde çalışmaya sevk edilmiştir. Bu kongre için talimatname hazırlanmıştır. Burada dış ticaret açığı, paranın değerinin düşmesi gibi sorunların tek çözümünün ziraatı geliştirmek olduğu vurgulanmış ve bu yönde çalışmalar yapılması talep edilmiştir⁴³⁹. Kooperatif konusu burada bir kez daha vurgulanmıştır. Kooperatif ve kalitenin arttırılmasına yönelik alınan kararlar ihracat tüccarlarının karşı koymaları sonucunda etkisiz kaldı.

1931 yılında toplanan Ziraat Kongresi'nin temel amacı da bu sorunlara bir çözüm üretebilmektir. Bu kongrede Tütün İnhisarı Ziraat Fen Şubesi Müdürü Nesip Bey, Tütün İnhisarı İdaresi Fen Müşaviri Mr. O. Perrin Bey, Ankara mıntıkası Ziraat Baş Müdürü A. Hamdi Bey ile Tütün Encümeni'nin raporu bulunmaktadır. Bu raporlar dikkatle incelendiğinde görülür ki içerik olarak tütünün kimyası ile ilgili bilgiler daha ağır basmaktadır. Buna rağmen sınırlı da olsa tütüncülüğün geleceğine dair görüşlere rastlamak mümkündür.

⁴³⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **a.g.m.**, s. 44.

⁴³⁹ **BCA**, [490.01.143], 16.08.1930.

Nesip Bey, raporunda Türk tütünlerine Yunanistan, Bulgaristan ve Rusya tütünlerinin rakip olduğunu belirtmektedir. 1926 yılına göre Türkiye'nin tütün ihracatının en çok yapıldığı yer Triyeste'dir. Ancak Türk tütünleri orada manipülasyona tutularak yüzde doksanı Almanya, Çekoslovakya ve Avusturya'ya gitmektedir. Bu durum Türkiye'nin ihracat alanında yaşadığı tecrübe eksikliğinin ve yetersizliğin sonucudur. Buna ek olarak Almanya, aşağı cins tütünlerden vazgeçerek bu tütünleri pazarsız bırakmıştır. Görüldüğü gibi Türkiye'nin ihracat pazarları alternatifsiz olarak tek bir yere mahkumdur. Bu yüzden iyi tütünler satılabilmiş, orta ve aşağı mallar elde kalmıştır. İhracat alanında yaşanan bir diğer sorun müşterilerin isteklerini belirleyip o özellikte ürün yetiştirememektir. Türkiye'nin düzenli müşterisi olan İtalya Samsun'da üretilen tütünün kalitesi düşürülünce satın aldığı miktarı azaltma yoluna gitmiştir⁴⁴⁰. Piyasanın büyümesiyle birlikte artık kötü tütünler satılmamakta ve büyük tütün üreticileri pazarların istek ve ihtiyaçlarına göre üretimlerini biçimlendirmektedir. Ayrıca Türk tütünlerinin verimi de sürekli olarak düşmekte ve bu durum ihracatı da olumsuz yönde etkilemektedir.

Türkiye'nin ihracat alanında yaşadığı en önemli sorunlardan birisi ürününü işleyip satamamasıdır. Triyeste üzerinden satılan Türk tütünleri Türkiye'de değil yurtdışındaki tesislerde işlenmiş ve önemli bir istihdam alanı yıllarca kaybedilmiştir. Ayrıca bu tütünler yurtdışında gördükleri işlemlerden sonra Türk tütünü olma özelliklerini de kaybetmişlerdir⁴⁴¹.

Tütüncülükteki en önemli sorunlardan birisi de aşırı üretimdir. Niteliği önemsemeyen yüksek miktarlarda üretilen tütünler ihracat şartlarını zorlaştıran bir başka sorundur. Tütün İnhisar idaresi teklif edilen kanunda tütün ziraatının sınırlandırılmasını teklif ettiği halde Büyük Millet Meclisi'ndeki İktisat Encümeni bunu dikkate almamış aksine yasak olan yerleri de serbest bırakmıştır.

Nesip Bey, raporunda kayda değer olarak en son kredi meselesine değinmektedir. Burada önemle vurgulanan husus krediye asıl ihtiyaç duyan arazi sahibi ile ortakçıdır. İzmir Akhisar'da kurulan Akhisar Tütüncüler Bankası bu amaçlarla kurulmuş ve büyük faydalar sağlamıştır. Mesela Samsun gibi bir bölgede benzeri bir

⁴⁴⁰ İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, C.I, Ankara 1931, s. 10.

⁴⁴¹ Habip Edip, Türk Şark Tütünleri ve İhracatı, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 374.

banka bulunmamaktadır. Tütüncü bankalarının en büyük faydası tütüncü malına istediği fiyatı bulamazsa arada geçen zaman zarfında ihtiyacı olan parayı bulabilmektedir. Halihazırdaki tütün kooperatifleri ise beklenen faydayı sağlamamış, aksine aracılara menfaat olmuştur. Bu konuda Ziraat Bankası'nın inisiyatif alması ve daha aktif olması beklenmektedir⁴⁴². Ancak yine de tütünün kalitesi arttığında kredi ve pazar bulma sorunları önemsizleşmektedir. Bunun sağlanabilmesi için de topyekûn bir teşkilatlanma ve üreticilerin bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Tarımsal ihraç ürünleri üzerinden büyük rantlar elde eden tüccarlara karşı 1935'te Tarım Kredi Kooperatifleri kuruldu⁴⁴³. Üreticinin kredi sorununu çözmeyi amaçlayan bu kuruluşlar koza, pamuk, incir, üzüm, fındık gibi önemli ürünleri hedef alıyordu. Tekel kurumunun varlığından dolayı tütünde ayrı bir yapılanmaya gerek duyulmadı⁴⁴⁴.

Tütün İnhisar İdaresi Fen Şubesi Müdürü Perrin, hazırladığı raporda iyi ve kaliteli tütünü uygun fiyata yetiştirmeyi, masrafları azaltmayı ve bu sayede tütünü ucuza satarak ihracat kabiliyetini arttırmayı önermiştir. Buhranlı ve fazla mahsul veren senelerde ise üreticiyi rekabetten korumak gerektiğini belirtmektedir. Tütün ticaretinde maliyeti arttıran en önemli husus yaprak tütünlerin işlenip balya haline konmaları ve saklanmalarıdır. Perrin'e göre Türkiye'nin üretici ülkelerle rekabet edebilmesi için tek yolu tütün üretim maliyetlerini azaltmasıdır. Bunun için de tütün işleme fiyatlarını azaltmak yoluyla maliyetleri düşürmek ve ihracat kabiliyetini arttırmak gerekmektedir. Buradaki en büyük kaygı modern ve ucuz işleme tekniklerinin uygulanmasıyla birlikte amele sınıfının işsiz kalacağı ve Türkiye'nin bu sebeple yüzbinlerce lira kaybedeceği iddiasıdır.

Birinci Ziraat Kongresi'ne rapor hazırlayan Ankara mıntıkası müdürü de Türk tütüncülüğünün, Yunan tütünlerine karşı mücadele etmekle beraber ucuza tütün mal ederek müşterilerini elinde tutması gerektiğini ifade etmektedir. Bunun için fenni tedbirlere ek olarak özellikle ekim yasağı olan yerlere ihracat için ekim yaptırmamak, reklam ve propagandaya önem vermek, sergiler açmak şarttır. Kredi ihtiyacını

⁴⁴² İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, C.I, Ankara 1931, s. 37.

⁴⁴³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 5, İçtima F., (21 Ekim 1935) s. 103-107.

⁴⁴⁴ Yahya S. Tezel, a.g.e., s. 361.

karşılama için tütüncü bankaları kurulması gerekmektedir. Ziraat Bankası tütüncülerin ihtiyacını karşılamadığı için üretici araçların eziyetlerine maruz kalmaktaydı⁴⁴⁵.

Kongrede tütün ile ilgili ağırlıklı olarak fenni açıklamalar yapılmış ya da mevcut sorunlar ve bunlara önerilen çözüm yolları tekrarlanmıştır. Kongrede tütün ile ilgili bir iktisatçı ya da ekonomist katılımı gerçekleşmemiştir. Bu yönüyle burada dile getirilen raporların Türk tütüncülüğüne bir katkı sunması ihtimal dahilinde görülmemektedir. Tütün ihracatını arttırmak amacıyla düzenlenen bir kongreye tütün kimyagerlerinin katılıp görüş bildirmesi bu kongreden beklenen faydayı sağlamamıştır.

ab. 1934 Yılı Tütüncüler Kongresi

İlk tütün kongresi 1932 yılında Ankara'da toplanmıştır. Ancak bu kongre tam tabiriyle rastgele toplanmış ve yürütülmüştür. Belirli bir plan ve sistem dahilinde yürütülmeyen bu kongre kendisinden sonra düzenlenecek olan kongrelere öncülük etmiş oldu. 1932 yılında düzenlenen bu ilk kongre tütüncülüğü ilgilendiren konuların konuşulmasını sağlamış oldu. Bu kongreye sunulmak üzere çeşitli kurumlar tarafından raporlar hazırlanmıştır. 15 Nisan 1934 tarihinde Ankara'da bir Tütüncüler Kongresi toplanmıştır. Kongrede ıskarta-ıskonto meselesi ile tütüncülüğü ilgilendiren mekanizmaların uyumu görüşülmüştür. Ayrıca tütüncülüğün kalitesinin artırılmasına yönelik bir çaba da görülmekteydi⁴⁴⁶.

İktisat Bakanı Celal Bayar'ın öncülüğünde toplanan kongreye ekici ve alıcı taraflardan başka Ziraat, İktisat, Gümrük ve İnhisarlar Vekaletlerinden gönderilecek üç temsilci ile İstanbul, Samsun, Bursa, İzmit, İzmir bölge müdürleri de katılmışlardır. İktisat Vekaleti bir rapor göndererek ilgilileri toplantı ile ilgili önceden bilgilendirmiştir⁴⁴⁷. Kongrenin toplanma gerekçeleri çeşitli olmakla birlikte temelde tütün ekicileri ile alıcıları arasındaki ilişkileri düzenlemeyi esas almaktadır.

Dönemin ekonomi bakanı Celal Bayar, yaptığı açılış konuşmasında kongrenin amacını, tütüncülüğün içinde bulunduğu durumları ve hedefleri özetleyen bir metin sunmuştur. Metnin tam hali şöyledir:

⁴⁴⁵ **İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, C. I, Ankara 1931, s. 100-121.

⁴⁴⁶ **Ankara İkinci Tütün Kongresi**, Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı 28, Nisan 1934, s. 44.

⁴⁴⁷ **Aynı Tarihi**, Şubat 1934, Sayı 3, s. 3.

Muhterem Beyefendiler, tütün memleketimizin büyük servetlerinden biridir, mühim bir ihraç maddesidir. Buna taalluk eden bir meseleyi, burada tetkik etmek ve hep beraber ameli bir neticeye varmak için, muhterem heyetinizi toplamış bulunuyoruz. Zahmet edip buraya geldiğinizden, vazife aldığınızdan dolayı, hepimize derin saygılarla teşekkür eder, hoş geldiniz, derim. Efendiler, bu toplantıyı tek cepheli bir himayeye yol açmak için değil, müşterek menfaatleri gözetmek için yaptık. Bu işte, çiftçi ile alıcı arasında menfaat ayrılığı görmüyoruz. Objektif olarak, her iki tarafın menfaatlerini telif etmek münasebetlerini, karşılıklı olarak, kolaylaştıracak en iyi şekil ve yolları bulmak istiyoruz. Bu bakımdan, memleketimizde, tütün alım ve satımında, yer bulan iskonto ve iskarta muamelelerinin, nasıl ve niçin doğduğunu ve ne gibi tesirlerle ilerlediğini izaha ihtiyaç görmüyorum. Çiftçinin işleme ve alıcının çiftçiden mubayaa tarzlarını rasyonelleştirmek lazım geleceği fikrindeyiz. Bu suretle müzakeremize mevzu olan meselenin her iki taraf için gösterdiği mahzurlar ortadan kalkmış olacaktır.

Efendiler, ameli ve her iki tarafın birden, menfaatlerine, dileklerine uygun bir neticeye, behemehal vasıl olmak azminde bulunduğumuzdan, mevzuun dağılmaması için bazı izahatın sözlerime ilavesini faydalı buluyorum: Muhterem heyetinizden istenen yüksek hizmet tütünün, çiftçiden tüccar eline gelinceye kadar olan muamelelerini, anormal iskonto ve iskarta tatbikatından kurtaracak yolları bulup tespit etmektir. Tütünün, tüccar eline geçtikten sonra ne suretle ve ne şekilde işlenmesi ve diğer bir tabirle tipizasyonu meselesi bugünkü mevzumuzun haricindedir. Bu kısım işleme tarzı şimdilik mutad şekillerde devam edebilir. Ancak, hakiki ve rasyonel standardizasyonun, istihalden itibaren mahsulün takip edeceği bütün safhaları derpiş etmesi icap edeceğine göre alacağınız kararlar, bunun mühim bir safhasını da ihzar etmiş olacaktır.

Efendiler, tütün gerek ziraat gerek işleme bakımından, (travail noble) asil say denen mesai nevinden çalışma sarfına muhtaç mahsullerin en başında gelir. Yani ekimden itibaren her safhasında büyük vukuf ve hususi dikkatle benimsenerek çalışmayı icap ettirir. Hiçbir toprak mahsulü, çiftçi ve işleyicinin ihmalden veya bilgisizliğinden tütün kadar müteessir değildir. Milletimizin tütüncülükte maruf ve asırlardan mevrus, yüksek ehliyet ve kudretini daha ziyade inkişaf ettirmek ve alıcılarımızın takdirlerini kuvvetlendirmek için her şeyi yapmalıyız. Bu itibarla bu mesele etrafında bütün mahzurları ortadan kaldıracak isabetli kararlarınıza haklı olarak intizar etmekteyiz.

Aziz Arkadaşlar, tütün meselesinin memleketimiz iktisadiyatında işgal ettiği mühim mevki, vehleten nazara alanlar kongremizin mevzuunu küçük görebilirler. Fakat, iş ve hayatla yakından teması olanlar bu küçük gibi görünen mevzuun milyonlarca vatandaşın hayatında... ve bu mühim ihraç mahsulümüzün devamlı inkişafında... ne mühim bir rolü olduğunu, tamamen taktirde tereddüt etmezler. Bu itibarla, vazifeniz ve yapacağınız hizmet büyüktür. Muhterem heyetinize, bu büyük işte, büyük ve tam muvaffakiyetler temenni ederek kongreyi açarken, diğer bir vazifeyi de ifa etmek isterim: Büyük ecnebi şirketlerin muhterem mümessilleri... Huzurunuzda ayrıca memnuniyet duyuyor, huzur ve hulusunuzu, müşterek menfaatlerimizin daha salim esaslara bağlanması için emniyet amili sayıyorum. Sizlere ayrıca teşekkür ederim⁴⁴⁸.

İzmir Ticaret Odası'nın hazırladığı rapor doğrultusunda tütün ticaretindeki en önemli sorunlardan birisinin ıskarta ve ıskonto uygulaması olduğu görülür. Amerikan şirketleri, tüccarlar, satıcı rençberler ve hatta İnhisar idaresi bile ıskarta ve ıskontoyu kendi lehlerine bir araç olarak kullanmaktadırlar. Bu yöntem geleneksel olmayıp sonradan yaygınlaşmış bir uygulamadır. Fire, ıskarta ve ıskonto gibi usullerin temelinde yatan sebep aşırı üretimdir. ıskarta usulü üretimin fazla olmadığı zamanlarda da uygulanır. Ancak buna hakiki ıskarta denir ki mahsulün içindeki yanık, çürük, filiz ve yeşil gibi harmanlarda kullanıma uygun olmayanlardır.

Üretici ile alıcı şirketler arasında mukavele imzalandığı an ile malların teslimi arasında yaklaşık bir iki aylık bir süre geçmektedir. Bu sürede tütünün fiyatı yükselirse tütünü ucuza alan şirketler kâr etmekte ve çok fazla zorluk çıkarmamaktaydı. Ancak 1928'den sonra satın almaların azalması ve Amerikan şirketleri arasındaki rekabetin ortadan kalkması ıskarta sorununun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tarihten sonra şirketler mukavele şartlarını daha sıkı uygulamaya başlamışlardır. Buna ek olarak düşen tütün fiyatları da şirketlerin ıskarta ve ıskontoyu uygulamalarına sebep oluyordu. Tütünü pahalıya satın alan şirketler zarar etmemek için bu bahanelerin arkasına saklanıyorlardı. Ayrıca şirketler zaman içerisinde kusurlu buldukları bu malları üreticiye geri vermemeye başladılar.

⁴⁴⁸ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938, Der.: Özel Şahingiray, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999, s. 73-75.; **Ayın Tarihi**, Nisan 1934, Sayı 5, s. 9-10.

Tütün alımlarında ıskarta ve ıskonto usullerinin uygulanmasının en önemli sebebi üreticilerin kendisidir. Tütüne talebin fazla olması mevcut üreticiyi daha çok üretmeye, tütüncü olmayanları da bu işe girmeye teşvik etti. Tütünün miktarının artmasıyla birlikte kalitesinin düşmesi alıcı şirketleri hâkim bir konuma getirmiş, satıcı köylüyü ise mağdur etmiştir. 1931 ve 1932 yıllarında şirketler buhranın etkisiyle beklenenin çok altında tütün almış ve aldıklarının ortalama %30'unu ıskarta ve iskontoya çıkarmıştır.

Samsun Ticaret Odası'nın raporunda ise tütünün çiftçiden satın alınma usulü hakkında görüşler belirtilmiştir. Buna göre Hevenk ve Demet usulü arasında bir tercih konusudur. Hevenk usulü tütünün işlenmeden doğrudan şirketlere satılması durumudur. Demet usulünde ise tütün işlenir ve ekstra bir masrafa sebep olur. Amerikalı şirketler hevenk usulünün daha doğru olduğunu, demet masrafının hesaba katılmayacağını ve yine çiftçinin zarar edeceğini belirtmektedir. Çiftçilerden de hem demet hem de hevenk usulünü tercih edenler bulunmaktadır. Demet usulünü tercih edenler mallarını düzgün bir şekilde piyasaya sunan ve bunun karşılığını talep edenlerdir. Hevenk usulünü talep eden çiftçiler ise ekstra masraf ve emek harcamamak ve beklemeden parasını almak isteyenlerdir. Samsun Ticaret Odası'nın önerisine göre tütün satın alma usulünde bir sınırlama olmamalı, ıskarta ve ıskonto usulü uygulanmamalı ve alıcı-satıcı arasındaki anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak amacıyla bir ekspertiz heyeti oluşturulmalıdır.

Trabzon Ticaret Odası'nın hazırladığı rapora göre bu bölgede de benzer sorunlar üreticiyi zora sokmaktadır. Burada ıskonto usulü olmamakla beraber ıskarta usulü mağduriyet yaratmaktadır. Yine çiftçi açısından bir başka sorun tütünlerin tasnifi meselesidir. Çiftçi tütünü demet ve denk halinde işlemektedir. Ancak halihazır satış şekillerine göre tasnif usulüne uyulmadığı için bu durum çiftçinin aleyhine olmaktadır. Çiftçi temiz mal çıkarmaya çalıştığı halde İnhisar İdaresi'nin talep ettiği standartlarda tasnif mümkün değildir. Çünkü bu işi yapabilecek yetenekte çiftçi ve eksper bulunmadığı gibi bu işlerin maliyet fiyatlarını arttırması kaçınılmazdır.

Çiftçinin yaşadığı en önemli problemlerden birisi de kredi ve avanstır. Ziraat Bankası ve İnhisar İdaresi tarafından avansın zamanında ve iki taksit halinde birinci taksitin dikme zamanı olan mayıs başında ikinci taksitin ise demet zamanı olan ağustos sonunda verilmesi bu bölge çiftçilerinin talepleri arasındadır.

Almanya'da bulunan Türk Ticaret Odası'nın hazırladığı rapor burada üretici ile tüccarlar arasındaki ilişki biçimlerini detaylandırmaktadır. I. Dünya Savaşı'ndan önce tütün üretim miktarının bu ülkede az olmasının da etkisiyle alım-satım işleri üretici ile fabrikalar arasında serbest bulunmakta ve genel bir uygulama bulunmamaktaydı. Ancak savaştan sonra tütün üretiminin artması üzerine ilk defa Rheinpfalz'da müzayede ile satılmaya başlanmıştır. Bu sistem olumlu neticeler vermiş ve ardından ülkenin geneline yayılmıştır. Bu usul sayesinde iki taraf arasında serbest pazarlıklar ile satışlar meydana gelmiş ve ıskarta-ıskonto usulleri uygulanmamıştır. Bu sayede köylünün malı ederinden çok aşağıya satılmamış ve ürün ödemeleri hemen yapıldığı için köylü mağdur olmamıştır. Buna ek olarak müzayede usulü mecburi olduğu için fabrikalar tarladaki ürüne talip olma yolunu tutamamıştır.

İzmir Ticaret Müdürlüğü'nün hazırlamış olduğu rapora göre Ege bölgesinde de tütün üreticileri tütün şirketlerinin yoğun baskısı altında bulunmaktadır. Tütünün daha tarlada iken satın alınmaya çalışılması üretici ile şirketler ve tüccarlar arasında önemli anlaşmazlıklar meydana getirmekteydi. Şirketlerin tarlada veya istif halindeyken yaptıkları tespitler tütünlerin zarar görmesine sebep olduğu gibi tütünün gerçek değerini de göstermiyordu. Bu duruma bir de ıskarta ve ıskonto eklenince üretici iyice zor bir duruma düşüyordu. 1931 yılında şirketler bu sorunu çözmek amacıyla satın almaların denk halinde yapılmasına karar vermişler ancak rekabet sebebiyle kaliteli ürünü paylaşamadıkları için bu kararı uygulamamışlardır.

1928'den önce Amerikan şirketleri tütüne olan ihtiyaçları doğrultusunda Ege bölgesinde tütün üretimini teşvik etmişler, teşkilat kurmuşlar ve üreticiye avans vermişlerdir. Bu tarihten sonra ise Akdamar hastalığını bahane göstererek ıskarta uygulamaya başlamışlardır. Şirketler ıskarta ve ıskonto usulüne gerekçe olarak üreticinin tütünleri el el şeklinde değil de karışık olarak basmasını göstermektedir. Bu şekilde araya karışan fena malların piyasalarda ihtiyaç azaldığı için satılmadığını, sadece manipülasyon masrafını ve maliyet fiyatını arttırdığını ileri sürmektedirler. Buna rağmen Ticaret Odası hile yapan üreticinin az olduğunu, ürünlerini şirketlerin istediği kalitede düzenleyen üreticilerin de ıskarta ve ıskontoya uğradıklarını yaptığı araştırmalara dayanarak ifade etmektedir. Yine ticaret odasının iddiasına göre bazı şirket memurları ucuz fiyatlarla tütünü ele geçirmek için ıskartayı uygulamaktadırlar.

Iskarta ve iskontoza zemin hazırlayan asıl unsur satıcı ile alıcının hukuki ilişkilerini tespit eden sözleşmedir. Bu sözleşme sadece alıcıyı koruyan maddeler içermektedir. Bunun birinci maddesinde çeşitli sebeplerle bozulan tütünlerin toplamdan düşüleceği belirtiliyor. Ayrıca bu miktar alıcının takdirine bırakılmıştır. Üreticinin itiraz etmeye imkânı bulunmamaktadır. Sadece göstermelik bir şekilde dava açma hakkı bulunmaktadır ki bunun da uygulanabilirliği yoktur.

Bursa Ticaret Müdürlüğü'nün hazırladığı raporda ise çok farklı bir sorun dile getirilmektedir. Buna göre İnhisar İdaresi memurları tütün tarlaya ekildikten sonra olgunlaşmasından önce ihtiyar heyetiyle birlikte tütünün miktarını tahmin etmektedir. Ancak bu görev inhisar idaresinin değil ihtiyar heyetininindir. Bu memurlar miktarı her zaman %20-30 fazla tutmakta ve ihtiyar heyetlerinin bu konudaki itirazlarını dikkate almamaktadır. Üreticiye zimmetlenen bu miktar teslim edilmezse İnhisar İdaresi'nin kilo başına iki buçuk lira ceza kesme hakkı vardır. İşte bu uygulama üreticiyi hileli yöntemler uygulamaya yöneltmektedir. Para cezasından kurtulmak isteyen üreticiler tütün denkleminin arasına yabancı maddeler ve kötü tütünler karıştırmaya mecbur kalmaktadır.

Yine Müdürlüğün üzerinde durduğu bir diğer önemli konu avanslı tütün konusudur. Toplanan tütünün pastal yapılma zamanı geldiğinde üretici masraflı olan bu işin üstesinden gelebilmek amacıyla Ziraat Bankası'ndan nakdi yardım alırdı. Ancak bu usul değiştirilip İnhisar İdaresi nakdi yardım vermeye başlayınca üretici açısından bazı olumsuzluklar baş gösterdi. Öyle ki yapılan yardımın şeklinde hem üreticiyi hem de tüccarı zarara uğratan değişiklikler meydana geldi.

İnhisar idaresi uygun gördüğü tütünlerin sahiplerine paraya ihtiyaçları olup olmadığını sorar. Her zaman paraya ihtiyacı olan üretici ürünün %8-10'u ölçüsünde yardım alır. Bunun karşılığında idarenin hazırladığı senet hem üretici hem de ihtiyar heyeti tarafından imzalanır. Üretici ayrıca bir veya iki üreticinin kefaletini de sağlamak zorundadır. Bu şekilde İnhisar idaresi üretici ile kefillerin de tütünlerini ele geçirmiş bulunmaktadır. Burada dikkati çeken nokta eskiden banka tarafından bu uygulamalar yapılmadan yardım şeklinde verilen bu paralar idare tarafından çok farklı şekil ve amaçlarla üreticinin aleyhine kullanılmıştır. Tüccarlar da kayıtsız şartsız idarenin emrine verilen bu tütün tarlalarına girememekte ve bu durumdan zarar görmektedir.

Burada İnhisar idaresi tütün alım-satımında düzenleyici rol oynaması gerekirken bunun aksini yaparak piyasada fiyatların düşmesine sebep olmaktadır. Bu durum herkesten önce üreticinin zararına olan bir durumdur.

Trabzon Ticaret Bölge Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporda bu bölgeye has ama temelde diğer bölgelere benzer sorunlar bulunmaktadır. Burada da ıskarta ve ıskonto uygulaması 1929 yılında uygulanmıştır. İnhisar idaresi, üreticiden ürününü teslim aldıktan sonra elinde başka tütün kalmadığına dair taahhütname almaktadır. Daha sonra tartılan tütünler eksik çıkarsa tütün sahibi hakkında kaçakçılıktan işlem yapılmaktadır. Ancak tütünü en başından fazla tahmin eden İnhisar memurları bu duruma sebep olmaktadır. İnhisar idaresi hem tek alıcı bulunmakta hem de tütünlerin miktarını belirleme hususunda bir hakem de kabul etmemektedir. İnhisar memurları ile ilgili bir diğer sıkıntı ise bunların her sene farklı bölgelere verilmesi ve bu yüzden tütün bölgeleri hakkında tam bir bilgiye sahip olmamalarıdır. Mesela Reji idaresi uzmanlarını uzun yıllar aynı bölgede çalıştırmıştır.

Mersin Ticaret Bölge Müdürlüğü'nün hazırladığı raporda ise çok farklı bir durum belirtilmektedir. Bu bölgede sadece Gaziantep vilayetinin tütünleri Mısır'a sevk edilmekte geri kalanlar İnhisar idaresi tarafından satın alınmaktadır. Ancak son zamanlarda bir İngiliz şirketi Mısır'daki bütün tütün işlerine el uzatmıştır. Şirket bundan sonra iki yıl yüksek miktarda ve pahalıya tütün satın almış, üretim artınca da fiyatı %50-60 civarında düşürmüştür. Bu şirketin, Antep tütününün Mısır piyasasındaki hakimiyetini ortadan kaldırarak yerine Amerikan tütününü getirmek istediği iddiaları da sık sık dile getirilmektedir.

Tütün alım-satımında üretici ve tütün alıcıları arasında meydana gelen anlaşmazlıkların birçoğunun temelinde üreticilerin teşkilatsız, aciz ve muhtaç durumda bulunması durumu yatmaktadır. Yine ıskarta ve ıskonto konusunda üreticinin başvurabileceği işlevsel bir mahkeme ya da kurum bulunmamaktadır. Bu ıskarta ve ıskonto sorunu Bulgaristan'da da yaşanmış, 1930'lu yıllarda çeşitli tedbirler alınarak çözülmüştür. Bu dönemde Bulgaristan ve Yunanistan'daki kanun hükümlerinin tercüme edilerek Türkiye'de uygulanması da çözüm olarak önerilmiştir.

1929 yılına kadar Amerikalılar düşük özellikteki tütünleri alırlar, ıskarta çıkarmazlardı. İyi tütünleri Amerika'ya gönderir, kalitesiz olanları ise Almanya'daki Reemtsma ve Neurburg gibi büyük firmalara, kısmen de İzmir'deki tüccarlara satarlardı. Bu tüccarlar da yine bu tütünleri Avrupa rejilerine ve Almanya'ya satarlardı. Ancak Almanlar bu kalitesiz tütünleri almamaya başlayınca ıskarta usulü esaslı bir şekilde uygulanmaya başlandı. 1931 senesinde şirketler Ege bölgesinde üç milyon kilogram civarında tütünü bu şekilde satış dışı bırakmışlardır. İstisnai bir durum olarak Almanya 1932 yılında tekrar bu tütünlerden satın almıştır. Bunun sebebi buhran koşullarında Alman iç piyasasının ucuz tütünlere eğilim göstermesidir. Bu sebeple bu usuller uygulanmamıştır.

İskarta usulünü tütüncülüğe ilk defa yerli tüccarlar kendi çıkarları için sokmuştur. Reji zamanında tütün alımını yapan şirketler doğrudan üreticiden değil yerli tüccarlardan yaparlardı. Bu tüccarlar ıskarta usulü sayesinde alış fiyatlarını oldukça ucuzlatıp yüksek kârlar elde ediyorlardı⁴⁴⁹. Kongre üyeleri yapılan görüşmeler sonucunda mevcut sorunların çözümüne yönelik 12 karar almış ve bu kararları çıkarılacak kanun ve nizamnamelerde kullanılması ümidiyle iktisat vekaletine teslim etmiştir⁴⁵⁰.

17 Nisan 1934 tarihinde kanuna mevzu olan maddelerin kararlaştırılıp tespit edilmesi üzerine⁴⁵¹ bu doğrultuda bir kanun tasarısı hazırlanmış⁴⁵², bildirilen görüşler ve alınan kararlar neticesinde alıcı ve ekici arasındaki ilişkileri düzenlemek amacıyla 11.06.1934 tarihinde 2506 sayılı "Ekiciden Tütün Alma Kanunu" çıkartılmıştır. Bu kanuna göre tütün alım satımı sadece denk olarak yapılabilecektir. Dizi ve demet usulleri yasaklanmıştır. Gümrük ve İnhisarlar Vekaletinin kontrol ve denetiminde yapılacak olan alım-satım işlerinde kaliteli ve standart denklemlerin yapılması mecburi kılınmıştır. Buna göre çürük, yanık, yeşil ve kırıntı olanlar imha edilmek üzere İnhisar Vekaletine teslim edilir. Taraflar arasındaki anlaşmazlıklar ise hakem usulüyle çözüme kavuşturulur. Kanunun 7. Maddesine göre küf, dara ve su çürüğünden kaynaklananlar hariç iskonto ve ıskarta yasaktır. Uygulayanlar ağır para cezasına çarptırılacaktır⁴⁵³.

⁴⁴⁹ **BCA, MGM** [030.10/18.252.1], 20.02.1934.

⁴⁵⁰ **Ankara İkinci Tütün Kongresi**, Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı 28, Nisan 1934, s. 45-47.

⁴⁵¹ **Ayn Tarihi**, Nisan 1934, Sayı 5, s. 4.

⁴⁵² **BCA, KDB 1928** – [030.18.01.02/44.30.1], 12.05.1934.

⁴⁵³ **Resmî Gazete**, Sayı 2729, 17.06.1934, s. 3991.; **Ayn Tarihi**, Haziran 1934, Sayı 7, s. 95.

Devlet bu şekilde hareket ederek tütüncülerin sorunlarını tespit etmiş ve bu kongrede alınan kararlara göre kanun çıkartmıştır. Üreticinin sorunları dikkate alınarak üretimi kollayan bir politika takip edilmektedir. Düzenlenen bu kongre sayesinde Türk tütüncülüğü ıskarta ve ıskonto adı altında yapılan haksız uygulamalardan kurtulmuş ve emeğini koruyabilme imkânına kavuşmuştur.

1935 yılında 2506 numaralı tütün alma kanununun uygulanmasında oluşan sıkıntılar üzerine Ekonomi Bakanlığı ile Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı arasında yapılan görüşmeler sonucunda tüccarların da görüşü alınmak üzere İstanbul Ticaret Odası'na durum iletilmiştir. Bunun üzerine Ticaret Odası'nın tütüncüler grubu konuyla ilgili toplantılar düzenledi. Buradaki sorun ekici ile alıcı arasında yapılan alım-satım işlemlerinde bey ve şüra beyannamesine gerek olup olmadığıydı. Bir diğer sorun ise bu mukavele ve beyannamelere yapıştırılan pullar ekici için gereksiz kabul edilmekteydi. Tütüncüler zümresine göre bu konu hakkında kanuni açıdan tadilat yapmak gerekiyordu. Pul masrafı ise 25 kuruş olarak tespit edilmiştir. Bununla beraber bu konu daha geniş kapsamlı bir şekilde görüşülmek amacıyla İstanbul'daki bütün tütün tüccarları yeni bir toplantıya çağırılmıştır⁴⁵⁴.

ac. 1943 Yılı İzmir Tütün Kongresi

İnhisarlar Umum Müdürlüğü tarafından 18 Ekim 1943 tarihinde İzmir'de yapılmak üzere bir kongre tertip edilmiştir. Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Suat Hayri Ürgüplü kongrenin açılış konuşmasında savaş şartlarının yarattığı olumsuz durumların elbirliğiyle aşılacağını, ana hedefin tütün ve tütüncünün her derdine yerinde ilgi göstermek, yardım etmek ve güven bozan durumlara müdahale ederek mevcut kanunu iyi uygulamak olduğunu belirtmiştir⁴⁵⁵.

Bu kongrede, 14 Eylül 1943 tarihinde yayımlanan ruznamesinden de anlaşılacağı üzere ülkenin üretim ve satış durumunun ortaya konması, satışların ve üretimin iyileştirilmesi için ne gibi tedbirler alınabileceği, savaş sonucunda Dünya ve Türkiye tütüncülüğünün durumu, Türk tütünlerine yeni ihraç alanları bulunması,

⁴⁵⁴ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 62, 15 Mart 1935, s. 419.

⁴⁵⁵ **Ayn Tarihi**, 1-31 Ekim 1943, Sayı 119, s. 20.

kooperatifleri finanse edecek bir bankaya ihtiyaç olup olmadığı gibi öncelikli konular ele alınmıştır⁴⁵⁶.

Kongrenin önemli gündem maddelerinden birisi 1943 yılı tütünlerinin satılabilmesi için ne gibi tedbirler alınabileceği konusudur. Bu kongre için hazırlanan raporlardan bir tanesinde bunun için bazı çözüm önerileri getirilmiştir. Buna göre 1943 yılı tütün piyasasını dört bölge için de uygun olan bir zamanda açmak, satılmış olan tütünlerin sevketlerini hızlandırmak, kredi teminini kolaylaştırmak gerekmektedir.

Kongreyi toplayanların bir amacı da II. Dünya Savaşı'nın sonunda tütüncülüğün dünya yüzeyinde hangi konumda bulunduğu, hangi açılardan etkilere maruz kaldığı konusudur. Türk tütüncülüğü buna göre bir vaziyet almak zorundadır. Ancak savaş sonrasında dünyada tütüncülüğün hangi aşamada bulunduğunu tespit etmek zorlaşmıştır. Savaşta yer alan üretici ülkeler dışarıya bilgi ve istatistik çıkmasına izin vermemişlerdir.

Amerika dahil deniz aşırı ülkeler hakkında bilgi sahibi olunamamakla beraber Avrupa hakkında kısmen de olsa bilgiler mevcuttur. Savaş sebebiyle Avrupa'da ekim sahaları bazı yerlerde azalmakla beraber çoğunlukla artmıştır. Ancak yine de bir süre daha Türkiye'den tütün almaları kaçınılmazdır. Avrupa, Türkiye'den senede yaklaşık olarak 15 milyon kilo, Amerika ise 12-15 milyon kilo tütün almaktadır. Sürekli müşteri olmayan Mısır 5-6 milyon kilo, İngiltere ise 2-3 milyon kilo tütün almaktadır. İnhisar idaresi ise ortalama 20 milyon kilo tütün almaktadır. Türk tütünlerinin üretim maliyetleri yüksek olmasına rağmen 70 milyon kilo tütüne pazar bulunabilmektedir. Dünya piyasalarında en fazla ihracat yapan Amerika ise tütün üretiminin bütün süreçlerinde makineleşmeyi sağlamış, işçi ve zamandan tasarruf ederek maliyetleri düşürmüştür. Ayrıca teşkilat anlamında da oldukça başarılıdır.

Tütüncülükte finansman bütün alanlarda olduğu gibi çok büyük bir öneme sahiptir. Türkiye'de tütün ekicilerinin maddi anlamda yardım alabileceği köklü ve etkin bir kurum ise bulunmamaktadır. İnhisar idaresi üreticiye küçük miktarlarda avans dağıtmakta, Ziraat Bankası ise sınırlı miktarlarda bir kredi vermektedir. Kooperatif faaliyetleri ise hiçbir şekilde verimli olamamıştır. Türkiye'de çiftçinin adını duyduğunda

⁴⁵⁶ **Tütün Kongresi İzmir 18/X/1943**, Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti, İstanbul 1944, s. 8.

ürktüğü kooperatif sistemi Bulgaristan'da 15 farklı alanda Bulgar Ziraat Bankası'nın yönetiminde hizmet vermektedir.

Türk tütünlerine yeni birer ihraç alanları bulabilmek ve eldeki Mısır, İngiltere, Amerika gibi pazarları elde tutabilmek ve daha fazla ihracat yapabilmek için ise hedeflenen bu ülkelere bir sigara imalathanesi açmak, reklam ve propagandaya önem vermek, ülkelerin halkını Türk tütününe alıştırmak gerekmektedir. Bunun için ilk zamanlarda kaliteli tütünü maliyetinden aşağıya satışı sunmak şarttır.

Ülkenin en önemli gelir kaynağı olan tütünün ihracatını arttırmak, yeni ihraç alanları bulabilmek için beklentilerin merkezi devlettir. Ancak devletin bu konuda sahip olduğu teşkilat yeterli değildir. Yerli tüccarlar faydalı ancak yetersizdir. Yerli tüccarlar ve araçlar tütün sayesinde varlıklı hale gelmişken, üretici yokluktan kurtulamamıştır. Normal şartlarda hiçbir tüccar üreticiyi korumak, tütünü ucuza mal etmek ve piyasayı elde tutmak gibi niyetlerle hareket etmez. Bunu ancak büyük tröstler yapabilir. Türkiye'de böyle tröstler olmadığı için bu sorumluluk devlete düşmektedir. Bunun başarılabilmesi için iktisadi ve ticari açıdan bir tütün bankası veya tütün ihracat birliği kurulması öneriler arasındadır. Tütün ticaretini şahsi bir menfaat aracı olarak değil ülkenin kalkınmasında araç olarak görececek bir yapı piyasalar hakkında bilgi sahibi olduktan sonra rakipleriyle mücadele edebilecektir. Türkiye'nin en zayıf olduğu konulardan birisi de sigara ihracatıdır. Tütün üretmediği halde sigara imal edip ihraç eden ülkeler olduğu düşünülürse böyle bir yapının birçok konudaki eksiklikleri kapatabileceği düşünülebilir. Böyle bir yapının kurulması durumunda dikkat edilmesi gereken en önemli husus bu alanda çalışan tüccarları zarara uğratmamaktır. Hatta gerekirse bu tüccarların bilgi ve tecrübelerinden de faydalanılabilir⁴⁵⁷.

İsmet İnönü, Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığının hazırlattığı kongre kitabı için verdiği demecinde Türk tütüncülüğü hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir⁴⁵⁸:

Yirmi beş yaşına gelmeden evvel çocuklarımızın tütün içmeğe başlamamalarını öğüt vermeye çalışıyorum. Yirmi beş yaşından sonra da aşırı derecede tütün içmenin,

⁴⁵⁷ **Tütün Kongresi İçin Hazırlanan Raporlar**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, İnhisarlar Matbaası, İzmir 1943, s. 1-20.

⁴⁵⁸ **Tütün Kongresi İzmir 18/X/1943**, Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti, İstanbul 1944, s. I.

insanın çalışma kudretini, hususu ile bedeni ile çalışanların kudretini azaltacağına şüphem yoktur.

Bu kayıtlarla beraber tütün bizim büyük bir mahsulümüzdür. Biz gerek devletin gerek vatandaşın tütün varidatı ile memleket umranında çok başarılar elde ettik. İleride de tütün varidatımız gerek devletçe gerek ticaretçe, memleketimiz imarının başlıca kaynaklarından olacaktır. Onun için tütün milli iktisadımızda büyük ve çok ehemmiyetli bir konudur.

Büyük bir konu olan bu meseleler bütün milletin ilgisini çekmelidir. Bu ekonomi alanında eksikleri tamamlamak, hele dışarda satılıp yayılma imkânları bulmak her şeyden evvel fikir, çalışma yani kültür meselesidir. Bir kongrenin çalışmalarını havaya gitmekten kurtarıp toplamak, derli toplu etüdler için örnek vermek demektir. Bunun için eseri takdir ettim.

3.3.1944

aç. 1950 Yılı Türkiye Tütün Kongresi

Ekonomi ve Ticaret Bakanı Zühtü Hilmi Velibeşe'nin yaptığı açılış konuşmasıyla başlayan Tütün Kongresi 10 Ağustos 1950 tarihinde ilk oturumunu açmıştır. Bakan yaptığı açılış konuşmasında II. Dünya Savaşı'ndan sonra üretim ve ticaret hayatında oluşan yeni şartlara uymak ve tütüncülüğü olgunlaşmış bir sistem içerisinde kapsamlı ve planlı bir politikaya bağlamanın zorunluluğunu vurgulamıştır. Bu kongrenin toplanma amaçlarından birisi de uygulanacak olan tütün politikalarının esaslarını belirleyebilmektir⁴⁵⁹.

Bu kongreye tütün üreticileri, tüccarlar ve eksperler davet edilmiştir. Bundaki amaç kişilerin birbirlerini destekleyerek iş birliğine gitmeleri ve oluşturulacak olan politikalara uzlaşa içinde katkı sunmalarıdır. Ancak zabıtlar okunduğunda üretici delegelerinin, komisyonları üretici, tüccar ve eksper olarak ayrı tutmak istedikleri anlaşılmaktadır. Bundaki en önemli amaçları Türk Tütün Ortaklığı için uygulanan %5'lik kesinti ve üretimin sınırlandırılması gibi öncelikli konularda tüccar ve eksperlerin aynı menfaatte ve görüşte olmayacaklarıdır⁴⁶⁰. Bu görüş her ne kadar

⁴⁵⁹ Türkiye Tütün Kongresi'ne Ait Zabıtlar, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1950, s. 21.

⁴⁶⁰ Türkiye Tütün Kongresi'ne Ait Zabıtlar, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1950, s. 31.

kongrenin toplanma amacına ters olsa da sınırlı bir tüccar grubunun kitleleri kapsayan üretici grup üzerinde hakimiyet kurması tütün üreticilerinde rahatsızlık yaratmaktadır.

Kongrede yapılan görüşmelerin ardından tütün ziraatının özellikle Doğu illerinde sınırlandırılmasıyla ilgili madde Diyarbakır vekili Remzi Bucak tarafından yapılan şiddetli itirazlara rağmen kabul edilmiştir⁴⁶¹. Üçüncü madde genel olarak tütün yetiştiricileriyle alakalı hususları içermektedir. Ekiciye verilen kredi desteğinin 60 liraya çıkarılması, kredi ve avansın tam zamanında ve kolayca verilmesi, faiz hadlerinin indirilmesi, Ziraat Bankası'nın tütün ekicilerine verdiği kredinin bütün bölgelere yayılması, tütün üretiminde gerekli olan aletlerin ucuz bir fiyatla temin edilmesi ve topraksız tütün ekicilerinin toprak sahibi yapılması genel olarak yapılan talepler arasındadır. Bu hususları içeren üçüncü madde de komisyonda kabul edilmiştir⁴⁶².

Tütüncülük alanında yaşanan bir diğer sorun ise tütün ekicilerinin teşkilatlandırılması için birlik ve kooperatiflerin güçlendirilmesidir. Tütüncülükle ilgili kooperatiflerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması ve toprak sahibi olmayan tütün üreticilerinin kooperatiflere üye olmasını sağlamak yönünde kararlar alınmıştır⁴⁶³. Piyasa açılış tarihinin 15 Kasım ve daha öncesine çekilmesi, Ziraat Bankası'nın Ticaret Bakanlığı yerine tekrar Tarım Bakanlığı'na bağlanarak sadece çiftçilere destek vermesi ve tütün fiyatlarının tespiti hususunda bir standart oluşturarak karaborsacılık faaliyetlerinin engellenmesi, banka faizlerinin indirilmesi, Tekel'in yaprak tütün ticareti yapıp yapmaması gerekliliği, Türk Tütün Limitet Şirketi'nin faydaları ve zararları kongrede görüşülen diğer önemli konulardır.

b. Cumhuriyet Döneminde Türk Tütüncülüğünün Dünya Piyasaları Karşısındaki Konumu

20. yüzyıla girerken Kapitalizm olgunluk çağına erişmiş ve devasa yapılarla dönüşmüştür. Büyük şirketler birleşerek bir tekel sistemi yaratmıştır. Bu birleşmeler şirketlere hem piyasada daha kalıcı yer almayı hem de ürünü istenilen fiyattan almayı

⁴⁶¹ **Türkiye Tütün Kongresi'ne Ait Zabıtlar**, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1950, s. 64.

⁴⁶² **Türkiye Tütün Kongresi'ne Ait Zabıtlar**, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1950, s. 68-69.

⁴⁶³ **Türkiye Tütün Kongresi'ne Ait Zabıtlar**, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1950, s. 74.

sağlıyordu. 1914 yılına gelindiğinde "İmperial Tobacco" bu şartları sağlamış ve piyasada büyük bir konuma gelmiştir⁴⁶⁴.

Türk milleti ve devletinin bu yıllarda en önemli gelir kaynağı konumunda bulunan tütün ürünü uygulanan devlet politikalarına rağmen yabancı sermayenin kontrolüne geçmiştir. Tütünü köylüden satın alan yabancı şirketler çeşitli yollarla fiyatları düşük tutmaya çalışmışlardır. Hükümet, bu konuda çaresiz kalınca sorunu tüccar ve üreticileri kongrelerde buluşturmak ve iletişime geçirmek yoluyla çözmeye çalışmıştır. Çıkarları ortak paydada buluşturmayı amaçlayan bu iyi niyetli yaklaşım kâr oranını arttırmaktan başka bir amacı olmayan yabancı sermayeye çok cazip gelmemiştir⁴⁶⁵. Büyük tütün şirketleri tütün gibi önemli ihraç mallarının piyasa koşullarını belirlerken, hükümet doğrudan üreticilerin aşırı korunması yolunu tercih etmemiştir. Sermaye kesimi her ne kadar adilane davranmasa da çok gerekliydi. Bu durumda hükümete uzlaştırıcı politikalar uygulamaktan başka çare kalmıyordu.

1930-1933 yılları arasında Almanya'nın ithal ettiği Şark tütünleri incelendiğinde bu pazarın Bulgaristan lehine kaybedildiği anlaşılmaktadır. Türkiye'nin 1930 yılında 11.882.000 kg olan ihracat miktarı 1933 yılında 8.917.000 kg miktarına düşerken Bulgaristan'ın 7.208.000 olan ihracatı 1933 yılına gelindiğinde 10.752.000 kg miktarına yükselmiştir⁴⁶⁶. Aşağıdaki tabloda Almanya'nın dört yıl içerisinde almış olduğu Şark tütünleri kilogram cinsinden gösterilmiştir.

Tablo 3.11. Almanya'nın 1930-1933 Yılları Arasındaki Şark Tütün İthalatı

Ülkeler	1930	1931	1932	1933
Yunanistan	17,851,000	12,725,000	15,682,000	16,069,000
Bulgaristan	7,208,000	6,432,000	8,862,000	10,752,000
Türkiye	11,882,000	8,723,000	9,147,000	8,917,000
Sovyet Rusya	1,898,000	1,811,000	1,991,000	1,923,000
Toplam	38,839,000	29,848,000	35,682,000	37,661,000

Kaynak: **Aydın Tarihi**, Ağustos 1934.

⁴⁶⁴ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 492.

⁴⁶⁵ Oya Silier, **a.g.e.**, s. 86.

⁴⁶⁶ **Aydın Tarihi**, Ağustos 1934, Sayı 9, s. 345.

Türkiye ile Yunanistan arasında 1934 yılında bir ticaret anlaşması imzalanmış ve iki ülke arasında bir ödeme sistemi kurulmuştur. Türkiye'ye karşı dış ticaret açığı bulunan Yunanistan nakit sıkıntısından dolayı aradaki farkı çeşitli yöntemlerle ödeyecektir. Bu yöntemler serbest döviz, bono, Yunanistan'ın diğer memleketlerden olan alacakları ve mal ile ödeme şeklindedir. Bu doğrultuda yayınlanan Türk-Yunan çalışma ve hedef birliği hakkında ortak tebliğ bazı tüccarlar tarafından özellikle tütün ihracatının ortak idare edileceği şeklinde yorumlanmıştır. Ancak yayınlanan tebliğe göre hiçbir ürünün ortak bir şekilde ihracı söz konusu değildir. Tütün için uygulanan yöntem satıcı ve alıcı piyasaların talepleri doğrultusunda uygun bir fiyatla işlem görmesi şeklindedir. Bu yanlış anlamayı gidermek için Türkofis, Ankara radyosunda Türk-Yunan anlaşmasının esaslarını tüccarlara bildirerek aydınlatma gereği duymuştur⁴⁶⁷.

Böyle bir ortamda ihracat tüccarları arasında dolaşan ihracatın tek elden yapılacağı iddiası Celal Bayar tarafından net bir şekilde yalanlanmıştır. Bu iddialar sebebiyle ihracat için hazırlıklar yapmayı bırakan tüccarlar bile mevcuttur. Bu iddialara sebep olan durumlardan birisi de standardizasyon meselesidir. Bu konuda ihracat tüccarları ikiye ayrılmıştır. Bir kısmı standardizasyonu desteklerken bir kısmı da desteklememektedir. Standardizasyona karşı çıkan tüccarlar Türkiye'nin uluslararası alandaki itibarını zayıflattıkları gibi bu tavırlarının savunulacak bir tarafı da bulunmamaktadır⁴⁶⁸. Türk ihraç ürünlerine zarar veren bu anlayış ihracat sisteminin yeterli bir teşkilata ve bilinç düzeyine sahip olmadığını da göstergesidir.

İnhisar İdaresi kurulduktan sonra yurt dışında Türk ürünlerinin talep görmesi için gereken çaba sarf edilmiştir. Bunun için en önemli yol propagandadır. Özellikle yaprak halinde satılan Türk tütünleri yabancılar tarafından başka tütünlerle karıştırılmakta ve Türk tütününün marka değeri kaybolmaktaydı. İnhisar İdaresi, Türk sigaralarını satabilmek için İngiltere, İsviçre ve Irak'ta özel imalathaneler ve Norveç, İsveç, Danimarka, Hollanda, Fransa, Macaristan, İtalya, Mısır, Suriye, Filistin ve Hicaz'da satış acentelikleri oluşturmuştur. Buna ek olarak sergilere katılmak, broşürler ve afişler bastırıp dağıtmak yoluyla propaganda faaliyetleri yürütülmüştür⁴⁶⁹. İdare,

⁴⁶⁷ **Ayn Tarihi**, Kasım 1934, Sayı 12, s. 92.

⁴⁶⁸ **Ayn Tarihi**, Mart 1934, Sayı 4, s. 31.

⁴⁶⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Kasım 1934, s. 6.

1932'de Paris, 1933'te Milano, Bale, Paris, 1935'te Brüksel ve 1939 yılında ise Breslav ve New York sergilerine katılmıştır⁴⁷⁰.

Dördüncü büyük kurultaydan beşinci büyük kurultaya kadar geçen süre içerisinde ihraç maddelerinin standardizasyonu, ihraç edilen malların kontrolü, ihracatçıların ruhsatname işinin düzenlenmesi ve faaliyetlerinin denetim altına alınması gibi işler parti programının da etkisiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır⁴⁷¹.

1939 yılına gelindiğinde Türk tütüncülüğü uluslararası piyasalarda daha zor koşullarla karşılaşmış bulunmaktaydı. En önemli pazarlarından birisi olan Almanya'da Türk tütünleri aleyhinde propagandalar yapılmaktaydı. Bu tarz propaganda yapanlar Türk tütünlerini "döviz düşmanı kara dumanlar" şeklinde adlandırmaktaydılar. Bir diğer önemli ülke ise İngiltere'dir. İngiltere her sene 100 milyon kilo civarında tütün ithal etmektedir. Bunun 90 milyonu Amerika'dan geri kalanı ise Yunanistan'dan alınmaktadır. Türkiye, İngiltere'deki Şark tütünü kontenjanını Yunanistan'a kaptırmış ve İngilizlerle kurulan ikili ilişkiler sayesinde bu pazarda tekrar pay sahibi olabileceğini ummuştur. Buna rağmen Amerika'da durum bunun tam tersiydi. Amerikan halkı Türk tütünlerine çok ilgi göstermiş ve New York sergisine gönderilen üç parti sigarayı satın almıştır. Bunun ardından dördüncü parti sigara gönderilmiş ve o da hemen satın alınmıştır. Amerikalılar, bunun üzerine sergi komiserliğine başvurarak Türk tütününü fuardan başka nereden bulabileceklerini sormuşlardır. Ancak henüz Amerika'da tütün bayisi bulunmadığı için bu talepler İnhisar idaresi tarafından karşılanamamıştır.⁴⁷² Programı "Yarının Dünyası" olan 1939 New York sergisi sayesinde İnhisar İdaresi çok önemli bir ihracat pazarı olan Amerika'ya ürünlerini tanıtmaya imkânına sahip oldu. Bu imkânı hazırlayan İnhisar İdaresi'nin hazırladığı ilanlar ile Amerika'daki tanınmış yazarların İnhisar ürünleri hakkında yazmış oldukları makalelerdir. Sergide en çok satılan sigara Amerika'da imal edilen "*Turkish Special*" adlı sigaradır. Satılan Türk sigaraları içerisindeki oranı %61,8'dir⁴⁷³.

Türkiye'nin dış ticaret sistemi çeşitlilik arz eden bir yapıdaydı. Ticaret Bakanı B. Cezmi Erçin, Parti Müstakil Grup Reisi Ali Rana Tarhan'ın, dış ticaret ile ilgili sorusu

⁴⁷⁰ **Cumhuriyet Rejiminde İnhisarlar**, T.C. İnhisarlar İdaresi, 29 Ekim 1943, İnhisarlar Matbaası, s. 6.

⁴⁷¹ **Ayn Tarihi**, Mayıs 1939, Sayı 66, s. 152.

⁴⁷² **Akşam**, 5 Temmuz 1939, s. 4.

⁴⁷³ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 111, Şubat 1940, s. 63.

üzerine Anadolu Ajansı'na açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre Türkiye'nin dış ticaret ve ödeme sistemi sabit bir görünümde değildir. Bu sistem temelde dört gruba ayrılmaktaydı. Birincisi Türkiye'nin ihracatına karşı hiçbir sınır koymamış olduğu için mevzuat gereği ithalat serbestliği verilen devletlerdir. Bu gruba giren tek devlet Amerika Birleşik Devletleri'dir. İkincisi ithalat ve ihracatta yüzde yirmiden aşağı olmamak üzere bir marj ile kliring veya benzeri bir anlaşması bulunanlardır. Almanya, İngiltere, Fransa ve Belçika bu gruba dahildir. Üçüncüsü anlaşmalarda Türkiye ihracatı lehine yüzde yirmiden aşağı marj veren veya böyle bir marj mevcut olmayan memleketlerden gerçekleşecek ithalat anlaşma hükümleri dahilinde kontenjan uygulamasına bağlıdır. Yugoslavya, Polonya ve Macaristan bu gruba dahildir. Dördüncüsü ise yukarıdaki gruplara dahil olmayan ve anlaşmaları bulunmayan ülkelerle ithalat kontenjana bağlıdır. Bu gruba giren ülkeler arasında Güney Amerika Devletleri, Hindistan, Kanada ve Danimarka bulunmaktadır⁴⁷⁴.

Rize'nin Pazar ilçesinde birkaç seneden itibaren puro tütünü yetiştirilmeye başlanmıştır. Bu tütünün ülke içerisindeki kullanım miktarı 16-17 bin kilo civarındadır. Ancak üretim tüketimin çok üstündedir. 1944 yılında 11 köyde 32 ekici varken 1945 yılında 48 köyde 1178 ekici bu ürünü yetiştirmeye başlamıştır. Ekim alanı 15 hektardan 149 hektara çıkmıştır. Bu durumda yeni pazarlar bulmak ve bu puro tütünlerini satmak gerekecektir. Aksi takdirde bu tütünleri başka tütünlerle karıştırma imkânı da bulunmamaktadır. İdare bu tütünlerin hem puro hem de yaprak halinde satışı için yabancı devletlerin rejileriyle temas kurmaktadır⁴⁷⁵.

c. Tütünün Kalitesini ve Pazar Payını Arttırmaya Yönelik Çabalar

Tarımsal yapılar ve sınıflar modern yöntemler ve eğitim ile verimli hale gelmediği sürece aktif ve yeterli bir kapitalizm sürecini hayata geçiremezler. Tarımsal fazlayı sanayinin yararına kullanmaları da mümkün olamaz. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren bu bilinç ile hareket eden devlet yöneticileri özellikle tarımın bilimsel yöntemlerle yapılabilmesi için gereken adımları atmışlardır. Küçük aile

⁴⁷⁴ **Aynı Tarihi**, Temmuz 1939, Sayı 68, s. 48.

⁴⁷⁵ **T.B.M.M. Tutanak Dergisi**, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:724, (26.12.1946), s. 586.

işletmeciliği içerisinde sanayi atılımları gerçekleştirilmeye ve tarımsal fazla toplumun tüm kesimlerini koruyacak şekilde sanayiye aktarılmaya çalışılmıştır⁴⁷⁶.

İnhisar İdaresi, tütüncülük işini sadece hazineye gelir getiren bir alan olarak görmemiş aynı zamanda bu alanı ekiminden ihracatına kadar her açıdan tamamlayacak gerekli tedbirleri almış ve uygulamıştır⁴⁷⁷. I. Dünya Savaşı'nın etkisiyle ihtiyaç fazlalığı olmuş ve ülkenin hemen hemen her yerinde plansızca her türden tütün yetiştirilmişti. Ancak savaş sonrasında kaliteli tütüne artan talep üzerine fena tütünler satılmamaya başlandı. Ayrıca kalitesiz olarak yetiştirilen tütünler Türk tütününün marka değerini de düşürmekteydi. İdare, üreticileri bu konuda bilinçlendirerek fena tütün yetiştirmemeleri için denetlemeye çalışmaktaydı. Bunun sonucunda 60 milyon civarında olan tütün hasılatı 40 milyon civarına indi. Ancak az ve kaliteli olan tütün, çok ve kalitesiz olan tütünden daha fazla para getirmekteydi. Tütün ziraat alanlarının sınırlandırılmasındaki amaç kaliteli tütün politikasına iyi bir şekilde hizmet etmektir⁴⁷⁸.

Tütüncülüğün geliştirilmesi ve yaşadığı sıkıntıların ortadan kaldırılarak tütünde kalitenin artırılması amacıyla zamanında ipek böcekçiliği için uygulanmış olan yarışma usulünün uygulanması yönünde bir girişimde bulunulmuştur. Tütüncülüğün gelişmesine önemli ölçüde katkı sunacak olan bu girişimin amacı üreticiyi fenni usullere alıştırmak, kalitesiz tütün üretimini azaltmak ve tüccarın istenilen ve beğenilen tarzda tütün satarak hile ve kötü şöhretten sakınmasını sağlamaktır⁴⁷⁹. Buna göre 1928 senesinde Ege, Marmara ve Karadeniz'i kapsayacak şekilde 16 ilde bir yarışma düzenlenmesi planlanmıştır. Bu yarışma sayesinde üreticiler kalite ve standardizasyona alıştırmaya çalışılmaktadır. İnhisar İdaresi bu yarışmayla ilgili 23 maddelik bir talimatname yayınlarak yarışmanın koşullarını belirlemiş ve ilgili müdürlüklere göndermiştir⁴⁸⁰.

Tütün üreticilerinin tütünlerini denk haline getirdiklerinde sağlam olanları olumsuz etkileyecek derecede bozuk ve çürük tütünler koydukları görülmektedir. Bu

⁴⁷⁶ Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 454, Ankara 1980, s. 137.

⁴⁷⁷ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 27.

⁴⁷⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Mart 1929, s. 4.

⁴⁷⁹ **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1928**, Cilt 4, İkdam Matbaası, İstanbul 1929, s. 9.

⁴⁸⁰ İsmail Ziya Bersis, **Tütün İnhisarının 1928 Senesinde Yaptığı Talimatname**, Tütün Mecmuası, 15 Kasım 1938, Yıl 1, Sayı 7-8, İstanbul, s. 25.

durum alıcıyı aldatmak gibi bir niyetle yapıldığı gibi genellikle tütünün denklenmesindeki fenni usullerin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır. Tütüncülüğün geliştirilmesi için üreticinin eğitilmesi zorunludur. Üreticiye iyi ve fena yapıları ayrı ayrı denk haline getirmeyi, istiflerine dikkat ederek fermantasyon zamanına iyi hazırlanmayı, ürünleri usulünce yetiştirip toplamayı anlayacağı bir dille anlatmak gerekmektedir. Ayrıca pastacılık ve denkçilik gibi işlerde çalışanlar imalat mevsiminde en az on beş gün çalıştırılmalı ve denkleme usulü hem teorik hem de pratik yoluyla öğretilmelidir. Tütün ticaretinin gelişmesi ve bu yolla elde edilen servetlerin artması için bu yol kaçınılmazdır⁴⁸¹.

Cumhuriyet hükümeti 1927 yılında Türk tütünlerinin dünya piyasasındaki şöhretini ve pazar payını arttırabilmek için tütün işleri kısmına bağlı Ziraat Fen Şubesini kurmuştur. Bu sayede ilk defa tütünün teknik yöntemlerle ıslahına başlanmıştır⁴⁸². İnhisar İdaresi, Avrupa'da satılan lüks sigaralardan birer numune talep etmiştir. İdarenin amacı bu sigaraların ayarında ve daha yüksek kalitede sigara üretmek ve onlardan yüzde on daha ucuza satarak Türk sigaralarının bu pazarlarda sürümünü arttırmaktır. Ancak bu şekilde tütün piyasalarında Türk sigaralarının yer edinmesi mümkün olabilecektir⁴⁸³.

Reji döneminde işçilerin sağlığını koruma açısından da olumsuzluklar bulunmaktaydı. Özellikle kıyımhanelerde çalışan işçilerin Reji döneminde olduğu gibi tütün tozuna maruz kalarak hastalanmalarının önüne geçebilmek amacıyla emme cihazları kullanılmış ve bu sorun çözülmeye çalışılmıştır. Bunun haricinde tütünlerin temizliği için sıhhi tesisat inşa edilmiş, işçiler için sosyal ve sağlık yardımlarını sağlayabilmek amacıyla teşkilat oluşturulmuştur. Fabrika ve atölyelerin doktorları ve fabrikaların revirleri vardır. Cibali ve İzmir fabrikalarında işçi kadınların çocukları için çocuk bakım teşkilatı bulunmaktadır. İnhisar İdaresi, tütünü yalnızca gelir getiren bir ürün olarak değil bir memleket meselesi olarak ele almış ve tütüncülüğün ıslah edilerek geliştirilmesine özel önem vermiştir. İnhisar İdaresi'ne bağlı Ziraat Fen Şubesi tütün ekimini düzenlemek, kaliteyi arttırmak ve çiftçileri eğitmek için uğraşmaktadır. Maltepe ve Samsun tohum iyileştirme istasyonlarında elde edilen en iyi tohumlar çiftçilere

⁴⁸¹ **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1929**, Cilt 5, İkdam Matbaası, İstanbul 1930, s. 184.

⁴⁸² Adnan Taşpınar, **İnhisarlar Tütün Enstitüsü**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Temmuz 1937, Cilt 1, Sayı 1, s. 1.

⁴⁸³ **Vakit**, 9 Ocak 1929, s. 4.

dağıtılmakta ve tütün bölgelerine tohum temizleme makineleri gönderilmekteydi. Bu doğrultuda tütün hastalıklarıyla da mücadele edilerek olumlu sonuçlar elde edilebilmiştir. Kaliteli ve iyi sigara üretebilmenin bir diğer yolu da tütünü iyi depolamaktır. İnhisar İdaresi tütün depolarını modernize ederek tütünün ve sigaranın kalitesini korumaya çalışmıştır⁴⁸⁴.

Türkiye'de tütüncülük çok uzun yıllar ilkel şartlarda yürütülmüş ve yabancı sermayenin kontrolünde bulunmuştur. İnhisar İdaresi'nin kurulmasıyla birlikte modern imalathanelerle birlikte üretim artmış ve tütün üreticileri bu durumdan memnun kalmıştır. Cumhuriyet yönetimi tütün tohumlarını ıslah etmek, tütün hastalıklarını tedavi etmek üzere Maltepe'de 1936 yılında bir tütün enstitüsü açtı⁴⁸⁵. Maltepe Tütün Islah Enstitüsü ile çeşitli yerlerdeki ıslah istasyonları, tecrübe tarlaları ve numune fideliklerinde çalışan uzmanlar tohum cinslerinin ayıklanması, bakımı, toplanması, kurutulması, denkleme usullerinin tespiti ve hastalıklarla mücadele gibi işler üzerinde çalışarak tütün üreticilerine yardımcı olmaktadır⁴⁸⁶.

Tütün üreticilerinin az kazandırdığı gerekçesiyle tütün ekmekten vazgeçmeye meyletmeleri üzerine Samsun'a Maltepe Islah istasyonundan bir uzman gönderilmiştir. Bu uzmanın yaptığı incelemeler sonucunda tütün üreticilerinin profesyonel bir şekilde çalışmadığı ve hatalar yaptığı anlaşılmıştır. Tütün hasat edildikten sonra köklerinin sökülüp yakılması gerekirken kökler tırpanla kesilmektedir. Tarlada kalan bu kökler hastalıklar için bir yuva haline gelmektedir. Akdamar hastalığı da bu sebeple yayılmaktadır⁴⁸⁷. Bu hastalığın yayılmasına sebep olan bir diğer yanlış uygulama da tütünlerin etrafına soğan, sarımsak ve pırasa gibi ürünlerin ekilmesidir⁴⁸⁸.

İnhisarlar Fen Şubesi, kurulduğu 1927 yılından itibaren on yıl içerisinde tütüncülüğün geliştirilmesine dair birçok alanda çalışma yapmıştır. Tütün ıslah işleriyle ilgili bir çalışma usulü oluşturulmuş ve bu usul bir olgunlaşma süreci geçirmiştir. Kaybolmuş şöhretli ve kaliteli tütün tohumları bulunarak tekrar üretilmiştir. Karışık ve

⁴⁸⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Kasım 1934, s. 6.; **Ulus**, 29 Ekim 1935, s. 9.

⁴⁸⁵ **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 2, Sayı 23, 16 Kasım 1940, s. 7.; Nuray Ertürk Keskin-Melda Yaman, **a.g.e.**, s. 248.

⁴⁸⁶ **Cumhuriyet Rejiminde İnhisarlar**, T.C. İnhisarlar İdaresi, 29 Ekim 1943, İnhisarlar Matbaası, s. 2.

⁴⁸⁷ M. Sait, **Köylü ve Tütüncülerimizin Dikkat Nazarlarına**, Samsun Tütün İnhisarı Başmüdüriyeti Neşriyatından: 1, Vilayet Matbaası, Samsun 1932, s. 4.

⁴⁸⁸ M. Sait, **a.g.e.**, s. 7.

bozuk tohumlar temizlenerek tohum ıslahı sağlanmıştır. Türk tütünlerinin menşei ve cinsi baz alınarak laboratuvar tahlilleri yapılmak suretiyle özellikleri ve kimyevi oluşumları tespit edilmiştir. Tütün hastalıkları ve tütüne musallat olan haşere türleriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Toprak ve tütün tahlilleri ile ilgili bir kimya laboratuvarı kurulmuş ve tüm bu çalışmalarla ilgili yayın faaliyetleri de yürütülmüştür⁴⁸⁹. Samsun ve Maltepe Tecrübe enstitülerinde Türkiye'deki bütün tohumlar 7 sene boyunca ıslah edilmiş ve böylelikle birçok tütün türü tespit edilebilmiştir. Elde edilen tütünler köylüye bedava dağıtılırken, tütün eken köylülere tohumlarla ilgili görüşlerini belirtmeleri için sorgu kağıtları da verilmektedir⁴⁹⁰. Ziraat ile ilgili açılan okullar, ıslah istasyonları ve bütün ilim merkezleri ürünleri ıslah etmekte, tohum üretmekte ve standardizasyon anlamında faydalı çalışmalar yürütmekteydi.

Türk tütünleri yıllarca hiçbir propaganda veya reklam yapılmadığı halde sadece kendi kalitesi sayesinde tanınmıştı. Ancak tütün rekabetinde zaman içerisinde teşkilatsız ilerleme imkanları kalmamıştır. Makedonya tütünleri yapılan reklam faaliyetleri sayesinde Avrupa'da büyük bir hakimiyet kurmuştur. Avrupa'daki birçok fabrikada eksperliği ve harmancılık mesleğini elinde tutan Yunanlıların bu durumdaki payı çok fazladır. Bu kişiler Yunan tütün tüccarları ile sıkı bir temas halindedir. İnhisar İdaresi'nden de harmancı talep edildiği halde zamanında reji şirketi bu işin kapılarını Türklere kapalı tuttuğundan dolayı kimse gönderilememiştir. Türkiye sadece kendi ihtiyacını karşılayabilecek kadar uzmana sahiptir. Kurulan Fen şubesi ile birlikte ihtiyaç duyulan eksperin yetiştirilmesi yoluna gidildiği takdirde Türk tütünleri aleyhinde ve Makedonya tütünleri lehinde çalışan Yunan harmancılarının faaliyetleri engellenmiş olacaktır⁴⁹¹. Tütün ihracatını arttırmak amacıyla Avrupa'ya öğrenci göndermek ve bu sayede orada etkili olmak amaçlanmaktadır. Tütün eksper mezunlarından 8 kişi Almanya, Polonya, Avusturya, Belçika ve Amerika'ya gönderilecektir. Ayrıca bundan sonra fen memuru ve harmancılar da Türkiye'den gönderilecektir⁴⁹².

21 Mayıs 1935 tarihinde Ankara'da toplanacak olan Dördüncü Türk Ticaret ve Sanayi Odaları Kongresinin başlıklarından birisi de rasyonelleştirmedir. Buna göre

⁴⁸⁹ Adnan Taşpınar, **İnhisarlar Tütün Enstitüsü**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Temmuz 1937, Cilt 1, Sayı 1, s. 9.

⁴⁹⁰ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 77, 1 Kasım 1935, s. 537.

⁴⁹¹ **Vakit**, 19 Ocak 1929, s.5.

⁴⁹² **Vakit**, 20 Temmuz 1930, s.3.

ihracat ürünlerinin uluslararası piyasalardaki rekabetinin ve başarısının nasıl sağlanacağı, hükümetin ve tüccarın üstüne düşen görevler, ihracat mallarının standardizasyonu görüşülecek konular arasında önemli bir yer tutmaktadır⁴⁹³.

İhracata tabi olan tütünler için verilen menşe sertifikalarında tütünlerin işlenmiş veya işlenmemiş oldukları belirtilmediğinden bunlarla ilgili bilgi istenildiğinde sorunlar yaşanmaktadır. İhracat kabiliyetini arttırabilmek amacıyla işlenmiş ya da işlenmemiş şeklinde sertifikalara Türkçe ve Fransızca yazılması tavsiye edilmektedir⁴⁹⁴.

Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında konuşan Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Ali Rana Tarhan, İnhisarlar ile ilgili yaptığı açıklamada ekonomik bakımdan yapılan işlerden birisinin de tütünün kalitesinin arttırılmasına yönelik çalışmalar olduğunu belirtmiştir⁴⁹⁵. İnhisar İdaresi tütüncülük ile ilgili işleri bünyesine aldığından itibaren kalite ve standardizasyona önem vermiş ve bu konuda faydalı olabilecek projeler üretmeye çalışmıştır. Bunlardan birisi de tütün eksperini yetiştirilmesi işidir. Osmanlı döneminde ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin hâkim olduğu bu meslek millileştirilmeye çalışılmıştır. Bunun tam olarak uygulanabilmesi için Tütün Eksperleri Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamnameye göre düzenlenen şartları taşıyan kişilere ehliyetname verilecektir. Bu ehliyetnameye sahip olmayan kişiler tütün alım ve satım muayenelerini, tütünlerin vasıf, değer ve nevelerinin tayini işlerini yapamazlar ve tütün işletmesini idare edemezler, tütün işlerinde ehlihibrelik ve hakemlik yapamazlar⁴⁹⁶.

İnhisarlar Genel Müdürlüğü, tütün eksperini yetiştirmek amacıyla 1937 yılında Maltepe'deki Tütün Enstitüsü'nde bir kurs açmıştır. Bu kursta 14 lise ve lise derecesinde orta ziraat mektebi mezunu genç eğitim görmektedir. Bu gençler başvuranlar arasından idare tarafından yapılan bir sınavla alınmıştır⁴⁹⁷. Sınavda esas alınan kriterler genel kültür, hesaplama yeteneği ve hızlı matematik ile yabancı dil yeterliliğidir. Ayrıca güçlü

⁴⁹³ **Aynı Tarihi**, Mart 1935, Sayı 16, s. 51.

⁴⁹⁴ **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1929**, Cilt 5, İkdam Matbaası, İstanbul 1930, s. 73.

⁴⁹⁵ **Aynı Tarihi**, Mayıs 1935, Sayı 18, s. 72.

⁴⁹⁶ **Resmî Gazete**, Sayı 3277, 11.04.1936, s. 6309.

⁴⁹⁷ Adnan Taşpınar, **Yeni Tütün Eksperi Kursu**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 1937, s. 81.

bir fizik ve sağlıklı akciğerler ile maddelerin koku ve renk farklılıklarını ayırt edebilme yeterliliği de ölçülmüştür⁴⁹⁸.

Tütünün sahip olduğu ticari değer ve ülke ekonomisinin kalkınmasında oynadığı stratejik rol nedeniyle İnhisar İdaresi alım-satım ile birlikte tütünün bütün süreçlerini dikkatle takip etmektedir⁴⁹⁹. Tütün satışlarında ihracatçılara kolaylıklar gösterilmekte, kredi ihtiyaçları karşılanmaktadır. Depolama konusunda da tüccarlara kolaylıklar gösterilmektedir. Aynı şekilde üreticilere de birçok alanda kolaylıklar sağlanmaktadır. Üreticilere iyi ürün yetiştirme konusunda yardım edildiği gibi ürününü değer fiyata satabilmesi için gereken destek verilmektedir⁵⁰⁰.

Tütün İnhisar İdaresi tarafından Türkiye'de Virginia tipi tütün yetiştirmek amacıyla denemeler yapmaya 1938 yılında başlanmıştır⁵⁰¹. Virginia tütününe olan talebin artması üzerine Almanya ve Romanya gibi bazı Avrupa ülkelerinin de bu tütünü yetiştirerek Amerika'ya olan bağımlılıklarından kurtulmak istemişlerdir. Amerika'daki üretim miktarı 350 bin ton civarındadır. Bunu 1/3'ü iç tüketimde kullanılırken kalanı İngiltere ve Çin başta olmak üzere ihraç edilir. Türkiye hem kendi ihtiyacını karşılayabilmek hem de ihracat pazarından pay alabilmek amacıyla bu tütünü yetiştirmek istemektedir⁵⁰².

1939 ve 1940 yıllarında da denemeler devam etmiştir. Bu denemeler Tütün Enstitüsünde, Malatya tütün ıslah istasyonunda, Bucak ve Bitlis deneme tarlalarında yapılmıştır. Bunun için Amerika'dan orijinal tohum getirilmiş ve kullanılmıştır. Tütün enstitüsü tarafından üç sene boyunca denemeler yapılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır. Virginia tütününün Türkiye'de yetiştirilmesi uygundur. Elde edilecek mahsul birinci sınıf olmasa bile üreticinin ihtiyacını karşılayacak düzeydedir. İktisadi ve ticari şartlar uygun olursa tütün ekilmeyen ve değersiz tütün yetiştiren bölgelerde bu tütün yetiştirilebilir⁵⁰³. Maltepe Enstitüsünde ıslah denemeleri de yapılmakta ve denemelerin

⁴⁹⁸ **The Tobacco Affairs**, The State Monopolies of Turkey, Printed at The Monopolies Press, İstanbul, March 1939, s. 31.

⁴⁹⁹ Max Weston Thornburg, **a.g.e.**, s. 71.

⁵⁰⁰ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 36.

⁵⁰¹ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01.02/85.105.18], 01.02.1944.

⁵⁰² Zeki Akkoyunlu, Kadri Gültekin, Hazım Payzın, **Tütün Enstitüsü'nün Virginia Tütünleri Üzerindeki 1938 Çalışması**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Cilt 2, Sayı 2, Ağustos 1939, s. 136.

⁵⁰³ **BCA, MGM**, [030.10/182.253.12], 17.06.1940.

aynı tarlalarda yapılması eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Tohumculuğa zarar verdiği ve yeterli donanımına sahip olmadığı gerekçesiyle bu enstitülerin Ziraat Enstitülerine geçirilerek Ziraat Bakanlığı'na bağlanması gerektiğini düşünenler de bulunmaktadır⁵⁰⁴. Virginia tütününü yetiştirerek Amerika ile rekabet etmenin mümkün olmadığını düşünen görüşler de mevcuttur. Bu görüşe göre Amerika gibi bol, ucuz ve kaliteli Virginia tütününü yetiştirmek mümkün değildir. İç piyasada bu tütüne olan talebi karşılamak için yetiştirme çabasına girilmemelidir⁵⁰⁵.

Dördüncü büyük kurultaydan beşinci büyük kurultaya kadar geçen süre içerisinde tütün üretiminde tohum, ekim, tütünlerin denk haline getirilmesi ve yaprak tütün işletmesi hakkında araştırmalar yapılmış ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Tütün enstitüsü tarafından tütünlerin cinslerinin daha çok iyileştirilmesine çalışılmış ve kalite artışı gerçekleştirilmiştir⁵⁰⁶.

İnhisarlar İdaresi, ülkenin hemen hemen her yerinde yaprak tütün bakım ve işleme evleri kurmuştur. Bu evlerin bulunduğu yerler ve saklama hacimleri tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.12. Yaprak Tütün Bakım-İşleme Evleri ve Tütün Saklama Hacimleri

Yeri	Saklama Hacmi (Kilo)
İstanbul	1.000.000
İstanbul Şemsi Paşa	3.000.000
İzmir	4.500.000
Samsun	600.000
Polathane	600.000
Ödemiş	300.000
Bursa	350.000
Adana	250.000
Balıkesir	50.000
Gönen	200.000

⁵⁰⁴ İsmail Ziya Bersis, **İnhisarlar İdaresi'nin Tütün Enstitülerinden Ne Gibi Faydalar Görüyoruz?**, Tütün Mecmuası, 15 Ocak 1939, Yıl 1, Sayı 10, İstanbul, s. 6.

⁵⁰⁵ Refik Şükrü Suvla, **Dünya Piyasasında Türk Tütünleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 190.

⁵⁰⁶ **Ayn Tarih**, Mayıs 1939, Sayı 66, s. 151.

Milas	200.000
Kırklareli	150.000
Uzunköprü	150.000
Akhisar	150.000
Urla	150.000
Tire	100.000
Gündoğdu	200.000

Kaynak: **Cumhuriyet Rejiminde İnhisarlar**, İnhisarlar İdaresi, 29 Ekim 1943, s. 3.

Tütün Enstitüsüne bağlı olarak ve onun denetiminde çalışan üç farklı tarla bulunmaktadır. Bunlardan ilki Samsun tütün ıslah ve deneme tarlasıdır. 1931 senesinden itibaren Samsun ve Bafra bölgelerinde tütünlerin ıslah edilmesi işiyle meşgul olunmuştur. 1936 yılına kadar "*tecrübegâh*" adıyla çalışan bu birim tütün ıslah ve deneme tarlasına dönüştürülmüştür. İkincisi ise Ege tütün ıslah ve deneme tarlasıdır. Bu çiftlik 1937 yılında açılmış, tütünlerin ıslahı için çalışmalara başlamıştır. Üçüncü teşkilat ise tütün örnek tarlalarıdır. Bu tarlalar her sene görülen ihtiyaç ve mevcut bütçe imkanlarına göre farklı tütün tarlalarında açılmaktadır⁵⁰⁷. 1937 yılına kadar açılan diğer tütün örnek tarlalarının yerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.13. 1932-1937 Yılları Arasında Açılan Tütün Örnek Tarlaları

	1932	1934	1935	1936	1937
Tütün Örnek Tarla Yerleri	Adıyaman	Adıyaman	Adıyaman	Adıyaman	Malatya
	Malatya	Malatya	Malatya	Silvan	Silvan
	Silvan	Silvan	Silvan	Bitlis	Pertek
	Bitlis	Bitlis	Bitlis	Hozat	
	Muş	Muş	Muş	Pertek	

Kaynak: **Tütün Enstitüsü Raporları**, Temmuz 1937, Cilt1, Sayı 1, s. 8.

Son yıllarda işlenmiş tütün satışları ciddi ölçüde bir artış göstermiştir. İnhisar İdaresi'nin belirttiğine göre işlenmiş tütünlerin dahili satışları 14.357.110 kiloyu

⁵⁰⁷ Adnan Taşpınar, **İnhisarlar Tütün Enstitüsü**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Temmuz 1937, Cilt 1, Sayı 1, s. 7.

bulmuştur. Bir önceki seneninki ise 13.593.110 kilodur. Bu miktar Osmanlı Devleti dönemi de dahil olmak üzere ulaşılan en yüksek rakamlardır⁵⁰⁸.

Tütüncülüğün geliştirilmesine yönelik uluslararası çabalar da mevcuttur. Bu yönde girişimde bulunan ülkelerden birisi de Almanya'dır. "*Uluslararası Tütün İlimi Birliği*" adı altında bir kuruluş kuran Almanya bu birlik için 26 maddelik bir nizamname hazırlayarak bunu yayınlamıştır. Nizamnamenin 2. Maddesi aynen şöyledir:

*Birliğin maksat ve gayesi: Tütüne ait bilim um araştırmaları yapmak, bilhassa tütün ilminde mütehassıs maruf alimlerle iktisatçıların birleşmelerini temin ve teşvik etmek, araştırmaların neticelerini, elde ettiği ilmi vesai kin menşelerini neşretmek gibi tütün ilmini inkişaf ettirecek tetkikatta bulunmaktır*⁵⁰⁹.

Görüldüğü gibi tütün ihracatı alanında yaşanan rekabet nitelikli ve uygun ürünleri aranılır hale getirdiği gibi rekabeti de en üst seviyelere çıkarmıştır. Bu şartlarda aranılan ürünleri üretebilmenin tek yolu tütüncülüğün geliştirilmesinden geçmektedir. Türkiye gibi birçok ülke bu dönemde tütüncülüğü geliştirebilmek için gayret içerisine girmiştir.

1944 yılında alınan bir kararla kırık, basık ve ezik diye adlandırılan kalitesiz tütünlerin ihracı yasaklanmış ve bu tütünlerin değerine göre İnhisarlar İdaresince satın alınmaları kararlaştırılmıştır⁵¹⁰. Alınan bu kararın arkasında yatan sebep tütünün uluslararası piyasalardaki kalite anlayışını ve marka değerini arttırmaktır. Bu kalitesiz tütünlerin Türk tütünü adıyla piyasalarda dolaştığı zaman yaratacağı olumsuz etkiler böylece ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu karar uzun süreli olamamış ihracat tüccarlarının baskısıyla kırık tütünlerin yurt dışına çıkarılması tekrar serbest bırakılmıştır. Bununla ilgili Bakanlar Kurulu tarafından 24 Aralık 1945 tarihinde karar çıkartılmıştır⁵¹¹. Ardından 1946 yılında bazı tütünlerin ihracını yasaklayan 504 sayılı karar da yine Bakanlar Kurulu kararıyla yürürlükten kaldırılmıştır⁵¹².

⁵⁰⁸ **Vakit**, 11 Temmuz 1940, s. 4.

⁵⁰⁹ İsmail Ziya Bersis, **Almanya'da Beynelmilel Tütün İlimi Birliği'nin Nizamnamesi**, Tütün Mecmuası, 15 Mart 1939, Yıl 1, Sayı 12, İstanbul, s. 8.

⁵¹⁰ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01.02/104.9.26], 01.02.1944.

⁵¹¹ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 27, Kasım 1945-Ekim 1946, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1946, s. 48.

⁵¹² **A.g.e.**, s. 814.

1946 yılı itibariyle Türkiye'de 1.200.000 dekar üzerindeki alanda 220.000 aile tütüncülükle uğraşmaktadır. Bu sebeple enstitüler tütün hastalıklarıyla mücadele için tedbirler almaktadır. Ayrıca fidelikler ve tütün bölgelerinde ayrı ayrı istasyonlar açılmaya karar verilmiştir. Hükümetin tütün konusundaki en önemli politikası mümkün olduğu kadar fazla işlenmiş sigara satabilmektir. Ayrılan 50 milyon liralık bir ödenekle Tekel İdaresi yeni bir sigara fabrikası açmayı planlamaktadır. Halihazırda 6 adet sigara fabrikası 17-18 milyon kilo sigara üretmekteyse de bu miktar ihtiyaçları karşılayamaz duruma gelmiştir⁵¹³.

1950'li yıllara gelindiğinde Marshall Planı ve ekonomik dengeler Türkiye'nin tütün ihracatını zora sokmuş ve aranılan çareler arasında reklam ve propaganda konusu yeniden gündeme gelmiştir. Gerçekleştirilen tütün kongresinde söz alan İzmir Ticaret ve Sanayi Odası'nın temsilcisi Salahattin Sanver yaptığı konuşmada millet ve hükümet olarak propaganda da yetersiz olduğunu vurgulamış ve bu görevin öncelikli olarak devlete ait olduğunu belirtmiştir. Ardından söz alan Türk Tütün Limited Şirketi temsilcisi İhsan Arif ise bir nevi cevap mahiyetinde yaptığı konuşmasında propaganda ve reklâm gibi büyük para gerektiren bir işin sadece devlet teşkilatına yüklenmesinin doğru olmadığını, bu işten gelir elde eden tüccar ve üreticinin hep birlikte sorumluluk alması gerektiğini dile getirmiştir⁵¹⁴.

ç. 1923-1950 Döneminde Tarım ve Tütün Üretiminin Sermaye Birikimi İle İlişkisi

Bu dönemle ilgili resmi veriler önemli ölçüde yeterli ve kesin olmamakla birlikte buna rağmen genel kanı, bu yıllarda Türkiye'nin tarımsal yapısının, kendisine yeten bir köylü ekonomisi olduğu ve uluslararası pazarlar ile eklemlenmediğiydi. Buna bağlı olarak tarımsal gelirlerin 1950'lerden sonra Türk ekonomisinin sıçramasında sermaye birikimi bağlamında çok fazla bir etkisinin olmadığı yönündedir⁵¹⁵. Ancak iç faktörlerin etkisi olmadan bu gibi gelişim süreçlerinin açıklanması pek mümkün değildir.

Türkiye Cumhuriyeti, ilkel yöntemlerle ve düşük verimde tarım yapan ve üreticisinin çok kazanamadığı, ham madde ihraç eden bir ülke konumundadır. İlk

⁵¹³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:724, (26.12.1946), s. 586.

⁵¹⁴ Türkiye Tütün Kongresi'ne Ait Zabıtlar, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1950, s. 131.

⁵¹⁵ Oya Silier, a.g.e., s. 5.

yıllarda yapılan bütün işlerin temelinde sanayileşme arzuları bulunmaktadır. Ancak sanayileşmek için gerekli olan sermayenin yaratılması, kontrol edilmesi ve verimli bir şekilde kullanılması zor bir süreçtir⁵¹⁶. Özel sermaye, sanayileşmeyi gerçekleştirmek için inisiyatif almadığı gibi sadece kârını arttırmayı düşünmekte ve devletin sanayileşme girişiminin önünde ciddi bir direnç yaratmaktadır. Hükümet tarımdan elde edilebilecek olan artı ürünü iyi değerlendirebilmek amacıyla tarım politikalarını oluşturmak zorundaydı. Aksi takdirde sanayileşmek için gerekli olan sermaye birikimini gerçekleştirme işi mümkün olamayacaktı.

Bu dönemde tarım ve sermaye birikimi açısından ele alınması gereken bir başka önemli olay Aşar vergisinin kaldırılmasıdır⁵¹⁷. Aşar vergisi çok yönlü değerlendirilmesi gereken farklı uygulamaları olan bir kalemdir. 1924 yılı bütçesinde 129 milyonluk toplam gelirin 27 milyonu Aşar vergisinden karşılanmaktadır. Bu vergi hububat ürünlerinde harman döneminde aynı olarak tahsil edilirken tütün, pamuk, üzüm gibi ihraç ürünlerinde ise limanlarda nakit olarak tahsil edilmekteydi. Bu vergi zamanla öz tüketimi bertaraf edip fazla ürün üzerinden alınmaya başlandı⁵¹⁸. Aşar vergisinin kaldırılmasıyla tarımdan tarım dışı alanlara kaynak aktarımının önünün kesildiğini, tarımın sermaye birikiminin bir parçası olmaktan çıkarıldığını ifade eden görüşler de mevcuttur. Ancak bütçenin %22'sine karşılık gelen bu alanı karşılamak mecburiyeti devleti yeni vergiler koymak ve Tekel'i güçlendirip, gelirlerini arttırmak mecburiyetinde bırakmıştır. Bu açıdan bakıldığında başta tütün olmak üzere tarım ürünleri tekrar dolaylı yoldan da olsa sermaye birikiminin ve yatırımların rotasına girmiştir.

Arttırma Haftası'nda konuşan Celal Bayar, Türkiye'nin dış ticaret politikasına da değinmiştir. Türkiye'nin önemli bir kısmı geçimini ziraat işlerinden karşılamaktadır. Bunun için üreticinin bir yıllık emeğini heba etmemek ve dış piyasada faal bir ticaret politikası yürütmek gerekmektedir. Aynı şekilde yeni fabrikaların ürettiği ürünlerin uluslararası rekabetten faal bir ticaret politikası ile korunması da önemlidir. Bu iki hedefin birleştirilmesi ve tarım toplumundan

⁵¹⁶ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 373.

⁵¹⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 2, Cilt 14, İçtima 2, (17 Şubat 1925) s. 84.

⁵¹⁸ Güneri Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008, s. 40.

endüstri toplumuna geçiş amaçlanmaktadır. Her ticaret anlaşması ile birlikte dengeli ödeme anlaşması yapılmaktadır. Alınan ürünlerin karşılığı olarak bir fazlalık payının olması gerekmektedir. Türkiye'nin elindeki tek ödeme aracı zirai ürünlerden elde ettiği ihracat ürünleridir. Bu sebeple Türk ihracat mallarının itibarı korunmalıdır. Bu dış politika anlayışının uygulanmasını sağlayan temel unsur ise kapitülasyon zihniyetinden kurtulup "karşılıklı menfaat" ilkesinin benimsenmesi oldu⁵¹⁹.

Urfa vekili Hüseyin Sami 25 Eylül 1939 tarihli Ulus gazetesinde yazdığı "İthalat Programımız ve Harp Takası" adlı yazıda dış ticaret politikasına değinmiştir. Buna göre ithalat programları düzenlerken acil ihtiyaçların hangi ülkelerden hızlı bir şekilde ve uygun ödeme şartlarıyla temin edilebileceği en önemli husustur. İhracatta ise ödemelerin altın veya peşin şeklinde ödenmesi tatmin edici değildir. Karşılığında ihtiyaç duyulan mal, malzeme ve tesisatı tedarik etmek lazımdır⁵²⁰.

20. yüzyılın ekonomik ve siyasi yapılanmasına karşı gelen Türkiye, kendi kalkınmasını sağlayacak araçlardan yoksun ve bitkin bir haldeydi. Kalkınma hamlesi için gereken kaynak sadece fakirleşmiş ve ilkel yöntemlerle üretim yapan köylüydü. Sanayi üretimine geçebilmek ve büyük bir atılım yapabilmek için tarımın modern ve ileri tekniklerle donatılması ve kapital boyuta ulaşması gerekiyordu⁵²¹. Ancak bu şekilde sanayi için gerekli olan kaynak yaratılmış olacaktı. Başka bir deyişle tarım ne kadar ilerler ve kaynak yaratabilirse sanayi de o derecede ilerleyecekti. Türkiye'de sanayinin gelişim seyrini büyük ölçüde tarımın gelişim seyri belirlemiş oldu.

1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye'nin son otuz yıl içerisinde savaşlar, krizler ve kuraklık gibi etkenlerden dolayı yaşadığı kayıplar atlatılmış ve tüm olumsuzluklara rağmen belirli ölçülerde telafi edilebilmiştir. İstenilen rakamlar elde edilemese bile tarım hem kent ekonomisini beslemiş hem de 1930'larda başlayan sanayileşme hareketini desteklemiştir⁵²². Tütün ziraatı ve politikaları da o dönem

⁵¹⁹ **Aym Tarihi**, Aralık 1935, Sayı 25, s. 57.

⁵²⁰ **Aym Tarihi**, Eylül 1939, Sayı 70, s. 484.

⁵²¹ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 504.

⁵²² Şevket Pamuk, **a.g.e.**, s. 223.

içindeki payı hesaba katıldığında bu açıdan oldukça önemliydi. Dünya buhranının ardından uygulamaya geçirilen devletçilik zihniyeti inhisar gelirlerini finansman aracı olarak kullanmıştır. Yani sanayi yatırımları ve kalkınma hamleleri belirli ölçülerde tarımdan elde edilen gelirlerle sağlanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA TÜTÜNÜN İHRACATI VE VERGİLENDİRİLMESİ DOĞRULTUSUNDA TÜRKİYE EKONOMİSİNE KATKISI

A. TÜTÜN İHRACATI

a. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ekonomik Koşullar ve Tütün İhracatı

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı'dan hiç iyi sayılamayacak bir ekonomik tablo devralmıştı. Tütün, ipekçilik ve buğday gibi üretim alanları gelir getirirse de sanayi adına bir gelişme kaydedememişlerdi. Osmanlı ham madde ihracı ile ihtiyaçlarını karşılamaktaydı⁵²³.

Siirt vekili Mahmut Bey, Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Türkiye'nin Ziraat işleri ve Ziraat Bankası ile ilgili yazdığı yazıda her ikisi için de gayet olumsuz bir profil çizmektedir. Buna göre üreticinin en büyük problemi kredi bulamamaktır. Halkın bu konuda tek umudu Ziraat Bankası'dır. Ancak Ziraat Bankası'nın teşkilat yapısı gerekli kalkınmayı sağlayacak araçlardan yoksundur. Bu sebeple üretici murabahacılar tarafından aldığı yüksek faizler yüzünden her şeyini kaybetmektedir. Ziraat Bankası'ndan beklediğini bulamayan üretici avans karşılığı ürününü elden çıkarmak zorunda kalmaktadır⁵²⁴.

1928 yılında önemli miktarda tütün satın almak amacıyla Almanya'dan Bergman fabrikasının sahibi M. Bergman, Bulgar fabrikası sahibi M. Levin ve Beyaz Ruslardan M. Volf Laybof Türkiye'ye gelebilmek için talepte bulunmuş ve bu talepleri 1928 yılının aralık ayında kabul edilmiştir⁵²⁵. Aynı yıl içerisinde İzmir'den İtalya ve Yunanistan'a önemli miktarlarda ihracat yapılmıştır. Yunanistan'a 2,090,340 kilo tütün satılmışken İtalya'ya 7,437,742 kilo tütün satılmıştır⁵²⁶. Türkiye, 1930 yılında 8.456.967 kilogram tütünü 11.401.322 lira karşılığında, 1931 yılında 6.882.235 kilogram tütünü 9.019.039 lira karşılığında, 1932 yılında ise 4.191.661 kilogram tütünü 3.817.236 lira karşılığında İtalya'ya ihraç etmiştir. Bu tütünlerin büyük bir çoğunluğu yaprak tütün halindedir. 1932 yılındaki miktarların içerisinde ancak 1.471 kilo işlenmiş tütün 13.131

⁵²³ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 2005, s. 33.

⁵²⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 12 Ekim 1928, s. 3.

⁵²⁵ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01/02.179], 05.12.1928.

⁵²⁶ **Hakimiyet-i Milliye**, 05 Ocak 1929, s. 2.

lira karşılığında satılabilmektedir⁵²⁷. 1933 yılında ise 1.389.849 kilogram yaprak tütün 939.438 liraya satılırken, 1934 yılında 920.128 kilogram yaprak tütün 592.215 liraya satılmıştır⁵²⁸. 1935 yılına gelindiğinde İtalya, Türkiye'den aldığı tütün miktarını oldukça azaltmıştır. Yaprak ve kıyılmış tütün ve yaprak ve kıyılmış sigara olmak üzere toplamda 206.809 kilogram tütün ve tütün ürünü 77.544 liraya satılmıştır⁵²⁹.

Tütün İnhisarı Umum Müdürlüğü'nden verilen emir gereğince satın alma memurları tütünleri vizite etmek ve satın almak için Menemen kazasına gönderilmişlerdir. İnhisar İdaresi'nin satın alacağı tütünler piyasa fiyatı üzerinden alınacaktır. Genel Müdürlükten verilen emre göre henüz tütünleri satılmamış olan bölgelerde derhal satın almalar yapılacak ve sonra Foça kazasına geçilecektir. Tütün İnhisar İdaresi, satılamayacak tütünleri bile kısa bir zamanda almayı planlamaktadır⁵³⁰.

Leh rejisi, Türkiye tütün piyasasından önemli miktarda tütün satın almak için 15 günlük süre vermiştir. Bu zamana kadar tütün tüccarları Leh rejisine numune gönderecektir. Reji İdaresi de bu numunelere göre bir karar verecek ve alacağı miktarı belirleyecektir. Leh rejisi bu yöntemle Bulgaristan'dan 2 milyon kilo civarında tütün almıştır⁵³¹. Lehistan Tütün İnhisar İdaresi müdürlerinden K. Ardrochavicz ile Julian Husarksz araştırmalarda bulunmak üzere Türkiye'ye gelmişlerdir⁵³². Avusturya Reji İdaresi de Samsun ve çevresinden 400 bin kilo tütün satın almış ve sene içerisinde toplamda 3 milyon kilo civarında tütün almayı planlamaktadır⁵³³. İzmir'de Çekoslovakya konsolosluğundan Ticaret Odası'na gönderilen bir tezkere ile yenilenen ticaret anlaşmasına göre Türkiye'nin aldıklarına karşılık olarak Çekoslovakya da Türkiye'den ihtiyacı için en az 1 milyon kilo tütün alacaktır⁵³⁴. Türkiye ile Macaristan

⁵²⁷ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1932 Yılı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Kısım 2, Devlet Matbaası, Ankara 1934, s. 599.

⁵²⁸ **Harici Ticaret Senelik İstatistik ve 1934 İlkânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ulus Basımevi, Ankara 1934, s. 173.

⁵²⁹ **Harici Ticaret 1935 Yıllık İstatistik**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Cilt 2, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1936, s. 260.

⁵³⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Ocak 1929, s.4.

⁵³¹ **Akşam**, 12 Ocak 1929, s. 4.

⁵³² **Vakit**, 12 Ekim 1929, s. 2.

⁵³³ **Akşam**, 4 Temmuz 1929, s. 3.

⁵³⁴ **Vakit**, 12 Ekim 1929, s. 2.

arasında yapılan bir ticaret anlaşmasına göre Macar tütün rejisi tütün ihtiyacını karşılamak amacıyla Türkiye'den her sene 500 bin kilo tütün alacaktır⁵³⁵.

Tütün İnhisar İdaresi Genel Müdürü Behçet Bey, 1930 yılında Bursa ve çevresinde tetkik seyahati yapmıştır. Behçet Bey'e göre Yalova'da satışlar memnuniyet verici iken Bursa'da satışlar düşük bir seviyededir. Gerek seyahatten gerek idareye ulaşan bilgilerden anlaşıldığına göre bu senenin tütün mahsulü önceki seneye göre %15 daha fazla ve iyidir. Ürünlere talep başlamış ve rağbet artmıştır⁵³⁶. Yine Almanya'dan Havs sigara fabrikası adına tütün satın almak için Salzman, Türkiye'ye giriş izni istemiştir⁵³⁷.

1932 yılının tütünleri miktar olarak az olsa da kalite itibarıyla önceki senelere göre çok daha iyidir. Tütünlerin kaliteli oluşu sebebiyle yabancı alıcılar ürünlere yoğun ilgi göstermektedir. Çekoslovakya rejisi 2,5 milyon kilo tütün almış, Avusturya rejisi adına çalışan Ostro şirketi tütün almaya başlamıştır. Amerikan şirketleri de İzmir ve Samsun'dan 4 milyon kilo civarında tütün almışlardır. Tütünlerin miktar olarak az olması sebebiyle yabancı firmalar ürünlere yoğun talep göstermektedirler. Alman fabrikaları ile Macar rejisi de tütünlere ilgi gösterenler arasındadır⁵³⁸. Artvin'de satılmayan tütünler için İktisat Bakanlığı takas usulü ile ihracatı teşvik etmek amacıyla harekete geçmiş, satılmayan ve depolarda çürümeye bırakılan tütünleri satmayı başarmıştır. Bu şekilde satılan tütünlerin miktarı 100 bin kiloyu geçmiş ve Artvin tütüncüleri rahat bir nefes almıştır⁵³⁹.

1934 yılına gelindiğinde İnhisar İdaresi'ne göre tütün piyasası hareketlilik kazanmıştır. İnhisar İdaresi Edirne ve civarında satın almalarını arttırmıştır. Kocaeli bölgesinden ise 104 bin kilo tütün alınmıştır. Tüccar, Edirne'de 6800 kilo tütün almıştır. Trabzon bölgesinde de az miktarda satılmamış tütün kalmıştır⁵⁴⁰.

Muğla tütün piyasasına tüccarlarla birlikte Ostro Türk şirketi de girmiş ve 400 balya tütün almıştır. Tütün fiyatları 60-75 kuruş arasında değişmektedir. Birinci ve

⁵³⁵ **Akşam**, 20 Ekim 1930, s. 4.

⁵³⁶ **Vakit**, 20 Temmuz 1930, s. 3.

⁵³⁷ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01/02.30.52.6], 13.07.1932.

⁵³⁸ **Vakit**, 8 Mart 1933, s. 11.

⁵³⁹ **Vakit**, 17 Mayıs 1933, s. 4.

⁵⁴⁰ **Akşam**, 5 Temmuz 1934, s. 5.

ikinci sınıf tütünlerden yedi yüz kilo, Milas ve Karaova'da 400 bin, Fethiye'de 60 bin kilo tütün satılmıştır. Düzce tütünleri çok kaliteli olup miktarı 1,5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Türkofis İzmir şubesinden alınan bilgilere göre Ege bölgesinin tütün bölgelerinde dokuz milyon kiloya yakın tütün satılmıştır ki bu tütünlerin üçte ikisinden fazlasının satılmış olması demektir. Tütün piyasasının açılmasından itibaren Muğla vilayetinde toplamda 1 milyon kilo tütün satılmıştır⁵⁴¹.

İzmir bölgesinde Kasım ayının sonlarına gelindiğinde satılan tütün 11,5 milyon kilograma ulaşmıştır. Bu bölgede tütünün ortalama değeri 60 kuruştur. 12,5 milyon kilogram olarak tahmin edilen rekolteden yaklaşık 7,5 milyon lira gelir elde edilmişken 1933 yılında 35 kuruştan 6 milyon lira elde edilmiştir⁵⁴².

1934 yılında ihraç edilen tütün miktarlarına limanlar itibarıyla bakıldığında en önemli ve büyük liman olan İstanbul, Galata, Sirkeci limanından 4.918.468 kilogram yaprak ve kıyılmış tütün, yaprak sigara, işlenmiş sigara, enfiye, tütün usaresi, yaprak ve kıyılmış halde tömbeki 3.026.647 lira karşılığında ihraç edildiği görülmektedir⁵⁴³. Yine bir diğer önemli liman olan İzmir limanından 12.190.347 kilogram yaprak ve ağız tütünü 8.110.855 lira karşılığında ihraç edilmiştir⁵⁴⁴. Samsun limanından ise 1.908.059 kilo yaprak ve kıyılmış tütün 1.781.452 liraya satılmıştır⁵⁴⁵.

1935 yılı tütün alımları için İnhisar İdaresi'nin başlangıç olarak verdiği fiyatları aşırı bulan şirket temsilcileri bir süreliğine piyasadan çekilmişlerdir. 04.11.1935 tarihinden itibaren ise piyasa tamamıyla açılmış ve tahminen 5 milyon kilo tütün satılmıştır. Fiyatlar önceki seneye oranla yüzde on beş daha fazladır⁵⁴⁶.

Çekoslovakya rejisi, İzmir'de bulunan beş tütün şirketinden 200.000 kilogram tütün satın almıştır. Fiyatlar 101-127 kuruş arasındadır. Türkiye'nin diğer bölgelerinden

⁵⁴¹ **Aym Tarihi**, Kasım 1934, Sayı 12, s. 10.

⁵⁴² **Aym Tarihi**, Kasım 1934, Sayı 12, s. 16.

⁵⁴³ **Harici Ticaret 1934 Yılı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar itibarile İthalat ve İhracat, Cilt 3, Ulus Matbaası, Ankara 1935, s. 46.

⁵⁴⁴ **A.g.e.**, s. 72.

⁵⁴⁵ **A.g.e.**, s. 143.

⁵⁴⁶ **BCA, MGM**, [030.10/182.253.3], 09.11.1935.

de 1 milyon 69 bin kilogram tütün alan Çekoslovakya, böylece Türkiye'den toplamda 1 milyon 269 bin kilo tütün almış olmaktadır⁵⁴⁷.

Muğla tütün piyasası 1935 yılında Milas'ta 80 kuruştan, Karaova'da ise 90 kuruştan açılmıştır. Piyasa İnhisar İdaresi tarafından açılmış, diğer şirketler katılmadığı için devam edememiştir. Başka bölgelerdeki piyasalar ise henüz açılmamıştır⁵⁴⁸. 1936 yılına gelindiğinde ise Muğla'da tütünlerin yapılmasına ve kırılmasına başlanmıştır. Hem tütün tüccarları hem de İnhisar İdaresi eksperlerini göndermek suretiyle araştırmalar yapmaktadır. Yaşanan kuraklığa rağmen il genelinde 3 milyon kilo tütün alınacağı tahmin edilmektedir⁵⁴⁹. İzmir Türkofis şubesi tarafından Ege bölgesi ekonomi alanına dair yapılan açıklamaya göre tütün rekoltesi 15 milyon kilodur. Ürünlerin hemen hemen hepsini rençper 20 gün içerisinde 45-125 kuruş arasındaki fiyatlarla elinden çıkarmıştır. Bu senenin tütün fiyatları geçen seneye göre yüzde 31 yükselmiştir⁵⁵⁰.

Tütünün 1935 yılı toplam rekoltesi 38 milyon kilo civarındadır. Bu bir önceki seneye göre %7'lik bir artış anlamına gelmektedir. Ege bölgesinde fiyatlar %20-25 oranında yükselmiştir. Fiyat ve kalite açısından da önceki seneye oranla bir üstünlük söz konusudur⁵⁵¹. Bununla birlikte yüksek nitelikli tütünler iyi fiyat beledikleri için daha satılmamıştır⁵⁵².

1935 yılında İstanbul, Galata, Sirkeci limanından 7.068.022 kilogram yaprak tütün, yaprak sigara, kıyılmış tütünden işlenmiş sigara, enfiye ve tömbeki 5.691.392 lira karşılığında satılmıştır⁵⁵³. İzmir Alsancak limanından ise 14.026.476 kilogram yaprak ve kıyılmış tütün 10.582.463 lira karşılığında satılmıştır⁵⁵⁴.

İstanbul bölgesinde tütün piyasası tamamıyla açılmamıştır. İhraç edilen tütün miktarı 425.120 kilodur. Ortalama fiyat ise 78 kuruştur. Trakya'da ise Saray bölgesinde

⁵⁴⁷ **Ulus**, 6 Ocak 1935, s.3.

⁵⁴⁸ **Ayn Tarihi**, Ekim 1935, Sayı 23, s. 12.

⁵⁴⁹ **Ayn Tarihi**, Ağustos 1935, Sayı 21, s. 3.

⁵⁵⁰ **Ayn Tarihi**, Aralık 1935, Sayı 25, s. 5.

⁵⁵¹ **Türkofis**, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 1, No 1, 16 Ocak 1936, Ankara, s. 3.

⁵⁵² **Ulus**, 11 Kasım 1935, s. 3.

⁵⁵³ **Harici Ticaret 1935 Yılı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar, Hudutlar ve maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Cilt 3, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1936, s. 169.

⁵⁵⁴ **Harici Ticaret 1935 Yılı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar, Hudutlar ve maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Cilt 3, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1936, s. 202.

satın almalar başlamıştır. Çekoslovakya tütün tekelinin almış olduğu tütünler Prag'da teslim edilmiştir. İzmir bölgesinde ise yeni ürünler tamamen satılmıştır. Aynı şekilde Samsun'da da tütün satışları artmıştır. Fiyatlar 104-140 kuruş arasında değişmektedir. Amerikan kumpanyası da Çarşamba'dan 97 kuruştan mal almaktadır. Gary Tobako şirketi de Bafra'da alımlarına hız vermiş, belirlediği tütünleri 88-91 kuruş aralığındaki fiyatlarla almaya başlamıştır. Bu şekilde Bafra'daki satışlar iki milyon kiloyu aşmıştır⁵⁵⁵. Amerikalılar, İzmir ve Samsun bölgesinde yetişen tütünlerin yaklaşık dörtte üçünü buralarda bulunan şirketleri aracılığıyla satın almaktaydı⁵⁵⁶. Taşova piyasası da oldukça hareketlidir. Birinci sınıf malın kilosu 160 kuruştan satılmaktadır. Satılan malların miktarı 100.000 kiloyu geçtiği gibi alıcılar da sürekli olarak istekli davranmaktadır. Trabzon tütün piyasasında ise İnhisarlar İdaresi'nden başka alıcı bulunmadığı gibi piyasada durgunluk hakimdir⁵⁵⁷.

1937 yılı Ege bölgesinin rekoltesi 45 milyon kilo olarak tahmin edilmişse de havalaların kurak gitmesi sebebiyle 40 milyon kiloyu bulmuştur⁵⁵⁸. Ege bölgesinde tütün piyasası 3 Kasım 1937'de açılmış ve 30 Nisan 1938 tarihine kadar geçen sürede toplamda 37,500,000 kilo tütün satılmıştır. Elde kalan tütün miktarı 2,500,000 kilogramdır. Marmara bölgesinde aynı zaman aralığında 12 milyon kilo tütünden 3,776,554 kilosu satılmıştır. Piyasa genel itibariyle durgundur. Karadeniz Bölgesinde ise 17,5 milyon kilo tütünden 6,740,623 kilosu satılabilmektedir. Tüm bölgelerin toplamında 71 milyon kilogram tütünden 48 milyonu satılabilmektedir. Özellikle Karadeniz ve Marmara bölgelerinde tütün satışlarının durgun olması Mısır'ın talebinde görülen azalmaya dayanmaktadır. Mısır, Çin ve Japonya'dan tütün ihtiyacını karşılamaya başladığı için Türkiye'nin aleyhine bir durum oluşmuştur. Bu durumu telafi edebilmek amacıyla Avusturya rejisi ile iletişime geçilmiş, Merkez Bankası'nın kliring blokajı ile alınacak tütünleri finanse etmesi zorunlu görülmüştür. Satışlardaki bu düşüşün bir diğer sebebi de Almanların kliring anlaşmazlığı sebebiyle önceki senelerde aldığı 16 milyon kilo tütünün ancak yarısını alacak olmasıdır. İnhisar idaresi bu sebeple hemen hemen her yerde piyasaya girmiş ve yavaş yavaş alımlar yapmaya başlamıştır.

⁵⁵⁵ **Türkofis**, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 2, No 27, 16 Şubat 1937, Ankara, s. 12.

⁵⁵⁶ Y. N. Rozaliyev, **a.g.e.**, s. 36.

⁵⁵⁷ **Türkofis**, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 2, No 28-29, 16 Mart 1937, Ankara, s. 14.

⁵⁵⁸ **1937-1938 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor**, İktisat Vekaleti Türkofis, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1938, s. 57.

Öncelikli bölgeler tüccarların çok fazla uğramadığı yerlerdir. Ancak büyük firmalar piyasaya girmedikleri zamanlarda bu tedbirler çoğu zaman yetersiz kalmaktadır⁵⁵⁹.

Türkiye'nin 1930-1937 yılları arasında ihraç ettiği tütünlerin miktar ve kıymetine bakıldığında büyük buhranın olumsuz etkileri de göz önüne alındığında miktar olarak bir artış gözlemlense de kıymet olarak çok fazla bir artış söz konusu değildir. Aşağıda bununla ilgili sekiz yıllık ihracat tablosu sunulmuştur.

Tablo 4.1. Türkiye'nin 1930-1937 Yılları Arasındaki Tütün İhracatı

Yıllar	Miktar (Kilo)	Kıymet (Lira)
1930	33,000,000	43,200,000
1931	22,900,000	29,100,000
1932	29,200,000	27,100,000
1933	29,800,000	21,400,000
1934	19,600,000	13,200,000
1935	23,800,000	18,900,000
1936	25,000,000	24,500,000
1937	39,700,000	43,900,000

Kaynak: **Türkofis**, Yıl 1, Sayı 10, Mart 1938, s. 65.

1934 yılında ihracatın çok düşmesi 1933 yılı dünya genelinde yaşanan buhranın tütün piyasa ve rekoltesine olan etkisiyle açıklanabilir. Ancak ardından bu durum yavaş yavaş düzelmeye başlamıştır⁵⁶⁰. Türk dış ticareti 1938 yılında 5 milyon liralık bir açık vermiştir. Bu yıl içerisinde tütün ürünü 22 bin tonluk ihracat ile 40 milyon Türk lirası gelir getirmiştir. 1936 yılındaki tütün ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı %20, 1937 yılında %32, 1938 yılında ise %27'dir. 1938 yılına gelindiğinde bir önceki yıla göre gelir bazında cüzi bir kayıp olsa da ihracat ürünleri içerisinde en çok gelir getiren ürün tütündür⁵⁶¹.

⁵⁵⁹ **BCA, MGM**, [030.10/182.253.6], 18.05.1938.

⁵⁶⁰ **Türk Tütün ve Tütüncülüğü**, İhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 10.

⁵⁶¹ F. Neumark, **1938 Senesinde Türk Harici Ticareti**, Çev.: Orhan Tuna, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 3, Nisan 1940, s. 120.

1938 yılı tütün için verimli bir yıl olmamış, beklenen mahsul alınamamıştır. Tütünler mevsim başlangıcında biraz satılmışsa da sonrasında satışlar durmuş ve fiyatlar düşmüştür⁵⁶². Tütün üretimi fazla yapılmış olsa da yazın havalar kurak gitmiş ve daralan üretim alanlarının da etkisiyle ürün miktarında azalma olmuştur. 1937 yılı üretim miktarı 72.678.000 kilogram iken 1938 yılında 53.494.000 kilografa düşmüştür. Böylece tahmin edilenden daha az ürün elde edilmiştir. Bununla beraber elde edilen tütünler kalitelidir⁵⁶³.1938 yılında Ege bölgesinde tütün satış fiyatları önceki senelere göre düşüktür. Bundaki en önemli sebep spekülasyonun satışlarda rol oynamasıdır. Ege'de üretilen 30 milyon tütünün 25 milyon kilosu satılmıştır. Kaliteli tütünlerin alıcısı olan Amerikalılar birinci kalite tütünleri 60-100 kuruş arasında, ikinci kalite tütünleri 40-70 kuruş arasında, üçüncü kalite tütünleri ise 10-40 kuruş arasında fiyatlarla satın almışlardır. Bu senenin ürünleri havalar kurak gittiği için kaliteli ve miktar olarak az olmuştur. Bu durumda fazla gelir elde etmeyi bekleyen üreticiler hayal kırıklığına uğramıştır. Özellikle üçüncü kalite tütünler alıcılarının kendi aralarında anlaşmaları sonucunda düşük fiyatlara satılmıştır. Bu durumda ne İnhisar İdaresi ne de Türk Tütün Limitet Şirketi üreticileri koruma noktasında varlık gösterebilmiştir. Bu sene içerisinde Samsun ve bölgesinde de iyi cins tütünler yüksek fiyatlarla satılabılmıştır. Buradaki Di Amerikan ve Geri şirketleri kaliteli tütünleri iyi fiyatlar vererek satın almışlardır. Bu şirketler Samsun tütünleri için parayı esirgemediği gibi Samsun ve Bafra tütüncüleri de mallarının değerini ve satış yapma usullerini iyi bilmektedirler⁵⁶⁴. Türkiye genelinde yapılan ihracatta ortalama fiyat 1934'te 70, 1935'te 85, 1936'da 104, 1937'de ise 110 kuruştur. Tütünün ortalama ihracat fiyatı düzenli olarak artmıştır⁵⁶⁵.

Almanya'nın en büyük sigara fabrikası olan Remsma şirketinin Türkiye temsilcisi İzmir'e giderek çeşitli şirketlere siparişler vermişlerdir. Herman Spirer tütün şirketine 2 milyon, Hüseyin Sabri ve Bekir kardeşlere 1 milyon Valterkana 1 milyon,

⁵⁶² **Aym Tarihi**, Nisan 1938, Sayı 53, s. 19.

⁵⁶³ **1938-1939 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor**, İktisat Vekaleti Türkofis, Zerbamat Basımevi, Ankara 1939, s. 58.

⁵⁶⁴ İsmail Ziya Bersis, **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Aralık 1938, Yıl 1, Sayı 9, İstanbul, s. 12.

⁵⁶⁵ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 11.

Yerli Ürünler Şirketi'ne 1 milyon, Borvalılara 600 bin, Abdi Fuad şirketine 300 bin, Evliyazade şirketine 100 bin kiloluk sipariş vermişlerdir⁵⁶⁶.

Gümrük ve İnhisarlar Bakanı Raif Karadeniz, İzmir'e yaptığı bir seyahat esnasında Yeni Asır gazetesine verdiği bir röportajda İnhisarlar İdaresi'nin Ege bölgesi ile olan ilişkisi hakkında açıklamalar yapmıştır. Burada büyük bir tütün işleme evi yapıldığını hatırlattıktan sonra tütün üzerinde yaptığı incelemeleri açıklayan Raif Bey geçen senelerden kalan stok miktarının 1939 tütün piyasasına etki etmeyeceğini belirtmiştir⁵⁶⁷.

Samsun tütünlerinin en büyük alıcısı olan Amerika ile birlikte Almanya firmalarını temsilen Reemtsma firması da 1939 yılından itibaren yüksek miktarlarda alımlara başlamıştır. Almanlar, ucuz tütünlerden ziyade bu seneden itibaren kaliteli tütünlere itibar etmeye başlamışlardır⁵⁶⁸. 1939 yılının mart ayı itibarıyla Ege bölgesi ile Samsun, Alaçam, Gerze, Bafra ve Trabzon çevresinden toplamda 31,450,000 kilo tütün satılabilmektedir. Toplam üretim 58 milyon kilonun üzerinde olduğuna göre 27 milyon kilo civarında satılmamış tütün bulunmaktadır⁵⁶⁹.

Muğla tütünleri bu yıl önceki yıllara göre çok elverişlidir. Havalının tütün için uygun olmasıyla beraber üreticiler de iyi tütün yetiştirmek için çok çaba sarf etmişlerdir. Muğla'da 1939 yılı için toplam 6 milyon kilo rekolte olması beklenmektedir. Bu tütünlerin %70'i Amerika, %30'u Alman partisi olarak yetiştirilmiştir⁵⁷⁰. Piyasanın ihtiyacına göre ürün yetiştirme prensibi yavaş yavaş kendisine yer edinmektedir. Muğla'da tütün piyasası Gery, Herman, Boruval, Felemenk, Şerif, Ziya, Yerli Ürünler ve Sayel firmalarının katılımıyla 80 kuruştan açılmıştır. Trabzon ve Polathane tütün bölgesinde 3,5 milyon kilo tütün üretilmiştir. Tütün kalitesi önceki seneye göre yüksektir. Akhisar tütün piyasası da açılmış ve 85 ile 105 kuruştan on beş bin balya tütün satılmıştır. Akhisar'da toplam üretim 5 milyon kilonun üzerindedir. Piyasaya hem

⁵⁶⁶ İsmail Ziya Bersis, **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Kasım 1938, Yıl 1, Sayı 7-8, İstanbul, s. 32.

⁵⁶⁷ **Ayn Tarihi**, Temmuz 1939, Sayı 68, s. 32.

⁵⁶⁸ İsmail Ziya Bersis, **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Ocak 1939, Yıl 1, Sayı 10, İstanbul, s. 12.

⁵⁶⁹ İsmail Ziya Bersis, **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Mart 1939, Yıl 1, Sayı 12, İstanbul, s. 14.

⁵⁷⁰ **Ayn Tarihi**, Temmuz 1939, Sayı 68, s. 34.

İnhisar idaresi hem de yerli ve yabancı şirketler katılmış ve bir hareketlilik yaşanmıştır. Ege bölgesi tütün piyasası da ortalama 75 kuruştan açılmıştır⁵⁷¹.

Kuraklığa rağmen Trabzon ve Polathane tütünleri kalite açısından oldukça iyidir. Trabzon tütünleri son zamanlarda talep görünce tütüncüler temiz ve kaliteli tütünler yetiştirmeye başlamışlardır. Bu tütünlerin alıcıları İnhisarlar İdaresi, Ostro-Türk tütün şirketi, Nemli Mitat Ticarethanesi, Sedenko şirketleridir. Bu şirketler Trabzon ve çevresindeki üreticilere avans dağıtarak üreticileri desteklemişlerdir⁵⁷². Önceki yıllarda üreticinin birtakım zorluklarla ve zararlarla geçirdiği tütün satışları bu sene içerisinde Ticaret Bakanlığı'nın ilgi ve alakası sayesinde memnuniyet verici bir duruma erişmiştir.

Türkiye ile Fransa arasında 1935 yılında Ticaret ve Kliring anlaşmaları imzalanmıştır. Bu anlaşma 1933 yılında yine iki ülke arasında imzalanan anlaşmaların bir devamı niteliğindedir. Bu anlaşmanın Türkiye açısından temel prensibi ödeme dengesine sadık kalmaktır. Türkiye bu sayede ithalat eşyasının önemli bir kısmını temin etti. Türkiye yapılan anlaşmaya sadık kalmış ve 1935 yılının ortalarına kadar ki uygulamalarında hep kolaylık göstermiştir. Ancak Fransa bunun tam tersi bir tutum sergilemiştir. Fransa, Türkiye'den almayı taahhüt ettiği tütünleri geç almış, vermeyi taahhüt ettiği kontenjanları tamamen vermemiştir. Fransa, yüz milyonu aşan bir fazlaya sahip bulunuyordu. Fransa bu parayı sadece Türk parası olarak çıkarabilirdi. Paris'te bulunan Türk ve Fransız heyetler arasında yapılan görüşmelerde Fransa, yüzde otuz oranındaki Türk fazla ihracatı kaydına ve bedellerinin Cumhuriyet Merkez Bankası emrine verilmesine itiraz ediyordu. On beş gün boyunca süren aralıksız görüşmeler sonucunda iki taraf arasında anlaşmaya varıldı. Yapılan anlaşma sonucunda mevcut kliring esası muhafaza edilmiş, kontenjanlar arttırılmıştır. Buna göre Fransız Rejisinin önceki anlaşma ile kabul ettiği miktarın üstünde düzenli olarak tütün satın alınması sağlanmıştır. Tütündeki artış miktarı yüzde ellidir⁵⁷³.

Fransız Rejisi ile yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye'den 100 milyon franklık tütün satın alınması konusunda iki taraf anlaşmaya varmıştır⁵⁷⁴. Yeni Türk-Fransız ticaret ve Türk-İngiliz ticaret anlaşmalarının imzalanması, durgun olan ihracat

⁵⁷¹ **Aym Tarihi**, Aralık 1939, Sayı 73, s. 7.

⁵⁷² İsmail Ziya Bersis, **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Şubat 1939, Yıl 1, Sayı 11, İstanbul, s. 13.

⁵⁷³ **Aym Tarihi**, Ağustos 1935, Sayı 21, s. 59-61.

⁵⁷⁴ **Aym Tarihi**, Aralık 1939, Sayı 73, s. 14.

piyasaları tarafından sevinçle karşılanmış ve ihracat hazırlıkları başlamıştır. Özellikle Fransa'dan tütünle ilgili birçok talep gelmiştir. Fransa hükümeti, İnhisar İdaresi'ne doğrudan başvurmuş ve büyük partiler şeklinde tütün istemiştir. Bunun üzerine Fransız Reji İdaresi'ne çeşitli tütünlerden numuneler gönderilmiş ve pazarlıklar yapılmıştır. Fransa'ya ilk etapta 500 bin liralık tütün gönderilecektir⁵⁷⁵.

Ticaret Bakanı Nazmi Topçuoğlu, 22 Kasım 1939 tarihinde Anadolu Ajansı'na yapmış olduğu açıklamalarda tütün ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Ege bölgesinde tütün piyasasının 1 Ocak'ta açılacağını belirttiikten sonra ürünün üreticiye kâr getirecek şekilde satılması için gereken tedbirlere başvurulacağını bildirmiştir. Alınan tedbirlerle bağlantılı olarak Fransa Rejisi tarafından senelik 4,5 milyon frank miktarında satın alınan Türk tütünü 100 milyon frank seviyesine çıkarılmıştır⁵⁷⁶.

1939 yılında ihraç edilen tütün miktarlarına limanlar itibarıyla bakıldığında en önemli ve büyük liman olan İstanbul, Galata, Sirkeci limanından 15.404.280 kilogram yaprak ve kıyılmış tütün, yaprak sigara, işlenmiş sigara, enfiye, tütün usaresi, yaprak ve kıyılmış halde 12.846.214 lira karşılığında ihraç edildiği görülmektedir⁵⁷⁷. Bir başka büyük ve önemli liman olan İzmir Alsancak'tan 21.056.784 kilogram yaprak ve kıyılmış tütün 17.501.858 lira karşılığında ihraç edilmiştir⁵⁷⁸. Ancak İzmir limanında önceki iki seneye göre ortalama 5 milyon kiloluk bir azalma söz konusudur. Samsun limanından ise 3.499.681 kilo yaprak ve kıyılmış tütün 3.963.422 liraya satılmıştır⁵⁷⁹.

1941 yılında tütünlerin çok yüksek fiyatlara satılması üreticinin iştahını kabartmış, yazlık hububat ve mısır yerine tütün ziraatı tercih edilmeye başlanmıştır. Tütün üretiminin bu şekilde artmasının ekmek sıkıntısını arttıracığından korkan Ticaret Vekaleti tütün ekim alanlarının 1941 yılı baz alınarak arttırılmaması için girişimde bulunmuştur⁵⁸⁰.

⁵⁷⁵ **Akşam**, 8 Ekim 1939, s. 3.

⁵⁷⁶ **Ayin Tarihi**, Kasım 1939, Sayı 72, s. 24.

⁵⁷⁷ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar ve Maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 3, Yeni Ceza Evi Matbaası, Ankara 1940, s. 119.

⁵⁷⁸ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar ve Maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 3, Yeni Ceza Evi Matbaası, Ankara 1940, s. 168.

⁵⁷⁹ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar ve Maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 3, Yeni Ceza Evi Matbaası, Ankara 1940, s. 30.

⁵⁸⁰ **BCA, MGM**, [030.10/182.253.14], 06.05.1942.

İnhisar İdaresi'nin işlenmiş tütün satışı senelik ortalama 16.000.000 kiloyu bulmaktadır. İmalata verilen tütün en az iki fermantasyon devresi geçirmesi gerektiği için idarenin 28 aylık kullanıma yetecek 37.800.000 kilo yaprak tütüne ihtiyacı bulunmaktadır. Stok tütünleri hesaba katıldığında açık 25.500.000 kilodur. Bu ihtiyacı bölgelere paylaştıran İnhisar İdaresi alımları gerçekleştirmiştir. Ege bölgesinden 8.500.000 kilo tütün alacakken tüccarın beklenen faaliyetleri gerçekleştirmemesi yüzünden üreticiyi korumak adına İdare 15 milyon kilo tütün almıştır. Ege bölgesine ayrılan kontenjan aşılmca Marmara ve Karadeniz bölgelerinin kontenjanları toplamda 3 milyon kilo indirilmiştir. İnhisarlar İdaresi Ege bölgesinden satın alınan tütünlere ortalama 186 kuruştan 28 milyon lira civarında ödeme yapacaktır. Ancak idarenin para vaziyeti bunu ödeyebilecek durumda değildir. İdarenin Ege bölgesindeki üreticilere mevcut durumda 16,5 milyon lira borcu bulunmaktadır. Yine Marmara bölgesinden yapılacak olan 6,5 milyon kiloluk alım için ortalama 150 kuruştan 9,750,000 lira, Karadeniz bölgesinden yapılacak olan alım için ortalama 220 kuruştan 14.300.000 lira, Şark bölgesi için 1,500,000 lira olmak üzere toplamda 25.550.000 liraya ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak idarenin sahip olduğu sermaye ile bu işin yürütülmesi mümkün değildir. Ayrıca Marmara bölgesindeki 13 milyonluk üretim ile Karadeniz bölgesindeki 16 milyon kiloluk üretime karşılık idare buralardan toplamda 13 milyon kilo tütün alabilmiştir. Bu sebeple İdarenin düzenleyici ve himaye edici yönünü bu bölgelerin üreticileri hissedememiştir⁵⁸¹.

Karadeniz bölgesinde İnhisarlar İdaresi'nin para durumuna göre yapacağı tütün alımları bu bölge üreticilerinin lehine olmamıştır. Fiyatlar önemli ölçüde düşmüştür. İlk zamanlar 350 kuruş olan tütün son zamanlarda 100 kuruşa kadar inmiştir. Gümrük ve İnhisarlar Bakanı, üreticiyi korumak amacıyla 4 milyon lira tahsis edilmesini Başvekillik ve Maliye Bakanlığı'ndan istemiştir. Yine aynı konuyla ilgili Samsun valisi, Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığına yazdığı yazıda idarenin alımları yavaşlatmasından dolayı fiyatların düştüğünü belirtmekte ve özellikle Bafra bölgesinin durumunun çok kötü olduğunu ve bu sebeple düşük fiyatları engelleyebilmek için alımların başlatılmasını talep etmektedir⁵⁸².

⁵⁸¹ BCA, MGM, [030.10/182.253.16], 11.03.1943.

⁵⁸² BCA, MGM, [030.10/182.253.18], 24.05.1943.

İzmir'de tütün piyasasının 15 Ocak'ta açılacağına haber verilmesi üzerine Türk ve yabancı şirketler hazırlıklara başlamıştır. Tütün uzmanları üretim bölgelerinde gezerek tütünleri incelemişlerdir. Aynı şekilde İnhisar İdaresi'nin uzmanları da İzmir'e gelerek incelemeler yapmaya başlamıştır. Bununla birlikte bankalar da firma ve tüccarlara kredi açacaktır. Piyasanın açılmasına yakın önceki seneden kalan tütünler de satılmaktadır.⁵⁸³ İzmir'de önceki senenin tütün stokları hala Amerikalılar tarafından satın alınmaya devam etmektedir. Amerikalıların satın aldıkları tütün miktarı 10 milyon kiloyu aşmıştır. Yabancı firmalar satın aldıkları bu tütünleri Basra yoluyla sevk etmektedirler⁵⁸⁴. 1945 yılı tütün piyasası 15 Ocak'ta açılmış ve ürünlerin tamamı bir hafta içinde satılmıştır. Bu durumda Gümrük ve İnhisarlar Bakanı'nın aldığı tedbirler belirleyici olmuştur. Fiyat ortalama 180 kuruş civarındadır. İnhisar İdaresi, üreticileri acele etmemeleri konusunda uyararak tedbirler almış ve bu konuda da başarılı olmuştur⁵⁸⁵.

Basra yoluyla yapılan ticaret Türkiye açısından önemli bir yere sahiptir. Buradan yapılan tütün nakliyatı önemli ölçüde artmıştır. Bununla birlikte fiziki imkanların yetersizliğinden kaynaklı sorunlar başlamış, Devlet Demiryolları kendi yük vagonlarından tahsis etmiştir. Buna ek olarak komisyoncular arasında çıkan sorunlar da zaman zaman ulaşımı aksatmaktadır⁵⁸⁶.

Ticaret Bakanlığı ile Gümrük ve Tekel Bakanlığı'ndan bildirildiğine göre 12 Aralık 1945 tarihinde ilan edildiği gibi Ege bölgesinin 1945-46 yılı ürünleri için tütün piyasası 7 Ocak 1946 tarihinde açılacaktır⁵⁸⁷. Piyasayı düzenlemek amacıyla Tekel İdaresi ile Yerli Ürünler Şirketi'ne birlikte hareket etme görevi verilmiştir. Yine Türk Tütün Limitet Şirketi de piyasa fiyatlarını korumak amacıyla satın alma işini yürütecektir. Dış piyasaların üretim kapasiteleri hesaba katılarak önceki sene ihracı yasaklanan kırık, basık ve ezik şeklindeki kalitesi düşük tütünler 1 Ocak 1946 tarihinden itibaren tekrar ihraç edilebilecektir. Ege bölgesinin önceki sene en düşük ortalama fiyatları, bu seneki üretim kapasitesi, uluslararası piyasalar ve serbest rekabet imkânları hesaba katılarak Ege bölgesinin en düşük ortalama fiyatı 205 kuruş olarak

⁵⁸³ **Ulus**, 01 Ocak 1945, s. 2.

⁵⁸⁴ **Ulus**, 01 Ocak 1945, s. 4.

⁵⁸⁵ **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 6, Sayı 123, 5 Şubat 1945, s. 12.

⁵⁸⁶ **BCA, MGM**, [030.10/182.253.10], 18.12.1940.

⁵⁸⁷ **Tanin**, 01 Ocak 1946, s. 2.

belirlenmiştir. Tütüncülükle ilgili bakanlıkların bu açıklaması İzmir'de faaliyette bulunan kurumlar ve şirketler tarafından olumlu karşılanmıştır. Ege'deki toplam rekolte 30 milyon civarındadır⁵⁸⁸. Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 1940-1949 yılları arasında yapmış olduğu tütün ihracatı gösterilmektedir.

Tablo 4.2. Türkiye'nin 1940-1949 Yılları Arasındaki Tütün İhracatı

Yıllar	Miktar (Kilo)	Kıymet (Lira)
1940	27.396.000	24.240.000
1941	34.668.000	30.684.000
1942	42.948.000	49.776.000
1943	44.352.000	98.772.000
1944	30.324.000	80.724.000
1945	38.148.000	97.956.000
1946	28.644.000	96.648.000
1947	43.896.000	182.124.000
1948	50.832.000	173.472.000
1949	79.584.000	259.716.000

Kaynak: **Türkiye Tütün Kongresi'ne Ait Zabıtlar**, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1950, s. 102.

Tütün, Türkiye'nin ihracat malları arasında en çok gelir getiren üründür. Aşağıdaki tabloda 1923-1950 yılları arasında başlıca maddelerin ihracatından elde edilen gelirler karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir.

Tablo 4.3. Türkiye'nin 1925-1950 Yılları Arasındaki Başlıca Ürünlerinden Elde Edilen İhracat Gelirlerinin Karşılaştırması

Seneler	Tütün	Pamuk	Hububat, Bakliyat	Üzüm	İncir	İç Fındık	Yün, Kıl Tiftik	Krom	Yağlı Tohu mlar
	Kıymet (1.000.000 T.L.)								
1923	20	7	2	11	5	3	8	-	00
1925	60	16	6	11	8	12	12	-	1
1930	43	17	6	10	4	8	5	-	2
1935	19	7	10	10	4	9	4	-	00

⁵⁸⁸ **Ulus**, 01 Ocak 1946, s. 3.

1936	9	1	1	10	4	13	13	3	1
1937	10	00	2	6	3	10	13	4	00
1938	39	10	19	14	8	12	7	5	00
1939	39	4	11	6	4	8	12	5	1
1940	24	8	13	5	2	7	10	3	2
1946	97	1	75	37	18	38	3	2	7
1947	182	00	160	27	15	41	6	14	14
1948	173	34	52	28	14	27	6	26	38
1949	260	76	35	47	11	40	8	30	23
1950	171	196	18	58	13	51	34	30	19

Kaynak: **Dış Ticaret 1938-1952**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Özetleri No: 11, Temmuz, Ankara 1953, s. 7.

aa. Almanya ile Türkiye Arasındaki Ticari İlişkilerde Tütünün Payı

Almanya ve Türkiye arasındaki ticari ilişkiler Osmanlı dönemindeki ilişkilerden çok farklı değildir. Türkiye, bu ülkeye ham madde ve tarım ürünleri ihraç ederken karşılığında sanayi malları ithal etmektedir.⁵⁸⁹

Almanya hem tütün üreten hem de ithal eden bir ülkedir. Ancak ürettiğinden daha fazlasına duyduğu ihtiyaç kendi kendine yetmek amacıyla çeşitli arayışları da beraberinde getirmiştir. Tütüncülüğün geliştirilerek bağımlılığı azaltmak doğrultusunda Almanya'da bir tütün enstitüsü kurmak için ilk girişim 1921'de Baden'de başlamıştır. Baden, Almanya'daki en büyük tütün üretim merkezidir. I. Dünya Savaşı'ndan önce Alsace-Lorraine dahil 15.000 hektarlık alanda 28 milyon kilo tütün üretilirken enstitünün kuruluşundan sonra 13.000 hektarlık alandan 32 milyon kilo ürün elde edilmiştir. Buna 3.000 hektarlık Alsace-Lorraine dahil değildir. Almanya, aynı zamanda önemli ölçüde ithalat da yapmaktadır. 1937 toplam ithalatı 90 milyon kilogramdır. Bu tütünler Hollanda'nın sömürgelerinden, Şark (Balkanlar), Brezilya ve Amerika'dan alınmaktadır. Forcheim Tütün Enstitüsü'nün kurulma amacı fenni esaslara dayanarak tütün ziraatını yaygınlaştırmak ve ithalatı azaltmak ve zamanla ihtiyacı ülke içinden karşılamaktır. Mevcut tohumların ıslahı, tohum denemeleri hastalıklarla mücadele gibi işler de enstitünün alanına girmektedir.⁵⁹⁰ Enstitü, uzun zamandan beri Almanya'nın coğrafyasına uygun tütün yetiştirmeye çalıştığı halde istenilen sonuçlar bir türlü elde

⁵⁸⁹ Cemil Koçak, **Türk-Alman İlişkileri (1928-1939)**, TTK, Ankara 2013, s. 86.

⁵⁹⁰ Zeki Akkoyunlu, **Yabancı Tütün Enstitülerinde Yapılan Tetkik Seyahati Notları**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Temmuz 1938, Cilt 2, Sayı 1, s. 85.

edilememiştir. Bundaki en önemli sebep tütün tohumlarının diğer ürünler gibi her iklime elverişli bir yapıda olmamasıdır⁵⁹¹.

Türk tütünleri için Almanya en geniş ve kârlı bir piyasa iken son zamanlarda Yunan tütüncülüğü sebebiyle rekabet artmış ve bu piyasanın kaybedilmesi ihtimali ortaya çıkmıştır. Almanya'da halk daha çok Yunan tütünlerine talep gösterirken Türk tütünlerinin ismi bile anılmayacak duruma gelmiştir. İnhisar İdaresi'nin Berlin'deki satış şubesinde hareketlilik yok denecek kadar azdır⁵⁹².

Almanya Türk Ticaret Odası, Almanya ile tütün ticaretini ilgilendiren işler hakkında yayınladığı raporda Almanya'da tütün vergisinde yapılan değişiklikleri ayrıntılarıyla açıklamıştır. Buna göre Almanya tütün vergisini arttırmış ve sigara ve puro fabrikaları üretime ara vermeyi düşünecek kadar bu durumdan etkilenmiştir. Almanya'ya tütün ihraç eden Hollanda ve Brezilya gibi ülkeler bu konuyla ilgili diplomatik girişimde bulunulmasını talep etmişlerdir. Almanya tarafından ithal edilen puro tütününün bir kilosundan alınan vergi 4.23 iken 7.54 Marka, sigara tütününün bir kilosundan alınan vergi 19.83 Marktan, 23.68 Marka çıkarılmıştır. Yeni tütün kanunu, fabrikaları gümrük resmi anlamında da zorlamaktadır. Çünkü bu vergi imalata başlamadan önce ödenmek zorundadır. Ancak sermayesi az olan küçük şirketler ihtiyaç duydukları tütünü almakta zorlanmaktadır. Bu durum ithalatı iyice büyük tröstlerin tekeline bırakacaktır. Hamburg piyasasında durum biraz iyi olsa da fabrikalar en acil ihtiyaçlarını almakla yetinmişler ve çekingen davranmışlardır. Birinci sınıf yerine orta ve aşağı sınıf tütünleri almışlardır. Hamburg piyasasındaki müzayedelerde 16 balya Trabzon tütünü kilo başına 0.40-1.40 florin fiyatla satın alınmıştır⁵⁹³.

Almanya yaklaşık olarak 9 ülkeden yaprak tütün ithal etse de tütün kullanıcıları en çok Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'da yetiştirilen tütünleri tercih etmektedir. Almanya 1933 yılında ithal ettiği tütünlerin %44'ünü bu ülkelere almıştır⁵⁹⁴. Türkiye, 1930 yılında 7.482.154 kilogram tütünü 8.447.623 lira karşılığında, 1931 yılında 2.475.232 kilogram tütünü 2.061.788 lira karşılığında, 1932 yılında ise 7.649.596 kilogram tütünü 5.280.934 lira karşılığında Almanya'ya ihraç etmiştir. Bu tütünlerin

⁵⁹¹ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 115, 1 Temmuz 1941, s. 14.

⁵⁹² **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Ocak 1929, s. 3.

⁵⁹³ **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Ocak 1931, s. 2.

⁵⁹⁴ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 46, 15 Temmuz 1934, s. 295.

büyük bir çoğunluğu yaprak tütün halindedir. 1932 yılındaki miktarların içerisinde ancak 23 kilo işlenmiş tütün 123 lira karşılığında satılabilmektedir⁵⁹⁵. 1933 yılında ise 10.646.021 kilogram yaprak tütün 6.926.987 liraya satılırken, 1934 yılında 7.669.654 kilogram yaprak tütün 4.371.299 liraya satılmıştır⁵⁹⁶. 1935 yılında yaprak, kıyılmış tütün, yaprak ve kıyılmış sigara olmak üzere toplamda 10.479.445 kilogram tütün ve tütün ürünü 5.826.974 liraya satılmıştır⁵⁹⁷. 1936 yılında ise 3.239.597 kilogram ham tütün 8.026.301 lira karşılığında Almanya'ya satılmıştır⁵⁹⁸.

Türkiye ile Almanya arasında imzalanan 30 Ağustos 1937 tarihli anlaşma ile öngörülen 11.005.000 marklık tütün kontenjanına 7 milyon marklık bir süper kontenjan eklenmesi için Almanlarla anlaşma imzalanmış ve Dış İşleri Bakanlığı bu işle ilgili görevlendirilmiştir⁵⁹⁹. Almanya, 1937 yılında yaprak, kıyılmış tütün, yaprak ve kıyılmış sigara olmak üzere toplamda 17.295.068 kilogram tütün ve tütün ürününü 18.058.506 liraya satın almıştır⁶⁰⁰.

1937 yılında Almanya'da bloke olarak kalan alacak miktarı artınca Merkez Bankası Alman kliringinin finansmanını durdurmak zorunda kaldı. Bunun neticesinde başka ihracat pazarlarına yönelmek zorunluluğu oluştu. Özellikle Amerika, Fransa, Çekoslovakya ve İngiltere ile olan ticari ilişkilerde artış yaşanmıştır. Bununla birlikte İş Bankası ile Ziraat Bankası ihracat alanında Almanya ile yaşanan bu sıkıntıyı giderebilmek amacıyla çaba sarf etmiş ve tütün stoklarının Almanya'ya satılabilmesi için Türkiye'deki Alman bankalarını finanse etmişlerdir. Ayrıca Almanya ile ihracatı kolaylaştırmak için kliring sistemine birtakım düzenlemeler getirilmiştir⁶⁰¹.

Dış İşleri Bakanlığı'ndan bir heyet ticari ilişkilerde önemli bir yeri olan Almanya ile olan ilişkileri düzenlemek amacıyla gönderilmiştir. Alman Milli Ekonomi Bakanı

⁵⁹⁵ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1932 Yılı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Kısım 2, Devlet Matbaası, Ankara 1934, s. 26.

⁵⁹⁶ **Harici Ticaret Senelik İstatistik 1934 ve 1934 İllkânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ulus Basımevi, Ankara 1934, s. 173.

⁵⁹⁷ **Harici Ticaret 1935 Yıllık İstatistik**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Cilt 2, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1936, s. 110.

⁵⁹⁸ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1936**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Beynelmillel Brüksel Tasnifine Göre İthalat ve İhracat, Kısım 4, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1937, s. 34.

⁵⁹⁹ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01.02/81.106.6], 27.12.1937.

⁶⁰⁰ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1937**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Memleketler ve Maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 2, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1938, s. 6.

⁶⁰¹ **Ayn Tarihi**, Nisan 1938, Sayı 53, s. 21.

Doktor Funk, Türkiye'de yaptığı temaslar sonucunda Almanya'nın Türkiye'ye mal ile ödemek üzere 150 milyon marklık kredi açabileceğini beyan etmiş ve teknik ayrıntılar için görüşme ihtiyacı oluşmuştu. İşte bu heyet hem bu kredi detaylarını hem de iki ülke ilişkilerinin geleceğini görüşmek üzere Almanya'ya gitmiştir⁶⁰². 1938 yılı tütün satışları Ege piyasası hariç bütün bölgelerde ciddi ölçüde düşüş gösterdi. Satışlardaki bu düşüşlerin sebeplerinden birisi de Almanya'nın kliring ile ilgili sorunlar sebebiyle önceki seneden 16 milyon tütünün ancak yarısını alacak olmalarıdır. Bunun da 5 milyonunu tüccarın stoklarında bulunan İzmir tütünlerinden alacaktır. Bu sebeple Karadeniz ve Marmara bölgelerinin tütünleri üreticinin elinde kalmıştır. Bu bölge üreticilerinin zarar etmemesi için İnhisarlar idaresi kademe kademe alımlara devam etmiştir. İdare hiç uğramadığı yerlere öncelik vermekteydi. Uygulanan bu politika geçici bir rahatlama başka bir şey değildi. Kesin çözüm yerli tüccarların sınırlarını zorlayarak ihraç pazarlarını ele geçirip bu tütünleri satmalarıydı. Bu yüzden idarenin yaptığı alımlara rağmen bu bölge üreticileri tütünleri alıcı bulmadığından dolayı şikâyet etmeye ve sızlanmaya başlamışlardı⁶⁰³. Ancak yine de korkulan olmamış ve Almanya 1938 yılında Türkiye'den 15.734.616 kilogram yaprak tütünü 13.396.477 lira karşılığında satın almıştır⁶⁰⁴.

Almanya, Türkiye'nin tütün ihracatında en fazla alım yapan ülkelerden birisidir. Almanlar çok kaliteli tütünleri almışlar ve bu tütünlere iyi fiyat vermişlerdir⁶⁰⁵. Almanlar 1939 yılında 19.087.292 kilogram tütünü 15.620.020 lira karşılığında 1940 yılında ise 8.214.700 kilogram tütünü 5.964.353 lira karşılığında satın almışlardır⁶⁰⁶. 1941 yılında azalan tütün alımlarında bir nebze olsun artış yaşanmış ve 13.099.324 kilogram yaprak tütün 11.009.863 liraya satılmıştır⁶⁰⁷. 1942 yılına gelindiğinde ise savaş öncesi satış rakamlarına tekrar ulaşılmış ve Almanya 15.893.006 kilogram yaprak

⁶⁰² **Ayn Tarihi**, Aralık 1938, Sayı 61, s. 151.

⁶⁰³ **BCA, MGM**, [030.10/182.253.6], 18.05.1938.

⁶⁰⁴ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1938 ve 1938 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara 1939, s. 134.

⁶⁰⁵ İsmail Ziya Bersis, **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Nisan 1939, Yıl 2, Sayı 13, İstanbul, s. 20.

⁶⁰⁶ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1940 ve 1940 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1941, s. 151.

⁶⁰⁷ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941 ve 1941 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1942, s. 122.

tütünü 15.360.164 liraya satın almıştır⁶⁰⁸. 1943 yılında Almanya bir önceki yıla göre daha az tütün almasına rağmen daha fazla ödeme yapmıştır. Kaliteli tütünleri tercih etmişler ve 13.595.216 kilogram yaprak tütününü 23.932.035 liraya satın almışlardır⁶⁰⁹.

1933 yılından itibaren Türkiye ile Almanya arasındaki ticari ilişkiler oldukça artmıştır. 1936 yılına gelindiğinde Türkiye ithalatının %45'ini, ihracatının ise hemen hemen yarısını, 1937 yılında ithalatının %47'sini, yine ihracatının ise %36,5'ini bu ülkeyle yapmaktaydı. Türkiye'nin 1929 yılındaki Almanya'dan ithalatı %23,5, ihracatı ise %16'idi. Bu artan oranlar genellikle İtalya'nın aleyhine gerçekleşmiştir. Türk ithalatında on sene önce %13-14 olan İtalya'nın payı 1938 yılında %4,75'e düşmüştür. Rusya ise Türk dış ticaretinde hem ithalat hem ihracatta %5'ler gibi cüzi bir seviyededir. Amerika ise 1932-37 yılları arasında Türkiye'nin ithalat-ihracat içerisindeki payını arttırmışken 1938 yılına gelindiğinde ithalat hissesi %15'ten 10,5'e düşmüştür. Fransa ve İngiltere'nin payları da ortalama %5'ler civarındadır. Türk ihracat-ithalat pazarına bu açıdan bakıldığında tek tip bir yapıya ulaştığı ve çeşitliliğin olmadığı görülür. Türkiye ticari açıdan Almanya'nın etkisi altındadır. Bu durumun ortaya çıkmasının en önemli sebebi serbest döviz piyasası yerine kliring veya takas gibi sistemlerin tercih edilmesidir⁶¹⁰. 1952 yılına gelindiğinde Almanya ile Türkiye arasındaki tütün ticareti en yüksek rakama ulaşmış ve Almanya'ya 29.059.000 lira değerinde tütün satılmıştır⁶¹¹.

Türkiye, ekonomik alanda kalkınmak için kaynak yaratmaya çalışırken Almanya ise işlenmiş malları için pazar arayışındaydı. Türkiye ile Alman firmaları 1934 yılından itibaren ilişkilerini ve ticaret hacimlerini arttırmışlardı. Türkiye'den satın aldığı ham madde ve tarım ürünlerine yüksek fiyatlar veren Almanya kendi ürünlerini piyasa fiyatlarının çok üstünde satıyor ve böylelikle Türkiye'yi ekonomik anlamda daha çok kendisine bağlayabiliyordu. Türkiye, yaşadığı döviz sıkıntısı sebebiyle takas ve kliring yöntemleriyle ödeme yapabildiği için bu durumu kabullenmişti. Ancak bu ödeme

⁶⁰⁸ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1942 ve 1942 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basimevi, Ankara 1943, s. 110.

⁶⁰⁹ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1943 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1944, s. 111.

⁶¹⁰ F. Neumark, **1938 Senesinde Türk Harici Ticareti**, Çev.: Orhan Tuna, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 3, Nisan 1940, s. 122.

⁶¹¹ **Dış Ticaret 1938-1952**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Özetleri No: 11, Temmuz, Ankara 1953, s. 9.

sistemleri Türkiye'nin dış ticaretini esnek olmayan ve maliyetli bir noktaya taşıdı⁶¹². Buna rağmen Osmanlı Devleti'nin aldığı yüksek faizli krediler düşünüldüğünde ekonomik kalkınma için gerekli olan kaynağın bedelsiz olması düşünülemezdi.

ab. Türkiye ile Çekoslovakya Arasında Yapılan Tütün Ticareti

1930 yılında Tütün İnhisar İdaresi ile Çekoslovakya rejisi arasında iki milyon kilogram tütün satışı antlaşması imzalanmıştır. Üstelik Çekoslovakya rejisi karşılığında bir şey alınması şartını da koşmamaktadır. Ancak dünya buhranının yaşandığı bu yıllarda bu sipariş gerçekleştirilememiştir. İnhisar idaresi aldığı bu siparişi gerçekleştirebilecek stoka sahip olduğu halde bu işi birtakım tüccarlara yükleyerek yapmayı tercih etmiştir⁶¹³. Bu durum İnhisar idaresinin oturmuş bir sisteminin olmadığını göstermektedir. Buna ek olarak İnhisar idaresinin kötü tütünleri işleyip, kaliteli olanları işlemeden ihraç ettiği ve maliyet fiyatlarını doğru tespit edemediği için tüccarı zarar ettirdiği gibi iddialar da o dönem için mevcuttur.

1930 yılında tütün tüccarlarıyla Çekoslovakya Reji idaresi arasında bir anlaşmazlık meydana gelmiştir. Çek Rejisi imzalanan anlaşma gereğince Türkiye'den 1 milyon 100 bin kilo tütün almayı garanti etmiş olduğu halde bu miktarı satın almamıştır. Ticaret Odası, Çekoslovakya Reji İdaresi ile iletişime geçerek bunun sebebini sormuş, Çek Rejisi ise Türkiye'den tütün satın aldığını ifade etmiştir⁶¹⁴. Çekoslovakya yapılan görüşmeler sonucunda garanti verdiği tütünleri almayı kabul etmiş ancak ağır bir şartname sunmuştur. Tütün tüccarları Çek Rejisi'ne tütün satabilmek için Prag'a numune gönderecektir. Çek Rejisi bu numuneleri beğenirse satın alacaktır. Ancak numunelerin yol parası satıcıya ait olduğu gibi tütünlerin teftişini yapan eksperlerin ücretini de satıcı karşılayacaktır. Kabul gören ticari ilişkilere aykırı olan bu istekler Türk tüccarlar arasında rahatsızlık yaratmıştır⁶¹⁵.

Çekoslovakya sefiri M. Miloskoviç, Türk hükümeti ile Çekoslovakya arasındaki ilişki hakkında bir gazeteciye şu açıklamaları yapmıştır. Sefirin ifadesine göre Çek hükümeti ile Türkiye arasındaki ilişki çok dostane sürmektedir. Dış İşleri müsteşarı

⁶¹² Cemil Koçak, **a.g.e.**, s. 201.

⁶¹³ Habip Edip, **Avrupa'da Tütün İnhisarları ve Türkiye Tütün İnhisar İdaresi**, Bürhanettin Matbaası, İstanbul 1931, s. 69.

⁶¹⁴ **Akşam**, 7 Eylül 1930, s. 3.

⁶¹⁵ **Akşam**, 16 Eylül 1930, s. 3.

Numan Bey'in Prag ziyareti sırasında adli yardım ve suçluların geri verilmesi anlaşmaları imzalanmıştı. Bu olumlu havaya rağmen son zamanlarda Türkiye'den alınacak tütün meselesinde bir anlaşmazlık meydana gelmiştir⁶¹⁶.

Çekoslovakya tütün rejisi 1929 ve 1930 ürünleri Anadolu tütünü için ihale açmıştır. Teklif mektupları 15 Mayıs 1931 tarihine kadar Prag merkez müdüriyetine gönderilecek ve şartlar bu mektuplarda yer alacaktır. Numune balyalar gönderildikten sonra mektuplar 18 Mayıs 1931'de Reji İdaresi, Prag merkez müdüriyetinde açılacaktır⁶¹⁷. Çekoslovakya ile hükümet arasında yapılmış olan ticaret anlaşmasına göre Çekoslovakya rejisi her sene Türkiye'den tütün alacaktır. Bundan sonra Reji tütünle ilgili ihalelere bizzat katılacaktır. Ayrıca Türk satıcılardan tütünün bizzat kendi malı veya maldan sorumlu olduğu hakkında bir belge istemekte ve bunu mecburi tutmaktadır⁶¹⁸. 1931 senesi içerisinde Türkiye'den 2 milyon kilo tütün alacak olan Çekoslovakya reji idaresinin Trabzon ve Artvin tütünlerini alması için İktisat Bakanlığı, Ticaret Odası'nın isteği üzerine Dış İşleri Bakanlığı'na müracaat etmiştir⁶¹⁹.

Çekoslovakya rejisi, Türkiye ile yapmış olduğu mukavele ile taahhüt etmiş olduğu tütünü almak üzere şubat ayında açacağı ihaleyi mart ayına ertelemiştir. Bu erteleme kararının üzerinden iki ay geçtiği halde ihalenin açılmaması üzerine tütün tüccarları Çek rejisine başvurarak ihale tarihini sormuşlardır. Çek rejisi buna cevaben döviz eksikliğinden dolayı ihale açılacağına belli olmadığını yeterli Şark tütünü stoku olduğu için de açılmayacağına ihtimal dahilinde olduğunu belirtmiştir⁶²⁰. Sene sonuna gelindiğinde ise Çek rejisi İzmir'den 2 milyon kilo tütün satın almaya karar verdiğini ticaret odasına bildirmiş ve bölgede bir hareketliliğe sebep olmuştur⁶²¹.

Tütün ihracat işletmelerinden Hermen Espirer şirketi Çekoslovakya'ya şeker karşılığında tütün ihraç etmek üzere faaliyetlere başlamış ve bu sebeple Edirne ve Bursa çevresinden önemli miktarlarda tütün satın almaya başlamıştır. Bu iş ile ilgili

⁶¹⁶ **Vakit**, 19 Eylül 1930, s. 5.

⁶¹⁷ **Vakit**, 8 Mart 1931, s. 2.

⁶¹⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Mayıs 1931, s. 2.

⁶¹⁹ **Akşam**, 31 Mayıs 1931, s. 3.

⁶²⁰ **Vakit**, 28 Nisan 1932, s. 4.

⁶²¹ **Vakit**, 4 Eylül 1932, s. 10.

faaliyetleri yürütmek amacıyla adı geçen şirketin müdürü M. Kohen, İstanbul'a gelerek ilgili makamlarla görüşmelerde bulunmuştur⁶²².

Türkiye, 1930 yılında 948.755 kilogram tütünü 1.071.805 lira karşılığında, 1931 yılında 1.958.800 kilogram tütünü 3.013.527 lira karşılığında, 1932 yılında ise 734.155 kilogram tütünü 1.158.163 lira karşılığında Çekoslovakya'ya ihraç etmiştir. Bu tütünlerin büyük bir çoğunluğu yaprak tütün halindedir. 1932 yılındaki miktarların içerisinde sadece 15 kilo işlenmiş tütün 86 lira karşılığında satılabilmektedir⁶²³.

Çekoslovakya rejisi, 1933 yılında İzmir ve çevresinden 303 bin kilo olmak üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden toplamda 2,5 milyon kilo tütün almak için girişimde bulunmuştur⁶²⁴. 1932 yılının sonlarına doğru açılan tütün ihalesi bittiği halde sonuçlar açıklanmamıştır. Çekoslovakya ile Türkiye arasındaki takas görüşmelerinin bitmesinin ardından sonuçlar açıklanmıştır. Türkiye'den alınacak olan 2,5 milyon kilo tütün karşılığı 67 milyon kron dur⁶²⁵. 1933 yılında ise 2.772.100 kilogram yaprak tütün 3.349.849 liraya satılmıştır⁶²⁶. Çekoslovakya tütün rejisi 1934 yılında Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden 1.200.000 kilo tütün satın almaya karar vermiş ve bu sipariş İktisat Vekaleti ve Türkofisi'ne bildirilmiştir⁶²⁷.

Çekoslovakya rejisi 1934 yılında tütün alımı için numune almaktadır. Bütün üretim bölgelerinde tacirler ve İnhisar İdaresi yeni mahsuller için hazırlıklarını ve teşkilatlarını arttırmış ve üreticiye avanslar dağıtmaya başlamıştır⁶²⁸. Ancak beklenen miktarda tütün alımı gerçekleşmemiş, Çekoslovakya'ya 1934 yılında 46.367 kilogram yaprak tütün 59.634 liraya satılmıştır⁶²⁹.

Çekoslovakya'nın açtığı tütün satın alma işi neticelenmiş olmakla beraber 310 bin kilosu Taşova, 200 bin kilosu İzmir, 165 bin kilosu Düzce, 154 bin kilosu İzmit, 155 bin kilosu Bafra, 150 bin kilosu Samsun, 70 bin kilosu Trabzon ve 65 bin kilosu Gönen

⁶²² **Hakimiyet-i Milliye**, 02 Temmuz 1932, s. 3.

⁶²³ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1932 Yılı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Kısım 2, Devlet Matbaası, Ankara 1934, s. 260.

⁶²⁴ **Akşam**, 8 Mart 1933, s. 8.

⁶²⁵ **Vakit**, 10 Şubat 1933, s. 3.

⁶²⁶ **Harici Ticaret Senelik İstatistik ve 1934 İllkânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ulus Basımevi, Ankara 1934, s. 173.

⁶²⁷ **Ayn Tarihi**, Nisan 1934, Sayı 5, s. 2.

⁶²⁸ **Akşam**, 11 Kasım 1934, s. 5.

⁶²⁹ **Harici Ticaret Senelik İstatistik ve 1934 İllkânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ulus Basımevi, Ankara 1934, s. 173.

tütününü olmak üzere toplamda 1.269.000 kilo tütün satılmıştır. Bunlardan İzmir tütünleri 127 kuruştan satılmıştır⁶³⁰. 1935 yılının sonu itibarı ile yaprak, kıyılmış tütün ve işlenmiş sigara olmak üzere toplamda 1.378.499 kilogram tütün ve tütün ürünü 1.974.590 liraya satılmıştır⁶³¹.

Çekoslovakya yine 1936 yılında Türkiye'den 1,250,000 kilo tütün satın almak için bir ihale açmış ve şartnamesini Türkofisi'ne göndermiştir. Buna göre tütün 1935 yılının ürünlerinden olacaktır. Menşe olarak Samsun, Bursa, Bafra, Düzce Hendek Trabzon, Gönen ve İzmit tütünleri alınacaktır. 28 firmanın girdiği ihale için Eylül ayına kadar numunelerin gönderilmesi şarttır⁶³². 1936 yılında 1.365.231 kilogram ham tütün 2.220.996 lira karşılığında Çekoslovakya'ya satılmıştır⁶³³.

1937 yılında tütün piyasası için ihracat hazırlıkları devam ederken Çekoslovakya reji heyeti Türkiye'ye gelerek alacakları tütünün türü hakkında incelemeler yapmaya başlamışlardır. Çek rejisi bu yıl içerisinde Türkiye'den toplamda 1.250.000 kilo tütün almayı planlamaktadır. Yapılan anlaşma gereğince bu tütünlerin 250 bin kilosu Türkiye depolarında işlenecektir. Bu sebeple Çek rejisine ait tütünleri işleyebilmek için hazırlıklar arttırılmış ve tütün amele kadrosu genişletilmiştir. Polonya ve Fransız reji idarelerinin görevlileri de piyasa hakkında araştırma yapmaya devam etmektedirler. Alman şirketleri ise son iki seneden beri ağırlıklı olarak Bulgaristan'dan tütün almaktadırlar⁶³⁴. 1937 yılında yaprak tütün ve işlenmiş sigara olmak üzere toplamda 1.315.363 kilogram tütün ve tütün ürününü 2.004.718 liraya Çekoslovakya'ya satılmıştır⁶³⁵.

Çek rejisi, 1938 yılı içerisinde Türkiye'den 1 milyon kilo tütün almak için tütüncülerden ve yetkili kuruluşlardan numune ve fiyat istemiş ancak uzun bir süre sonuçları bildirmediği gibi alacağı tütün miktarını da 550 bin kiloya düşürmüştür. Bu tütünlerin 80 bin kilosu Tütün Limitet Şirketi tarafından kalan kısmı da tütün tüccarları

⁶³⁰ **Akşam**, 1 Ocak 1935, s. 5.

⁶³¹ **Harici Ticaret 1935 Yıllık İstatistik**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Cilt 2, Hüsniyat Matbaası, İstanbul 1936, s. 163.

⁶³² **Akşam**, 5 Temmuz 1936, s. 3.

⁶³³ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1936**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Beynelmillel Brüksel Tasnifine Göre İthalat ve İhracat, Kısım 4, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1937, s. 34.

⁶³⁴ **Akşam**, 23 Eylül 1937, s. 10.

⁶³⁵ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1937**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Memleketler ve Maddeler itibarıyla İthalat ve İhracat, Kısım 2, Hüsniyat Basımevi, Ankara 1938, s. 58.

tarafından karşılanacaktır⁶³⁶. Ancak korkulan olmamış ve sene içerisinde Çekoslovakya Türkiye'den 1.233.057 kilogram yaprak tütününü 1.818.127 lira karşılığında satın almıştır⁶³⁷. 1939 yılında 1.405.941 kilogram yaprak tütününü 1.586.443 lira karşılığında, 1940 yılında ise 408.098 kilogram yaprak tütününü 462.127 lira karşılığında satın almıştır⁶³⁸. 1941 yılına gelindiğinde Çekoslovakya'nın tütün alımları oldukça azalmış ve 97.650 kilogram yaprak tütün 171.591 liraya satılmıştır⁶³⁹. 1941 yılında oldukça düşük seyreden bu alımdan sonra 1942 yılında 552.096 kilogram yaprak tütününü 597.564 liraya satın almıştır⁶⁴⁰. Bu rakamlar Türkiye için tatmin edici olmaktan çok uzak olsa da savaş şartlarında meydana gelen kaçınılmaz bir durumdur.

Türkiye ile Çekoslovakya arasında 1946 yılında 8 milyon TL'lik tütün ve 1 milyon TL'lik kuru meyve satılmasına ve karşılığında Çekoslovakya'dan işlenmiş maddeler ile ağır sanayi maddeleri alınmasına dair bir anlaşma imzalanmıştır. İki ülke arasında imzalanan bu anlaşma doğrultusunda tütün ve genel olarak tarım ürünleri sayesinde Türkiye'de sanayi sektörünün kalkındığı ortadadır. Daha genel bir ifade ile sanayi, tarım ile finans edilmektedir⁶⁴¹.

Türkiye ile Çekoslovakya arasında 10 Kasım 1950 tarihinde tütün ticaretine dair bir protokol imzalanmıştır. Bu protokol ile 9 Temmuz 1949 tarihli Ticaret Anlaşması tasfiye edilmiş ve hesapları kapatılmıştır. Bundan sonra 1950 yılı için yapılacak tütün satışları ve karşılığında alınacak malların bir listesi hazırlanmıştır⁶⁴².

⁶³⁶ İsmail Ziya Bersis, **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Aralık 1938, Yıl 1, Sayı 9, İstanbul, s. 4.

⁶³⁷ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1938 ve 1938 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara 1939, s. 134.

⁶³⁸ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1940 ve 1940 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basimevi, Ankara 1941, s. 151.

⁶³⁹ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941 ve 1941 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basimevi, Ankara 1942, s. 122.

⁶⁴⁰ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1942 ve 1942 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basimevi, Ankara 1943, s. 110.

⁶⁴¹ **BCA, KDB 1928** – [080.18.01.02/111.45.10], 22.06.1946.

⁶⁴² **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 32, Kasım 1950-Ekim 1951, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1951, s. 1540-1545.

ac. Türkiye ile Tütün Ticareti Yapan Diğer Ülkeler

Türkiye'nin belli başlı müşterileri Amerikalılar, Almanlar, Çekoslovakya, Polonya, Avusturya, İsveç, Macar, İtalya, Fransa, Romanya ve Hollanda rejileri ile çeşitli yabancı fabrikalardır⁶⁴³.

1926 yılında Amerika ve İngiltere gibi merkez ülkeler gümrüklerde yabancı mallara karşı tedbirler almaya başlayınca Türk ihraç ürünleri rekabet gücünü kaybetmeye başladı. Tütün de bunların arasında önemli bir yer tutuyordu. 1926'dan sonra tütün ihracatında meydana gelen düşüşler Türkiye'nin kredi ve para sorunu yaşamasına sebep oldu⁶⁴⁴. Türkiye'nin dış ticaret için kullandığı krediye teminat olma özelliğini kaybeden tütün sonraki yıllarda kliring sözleşmelerinin bir aracı haline gelecekti.

İnhisar İdaresi, 1927 yılı ürünlerinden 1 milyon kilo satış gerçekleştirmiş ve yarım milyonun üzerinde kâr elde etmiştir. Bu duruma rağmen idarenin zarar ettiğine dair kasıtlı haberler yayılmıştır. Buna dair cetvel tabloda sunulmuştur:

Tablo 4.4. 1927 Yılında ABD'ye Yapılan Tütün İhracatı

Menşee	Sene	Satılan Miktar (Kilogram)	Satış Fiyatı (Kuruş)	Maliyet Fiyatı (Kuruş)	Kilo Başına Kâr (Kuruş)
Düzce I/IV	1927	300.000	182.00	116.60	65.40
Düzce V	1927	300.000	79.00	64.85	14.15
Trabzon I/IV	1927	200.000	162.00	114.20	47.80
Hendek	1927	100.000	140.00	92.10	47.90
Artvin	1927	200.000	155.76	76.20	78.80
İzmit	1927	100.000	130.00	93.10	36.90
Bursa I/IV	1927	45.000	125.00	50.30	74.70
Toplam	1927	1.245.000	973.76	607.350	365.650

Kaynak: BCA, KDB 1928 – [030.10/181.251.25], 11.04.1929.

⁶⁴³ Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 11.

⁶⁴⁴ İlhan Tekeli-Selim İlkin, a.g.e., s. 42.

Türkiye, 1930 yılında 6.253.836 kilogram tütünü 10.426.567 lira karşılığında, 1931 yılında 4.657.735 kilogram tütünü 7.609.609 lira karşılığında, 1932 yılında ise 6.377.346 kilogram tütünü 8.283.076 lira karşılığında Amerika'ya ihraç etmiştir. Bu tütünlerin büyük bir çoğunluğu yaprak tütün halindedir. 1932 yılındaki miktarların içerisinde sadece 47 kilo işlenmiş tütün 208 lira karşılığında satılabilmektedir⁶⁴⁵. 1933 yılında ise 5.001.933 kilogram yaprak tütün 5.462.114 liraya satılırken, 1934 yılında 5.360.559 kilogram yaprak tütün 4.737.782 liraya satılmıştır⁶⁴⁶. 1935 yılında yaprak tütün, yaprak ve kıyılmış sigara olmak üzere toplamda 6.806.510 kilogram tütün ve tütün ürünü 6.781.064 liraya satılmıştır⁶⁴⁷. 1936 yılında ise ciddi oranda bir artış gerçekleşmiş ve 9.081.915 kilogram ham tütün 10.140.784 lira karşılığında Amerika'ya satılmıştır⁶⁴⁸. Amerika, 1937 yılında yaprak ve işlenmiş sigara olmak üzere toplamda 12.956.658 kilogram tütün ve tütün ürününü 14.920.803 liraya satın almıştır⁶⁴⁹. 1938 yılında Türkiye'den 12.672.560 kilogram yaprak tütünü 14.204.952 lira karşılığında satın almıştır⁶⁵⁰.

Türkiye ile önemli ticari ilişkileri olan Amerika bu dönemde ticari sorunların da yaşandığı bir ülkedir. İki ülke arasında ticaret anlaşmasının imzalanamamasından dolayı iki ülke de birbirinden mal alamamaktadır. Her iki ülke de Avrupa'dan ve diğer pazarlardan ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda bu durumdan zarar da görüyorlardı. Bu anlaşmazlığın en önemli sebebi Amerika'nın serbest ticaret anlayışı doğrultusunda hareket etmek istemesidir. Kliring ve takas gibi sistemleri benimsemeyen Amerika sınırsız mal alıp satmak istemektedir. Ancak Türkiye gibi sanayisi gelişmemiş bir ülke için bu ticaret felsefesini kabul etmek mümkün değildir. Sonuçta iki ülke bu anlayış farklılıklarından doğan ticari zararları ortadan kaldırmak amacıyla bir orta yol bulmak suretiyle anlaşmaya vardılar. Türkiye, Amerika'nın alacağı mal miktarında

⁶⁴⁵ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1932 Yılı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Kısım 2, Devlet Matbaası, Ankara 1934, s. 1041.

⁶⁴⁶ **Harici Ticaret Senelik İstatistik ve 1934 İlkânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ulus Basımevi, Ankara 1934, s. 174.

⁶⁴⁷ **Harici Ticaret 1935 Yıllık İstatistik**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Cilt 2, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1936, s. 390.

⁶⁴⁸ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1936**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Beynelmillel Brüksel Tasnifine Göre İthalat ve İhracat, Kısım 4, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1937, s. 34.

⁶⁴⁹ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1937**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Memleketler ve Maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 2, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1938, s. 272.

⁶⁵⁰ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1938 ve 1938 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara 1939, s. 134.

serbest döviz kabul etti. Bu anlaşma müdahalecilik ilkesi ile serbest ticaret ilkesi arasında bir orta yoldu. Bu şekilde Türk ihraç malları için Amerika pazarları açılmış oluyordu⁶⁵¹.

Amerika, savaş ortamının etkisiyle tütün alımını önemli ölçüde düşürmüştür. 1939 yılında 10.892.292 kilogram tütünü 11.829.313 lira karşılığında, 1940 yılında ise 6.716.604 kilogram tütünü 7.528.089 lira karşılığında satın almıştır⁶⁵². Savaş şartlarında oldukça azalan alımlar 1941 yılında bir nebze olsun artmış ve 1941 yılında 8.067.784 kilogram yaprak tütün 9.919.873 liraya satılmıştır⁶⁵³. 1942 yılına gelindiğinde ise savaş öncesi satış rakamlarına tekrar ulaşılmış ve Amerika 13.610.466 kilogram yaprak tütünü 18.148.558 liraya satın almıştır⁶⁵⁴. 1943 yılında Amerika bir önceki yıla göre daha az tütün almasına rağmen daha fazla ödeme yapmıştır. Kaliteli tütünleri tercih etmişler ve 16.542.365 kilogram yaprak tütünü 44.659.682 liraya satın almışlardır⁶⁵⁵. 1952 yılına gelindiğinde Amerika ile Türkiye arasındaki tütün ticareti en yüksek rakama ulaşmış ve Amerika'ya 23.441.000 kilogram tütün 86.601.000 liraya satılmıştır⁶⁵⁶.

1930'larda Türkiye'nin ihraç ürünleri için en önemli sorun pazarlanmasıdır. Üretim, piyasaların ihtiyaç ve taleplerine göre değildir. Türk ihracatının bu düzensiz ve niteliksiz yapısını ortadan kaldırmak ve ihraç ürünlerini piyasalarda cazip hale getirmek amacıyla "*Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi*" adıyla bir yasa çıkartılır⁶⁵⁷. Bu sayede ihracatta bir artış, kalite ve standart elde edilmeye çalışılmaktadır.

⁶⁵¹ **Ayn Tarihi**, Aralık 1938, Sayı 61, s. 151.

⁶⁵² **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1940 ve 1940 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1941, s. 151.

⁶⁵³ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941 ve 1941 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1942, s. 122.

⁶⁵⁴ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1942 ve 1942 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943, s. 111.

⁶⁵⁵ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1943 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1944, s. 111.

⁶⁵⁶ **Dış Ticaret 1938-1952**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Özetleri No: 11, Temmuz, Ankara 1953, s. 9-11.

⁶⁵⁷ **Resmî Gazete**, Sayı 1524, 19.06.1930, s. 9117.; Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 429.

Tunus tütün rejisi Türkiye'den tütün almak amacıyla ihale açmış ve şartlarını belirtmiştir. 60 bin kilo Anadolu tütününü 14 franktan ve yine 60 bin kilo İzmir tütününü de 12 franktan talep etmektedir. Tunus rejisi, 15 Ekim 1931 tarihine kadar tütünlerin teslim edilmesini şart koşmaktadır. Kısıntı hariç her türlü tütün ve işleme tarzları kabul edilmektedir⁶⁵⁸. Tunus rejisi, 1932 yılında ihtiyacı olan bir senelik tütün için Türkiye'den de alımlara başlamıştır. İzmir tütününden başka Türk tütünlerini de tercih edeceğini Ticaret Ofisi'ne bildirmiştir⁶⁵⁹.

Türkiye'den tütün alacak olan Avusturya rejisinin yapacağı satın almalara karşılık devlet ve resmî kurumların da Avusturya'dan tütüne karşılık aynı değerde eşya alması kabul edilmiştir. Bunun üzerine Maliye Bakanlığı, İnhisar İdareleri ve Kızılay tarafından çeşitli ihtiyaçlar için yarım milyon lira tutarında bir sipariş yapılacaktır. Avusturya rejisi bu miktardan fazla tütün almak isterse ihalelere girmek şartıyla satın almaların gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür⁶⁶⁰. Avusturya buna ek olarak 1 milyon kilo daha tütün almaya başlamıştır. Ayrıca bir Sovyet heyeti Samsun'a gitmiş ve Bafra'dan düşük kaliteli tütünlerden 1 milyon kilo tütün almak için girişimde bulunmuştur⁶⁶¹.

Tütün ticareti, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ekonomi açısından bir kaldıraç görevi üstlenmiştir. Tarımsal mallar içerisinde değer gören bu ürün, Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu malları döviz kaybetmeden almasına olanak sunmuştur. 1932 yılında Avusturya rejisi, Türkiye'den tütün almak istemiş ve bunun karşılığında eşya satın alınmasını şart koşmuştur⁶⁶². Görüldüğü gibi dönem itibariyle devletlerin ekonomi politikaları bu doğrultuda örtüşmektedir. Bu açıdan Türkiye tütün yetiştiren bir ülke olarak şanslı bir konumdadır. Bütün olumsuzluklara rağmen bu dönemde bile tütününe alıcı bulabilmektedir. Ancak buna rağmen pazarları ele geçirme, tütün imalinde kendine yetebilme gibi noktalardan zayıftır. Türk tütünlerinin devamlı müşterisi olan Avusturya rejisinin Türkiye'den satın alacağı tütünler için İktisat Bakanlığı ile Viyana'daki *Austria Einkaufsorganisation der Oesterreichische Tabakaregie im Orient* adlı kuruluş arasında anlaşma imzalanmış ve Bakanlar Kurulu

⁶⁵⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 02 Mart 1931, s. 3.; **Vakit**, 26 Şubat 1931, s. 3.

⁶⁵⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Nisan 1932, s. 2.

⁶⁶⁰ **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Ağustos 1932, s. 2.

⁶⁶¹ **Akşam**, 3 Kasım 1932, s. 3.

⁶⁶² **BCA, KDB 1928** – [080.18.01.02/30.53.20], 10.07.1932.

tarafından onaylanmıştır⁶⁶³. Avusturya rejisi ile İnhisar idaresi arasında 1932, 1933 ve 1934 yıllarında tütün ihracatını arttırmak ve mevcut satış vaziyetini korumak amacıyla çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Viyana'da bulunan bu kuruluş ile görüşülmüş ve anlaşmalar imzalanmıştır⁶⁶⁴. Bu girişimler Avusturya rejisinin Türkiye'den tütün alma imkanlarını arttırmayı ve bu sayede kliring sözleşmeleriyle ithalat kontenjanını genişletmeyi amaçladığını göstermektedir.

Türkiye, 1930 yılında 1.247.331 kilogram tütünü 1.248.222 lira karşılığında, 1931 yılında 1.024.187 kilogram tütünü 1.028.090 lira karşılığında, 1932 yılında ise 1.375.142 kilogram tütünü 1.487.435 lira karşılığında Avusturya'ya ihraç etmiştir. Bu tütünlerin büyük bir çoğunluğu yaprak tütün halindedir. 1932 yılındaki miktarların içerisinde sadece 12 kilo işlenmiş tütün 59 lira karşılığında satılabilmektedir⁶⁶⁵. 1933 yılında ise 1.102.711 kilogram yaprak tütün 703.233 liraya satılırken, 1934 yılında 1.161.991 kilogram yaprak tütün 1.051.124 liraya satılmıştır⁶⁶⁶. 1935 yılında yaprak tütün, yaprak ve kıyılmış sigara ve enfiye olmak üzere toplamda 931.543 kilogram tütün ve tütün ürünü 799.224 liraya satılmıştır⁶⁶⁷. 1936 yılında 673.005 kilogram ham tütün 845.608 lira karşılığında Avusturya'ya satılmıştır⁶⁶⁸. 1937 yılında yaprak tütün ve işlenmiş sigara olmak üzere toplamda 998.487 kilogram tütün ve tütün ürünü 1.210.001 liraya satın almıştır⁶⁶⁹. Avusturya, 1938 yılında Türkiye'den 785.814 kilogram yaprak tütünü 767.065 lira karşılığında satın almıştır⁶⁷⁰. 1939 yılında savaş şartlarının etkisiyle Avusturya, Türkiye'den tütün almamıştır⁶⁷¹.

⁶⁶³ **BCA, KDB 1928** – [080.18.01.02/32.72.2], 21.11.1932.

⁶⁶⁴ **BCA, KDB 1928** – [080.18.01.02/43.17.2], 22.03.1934.; **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 52, 15 Kasım 1934, s. 339.

⁶⁶⁵ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1932 Yılı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Kısım 2, Devlet Matbaası, Ankara 1934, s. 124.

⁶⁶⁶ **Harici Ticaret Senelik İstatistik ve 1934 İlkânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ulus Basımevi, Ankara 1934, s. 173.

⁶⁶⁷ **Harici Ticaret 1935 Yıllık İstatistik**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Cilt 2, Hüsütabiât Matbaası, İstanbul 1936, s. 135.

⁶⁶⁸ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1936**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Beynelmîlel Brüksel Tasnifine Göre İthalat ve İhracat, Kısım 4, Recep Uluşoğlu Basımevi, Ankara 1937, s. 34.

⁶⁶⁹ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1937**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Memleketler ve Maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 2, Hüsütabiât Basımevi, Ankara 1938, s. 32.

⁶⁷⁰ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1938 ve 1938 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara 1939, s. 134.

⁶⁷¹ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939 ve 1939 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Uluşoğlu Basımevi, Ankara 1940, s. 157.

İnhisar İdaresi ile Suriyeli bir grup arasında yapılan anlaşma kapsamında Suriye'de Türk tütünlerini işlemek üzere bir fabrika faaliyete geçmiştir. Türk tütünleri Suriye'de piyasaya çıktıktan sonra büyük ilgi görmüş ve bütün ürünler satılmıştır. Ancak Suriye Rejisi, Türk ürünlerinin çok tutulduğunu görünce bunların aleyhinde propagandaya başlamıştır. Aynı zamanda İnhisar İdaresi ile bir yabancı şirket arasında Türk sigaralarının İsviçre'de satışını içeren bir anlaşma imzalandı. Şirket bunun üzerine reklamlara başlayarak satış merkezleri kurmuştur. Şirket yaptığı reklamların üzerine Fransızca, İngilizce ve Almanca olarak "Tercihen Türk sigarası içiniz", "Türk sigarası sigaraların en iyisidir" şeklinde yazılar yazmıştır. Bu reklamlardan sonra İsviçre'deki tütün satışları artmıştır⁶⁷². İsviçre, Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan arasında Şark tütünü karşılığında lokomotif ve makine gibi sınai eşya karşılığında takas anlaşmaları gerçekleştirmiştir⁶⁷³.

Tütün ihracatı Türkiye'nin en öncelikli konularından birisidir. Öyle ki bu alanda zaman zaman önemli girişimler de yapılmaktadır. 1934 yılında Peşte ve Viyana tütün rejileri ile doğrudan doğruya temas kurabilmek ve netice elde edebilmek amacıyla Türkofisi Baş müşavirlerinden Ali Muhtar Bey geçici olarak görevlendirilmiştir. Bu seyahat için siyasi pasaport ve döviz ayrıcalıkları kendisine tanınmıştır. Bu tarz girişimlerin en önemli amacı bu gibi pazarlarda daha etkin olabilmek ve aracılara devreden çıkarmaktır⁶⁷⁴. 1934 yılında Norveç'e 104.178 kilogram yaprak tütün ihraç edilmiştir⁶⁷⁵. Fransız rejisi ile yapılan bir anlaşma sayesinde Türk sigaralarının Fransa'da satılabilmesi mümkün olmuştur. Bu işi Franko-Türk şirketi üstlenmiştir. İnhisar İdaresi, İngiltere'de de Türk tütün ve sigaralarını satmak için görüşmeler yapmaktadır⁶⁷⁶.

Tütün kullanıcıları belirli cins tütünlere rağbet gösterdikten sonra kolay kolay alışkanlıklarını değiştirmezler. Bu yüzden isimleri ayrı olan tütünler arasında değil aynı olan tütünler arasında rekabet yaşanır. Şark tütünleri arasındaki rekabet bu duruma bir örnektir. Bu doğrultuda Yakın Şark olan Türk ve Yunan tütünlerine göre daha ucuz ve randımanlı olduğu için Uzak Şark tütünü olan Japon tütünleri Mısır piyasasında talep

⁶⁷² **Vakit**, 01 Ocak 1932, s. 3.

⁶⁷³ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 66, 15 Mayıs 1935, s. 451.

⁶⁷⁴ **BCA, KDB 1928** – [080.18.01.02/49.72.4], 23.10.1934.

⁶⁷⁵ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 46, 15 Temmuz 1934, s. 290.

⁶⁷⁶ **Ulus**, 7 Nisan 1937, s. 2.

görmüştür⁶⁷⁷. Mısır piyasası Türk ihracatı açısından önemli bir pazar konumundadır. Türkiye'den büyük miktarlarda tütün almak için Eastern Tabacco şirketinin temsilci müdürü Mısır tebaasından Jack Matosya ile satın alma müdürü Vansan Matosyan 1927 senesinde geldikleri gibi 1938 senesinde de gelmek istemişler ve bununla ilgili vize işlemlerini gerçekleştirmişlerdir⁶⁷⁸. 1942 yılında Mısır, Türkiye'den 5.512.956 kilogram yaprak tütünü 7.301.718 lira karşılığında satın alırken 1943 yılında 8.197.804 kilogram yaprak tütünü 19.203.976 liraya satın almıştır. Savaş şartlarının da etkisiyle uzun zaman aradan sonra hem çok miktarda hem de kaliteli tütün satma imkânı oluşmuştur⁶⁷⁹.

Türkiye'nin 1938 yılı ilk iki ay içerisindeki ihraç ettiği yaprak tütün 10 milyon kiloyu aşmıştır. Bunun 3 milyon kilosu Amerika, 3 milyon kilosu Almanya, 1 milyon kilosu Hollanda, 250 bin kilosu İtalya, 200 bin kilosu Finlandiya olmak üzere geri kalanı da İngiltere, Letonya, Danimarka, Belçika, İsveç, Macaristan ve Fransa'ya gönderilmiştir⁶⁸⁰.

1938 yılına gelindiğinde tütün satışları Ege piyasası hariç bütün bölgelerde ciddi ölçüde düşüş gösterdi. Ege bölgesinde 40 milyon kilogram tütünün 37,5 milyonu satılırken Marmara'da 4'te 1'i, Karadeniz'de ise 3'te 1'i satılabildi. Karadeniz bölgesindeki düşüşün sebeplerinden birisi Mısır'ın Çin ve Japonya'dan tütün alıyor olmasıdır. Bu ortamda tütün satışını arttırabilmek amacıyla Avusturya rejisi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda Cumhuriyet Merkez Bankası ile kliring blokajını kaldırması yönünde görüşmeler de yapılmış ve anlaşmalar sağlanmıştır. Polonya piyasası için de girişimde bulunulmuş ancak Polonya'nın Türkiye'ye hali hazırda borçlu olması tüccarın mal satmasına engel olmuştur. 1 Mayıs 1938 tarihli anlaşmaya göre de Çekoslovakya 1.100.000 kilo tütün almayı taahhüt etmektedir. Görüldüğü gibi bu yıllarda tütün kontenjanı arttırılarak ihraç pazarları genişletilmeye ve arttırılmaya çalışılmıştır⁶⁸¹.

⁶⁷⁷ Refik Şükrü Suvla, **Dünya Piyasasında Türk Tütünleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 174.

⁶⁷⁸ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01.02/83.44.5], 23.05.1938.

⁶⁷⁹ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1943 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1944, s. 111.

⁶⁸⁰ İsmail Ziya Bersis, **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Şubat 1939, Yıl 1, Sayı 11, İstanbul, s. 12.

⁶⁸¹ **BCA, MGM**, [030.10/182.253.6], 18.05.1938.

İngiltere ile I. Dünya Savaşı'ndan sonra azalan ticari ilişkiler iki taraf arasında yapılan siyasi yakınlık ile bir nebze olsun açılmıştır. İngiltere ile yapılan tütün ticareti sıkıntılı bir süreç geçirmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan önce İngiltere'de Türk tütünü içmek çok yaygınken savaş esnasında ilişkilerin kesilmesine bağlı olarak sevkiyat yapılamaması ve özellikle cephelerdeki askerlere Virginia tipi tütün gönderilmesi Türk tütünü açısından bir talihsizlik olmuştur. Bundan sonra Türk tütününü yaymak için yapılan bütün çabalar sonuçsuz kaldı. Sigara fabrikaları Virginia tütününde ısrar ederken İngiliz hükümeti sadece tavsiyede bulunabiliyordu. İngiltere'nin tütün alanında uyguladığı politika ihtiyaç duyduğu tütünü sömürgelerinden alarak Amerikan tütünlerine olan bağımlılıktan kurtularak onlara karşı etkili bir rekabet yürütebilmektir. Rhodesia, Nyassland ve Hindistan'da üretilen tütünler İngiltere'de talep görmeye başlamış ve böylece Amerikan tütünleri ile rekabete başlanılmıştır. Özellikle Hindistan ve Rhodesia'da Türk tipi tütün yetiştirilmeye çalışılmışsa da bu tütünler İngiltere'de pek fazla talep görmemiştir⁶⁸². Şark tütünlerinin ithalatını en aza indirmek isteyen İngiltere ihtiyacını sömürgelerinden karşılayabilmek için çok çaba sarf etmişti⁶⁸³. II. Dünya Savaşı, İngiltere gibi liberal bir hükümeti bile ithalat ve ihracata müdahale edebilir bir duruma getirmiştir. Böylece İngiltere mevcut mallarını Türkiye'ye satma imkanını elde edebilmiştir. II. Dünya Savaşı, kaybedilen İngiltere pazarını kazanmak için bir fırsat olarak görülmekteydi⁶⁸⁴.

İngiltere, yapılan anlaşmalar sonucunda Türkiye'den daha fazla tütün almaya karar verdi. Bu doğrultuda Amerika'dan yaptığı tütün ithalatını azalttı. İngiltere'nin aldığı bu kararda Türkiye ile kurmaya çalıştığı müttefiklik anlayışının etkisi büyüktü. İngiliz gazeteleri Türk tütününü öven yazılar yazarak insanları yönlendirmeye başlamışlardı⁶⁸⁵. İngiliz Büyük Elçisi Sir Bughe Knatchbull Hughesten, fuar sebebiyle İzmir'de verdiği bir akşam ziyafetinde bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında ağırlıklı olarak ekonomik konulardan bahsetmiş ve net rakamlar vermiştir. Buna göre İngiltere'nin 1938, 39 ve 40 yıllarında yaptığı alımlar düzenli olarak artmıştır. Tütün ürününde 1938 yılında 185,768 Türk lirası, 1939 yılında 138,196 Türk lirası ve 1940

⁶⁸² **İstihbarat Bülteni**, İhbarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 64, 15 Nisan 1935, s. 440.

⁶⁸³ A. Seyfi, **a.g.m.**, s. 18.

⁶⁸⁴ **Ayn Tarihi**, Ekim 1939, Sayı 71, s. 375-376.

⁶⁸⁵ **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 1, Sayı 6, 1 Mart 1940, s. 8.

yılında 4.400.000 Türk lirası değerinde alımlar gerçekleştirilmiştir⁶⁸⁶. 1942 yılına gelindiğinde ise İngiltere 3.159.684 kilogram yaprak tütününü 3.686.667 liraya satın almıştır⁶⁸⁷. 1944 yılında da yine benzer bir alım gerçekleşmiş ve 3.014.478 kilogram yaprak tütün 5.793.555 lira karşılığında İngiltere tarafından satın alınmıştır⁶⁸⁸. Savaş öncesinde Türk tütünlerini ısrarla ülkesine sokmak istemeyen İngiltere, Türkiye'ye gelerek tütün satın almaya başlamıştır⁶⁸⁹.

b. Türk Tütün Tohumlarının İhracının Yasaklanması

7 Aralık 1925 tarihinde tütün tohumlarının ihraç edilmesinin yasaklanmasına dair kanun tasarısı hazırlanmış ve başvekaletle sunulmuştur⁶⁹⁰. Bunun ardından 7 Nisan 1926 tarihinde 803 numaralı kanun çıkarılmıştır. Buna göre Türkiye'den tohum çıkarmak yasaklanmıştır. Tütün tohumlarını ihraç eden veya ihraç etmeye teşebbüs edenlerden tohumlarına el konulduktan sonra yirmi beş liradan iki yüz liraya kadar hafif para cezası alınır. Ancak suçun tekrarı halinde iki aydan bir seneye kadar hafif hapis cezası öngörülmüştür. Bu cezanın uygulanmasından Maliye, Dahiliye ve Adliye Bakanlıkları sorumlu tutulmuştur⁶⁹¹. Bu kanuna rağmen bazı mahallelerden yurt dışına tütün tohumu ihraç edildiği haberleri alınmış ve bu kanunun hükümlerinin uygulanması hakkında gerekli yerlere bildirimler yapılmıştır⁶⁹².

Tütün tohumunun yurt dışına çıkarılması yasaklandığı halde kaçakçılık yoluyla Yugoslavya'da ekimine başlandığı Üsküp konsolosluğundan haber alınmıştır. Bu durumun Türkiye'nin önemli bir ihraç ürünü olan tütünün revacını azaltacağı ve maddi kayıplar yaratacağı çok açıktır. Bu sebeple kaçak tütün tohumlarının ihracına engel olacak tedbirlerin alınması Tütün İnhisar Genel Müdürlüğü'ne ve ilgili vilayetlere bildirilmiştir. Ayrıca gümrüklerde tütün tohumlarının tanınabilmesi amacıyla İstanbul,

⁶⁸⁶ **Ayn Tarihi**, Eylül 1941, Sayı 94, s. 11.

⁶⁸⁷ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1942 ve 1942 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1943, s. 111.

⁶⁸⁸ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1944 ve 1944 Aralık aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1945, s. 108.

⁶⁸⁹ **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 3, Sayı 25, 21 Aralık 1940, s. 14.

⁶⁹⁰ **BCA, KDB 1920-1928** [030.18.01.01/016.76.17], 07.12.1925.

⁶⁹¹ **Resmî Gazete**, Sayı 353, 22.04.1926, s. 1289.

⁶⁹² **Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1929**, Cilt 5, İkdâm Matbaası, İstanbul 1930, s. 52.

İzmir, Samsun idarelerine İnhisar Genel Müdürlüğü tarafından numunelik tohum gönderilmesi tebliğ edilmiştir⁶⁹³.

803 numaralı kanun gereğince Türkiye'den tütün tohum ihracı yasak olduğu halde Türk ve Yunan tütün tohumlarının ekiminin yapıldığı bazı yabancı ülkelerdeki Türk konsolosları tarafından gönderilen raporlardan anlaşılmaktadır. Tütün ihracatına darbe vuracak olan bu eyleme karşı özellikle üreticilerin dikkatli olması İnhisar İdaresi tarafından talep edilmektedir⁶⁹⁴.

Ruslar, 1932 senesinden itibaren arpa vesaire hububatın ziraatını yasaklayarak aynı bölgeye ilkbaharda tütün ve patates ekileceğini ilan etmiştir. Müfettiş Reşat Bey'in vermiş olduğu rapora göre tütünlerin Trabzon tohumu ayarında olacağı anlaşılmış ve Trabzon tütün tohumlarının Rusya'ya ihracına izin verilmemesi Trabzon Baş Müdürlüğüne bildirilmiştir. Tütün İnhisarı Genel Müdürlüğü bu konuda azami kayıt tutulmasını ve dikkat edilmesini gerekli yerlere bildirmiştir⁶⁹⁵. Bu konuda gösterilecek bir ihmâl Türkiye'nin ihracat pazarını daraltacağı gibi buna bağlı olarak sanayisini ve kalkınmasını da zedeleyecek ve sekteye uğratacaktır.

Tütün tohumları üzerinde oldukça katı bir tutum sergileyen Tekel Genel Müdürlüğü'nün bu yaklaşımını belirli ölçülerde esnettiği de olmuştur. 1948 yılında Enstitüler Müdürlüğü tarafından çimlenme özelliği yok edilmek şartıyla iki kilo tütün tohumunun İzmir Turyağ şirketi tarafından yurt dışına çıkarılmasına Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmiştir⁶⁹⁶. Tütün tohumlarına bakıldığı zaman 1930'larda bir standart olmadığı görülür. Tütün üreticiliği küçük üreticilerin hâkim olduğu bir alan olduğu için bu üreticilere ulaşmak ve hepsini örgütlemek kolay değildir.

c. 1930'larda Dünya'da Başlayan Tekelleşme Eğiliminin Türk Tütün Üretimine Etkileri ve Uygulanan Politikalar

Amerikalılar, 1900'lü yılların başlarında birçok alanda olduğu gibi tütünde de tröst oluşturdular. Bu tekeli Türkiye'ye de yayabilmek amacıyla temsilcilerini gönderip

⁶⁹³ *Resmî Gazete*, Sayı 1895, 10.09.1931, s. 802.

⁶⁹⁴ *Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1930*, Cilt 6, İkdâm Matbaası, İstanbul 1931, s. 222.

⁶⁹⁵ *Resmî Gazete*, Sayı 2030, 20.02.1932, s. 1239.

⁶⁹⁶ *BCA, KDB 1928* – [080.18.01.02/116.36.8], 29.05.1948.

incelemelerde bulundular. Ancak bu durum İngilizleri çok fazla rahatsız etti. Öyle ki İngilizler "*İmperyal*" adlı büyük bir tütün şirketi kurdular.⁶⁹⁷

Tröstler, Amerikan halkının menfaatlerine de aykırı kuruluşlardır. Bu sebeple tröstlerin aleyhine bir sürü kanun çıkartılmış ancak hiçbirisi etkili olmamıştır. Oysaki ekonomi uzmanlarına göre tröstleri dağıtmanın en etkili yolu gümrük duvarlarının azaltılmasıdır. Böylece rekabet başlar ve tröstler fiyatları düşürmek zorunda kalır. Ancak bunu yapmak yerine Amerikan hükümetleri cezai kanunlar koymayı tercih etmişlerdir. Bu kanunlar 1907 yılında Roosevelt zamanında zirveye ulaşmıştır. "Anti-Tröst" diye tabir edilen bu kanunlar uygulanmaya başlamıştır. Bu kararlardan dolayı Amerika'daki büyük tütün tröstü 14 yeni işletmeye ayrılmıştır. Bu işletmelerin birbirlerine yardım etmeleri, birbirlerinin fiziki imkanlarını kullanmaları yasaklanmıştır. Aynı şekilde aralarında ortak insan gücü kullanmaları ve mali yardımlaşma yapmaları da yasaklandı. Bu sert tedbirler netice verince tröstler dayanamayarak bu kanuna uymak zorunda kaldılar. Buna rağmen tröst şirketlerinin kendi aralarında gizli bir şekilde anlaşmaları ihtimaline karşı federal ticaret komisyonu isminde bir komisyon oluşturuldu. Bu komisyonun görevi devletler arasında ticaret yapan kişi ve şirketleri kontrol etmektir. Ancak bu kanunun sertliği ve yaptırım gücü 1918 senesinde "Webb Act" ile hafifletildi. Bu çatışma sürmekle birlikte tröstlere karşı hiçbir zaman katı kurallar ve cezalar koymakla tedbir alınmadı⁶⁹⁸. 1926 yılından itibaren ürettiği tütünlerin ortalaması 500-600 milyon kiloyu bulan Amerika tütününün bütün süreçlerine hakimdir. Özellikle ihracat alanında oldukça etkili olan bu ülkenin 1934 yılı tütün geliri 45 milyon doları bulmuştur. Böyle bir ülkenin tütün üzerinde büyük bir hakimiyetinin olması kaçınılmazdır⁶⁹⁹.

20. yüzyılın başlarında Amerika'nın tütün ticaretinde etkili olmaya başlaması tütün ihracatında yeni koşulların oluşmasına sebep oldu. Amerikan Tütün Tröstü ilk zamanlarda stratejik amaçlarla yüksek fiyatlarla Osmanlı'dan tütün alıyordu⁷⁰⁰. Bu durum kısa süreliğine de olsa hem tütün üreticilerini hem Reji'yi kaçakçılığın azalması bakımından hem de Osmanlı hükümetini vergi gelirlerinin artması

⁶⁹⁷ Lui Ramber, **a.g.e.**, s. 146.

⁶⁹⁸ **Aynı Tarihi**, Mayıs 1935, Sayı 18, s. 526.

⁶⁹⁹ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 50, 15 Eylül 1934, s. 321.

⁷⁰⁰ Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş**, Yurt Yayınları, Ankara 1987, s. 40.

açısından olumlu yönde etkiledi. Ancak bu durum kalıcı ve samimi olmaktan çok uzaktı.

Türk tütününü farklı amaçlarla alan iki grup bulunmaktadır. Bunlardan ilki Amerika ve İngiltere'nin oluşturduğu Türk tütünlerini Virginia tipi tütünlerle harmanlayarak kullanıma sunan gruptur. İkincisi ise başta Almanya'nın bulunduğu Orta ve Kuzey Avrupa ve Mısır'ın sadece Türk tütününden yapılmış sigaraları tükettiği gruptur. Türk tütününe ait markaların kullanılması ve bu konuda çalışmalar yapılması gerekirken bu konuya fazla önem verilmemiştir⁷⁰¹. Bunun sonucunda Amerika, güçlü tröstleri sayesinde toplumları Virginia tipi tütüne alıştırmakla Türk tütününü harmanlarında azaltmış, diğer grup ise belirli ölçülerde Balkan ülkelerinin ihracat alanına dahil olmuştur.

Cumhuriyet yönetiminin yabancı sermaye ile olan ilişkileri irdelendiğinde önemli bir görüş ayrılığı belirir. Kimilerine göre devlet adamları yabancı sermayeye karşı tepkilidir. Söz konusu dönemde bu nedenle yabancı sermaye gelmemiştir⁷⁰². Ancak Telefon, Elektrik, Tramvay ve Madencilik gibi birçok sektörde yabancılar belirli ölçüler içerisinde de olsa yer almaktadır.

Türkiye'de ihracat işiyle uğraşan yerli tüccarlar genellikle yabancı firmaların çıkarları doğrultusunda hareket eden komisyonculardır. Yabancı firma ve tröstler bu yerli ihracatçılar yani komisyoncular sayesinde ürünün fiyatını istedikleri gibi belirleyebilmektedirler. Yerli tüccarlar sayesinde piyasayı kontrol ettikleri gibi hem üreticiyi sömürmekte hem de yerli girişimcilerin önünü kesmekteydiler⁷⁰³.

Samsun tütünleri kaliteli olmaları sebebiyle dünyanın dört bir tarafından alıcı bulma özelliğine sahip bulunmaktadır. 1900'lerden itibaren Amerika Tröstü bu bölgeyi ele geçirmek için elinden geleni yapmaktadır. Amerikan tröstü Samsun piyasasına girdiği ilk zamanlarda tütünlere yüksek fiyat vererek rakiplerini etkisiz bırakmış ve bölgeye yerleştikten sonra istediği fiyatlardan tütün satın alabilme imkânına kavuşmuştur⁷⁰⁴. İşte bu ortamda ülkelerin kendilerini savunabilmeleri ve

⁷⁰¹ Refik Şükrü Suvla, **Türkiye'de Tütün İstihlakı ve İnhisar Fiyatları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1939, s. 88.

⁷⁰² Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 170.

⁷⁰³ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969, s. 404.

⁷⁰⁴ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 180.

kaynaklarını etkili bir şekilde kullanabilmeleri için kurumsal, etkili ve verimli çalışan büyük işletmelere sahip olmaları şarttır. Bu tröstlere karşı mücadele edecek bir tröst sistemi kurmak Türkiye için imkânsız görülmektedir. Bu eksikliği giderebilecek olan tek yapılanma İnhisar idaresidir. Ne kadar köhne bir yapıya sahip olsa da İnhisar-Bandrol tartışması bağlamında bakıldığında tröstlere karşı koyabilecek tek çare İnhisar sistemidir. Bu bağlamda tütünün Cumhuriyet yönetimi tarafından hem millileştirilmesi hem de devletleştirilmesi zorunlu ve çok verimli olmuştur.

Hamburg'daki Türk Ticaret temsilciliği tütün piyasası hakkında hazırladıkları raporu İktisat Bakanlığı'na göndermişlerdir. Raporda Türkiye'den Hamburg'a giden tütünlerin cinsi ve fiyatları yer almaktadır. Bu bölgede İzmit, Gebze, Düzce, İzmir, Samsun ve Bafra tütünlerinin cinsine ve kalitesine göre birçoğu talep görmektedir. Fiyatları ise 0,45 Hollanda Filorini ile 2,60 Filorin arasında değişmektedir⁷⁰⁵. Hollanda, sigara tütünleri açısından Avrupa'daki en önemli satış merkezlerinden birisidir. Burada standart hale getirilmiş olan tütünler müzayede yöntemiyle alıcı bulur. Türk tütünleri belirli bir standardı tutturamadığı için bu platformda kötü bir şöhrete sahip olmuştur. Bu pazarlar iyi değerlendirilip elde tutulamayınca tütünlere talebin azalmasıyla tröstler doğrudan satın alma imkanına kavuşmuş oldular. Türkiye, iyi bir teşkilatlanma ile alıcıların arzu ve taleplerine göre hilesiz ve kaliteli balyalar hazırlayabilmiş olsaydı tröstlerin istedikleri fiyatları vererek Türk tütünlerini alma imkânları azalmış olacaktı.⁷⁰⁶

Türkiye'de ithalat-ihracat ile uğraşan çoğu şirket direkt olarak büyük şirketlere bağlıydı. Tütün ihracatının önemli bir kısmı Trieste'ye yapılmaktaydı. Bu da tütün fiyatlarını belirleme hakkını üretici ve yerli tüccarın elinden alan büyük bir bağımlılıktı. Hatta fiyat belirlemenin bir adım daha ötesinde Amerikalı büyük şirketler ürüne daha tarladayken el koymaktaydı⁷⁰⁷. Türk İstatistikleri malı alan ülkeleri değil malın yüklendiği Trieste ve Varna gibi limanları gösterdiği için Türkiye'nin ihracatı sanki İtalya ile yapılıyor gibi görünüyordu. Halbuki bu ürünlerin çoğu Almanya başta olmak üzere diğer Avrupa ülkeleri ile Amerika'ya gitmekteydi. 1930 yılı Türk istatistiklerine

⁷⁰⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Temmuz 1929, s. 2.

⁷⁰⁶ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 375.

⁷⁰⁷ Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 179.

göre Türkiye'den Almanya'ya 19.838.000 bin liralık ihracat yapılmıştır. Ancak aynı yılın Alman istatistiklerine göre Türkiye'den Almanya'ya yapılan ihracatın tutarı 34.489.500 liradır⁷⁰⁸.

Türkiye'nin dış ticaret politikasının verimli zamanları barışın olduğu yıllardır. Buna verilebilecek en önemli örnekler I. ve II. Dünya savaşlarıdır. Birincisinde İngiltere, Mısır ve Fransa ikincisinde ise Almanya ile özellikle tütün satışı konusunda sorunlar yaşanmış ve bu pazarlar Türkiye için kapanmıştır. Türkiye'nin ürünlerini istediği fiyattan satabilmesi ve buna karşılık ihtiyaç duyduğu malları alabilmesi için dış ticaret sahasında alternatiflere sahip olması gerekmektedir. Bunun için yapılması gereken şey ise dış ticaretin tam teşekküllü bir teşkilat tarafından yürütülmesidir. Örneğin Almanya bu konuda bir teşkilat kurana kadar bu ülkeye satılan mallardan iyi fiyatlar alınabiliyordu. Buna ek olarak İngiltere de dünya hareketini kontrol etmekle birlikte Fransa ile ortak bir satın alma teşkilatını yürütüyordu⁷⁰⁹.

ç. Dünya Piyasalarında Tütün İhracatı Yapan Ülkeler

Osmanlı Devleti'nde tarım zihniyeti 19. yüzyıl içerisinde kendi ihtiyaçlarını karşılayan tarım zihniyetinden piyasaya yönelik üretim yapan bir anlayışa doğru yönelmekteydi. Bu süreci hızlandıran etkenlerin başında demiryolu ulaşımının gelişmesi ve demiryollarının Osmanlı topraklarına emperyalist devletler aracılığıyla yayılması geliyordu. 1880'lerden sonra gerek Rusya gerek Avrupa kendi tütünlerini yumuşatmak amacıyla İzmir tütününe talip olmaya başladılar. Bu durum Türk tütünlerinin ihracat kapasitesini ve alanını önemli ölçüde genişletti. Yeni inşa edilen demiryolları bu süreci hızlandırmakla kalmamış aynı zamanda yeni ticaret alanları da ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte Türkiye'de tütün üretimi 1884-1911 yılları arasında %50 oranında artış göstermiştir⁷¹⁰.

Amerikan tütün tröstü Türk ihracat pazarları için en büyük tehditlerden birisidir. Bu tröst, uzun yıllar boyunca kendi topraklarında tütün üretmeyip Türkiye'nin önemli bir pazarı olan Mısır'ı ele geçirmek için çok çalışmış ve bunda da önemli ölçüde başarılı olmuştur. Bu ülkede Virginia tütününü yaygınlaştırmış ve

⁷⁰⁸ **Aynı Tarihi**, Ağustos 1935 Sayı 21, s. 63.

⁷⁰⁹ **Aynı Tarihi**, Kasım 1939, Sayı 72, s. 431.

⁷¹⁰ İsmail Husrev Tökin, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 34.

Mısır'ın tütün sanayisini ele geçirmiştir. Yine Türkiye'nin büyük bir pazarı olan Almanya, Amerikan Tobako Şirketi'nin Hamburg'ta açtığı sigara fabrikasının etkisi altına girmiş ve Virginia tütünlerini Alman tüketicilere alıştırmaya başlamıştır. Bir başka rakip İtalyan Rejisi, İtalyan tütünlerini tüketicilere alıştırabilmek için Almanya'da fabrika açmış bulunmaktadır⁷¹¹.

Tütün, gelişmiş ülkeler için uzun yıllar -özellikle petrolün önemli bir gelir kaynağı olmasına kadar- önemli bir gelir kaynağı olma özelliğini korudu. Avrupa'nın birçok ülkesi çeşitli yöntemlerle bu üründen uzun yıllar gelir elde etti. Bu devletlerden Fransa, İtalya, İspanya, Avusturya ve İsveç Tekel sistemini uygulamışlardır. Ancak bu ülkeler, devlet tekelinden yararlandıkları gibi zamanla özel teşebbüsü de bu işe dâhil etmeyi gerekli görmüşlerdir⁷¹².

Bu doğrultuda Avusturya Rejisi kayda değer bir örnek olarak karşımızda durmaktadır. 1922'de özerkliğe kavuşan bu idare yaşadığı olumsuzlukları bir kenara bırakarak kendisini yenilemiş, ardından bir tüccar zihniyetiyle çalışmaya başlamıştır. Avusturya'da tütün tüketimi azalmasına ve kendisi tütün üretmemesine rağmen, akılcı ve tasarruf edici politikalarla önemli bir başarı çizgisi yakalanmıştır⁷¹³. Ürünlerin fiyatını arttırmak yerine maliyeti düşürerek kâr etmeyi tercih eden, ihracat miktarını arttırmak için reklamlara başvuran Avusturya Rejisi bu piyasadaki yerini sağlamlaştırmıştır. Türkiye Tütün İnhisar idaresi ise kurulduğu ilk yıllarda böyle bir zihniyet ve işleyişe sahip olmaktan çok uzaktır. Çok küçük artışlarla tatmin olmakta ve kendisini başarılı kabul etmektedir. Bu durum Osmanlı döneminde kurulmuş olan Reji idaresinin Cumhuriyet idaresine bıraktığı olumsuz mirasa ek olarak Tütün İnhisar idaresinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Tütün ihracatı yapan bir diğer ülke Macaristan'dır. Macaristan'da tütün rejisi 1867 yılında Avusturya tarafından kurulmuştur. Macar rejisi, üretim işleme ve satış aşamalarının tamamını kapsamaktadır. Macar Finans Bakanlığı ve Reji Merkez Müdüriyeti koordineli olarak tütünün kontrolü, üretimi, satın alınması, hazırlanması ve depolanması gibi işlerle uğraşırlar. Aynı zamanda kaçakçılığın ve hırsızlığın

⁷¹¹ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 164.

⁷¹² Fazıl Tekin, **a.g.e.**, s. 49.

⁷¹³ Habip Edip, **Avrupa'da Tütün İnhisarları ve Türkiye Tütün İnhisar İdaresi**, Bürhanettin Matbaası, İstanbul, 1931, s. 59.

önlenmesi de bu idarelerin sorumluluğundadır. Macar rejisi de I. Dünya Savaşı ile birçok pazarını kaybetmişse de bunları tekrar elde etmeyi başarmıştır. 1936-1937 mali yılı içerisinde gerçekleştirilen tütün ihracatı 9,462,007 kilodur. İthalat ise 1,180,086 kilo olarak gerçekleşmiştir. Macaristan'ın başlıca pazarları Fransa, Avusturya, İspanya, Belçika ve Almanya'dır⁷¹⁴.

Belçika, tütün üreticisi olmadığı halde tütüncülükle uğraşmakta ve bu işin ticaretini yapmaktadır. Bu ülke ithal ettiği işlenmemiş tütünleri mamul madde haline getirerek ticaretini yapmaktadır. Belçika, 1927 yılında 20,238,300 kilo tütünü 183,105,000 frank karşılığında satın almıştır. Bununla birlikte mamul tütün de ithal etmektedir. Belçika işlenmiş veya işlenmemiş şekilde ithal ettiği tütünleri Almanya, Kongu, Fransa, Danimarka ve Felemenk gibi ülkelere ihraç etmektedir⁷¹⁵. Türkiye, 1930 yılında 1.350.260 kilogram tütünü 1.858.305 lira karşılığında, 1931 yılında 596.849 kilogram tütünü 587.304 lira karşılığında, 1932 yılında ise 1.404.579 kilogram tütünü 968.792 lira karşılığında Belçika'ya ihraç etmiştir. Bu tütünlerin büyük bir çoğunluğu yaprak tütün halindedir. 1932 yılındaki miktarların içerisinde ancak 56 kilo işlenmiş tütün 350 lira karşılığında satılabildiği⁷¹⁶. 1935 yılına gelindiğinde Belçika'ya yapılan ihracatın miktarı oldukça düşmüştür. 499.427 kilogram yaprak tütün 380.312 liraya, 1.164 kilogram işlenmiş sigara ise 4.763 liraya satılmıştır⁷¹⁷.

Polonya tütün rejisi Sofya'da geniş tütün depoları meydana getirmeye karar vermiş ve yapacağı depolar için Sofya belediyesinden ucuz yer talep etmiştir. Yugoslavya ise tütün üretimi ve ihracatı ile ilgili faaliyetlerini günden güne arttırmaktadır. Bir taraftan halk tütün yetiştirmeye teşvik edilirken bir taraftan da üretilen ürünler için pazar bulabilmek amacıyla özel bir teşkilat meydana getirilmektedir⁷¹⁸.

⁷¹⁴ İsmail Ziya Bersis, **Dünya'daki Tütün Rejimlerinden: Macar Tütün Rejisi**, Tütün Mecmuası, 15 Mart 1939, Yıl 1, Sayı 12, İstanbul, s. 4.

⁷¹⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Ocak 1929, s. 4.

⁷¹⁶ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1932 Yılı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Kısım 2, Devlet Matbaası, Ankara 1934, s. 173.

⁷¹⁷ **Harici Ticaret Yıllık İstatistik ve 1935 Birincikânun aylığı**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara 1936, s. 189.

⁷¹⁸ **Vakit**, 20 Kasım 1931, s. 2.

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın tütün üretimi önemli ölçüde azalmışken Bulgaristan bu durumdan yararlanarak tütün üretimini arttırmış ve Türk tütünleri için ciddi bir pazar olan Almanya sahasını ele geçirmiştir. Bu durum 1923 yılına kadar artarak devam etmiş ve Bulgaristan, Türkiye'nin iki katı tütün üretmiştir. Bulgaristan tütün ticaretini kooperatifler ve Bulgar Milli Bankası'nın gayretleriyle yürütmüş ve ihrac kabiliyetini arttırmaya çalışmıştır⁷¹⁹. Bulgaristan bu üründen önemli ölçüde gelir elde etmektedir. Şark tütünleri yetiştiren bu ülke Türkiye'nin ihracat alanındaki önemli rakiplerinden birisidir. 1931 yılında Fransız Reji İdaresi, Bulgaristan'dan önemli miktarda tütün almak istemiş ancak yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Görüşmelerin kesintiye uğramasının sebebi Bulgar gazetelerinin yazdığına göre Fransa rejisinin tütün karşılığında eşya alınmasını Bulgaristan'dan şart koşmasıdır. Kliring sisteminin hâkim olduğu bu dönemde nakit karşılığında mal satmak çok zordur⁷²⁰.

Türkiye ve Bulgaristan Şark tütünü üretiminde iki rakip ülke konumunda bulunmakta ve aynı pazarlar için mücadele etmektedir. Aşağıdaki tabloda iki ülkenin 6 yıllık üretim ve ihracat miktarları gösterilmektedir.

Tablo 4.5. Türkiye ve Bulgaristan'ın 1925-1930 Yılları Tütün İhracat Durumu

Yıllar	Ton/ Lira/ Leva	Türkiye		Bulgaristan	
		Yaprak	Mamul	Yaprak	Mamul
1925	Mik.	33.723	37	33.647	-
	Kıy.	60.244.000	164.000	-	-
1926	Mik.	41.445	8	27.463	42
	Kıy.	67.457.000	33.000	2.061.000.000	15.000.000
1927	Mik.	29.331	59	26.940	36
	Kıy.	43.837.000	164.000	2.101.000.000	18.000.000
1928	Mik.	39.810	44	22.399	53
	Kıy.	54.028.000	166.000	2.243.000.000	15.000.000
1929	Mik.	32.646	46	20.223	50
	Kıy.	40.687.000	179.000	2.896.000.000	12.000.000

⁷¹⁹ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 45.

⁷²⁰ **Akşam**, 14 Ağustos 1931, s. 3.

1930	Mik.	32.750	33	22.453	46
	Kıy.	42.981.000	133.000	2.654.000.000	12.000.000

Kaynak: **Devlet İnhisar İdareleri ve İnhisar Maddeleri İstatistiği**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Marifet Matbaası, Ankara 1932, s. 31.

Tablo 4.6. Bulgaristan'ın 1930-1936 Yılları Tütün İhracat Miktarları

Yıllar	Üretim (Ton)	İhracat (Ton)	Kıymet (Drahmi)	Genel İhracat Miktarı (Drahmi)	Tütünün Genel İhracata Yüzdesi
1930	26.800	20.453	2.654.283.000	6.190.000.000	42.80
1931	31.472	24.587	2.579.730.000	5.934.000.000	43.50
1932	18.353	20.492	1.079.049.000	3.383.000.000	31.68
1933	24.299	22.511	1.174.511.000	2.846.000.000	41.26
1934	21.016	20.830	981.982.000	2.553.000.000	34.42
1935	34.708	24.288	1.384.123.000	3.253.000.000	42.55
1936	36.075	20.011	1.263.311.000	3.910.000.000	32.30

Kaynak: **Tütün Raporu**, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Güven Basımevi, İstanbul 1938, s. 25-26.

1931 yılında Bulgaristan'da, tütün inhisarı kurulmuş ve yaprak tütün, işlenmiş ve işlenmemiş tütünler ile ilgili işlemler bu idareye devredilmiştir. İnhisar İdaresi mevcut fabrikaların çalışmasına bir süre daha izin verecek ancak kapatılma tarihlerini de belirleme hakkına sahip olacaktır⁷²¹. 1933 yılı verilerine göre Bulgaristan topraklarında 26.646 hektarlık arazide ve 1439 köyde 101.705 tütün üreticisi ekim yapmıştır. Şark tütününü yetiştirmesi itibarıyla Türkiye açısından önemli bir rakip olan Bulgaristan ihracat anlamında Türkiye'nin gerisinde bulursa da mevcut ihracat pazarları için her zaman önemli bir alternatif olma özelliğini korumuştur⁷²². Bulgaristan, Almanya ile yaptığı görüşmeler sonucunda tütün karşılığında demiryolu malzemesi alma yönünde bir anlaşma imzalamıştır⁷²³.

⁷²¹ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 56, 15 Aralık 1934, s. 372.

⁷²² **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 47, 1 Ağustos 1934, s. 301.

⁷²³ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 54, 15 Kasım 1934, s. 357.

Dünya tütün ticaretinde üretimin büyük bir kısmı Kuzey Amerika ile Asya'da gerçekleşirken bu tütünlerin kullanıcısı ise Avrupa kıtasıdır. Amerika en büyük üretici olduğu gibi aynı zamanda da en büyük ihracatçı ülke konumundadır. Almanya ise uzun yıllar tütün ithalatçısı olarak kalmıştır. İngiltere, 1926 yılına kadar ithalata çok fazla ihtiyaç duyarken sömürgelerinde tütüncülüğün gelişmesi üzerine Almanya'ya oranla ithalata daha az ihtiyaç duyar duruma gelmiştir⁷²⁴. Aşağıdaki tabloda belli başlı ülkelerin ihracat ve ithalat durumları beş yılın ortalaması alınarak gösterilmiştir.

Tablo 4.7. Belli Başlı Ülkelerin 1930-1935 Yıllarındaki Ortalama İthalat ve İhracatı

Ülkeler	İthalat (Ton)	İhracat (Ton)
Birleşik Amerika	30.000 ile 35.000	200.000 ile 250.000
Felemenk Asya Sömürgeleri (Java, Sumatra, Borneo)	1.500 ile 5.000	65.000 ile 70.000
Yunanistan	-	45.000 ile 55.000
Türkiye	Birkaç Bin Ton	30.000 ile 45.000
Brezilya	1500	30.000 ile 35.000
Bulgaristan	-	20.000 ile 30.000

Kaynak: **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 73, 1 Eylül 1935, s. 506.

Balkan savaşlarından önceki senelerde tütüncülük Türklerin elinde bulunduğu için kurulu bir düzen ve miras ile tütüncülük işini yürüten Yunanistan bu sektörü daha da ileriye götürmeyi başarmıştır⁷²⁵. Yunanistan, ihracat konusunda uzmanlaşmış ve Türkiye dahil birçok ülkeyi geride bırakmıştır. İhracat yeteneğini o dereceye getirmiştir ki tütün üreten ülkelere bile ihracat yapabilmek için girişimlerde bulunmuştur. Bunda en büyük pay ülkede var olan ticari teşkilattadır. Bu yapının içerisinde yer alan tüccarlar bütün alanları iyi bilirler. Bu şekilde ticari alanlarda pazar payı elde edebilmek için bütün gayretlerini de ortaya koyarlardı⁷²⁶. Ancak bu yapısına rağmen Yunanistan da Büyük Buhranla birlikte Türkiye gibi sıkıntılı bir sürece girmiştir.

⁷²⁴ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 73, 1 Eylül 1935, s. 506.

⁷²⁵ **Tütün Raporu**, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Güven Basımevi, İstanbul 1938, s. 7.

⁷²⁶ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 425.

Buhranla birlikte bütün ülkelerde olduğu gibi Yunanistan'da da tütüncülüğün geliştirilmesi ve değişen rekabet şartlarına ayak uydurma zorunluluğu doğmuştur. Yunanistan'da bir tütün enstitüsü kurulma fikri I. Dünya Savaşı'nın ardından tütüncülükle uğraşmış tüccar ve üreticilerin mübadelesinden sonra ortaya çıkmıştır. Bununla beraber tütün üretimi ve ihracatında da artışlar yaşanmıştır. Türkiye, Rusya ve Bulgaristan muhacirlerinin gelmesiyle hem yeni teknikler hem de yeni tohumlar ülkeye girmiştir. Ancak coğrafyanın farklı olması uyum sorunlarını beraberinde getirince bunları aşmak için Drama'da bir enstitü 1930 yılında kurulmuştur⁷²⁷. Aşağıdaki tabloda iki ülkenin 6 yıllık üretim ve ihracat miktarları gösterilmektedir. Bu veriler göz önüne alındığında Şark tütün pazarında Yunanistan'ın Türkiye'den daha önde olduğu ve daha çok gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Ancak işlenmiş tütün satışlarında Türkiye, Yunanistan'a göre daha istikrarlı bir konumdadır.

Tablo 4.8. Türkiye ve Yunanistan'ın 1925-1930 Yılları Üretim ve İhracat Durumu

Yıllar	Ton/ Lira/ Drahmi	Türkiye		Yunanistan	
		Yaprak	Mamul	Yaprak	Mamul
1925	Mik.	33.723	37	41.165	-
	Kıy.	60.244.000	164.000	2.235.000.000	-
1926	Mik.	41.445	8	54.695	-
	Kıy.	67.457.000	33.000	3.095.000.000	-
1927	Mik.	29.331	59	53.565	88
	Kıy.	43.837.000	164.000	3.449.000.000	10.000.000
1928	Mik.	39.810	44	49.095	70
	Kıy.	54.028.000	166.000	3.212.000.000	10.000.000
1929	Mik.	32.646	46	50.055	71
	Kıy.	40.687.000	179.000	3.949.000.000	10.000.000
1930	Mik.	32.750	33	49.195	-
	Kıy.	42.981.000	133.000	3.382.000.000	-

Kaynak: Devlet İnhisar İdareleri ve İnhisar Maddeleri İstatistiği, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Marifet Matbaası, Ankara 1932, s. 31.

⁷²⁷ Zeki Akkoyunlu, *Yabancı Tütün Enstitülerinde Yapılan Tetkik Seyahati Notları*, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Temmuz 1938, Cilt 2, Sayı 1, s. 101.

Yunanistan'da büyük buhrana bağılı olarak devam eden tütün buhranı üzerine tütün tüccarları bir muhtıra hazırlamışlar ve iktisat bakanlığına vermişlerdir. Bu muhtırada Türkiye ve Bulgaristan tütünlerine göre Yunan tütünlerinin çok pahalı olduğundan bahsedilmekte ve Türkiye ile Bulgaristan'daki işleme fiyatları karşılaştırılmaktadır. Tüccarlara göre işleme fiyatlarının yüksek olması buhranın etkisini daha da arttırmaktadır. Buna ek olarak amele ücretlerine ve tütünle ilgili vergilere zam yapılmaması da istenmektedir. Bu sebeple Türkiye'de olduğu gibi kadınların da tütün işleme işinde çalıştırılmasına izin verilmesi ve çalışma saatlerinin standart hale getirilmesi istenmektedir. Ancak yapılan toplantıda ameleler ücretlerine zam isteyince tüccarlar kabul etmemiş ve görüşme yarım kalmıştır⁷²⁸. Tüccarlar, maliyetleri düşürerek ürünü ucuza mal etmek ve bu sayede uluslararası piyasalarda Şark tütüncülüğünde ilerleme kaydetmek istemektedirler. Maliyetleri düşürmek için üreticilerin sırtına daha fazla yük bindirilmiş ancak sağlıklı ve gerçekçi olmayan bu yöntem başarıya ulaşmamıştır. Bunun üzerine Yunanistan, ihrac ülkelerinde kendi Şark tütünlerinin pazar payını arttırabilmek amacıyla bir "Tütün Üreticileri Cemiyeti" kurmuştur. Yunan Milli Bankası, hükümetin kefaletiyle tütüncülere geniş vadeli kredi açmaktadır⁷²⁹.

Yunanistan, işlenmiş sigara ihracı için oldukça çaba göstermekte ve ihrac edilen her bir kilo sigara için fabrikatörlere on drahmi prim vermektedir. Bu işe en çok emek veren Papastratos fabrikasıdır. İşlenmiş sigaranın en çok satıldığı ülkeler ise İtalya, Mısır ve Rusya'dır. Yunanistan, takip ettiği bu politika sayesinde beş yıl içerisinde işlenmiş sigara satışlarını iki katına çıkarmıştır⁷³⁰.

Yunanistan, serbest bir rejim uygulamakla beraber tütüncülükte ciddi sıkıntılar da yaşayan bir ülkedir. Yunanistan ekonomisinin dünya buhranı ile birlikte daha da artan sorunları zaman zaman tütüncülüğün inhisar altına alınması yönünde fikirlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Böylece bütçe açıkları kapatılacağı gibi işsizliğe de önemli ölçüde çare bulunulacağı düşünülmektedir⁷³¹. 1929-34 yılları arasında tütün üretim ve satış açısından bu ülkede ciddi bir azalma olduğu görülür. Büyük Buhranın

⁷²⁸ **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Şubat 1929, s. 2.

⁷²⁹ **Hakimiyet-i Milliye**, 01 Eylül 1929, s. 4.

⁷³⁰ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 65, 1 Mayıs 1935, s. 445.

⁷³¹ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 47, 1 Ağustos 1934, s. 298.

etkileri Şark tütününü üreten Yunanistan'ı da önemli ölçüde etkilemiştir. Ancak en önemli sebep Amerika, Çin ve Rusya gibi ülkelerin tütünleri tarafından rekabete maruz kalması ve eskiden yüksek miktarlarda Şark tütününü alan İtalya gibi ülkelerin kendi üretimlerini arttırmalarıdır. Buhran sebebiyle ucuz tütün üretimi de artınca fiyatı yüksek olan Şark tütünleri talep görmemeye başlamıştır. Yunanistan'dan en çok tütün alan Almanya, 1928 yılında 21 milyon kilo tütün alırken 1933'te 14 milyon kilo almıştır. Yunanistan, tütüncülüğünü korumak ve geliştirmek amacıyla "Yunan Tütünlerini Himaye Ofisi" ve buna bağlı olarak "Merkezi Tütün Meclisi" kurmuştur.

Yunanistan'da meydana gelen bu olumsuzluklar sonucunda nasıl bir politika takip edilmesi gerektiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı uzmanlar devletin tütünden fazla vergi almaktan başka bir politikasının olmadığını, tütüncülüğün geliştirilmesi yönünde çaba sarf etmediğini ileri sürmektedir. Bu uzmanlara göre tütün işinde kapsamlı bir program ve politika takip edilmelidir. Bu kapsamda tütünün kalitesi artırılmalı, Almanya ve Amerika'ya ek olarak çeşitli ihraç alanları yaratılmalı, rakiplerin faaliyetleri takip edilmeli ve Şark tütünleri için Türkiye ve Bulgaristan ile birlikte hareket edilmelidir.

26-29 Ocak 1934 tarihinde Selanik'te bir tütün kongresi toplanmış ve Yunan tütüncülüğünün içinde bulunduğu ağır şartları görüşmüştür. Burada ileri sürülen fikirlerden bir tanesi muhtar-otonom tütün teşkilatı kurmak ve bunu üreticilerin ve devlet temsilcilerinin idaresine vermektir. Sonrasında bu teşkilata bağlı olmak ve fabrikatörlere dahil olmamak şartıyla bir inhisar tesis etmek. Bir başka öneri ise devletin satın almalarını tütün yoluyla daha da genişleterek uygulamasıdır. Tütünle ilgili arazi vergisinin Türkiye ve Bulgaristan seviyelerine indirilmesi de bir başka öneridir.

Yunanistan'da uzun bir süreden beri otonom bir tütün teşkilatının kurulması gündemdedir. Milli Yunan Bankası ve Maliye Nezareti bu doğrultuda projeler ve teklifler hazırlamıştır. Buna göre tütün ziraatını düzenleyecek, köylüye rehberlik edecek, tütün vergilerini ve kambiyo siyasetini belirleyecek, ihracatı yönlendirecek bir kurum oluşturulacaktır. Ancak büyük fabrikatörler böyle bir oluşumun aleyhinde olmuşlar ve tütüncülüğün serbest bırakılmasını, hatta himaye ofislerinin dahi

kapatılmasını istemişlerdir⁷³². Bununla beraber bu ofislerin önemli tütün merkezlerinde tecrübe tarlaları ve istasyon kurulmasına ve aynı zamanda başka ülkelerdeki imalathanelerin yüksek miktarlarda Yunan tütünü kullanmalarına katkıları olmuştur⁷³³. Aşağıdaki tabloda Yunanistan'ın belirli yıllardaki üretim ve satış rakamları gösterilmektedir.

Tablo 4.9. Yunanistan'ın 1930-1936 Yıllarındaki Üretim ve İhracat Miktarları

Yıllar	Üretim (Ton)	İhracat (Ton)	Kıymet (Drahmi)	Genel İhracat Miktarı (Drahmi)	Tütünün Genel İhracata Yüzdesi
1930	64.076	49.472	3.382.000.000	5.918.000.000	57.14
1931	42.552	43.183	2.097.000.000	4.202.000.000	49.90
1932	28.334	35.625	1.830.000.000	4.758.000.000	38.46
1933	50.243	34.901	1.735.000.000	5.379.000.000	32.25
1934	41.066	37.381	2.025.000.000	5.474.000.000	36.99
1935	45.282	50.037	3.515.000.000	7.101.000.000	49.50
1936	82.074	39.600	3.394.000.000	7.556.000.000	46.14

Kaynak: **Tütün Raporu**, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Güven Basımevi, İstanbul 1938, s. 25-26.

Yunanistan Tütün Koruma Ofisi'nden alınan verilere göre 1935 yılında Yunanistan toplamda 50.037.383 kilo karşılığında 3.515.067.432 drahmi gelir elde etmiştir. 1936 yılında 39.599.992 kilo tütün ihraç etmiştir. Bunun karşılığında ise 3.394.286.122 drahmi gelir elde etmiştir. 1936 yılında bir önceki seneye göre miktar olarak 10.437.391 kilo gerileme söz konusuysen kıymet olarak ciddi bir gelir kaybı söz konusu değildir. Bundaki sebep 1935 yılında tütünün kilo fiyatı 30,25 drahmi iken, 1936 yılında 35,71 drahmiye yükselmiştir. Yunanistan, tütünden elde ettiği gelirleri ve verimi arttırabilmek amacıyla tütün ziraatının yapıldığı yerlere sınırlama getirmiş ve bunu tütün üreticilerine ilan etmiştir. Makedonya ve Trakya'da hemen hemen bütün tütünler satıldığı halde Yunanistan birçok mahallesinde alıcı bulamamaktan şikâyet

⁷³² BCA, MGM [030.10/18.252.1], 20.02.1934.

⁷³³ **Tütün Raporu**, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Güven Basımevi, İstanbul 1938, s. 7.

etmektedir⁷³⁴. 1937 yılında ise 42 milyon kilogram satarken 1938 yılında 48 milyon kilograma yükselmiştir. Yunanistan'ın tütün ihracatı miktar olarak bazı yıllar düşüş gösterse de genellikle 50 milyon kilo civarındadır. Tütün ihracatı toplam ihracatın da yaklaşık %50'sini oluşturmaktadır⁷³⁵.

Yunanistan, tütün üreticisi olmasına rağmen Türkiye'nin ihracat yaptığı bir ülkedir. Ancak rakip bir ülke olan Yunanistan'a yapılan ihracat büyük sakıncalara sahiptir. Yunanistan, bu tütünleri kendi tütünleri ile karıştırarak İzmir tütünleri namıyla satmaktadır. Türkiye ise buhranı gerekçe göstererek yeni pazarlar aramamakta, mevcut olanlarla yetinmektedir. Modern bir teşkilatla yeni pazarlar arama girişiminde bulunmamıştır⁷³⁶.

1938 yılında Şark Tütünleri konferansı İstanbul'da Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan'ın katılımıyla gerçekleşti. Bu hükümetler arasında gerçekleşen bu üçüncü konferansta "Şark Tütünleri Ofisi" oluşturulması fikri ortaya çıkmıştır. İlk ikisi 1932-1933 yıllarında gerçekleşen konferanslarda alınmış olan kararların sonucunda bu fikir olgunlaşmıştır. Böyle bir oluşumun meydana getirilmesini Milletler Cemiyeti de telkin etmektedir. Bu ofisin kurulmasıyla birlikte hem bu üç ülke arasındaki ekonomik dayanışma sağlanacak hem de Milletler Cemiyeti'nden ortak çıkarların korunması istenebilecektir⁷³⁷.

Tekel İdaresi uluslararası pazarlarda yaşanan rekabete ayak uydurabilmek adına en yakın rakiplerini takip etmek ihtiyacını hissetmektedir. Bu amaçla Yunanistan'ın 1946 yılı tütün rekoltesinin üretim ve satış durumunu incelemek amacıyla Tekel Genel Müdürlüğü uzman müşavirlerinden Nurettin Esat Ulusoy ile Yaprak Tütün Şubesi Müdürü Fevzi Rıfat Kaplan görevlendirilmiştir⁷³⁸.

d. II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'nin Tütün İhracatı Üzerindeki Etkileri

I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın tütün üretimi önemli ölçüde azalmışken Bulgaristan bu durumdan yararlanarak tütün üretimini arttırmış ve Türk tütünleri için

⁷³⁴ **Türkofis**, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 2, No 28-29, 16 Mart 1937, Ankara, s. 8.

⁷³⁵ **Türkiye Harici Ticaret Resmî İstatistiklerine Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Yazan: Şevket Kaya, Neşriyat No: 153, Tetkikler Serisi No: 78, Güneş Matbaası, İstanbul 1940, s. 57.

⁷³⁶ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 386.

⁷³⁷ **Ayn Tarihi**, Şubat 1938, Sayı 50, s. 57-58.

⁷³⁸ **BCA, KDB 1928** – [030.18.01.02/113.19.6], 28.02.1947.

ciddi bir pazar olan Almanya sahasını ele geçirmiştir. Bu durum 1923 yılına kadar artarak devam etmiş ve Bulgaristan, Türkiye'nin iki katı tütün üretmiştir. Bulgaristan tütün ticaretini kooperatifler ve Bulgar Milli Bankası'nın gayretleriyle yürütmüş ve ihraç kabiliyetini arttırmaya çalışmıştır⁷³⁹.

I. Dünya savaşı öncesinde tütün kullanıcılarının damak tadına hitap eden Şark tütünü zamanla Virginia tütünü karşısında geri plana düşerek pazarlarını teker teker kaybetmiştir. Türkiye'nin tütün üretimi 50-60 milyon kilodan 18 milyon kiloya kadar düşmüştür. Tütünlerin iyi fiyatlarla satılmasının ardından gelen yıllarda tütün üretimi artmış, artan üretimin yarattığı fiyat düşüklüğü sebebiyle hemen ardından üretim azalmıştır. Tütün üretiminin yaşadığı bu istikrarsızlık ve bunun dış piyasalara yansıyan olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak, tütün ziraatına göre zayıf olan tütün ticaretinin ve sermayesinin güçlendirilmesi amaçlarıyla bir düzenleme kurumunun oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur.

1930'lu yıllara kadar Türkiye serbest döviz ile satış yapmaktayken buhranın etkileriyle dış ticaret hacmi daralmış ve kontenjan ile kliring sistemi belirleyici bir konuma gelmiştir. 1938 yılında İngiltere ve Fransa ile yapılan anlaşmalar bu piyasaları tekrar Türk tütünlerine açmayı hedeflerken II. Dünya Savaşı ile birlikte şartlar daha da olgunlaşmış ve yeni anlaşmalarla bu piyasalardaki satış imkânları artmıştır. 1940 yılında Fransa'nın savaştan çekilmesiyle bu piyasa tekrar sınırlanırken Mısır, savaş şartlarından dolayı tekrar Türk tütünlerine talip olmuştur⁷⁴⁰.

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda müttefiklerle imzaladığı borç anlaşmaları Türk tütünlerine yeni ihraç alanları yarattı. 20 sene içerisinde ödenmek üzere yapılan borç anlaşmalarında 150 milyon sterlinin faiz ve amortismanının tütünle ödenmesi şartı tütünün önemini daha da arttırdı. Bu sebeple Ticaret Bakanlığı, tütün üreticilerini bu konularda aydınlatmış ve ürünlerin satılmama ihtimalinin bulunmadığını, uyanık davranılarak değerinden aşağıda satılmaması gerektiğini belirtmiştir. Tütünlerin en büyük alıcısı olan Almanya bu konumunu korumaktadır. Yaklaşık 17-18 milyon kilo tütün alan Almanya'yı 14 milyon kilo ile Birleşik Amerika takip etmektedir. Çekoslovakya alımlarını arttırmış, Mısır piyasası da hareketlenmiştir. Borçlanma

⁷³⁹ Habip Edip, **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933, s. 45.

⁷⁴⁰ Refik Şükrü Suvla, **Dünya Piyasasında Türk Tütünleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 185.

karşılığı İngiltere 4,5 milyon, Fransa ise 3,5 milyon kilo tütün almaktadır. Tütüne olan talebin artması fiyatları arttırmış ve üreticiler bu durumdan kârlı çıkmıştır. Fransa rejisi almak zorunda olduğu 3,5 milyon kilodan hariç 1,5 milyon kiloluk bir talepte bulunmuş ve Tütün Limited şirketi bu işi üstlenmiştir⁷⁴¹.

1939 yılında tütün piyasası hemen hemen aynı şartlarda devam etmektedir. Polonya rejisi ilk ihaleyi açmış olsa da henüz ne kadar tütün satın alacağı belli olmamıştır. Alman firmalarının da henüz ne kadar tütün alacağı belli değildir. Alman firmaları genellikle tütün fiyatlarının düşmesini beklemektedirler. Ancak piyasanın bu durumuna rağmen uzmanların verdiği bilgilere göre bu yılın tütün ticareti verimli geçmektedir. Bir önceki seneye göre fiyatların düşmeyeceği düşünülmektedir⁷⁴².

1940 yılında tütünün en çok ihraç edildiği ülke Macaristan'dır. Çek rejisinin önceki senelerde olduğu gibi bol miktarda tütün alma ihtimali oldukça düşüktür. Eskiden Çekoslovakya'ya satılan tütünün miktarı 2,5 milyon kiloyu bulmakta ve bu tütünlerin bir kısmı işlendiği için tütün işçilerine istihdam olanağı doğmaktaydı. Tütüncülükte Almanya işgali altındaki memleketlere ihracat yapma imkânı kalmamıştır. Hollanda deposu yarı kapalı bir durumdadır⁷⁴³.

18 Ocak 1940 tarihinde çıkarılan 3780 numaralı Milli Korunma kanunu ülkedeki ekonomik sıkıntıları çözebilmek, yüksek fiyatları ve karaborsacılığı önleyebilmek amacıyla radikal tedbirler almıştır. Hükümete olağanüstü yetkiler veren bu kanunun 26. maddesi şöyledir:

Hükümet, halk ve millî müdafaa ihtiyacını karşılamak ve ihracatı tanzim etmek veya müstahsili korumak maksadı ile memleket mahsullerini mubayaa edebileceği gibi memleket ihtiyacını temin ve ithalatı tanzim etmek maksadı ile dahi hariçten mal mubayaa edebilir.

Memleket mahsullerinden birinin ihracı Hükümetçe tahdit veya menedilmesinden dolayı dahili satış fiyatına düşkünlük arız olursa müstahsili bu yüzden maruz kalacağı zarardan vikaye için Hükümet, bu mahsulleri, ya değer pahası ile satın

⁷⁴¹ **İktisadi Yürüyüş**, Cilt 1, Sayı 12, 1 Haziran 1940, s. 1.

⁷⁴² **Akşam**, 6 Mart 1939, s. 6.

⁷⁴³ **Akşam**, 10 Ağustos 1940, s. 4.

*alır ve yahut bunların terhini mukabilinde müstahsillere para ikraz edilmesini temin eder*⁷⁴⁴.

Bu madde sayesinde hükümet doğrudan doğruya üreticiden tütün alabilecektir. 1943 yılı Ege tütünlerinin satışına başlanmadan önce piyasayı düzenlemek amacıyla Ankara'da tüccarlar ve Amerikalılarla birlikte geniş katılımlı bir toplantı düzenlenmiş, piyasanın tanzimi ve satış fiyatları üzerinde esaslı kararlara varılmıştır. Bu kararlara göre Milli Korunma fonundan ayrılacak olan bir bütçeyle Yerli Ürünler Türk Anonim ve Türk Tütün Limited Şirketleri müdahale alımları ile piyasayı koruyup düzenleyecekti. Bu düzenlemelere rağmen 1943'te piyasanın ilk gününde tüccarlardan bazıları toplantıda alınan kararlara rağmen piyasaya girmeyip fiyatların düşmesini beklediler. Bunun üzerine Amerikalılar da beklemeyi tercih ettiler. Arz talep dengesi bozulunca özellikle Ege bölgesinde panik başlamış ve fiyatlar düşmüştür. Türk Tütün Limited Şirketi ile İnhisar İdaresi destekleme alımı yapmış, bu durumda elindeki 6 milyon ile müdahale yapması gereken Yerli Ürünler Türk Anonim şirketi hiçbir girişimde bulunmamış, şirket müdürüne de ulaşamamıştır. Bunun en önemli sebebi şirketin bir iki eksperle Ege bölgesi piyasasını henüz tam olarak hâkim değilken kontrol etmeye çalışmasıydı. Şirketin yeterli teşkilatı, personeli ve gücü olmadığı halde bu işi üzerine alması ve devletin parasını kasasında tutması üreticiyi büyük bir zarara uğratmıştır.

1944 yılında İstanbul gazeteleri, üreticiyi korumak amacıyla hükümetçe 10 milyon lira ayrıldığı halde bunun etkin bir şekilde kullanılmadığı ve üreticinin zarar ettirildiği yönünde haberler yapmıştır. Ancak Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti piyasaya açılır açılmaz ilk dört günde 2.100.000 kilo destekleme alımı yapmıştır. Ayrıca 10 milyonluk kaynağın 3.200.000 lirası İnhisarlar Vekaletine geri kalanı ise Yerli Ürünler Anonim Şirketi'ne ayrılmıştır. Buna rağmen şirket piyasada yeterince faaliyet gösterememiş ve bu durum fiyatların oldukça düşmesine sebep olmuştur. Türk Tütün Limited Şirketi iddia edildiği gibi Mısır'a İzmir tütünü satmamış, İngiliz şirketine satmıştır. Daha sonra İzmir tütünlerinden 1.064.600 kiloluk bir parti 310 kuruşa Amerikan Glen Tobako şirketine satılmıştır. İnhisarlar İdaresi de Şubat 1944'te 1.700.000 kiloluk bir partiyi 310 kuruşa Di Amerikan Tobako kumpanyasına satmıştır.

⁷⁴⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, (18 Ocak 1940), s. 146.

Ayrıca İnhisarlar Vekaleti 1941 Samsun Bafra mahsulünden satılmayan 382.000 kiloluk bir parti 400 kuruştan Gary Tobako şirketine satılmıştır. Vekaletin iddia ettiğine göre Samsun ve Bafra piyasasında tüccar elinde yüzbinlerce kilo tütün 400 kuruştan çok aşağı bir fiyata müşteri beklemektedir⁷⁴⁵.

II. Dünya Savaşı içerisinde tütün ithal eden ülkeler fiyatlara çok fazla önem vermedikleri için Türkiye, ihraç piyasaları açısından endişelenmemiştir. Ancak savaşın ardından rekabet yeniden başlamış ve 1942 yılında Türkiye'nin 15.000 ton tütün ihraç ettiği Almanya piyasasını geri kazanmak için yoğun bir mücadeleye girilmiştir⁷⁴⁶. Savaş esnasında ve bunu takip eden yıllarda tütün piyasalarında düzenleyici görevi verilmiş olan Yerli Ürünler Türk Anonim Ortaklığına 1945/46 yılı tütünlerinin satın alınmasına karşılık olarak aldığı tütünlerin bedeli üzerinden %2 komisyon verilmiştir⁷⁴⁷.

1944 yılında Türkiye'nin en önemli tütün alıcılarından birisi olan Almanya'nın tütün piyasasından çekilmesinin yaratacağı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla Tekel müdahale alımları yaptı. Ancak bu müdahale alıcıları rahatsız ettiği gibi üreticinin de aşırı ve hesapsız üretime yönelmesine sebep oldu. 1946 yılında bir düzenleme kurumunun kurulması hükümet programına girdi. Bu sebeple 1946 mahsulünden %5 oranında prim kesilmeye başlanmıştır. Bu kurum ilk zamanlar bir bankacılık şeklinde tasarlanmış, ancak riskli görülerek vazgeçilmiştir. Daha sonra yapılan görüşmeler ve temaslardan sonra bir ortaklık şeklinde kurulması kararlaştırılmıştır. Bu kurumun yasal alt yapısı üzerinde de birçok çalışma yapılmış, ancak en son özel bir kanunla kurulmasına karar verilmiştir⁷⁴⁸.

1948 yılına gelindiğinde tütünün uluslararası pazarlarda satışı azalmış olduğu halde tütün üretiminde bir azalma meydana gelmemiştir. Bu durumun yarattığı en önemli olumsuzluk Ziraat Bankası tarafından verilecek olan kredilerin nasıl dağıtılacağı konusuydu. Akhisar CHP ilçe başkanı Musa Görk, çiftçinin içinde bulunduğu durum ile ilgili bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda çiftçinin Ziraat Bankası'ndan kredi alamayınca diğer bankalara ve en son tefecilere başvurduğundan dolayı tütün ziraatının

⁷⁴⁵ **BCA, MGM** [030.10/182.253.20], 01.03.1944.

⁷⁴⁶ Refik Şükrü Suvla, **Türkiye'de Tütün İstihlakı ve İnhisar Fiyatları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1939, s. 85.

⁷⁴⁷ **Düster**, Üçüncü Tertip, Cilt 30, Kasım 1948-Ekim 1949, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1949, s. 1571.

⁷⁴⁸ **BCA, CHP** [490.01/454.1870.5], 29.12.1948.

sınırlanmasını ve kredilerin kalite bakımından yüksek tarlalarda tütün ekenlere verilmesini talep etmektedir. Bu yazıya istinaden ticaret ve kredilerle ilgili 3202 sayılı kanunun gereklerinin yerine getirilmesini, bu kanun yeterli gelmiyorsa yeni hükümler konması gerektiğini belirtmiştir⁷⁴⁹.

II. Dünya Savaşı'nın, Türkiye'nin tütün ihracatı özelinde ekonomik yapısına büyük zararları olmuştur. Türkiye tütünlerinin en önemli alıcısı Almanya, işgal ordularının yönetimindedir. Bu pazarı geri kazanabilmek amacıyla Avrupa İktisadi İş birliği teşkilatı dahilinde 1948 yılında toplanacak olan komitede tütün satış ve ihrac şartlarını görüşmek için Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi Başkanı Mahmut Seyda'nın başkanlığında Türkiye Tütüncüler Birliği'nin İstanbul üyelerinden Mithat Nemli ile Hüseyin Sabri Tüten ve İzmir'den de Hüseyin Kavalalı ve Tekel Ticaret Müdürü Kenan Yalter görevlendirilmiştir⁷⁵⁰.

Türkiye tütüncüleri, pazar imkanlarını genişletmek amacıyla 1948 yılında Beynelmillel Ticaret Odası'na katılmak istemektedirler. Bu doğrultuda Bakanlık aracılığıyla girişimde bulunan Türkiye tütüncüleri, bir mektup kaleme almışlardır. Ancak bu mektup Amerika'nın Londra Büyükelçisi tarafından Türkiye ile Birleşik Amerika ilişkilerini sarsıcı olarak nitelendirilmiştir. Amerika, Türkiye'nin Almanya ile ticaret yapma ve pazarını genişletme gayretlerini hoş karşılamamış ve mektupta yer alan ifadeleri bahane ederek Türkiye'nin Beynelmillel Ticaret Odası'na girmesini engellemeye çalışmıştır. 1948 yılında İngiliz-Amerikan işgal makamları ile Türk temsilcileri arasında yapılan görüşmeler Amerika'nın engellemeleriyle karşılaşmıştır. Bu dönemde ciddi pazar sıkıntısı çeken Türkiye, Almanya pazarından dolayı kaygılar yaşamaktadır. Eskiden beri Türk tütünü için bir pazar olan Almanya, içinde bulunduğu durumdan dolayı başka tütünlere alışabilir ve Türk tütününe talebi azalabilirdi. Bu dönemde İngiliz-Amerikan işgalinde bulunan Almanya gibi, Orta Avrupa ülkeleri de Sovyet Rusya işgali altındaydı. Benzer bir durum bu bölgeler için de geçerliydi. Bu dönemde Marshall yardımlarıyla kısmi de olsa Türkiye'ye destek veren Amerika, Türkiye ihracatının üçte birini oluşturan tütünlerin yaklaşık %40'nı alan Alman pazarını

⁷⁴⁹ BCA, BÖKM [030.01/84.531.5], 26.05.1948.

⁷⁵⁰ BCA, KDB 1928- [030.18.01.02/116.41.18], 17.06.1948.

Türkiye'ye kapalı tutmaktaydı. Bu durum II. Dünya Savaşı'nın Türkiye ekonomisi üzerinde yarattığı olumsuz baskıyı daha da arttırıyordu⁷⁵¹.

Türk tütününün özellikle Virginia tütününün piyasaya hâkim olmasından kaynaklı pazar bulma imkânı önemli ölçüde azalmıştır. Bu soruna çözüm bulabilmek amacıyla Tekel Satış Grubu Başkanı Kenan Yalter 1948 yılında Londra'da birtakım girişimlerde bulunmuştur. British-American Tobacco Direktörü M. Cex ile görüşerek, Virginia harmanlarına Türk tütünü katma doğrultusunda çabalar sarf etmiştir. M. Cex bunun mümkün olduğunu ve İnhisar İdaresi'nin elindeki tütünlerden satın alabileceklerini ancak piyasadaki spekülâtif haberlerin fiyatlar konusunda çok hassas olan İngiliz alıcıları rahatsız ettiğini ifade etmiştir. Kenan Yalter, bu durum karşısında bazı tüccarların bu tarz girişimlere alet olduklarını, ancak inhisar idaresinin bu tarz hareketlere girişmeyeceğini belirtmiş, bu yönde güvence vermeye çalışmıştır. Görüldüğü gibi İnhisar idaresi 1948 yılına gelindiğinde yurtdışında adam adama lobi faaliyetleri yürüterek ihracat imkânları aramaktadır. İdare ilk yıllarda sergilediği vasatlığı terk ederek daha faal ve işlevsel olma yoluna gitmiştir⁷⁵².

II. Dünya Savaşı'nın öncesinde Türkiye'nin ihracatı Almanya ve onun iktisadi sistemine bağlı olan Orta Avrupa ülkeleriyle yapılıyordu. Türkiye serbest dünya piyasası ile bir iletişim içinde değildi. Almanya, kendi kapalı iktisat sisteminde Türkiye'den aldığı ürünlere kimsenin vermeyeceği yüksek fiyatları veriyordu. Bu yüksek fiyatlardan dolayı yaşadığı zararı ise Türkiye'ye ihraç ettiği malları dünya piyasasından daha pahalıya satarak telafi ediyordu. Savaş sonrasında Almanya'nın yaşadığı yıkım Türkiye için de büyük bir olumsuzluğa sebep oldu. Kapalı bir ticaret sistemine bağlı olan Türkiye'nin serbest piyasa sistemine alışması kolay olmayacaktı. Türkiye'nin savaştan sonra çok partili hayata geçme isteği de bu süreçle yakından alakalıydı⁷⁵³.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya'nın yenilmesi, fiili olarak İngiltere ve Amerika tarafından işgali ve Amerika'nın Marshall yardımlarıyla bölge ekonomileri üzerinde etkili olması Türk tütüncülüğüne ve ihracatına balta vuran gelişmeler olmuştur. Alman piyasası Türk tütünlerine ancak 1948'de açılabilmiş, bu durum bile Alman

⁷⁵¹ BCA, BÖKM [030.01/84.531.7], 14.08.1948.

⁷⁵² BCA, BÖKM [030.01/78.487.14], 24.08.1948.

⁷⁵³ *Ayn Tarih*, 1-30 Eylül 1946, Sayı 154, s. 28.

fabrikatörlerinin çabaları sayesinde gerçekleşmiştir. Amerika, Türkiye'nin ihracat yapamadığı zamanlarda Alman tüketicisinin damak zevkini değiştirmek için çok uğraşmış ve bunda da önemli ölçüde başarılı olmuştur.

İngiltere ile olan tütün ticaretine de I. Dünya Savaşı balta vurmuş, ardından bu piyasa 1938 yılına kadar neredeyse tamamen kaybedilmiştir. İki ülke arasındaki kliring anlaşması bu ticareti yeniden canlandırmıştır. Dolar kıtlığının da etkisiyle 1948 yılında 6 milyon kilogram tütün satılmış ve 1951 yılı için Virginia harmanlarına karıştırma oranı %5 olan Şark tütününü %10'a çıkarma vaadi alınmıştır. İngiltere'deki tüccarlar Türkiye'den aldıkları tütünler için iki sakınca görmektedirler. Bunlardan birisi tütünlerin kurtlanması bir diğeri ise Türk tütününün %14-15 olan rutubetinin %11'e indirilmesidir. Ancak bu konulardaki tesisler Türkiye'de kurulamamıştır. Bu gibi durumlar Türk tütünü aleyhinde bu pazarlarda propaganda yapılmasına da olanak sağlamaktadır.

Mısır piyasası da aynı İngiltere gibi I. Dünya Savaşı ile kesintiye uğramış, II. Dünya Savaşı ile yeniden kazanılmıştır. Ancak 1949 yılında Mısır'da yapılan develüasyon Mısır parasının satın alma gücünü düşürmüştür. Mısır'ın talep ettiği ürünler rağbet görmeyen ürünlerdir. Bu ürünlerin Mısır haricinde satılma imkanları da bulunmamaktadır.

II. Dünya Savaşı'ndan önce etkili olunamayan ancak savaşla birlikte tütün ihraç pazarı haline gelen bir diğeri ülke Fransa'dır. Bu ülkeye 4-5 milyon kilo civarında tütün satışı gerçekleşmiştir. Bu ülke ile ilişkilerde umut veren bir gelişme Fransa'da da Tekel usulünün uygulanmasıdır. İki tekel arasında görüşme ve anlaşmalar daha kolay gerçekleşmektedir.

Amerika, Türk tütünlerinin hem en büyük müşterisi hem de en büyük rakibidir. II. Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan koşullardan yararlanarak pazarlarını Türkiye'nin aleyhine genişletmiş bulunmaktadır. Savaş sonrasında kendi sigaralarında %12 olan Şark tütünü oranını %6'ya indirmiştir. Amerikan sigaraları, Şark tütününe göre daha nikotinli ve zararlı olmasına rağmen sırf yenilik olsun diye daha çok rağbet görmektedir. Bunlara ek olarak Türkiye, İtalya ve Yunanistan gibi ihracat için ticarete etkili olabilecek alt yapıya sahip değildir.

Türkiye'nin ihracat alanında yaşadığı problemlerden bir diğeri de reeksportasyon adı verilen bir durumdur. Bu duruma örnek olarak 1949 yılında Türkiye, Amerika'ya 16 milyon kilo tütün ihraç etmesine rağmen Amerika'nın kayıtlarında 26 milyon kilo Türk tütünü görülmektedir. Bu durumun sonucunda 10 milyon kilo tütün değerinden daha az bir fiyata satılmıştır. Ticarete iyi bir şekilde teşkilatlanamama bu durumun en önemli sebeplerindendir.

Tütünün her aşaması gibi işlenmesi de zor ve emek isteyen bir süreçtir. Bununla birlikte tütün üretici ve işçiler için de önemli bir gelir kapısıdır. I. Dünya Savaşı'ndan önce yeterince depo ve işçi bulunmadığı için tütünlerin bir kısmı işlenmemiş olarak satılmaktaydı. Bu yöntem imkanların da artmasıyla yıllar içerisinde terk edilmişken II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda İtalya ve Amerika yeniden işlenmemiş tütün talep etme yoluna gitmiştir. Ancak Türk işçisini işsiz bırakacak olan bu eğilim İnhisar İdaresi tarafından reddedilse de bu ülkelerde kırgınlık yaratmakta ve Türk pazarlarını tehlikeye sokmaktaydı.

II. Dünya Savaşı'nın Türkiye ihracatına ve ekonomisine etkileri tütün üzerinden incelendiğinde hem tüccarların hem de üreticinin bir hayli muzdarip olduğu görülecektir. Tütün, o yıllarda Türkiye için önemli bir vergi kalemi ve ihraç ürünü olması sebebiyle önemli bir döviz kaynağıdır. Ancak Türk tütüncülüğü uluslararası pazarlarda çetin bir mücadeleyle de karşı karşıya kalmaktadır. Bu sebeplerle Tütün Birlik ve Derneklerinin Delegeleri, Gümrük ve Tekel, Ekonomi ve Ticaret, Dışişleri, Tarım Bakanları ile tütün bölgelerinin milletvekilleri, Milli Banka temsilcileri ve tütüncülerin katılımıyla 15 Haziran 1950 tarihinde bir toplantı düzenlenmiştir. Yapılan toplantının ardından tütüncüler ile çeşitli temsilcilerden oluşan komisyon bir rapor hazırlamıştır.

Tütün ile ilgili sorunlar ve meseleler belli başlı başlıklar altında toplanarak görüşülmüş ve sorunlara çözümler aranmıştır. Bu meselelerin en başında tütün ihracı ve buna bağlı konular bulunmaktadır. Hazırlanan rapora göre satılamayan ve 1949 yılında stoklanan tütünlerin miktarları ve sebepleri tespit edilmiştir. Buna göre Ege bölgesi tütünlerinin kısa bir zamanda satılması bu bölgede Amerikan firmalarının ve diğer büyük firmaların 25 milyon kiloya daimî alıcı olmasından kaynaklanmıştır. Ek olarak Almanya'nın yüklü miktarda tütün satın alacağına dair kanaat tüccarın bölge tütünlerini

satın almasında etkili olmuştur. Aynı yılın Marmara ve Karadeniz bölgelerinde tüccar, ederinden yüksek bulduğu fiyatlar ve bu bölge alıcıları Mısır ve Almanya'nın talepte bulunmaması sebebiyle etkili olamamış ve bu tütünlerin önemli bir kısmı elde kalmıştır. Türk tüccarı pazar bulma konusunda sıkıntılar yaşamaktadır. Mevcut alıcılar tütünü almadığı zaman yeni pazarlar bulabilecek girişimci tüccar açısından yoksunluk bulunmaktadır. Bu durumda tütüne mevcut olan talep devam ettiğinde veya arttığında üretici açısından bir olumsuzluk olmamaktadır. Ancak talebin azalması durumunda üretici iflas derecesine ulaşmaktadır. Zaten borç ile üretilen ürünler satılmadığı için yeni ürün yetiştirmek için de borçlanılamıyordu⁷⁵⁴.

15 Haziran 1950 tarihinde Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı başkanlığında yapılan toplantıda iktisatçılar ve iş adamlarından oluşan bir heyetin Amerika'ya gönderilerek orada iktisadi, ticari ve mali işlerle ilgilenmeleri Tütün Kongresi'ndeki ilgili komisyonca da uygun görülmüştür. Böylece hem Amerika hem de Almanya ile ilgili konularda da sonuç alınabileceği düşünülmüştür. Çünkü Amerika Marshall Planı kapsamında Yunan tütünlerini Almanya'ya satmaya başlamış ve bu ülkeyi Türkiye'nin ihracatına kapatmayı planlamıştır⁷⁵⁵.

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nda tütün ihracatını arttırdığı gibi bu üründen elde ettiği kârları da önemli ölçüde arttırmıştır. Bundaki en önemli sebep Şark tütünü üreticisi olan ülkelerin savaşa katılmaları ve üretimden uzaklaşmış olmalarıdır. Savaş esnasında bu durum Türkiye'nin gelirlerini ve üretimini arttırmış olsa da savaş sonucunda ortaya çıkan koşullar olumsuz bir süreci ortaya çıkarmış ve bu ülkelerin üretime dönmesiyle birlikte Amerika'nın uyguladığı politikalar yüzünden ihracatta yeni sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Savaşın ardından tütün başta olmak üzere tarım ürünlerinin ülke ekonomisindeki payı bir kez daha arttı. Tarım ürünlerinin ihracatıyla birlikte ülke ekonomisi tekrar yapılandırılmaya çalışılmıştır.

⁷⁵⁴ BCA, BÖKM [030.01/76.479.10], 22.06.1950.

⁷⁵⁵ Türkiye Tütün Kongresi'ne Ait Zabıtlar, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1950, s. 116.

B. TÜTÜNÜN VERGİLENDİRİLMESİ

a. Tütünün Vergilendirilmesinde İnhisar ve Bandrol Usullerinin Karşılaştırılması

Tütünün vergilendirilmesinde kullanılan en yaygın sistemler İnhisar ve Bandrol sistemidir. Bandrol usulü 1900'lerde yaygınlaşan Tröstler için daha uygun bir yayılma zemini sağlamaktadır. Bu doğrultuda iki sisteminin savunucuları da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çıkarını sermayenin yolunda arayanlar için bandrol sistemi en faydalı ve verimli bir sistemdir. Devlet inhisarı ise sermaye inhisarının yayılma çabalarına karşı bir tür savunma biçimidir. Tabii ki devlet inhisarının uygulanışını tek bir sebebe indirmek gerçekçi olamaz. Ancak temelinde bu amaca hizmet ettiği de şüphe götürmez bir gerçektir. Türkiye, Avrupa, Balkan ve Akdeniz ülkelerinden oluşan 15'i aşkın ülke devlet inhisarı sistemini uygulamaktadır⁷⁵⁶. Almanya, Amerika ve Yunanistan gibi devletler tütünün vergilendirilmesinde serbest rejim uygulamışlar ve sadece üretim ve tüketimden vergi almak yolunu tercih etmişlerdir⁷⁵⁷. 1900'lerin başından itibaren Osmanlı toplumunda gerek aydınlar gerek halk gerekse devlet yöneticileri Reji İdaresi'nin kaldırılması ve yerine 1874 Nizamnamesinde yer aldığı gibi "Bandrol" sisteminin getirilmesi yönünde talepler ve beklentiler dile getirmekteydi. Ancak Reji kaldırılınca uygulanacak vergileme sistemi üzerinde bir fikir birliği oluşmamıştı. Kesin olan şeydi ki halk ve üreticiler tütünün üretilmesi, tüketilmesi ve vergilendirilmesi hususunda büyük bir serbestlik istemekteydiler.

Bandrol taraftarlarına göre bandrolden alınan vergilerle elde edilecek gelirler İnhisar İdaresi'nden elde edilecek gelirlerden fazladır⁷⁵⁸. Tütüncülüğü sadece gelir getiren bir vergi kalemi olarak gören bu anlayış Osmanlı döneminde reji tarafından uygulanmış ve ziraatı geriletmekten başka bir sonuç vermemiştir. Cumhuriyet İdaresi sadece bir vergi kalemi olarak görmediği tütüncülüğü kalite ve standardizasyon anlamında geliştirmeye çalışmış ve üreticiyi kollayan politikalar üretmiştir.

Cumhuriyet yöneticilerinin ilk yıllarda uygulanacak olan tütün politikalarına tam olarak hâkim olmadıkları söylenebilir. Niyetleri Türk toplumunu üretim alanında geliştirerek kalkındırmaktır. Ancak yöneticiler bunu yapabilecek araçlardan yoksundur.

⁷⁵⁶ Habip Edip, *Avrupa'da Tütün İnhisarları ve Türkiye Tütün İnhisar İdaresi*, Bürhanettin Matbaası, İstanbul 1931, s. 20.

⁷⁵⁷ Fazıl Tekin, *a.g.e.*, s. 52.

⁷⁵⁸ Çuhacı Hacıpaşazade, *a.g.e.*, s. 9.

Hükümet, uluslararası sermaye karşısında güçsüz ve kuşatılmış bir durumdadır. Tütün ticaretinin stratejik önemini fark eden Cumhuriyet yönetimi reji şirketini kaldırdıktan sonra tütüncülükle ilgili kanun hazırlamış ve hükümet inhisarı sistemini kurmuştur⁷⁵⁹.

Reji'nin kaldırılmasının ardından uygulanacak olan tütün politikası yabancı sermayenin ilgilendiği bir konuydu. Reji şirketi, Duhan Tütün İhracat şirketi ve Bandrolcüler bu politikayı şekillendirmek için açıktan veya gizli olarak her yolu denemişlerdi. Yerli tüccarlar bandrol sistemini savunsa da bundan faydalanacak olan küçük ölçekli yabancı sermayeydi. Duhan şirketi ise büyük ölçekli sermayenin desteğine sahipti. Reji ise bir başka birleşik yabancı sermayenin ürünüydü⁷⁶⁰. Bu durum şunu açıkça ortaya koymaktadır ki hangi sistem uygulanırsa uygulansın kazançlı çıkacak olan küçük ya da büyük ölçekli yabancı sermaye olmaktadır. Tütün politikasının oluşturulduğu bu dönemde kalkınma için vergi gelirlerine duyulan ihtiyaç, sermayenin yerli veya yabancı olmasından önce gelmiştir. Tütüne uygulanan Reji yani İnhisar sisteminde 1884'ten 1900'e kadar kâr hiç artmamış, masraflar ise artmıştır. Reji zamanında bandrolden daha fazla olacak bir şekilde kâr elde edilmemiştir. Ancak bu durum sistemlerle alakalı değil Reji şirketinin yönetimi ve zihniyetiyle alakalıydı. Reji örneğine bakarak İnhisar sistemini karalamak ya da bandrolü övmek gerçeği ortaya koymaktan uzaktır.

Düyun-u Umumiye 1910 yılında hazırladığı bir raporda tekel ve bandrol sistemlerini karşılaştırmış ve tekel sistemini savunmuştur. Bu rapora göre tütün vergisinden azami ölçüde verim alabilmenin yolu kaçakçılığın önlenmesinden geçmektedir. Tekel sisteminde kaçakçılığı kontrol edebilmek daha kolaydır. Ayrıca devlet kontrolü söz konusu olduğunda rekabet azalmış ve fiyatları belirleme hakkı en çok alımı yapan tarafa geçmiş olacaktır. Böylece kaçakçılığı önlemek daha da kolaylaşacak ve vergi gelirleri de artacaktır. Bandrol sistemi üretici için gerçek bir kâra yol açmayacağı gibi kaçakçılığın daha da artmasına sebep olacaktır⁷⁶¹. Özetle bu tezi savunan rapor bandrol tartışmalarının kuvvetlendiği ve Reji İdaresi'ne son verilip

⁷⁵⁹ **Türk Tütünü ve Tütüncülüğü**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938, s. 15.

⁷⁶⁰ Oya Silier, **a.g.e.**, s. 32.

⁷⁶¹ Nuray Ertürk Keskin-Melda Yaman, **a.g.e.**, s. 206.

bandrol sistemine geçilmek istenmesiyle ilgili tartışmaların yapıldığı bir döneme denk gelmiştir.

Tütünde uygulanacak olan vergi sistemini belirlemek için birbirinden tamamen farklı kutuplara ayrılan iki grup oluşmuştur. Tütünde devlet tekelinin kurulması gerektiğini savunanlar ve tütün ziraat ve ticaretinin bandrol uygulaması kullanılarak serbest bırakılması gerektiğini savunanlar şeklinde iki görüş bu konuda kendisini kabul ettirme çabasına girmiştir. Tütünde devlet tekeli savunan görüşe göre ziraatın sınırlandırılması yönüyle bandrol ve inhisar yöntemleri arasında üretici açısından bir fark yoktur. Reji şirketinin üreticilere uygulamış olduğu baskılar İnhisar usulünün bir gereği değil Reji yöneticilerinin bir tercihidir. İnhisar sistemi ihracat ticaretine engel olmadığı gibi üreticinin ihracat ticaretinin rekabetinden faydalanmasına da engel değildir. Ayrıca iç tüketim için fabrikalar açılması, yabancı sermayenin çıkarına olacağı gibi devletin gelirlerini azaltacaktır. Bu durum devletin yeni vergi koymasına veya mevcut vergileri arttırmasına sebep olacaktır. Bununla birlikte yabancı sermaye bandrol sisteminden faydalanarak ve milli sermayeyi baskılayarak fiili bir tütün inhisarı kurabilirdi⁷⁶².

İstanbul Ticaret Odası ve Türk Ticaret Birliği Başkanı Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Hüsnü, İnhisarcıların iddialarına cevaben yazmış olduğu kitapta İbrahim Necmi Dilmen'in yazmış olduğu kitabın birileri tarafından hazırlanmış bir propaganda kitabı olduğunu iddia etmektedir. Buna göre malum bir ticarethane, devleti buna ikna etmek suretiyle tütün inhisarını almak istemektedir. Bandrolü savunanlar ise kendi çıkarlarını düşünse bile sonuç olarak toplumun refahını daha çok arzulamaktadırlar. İnhisarı düşünenler ise sadece kendi çıkarlarını düşünmektedirler⁷⁶³. Yazara göre tütün üreticisi olan ülkelerin inhisarı uygulamaları halinde gelirlerinin düşmesi kaçınılmazdır.

Bu konuyla ilgili mecliste de uzun süren tartışmalar yapılmış ve encümenler tarafından raporlar hazırlanmıştır. Bunlardan birisinde Rize vekili Ekrem Bey, konuyla ilgili söz alarak düşüncelerini belirtmiştir. Konuyla ilgili etraflıca araştırmalar yaptığını belirten vekil ilk zamanlar bandrolden yana olsa da zamanla inhisarın üstün olduğu

⁷⁶² İbrahim Necmi, **Türkiye'de Tütün Meselesi**, İnhisar ve Bandrol Usullerinin Mukayesesi, İkinci Kısım, Vatan Matbaası, İstanbul 1924, s. 30.

⁷⁶³ Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Hüsnü, **Tütün Meselemiz İnhisarcıların İddialarına Cevap**, Amedi Matbaası, İstanbul 1924, s. 3-5.

yönündeki düşünceye meylettğini belirtmektedir. İnhisar taraftarı olmakla beraber bu sistemin de çeşitleri bulunduğunu belirtmektedir. Birincisi Reji İdaresi örneğinde olduğu gibi tütünün üretimi, satın alımı, sigara üretimi v.s. bütün süreçlere bir şirketin hâkim olduğu bir yöntem söz konusudur. Bunun dışında ikinci bir yöntem daha vardır. Devlet muhafaza ve ziraat kısmını kendisi üstlenir ve tütün satın almak, sigara haline getirmek ve bunu satmak kısmını bir şirkete verir. Bu şekilde elde ettiği hasılatı şirkete bir komisyon ödenir. Bir diğer seçenek ise tütünü kendisi alır, sigara haline getirip satmayı bir şirkete verir. Ancak bunlar gibi birçok seçenek mevcut olsa da bütün süreçlere devletin hâkim olması daha idealdir. Bandrol taraftarları genellikle argümanlarını duygular üzerine inşa etmişler ve propagandayı tercih etmişlerdir. Reji'nin kırk yıldır uyguladığı baskılar üzerinden bandoculuk savunulmaktadır. Devletin hazırladığı tütün inhisar teklifinde bu baskılar tamamen kaldırılmıştır. Devlet vatandaşına zulmetmez. Ancak bandrolcular Reji'nin yapmış olduğu fenalıkları İnhisar sistemini eleştirirken kullanmaktadırlar. Ayrıca bandrol sistemi kabul edilip ticaret serbest bırakıldığında Reji İdaresi sahip olduğu servet ve tecrübesiyle bu işten istese de mahrum kalmaz. İşte o zaman Reji idaresini sonlandıran hükümetin yaptığı iş anlamsız kalacaktır⁷⁶⁴.

İnhisarcılara göre devletin inhisarı gerçekleşmeli ve kaçakçılıkla bizzat devletin kendisi mücadele etmelidir. Kaçakçılığı önledikten sonra tütün gelirlerinin bir şirkete devredilmesine gerek yoktur⁷⁶⁵. Ne inhisarın ne de bandrolün uygulanması tütünün gelişmesi ya da yok olması anlamına gelmez. Ancak genellikle kendi ihtiyacından fazla tütün üreten ülkelerin bandrol sistemini tercih ettikleri görülür. Türkiye'nin bu iki sisteme mecbur olduğu söylenemez. Hangi sistemi seçerse seçsin kendisine özgün bir yapı inşa etmek zorundadır. Bununla beraber unutulmamalıdır ki inhisar sisteminden bandrole dönmek kolay olsa da bandrolden yeniden inhisar sistemine dönmek zordur. İnhisar sistemindeyken bandrole dönen bir devlet örneği de bulunmamaktadır⁷⁶⁶.

Fransa, kendi ülkesinde tütün üreticisi olmadığı halde tütünde tekel uygularken ürettiği şaraba tekel uygulamamaktadır. Fransızlar için zaruri bir ihtiyaç seviyesinde

⁷⁶⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 16, İçtima 84, (22 Mart 1925), s. 122.

⁷⁶⁵ Bandrolün Mali ve İktisadi Faideleri, Tütüncüler Zümresi Heyet-i Umumiyesi, Yeni Matbaa, İstanbul 1924, s. 75.

⁷⁶⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 16, İçtima 84, (22 Mart 1925), s. 129.

olan şarap serbest bırakılmış ancak keyfi görülen tütün tekele alınmıştır. Temel tüketim maddelerine tekel uygulamak normal karşılanmamaktadır. Tütünün ekmekten ucuz olması kabul edilemez bir durumdur. Buna rağmen Fransa, sömürgesi olan Fas ve Cezayir'de tütüne bandrol sistemini uygulamaktadır. İkisi tütün üreticisi olan bu ülkeler yabancı sermaye tarafından kuşatılmış durumdadır. Zamanla Fas bu durumdan kurtulmayı başarmışsa da Cezayir için aynı durum söz konusu olmamıştır⁷⁶⁷. Bununla birlikte Fransa'nın uygulamakta olduğu bu tütün politikası da karşılaştırmalı bir değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır. Fransa ve İngiltere, ekonomik gelişmişlik açısından birbirine yakın olan bu iki ülke tütün açısından karşılaştırıldığında farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bandrol usulünü uygulayan İngiltere, inhisar usulünü uygulayan Fransa'ya göre daha ucuz ve kaliteli tütün üretmekte ve gelir olarak Fransa 100 milyon Osmanlı lirası elde ederken İngiltere 500 milyon Osmanlı lirası elde etmektedir. Yine bandrol usulünü uygulayan Almanya ise 400 milyon Osmanlı lirası gelir elde etmektedir⁷⁶⁸. Ancak tütünden elde edilen gelirler sistemlerin ideal olmasından ziyade o ülkelerin ticari imkanları ve kapasiteleri ile de açıklanabilmektedir.

Bünyesinde Türk Ticaret Birliği ve İstanbul Ticaret Odası temsilcilerinin de bulunduğu Tütün Encümeni Mahsusası, tütün politikalarının oluşmasında katkı sunacak olan tekel ya da bandrol sistemlerini araştırmış ve bu konuda bandrol sisteminin daha faydalı olacağını hazırlamış olduğu raporla ortaya koymaya çalışmıştır. 23 Mart 1925 tarihinde yapılan oylamada 148 üyeden 118'i kabul, 24'ü ret, 6'sı çekimser kalmış ve bu durumda sunulan rapor kabul edilmiştir. Ancak hazırlanan bu rapor sadece tavsiye özelliği taşımaktadır⁷⁶⁹. Hazırlanan bu rapora rağmen Meclis bandrol sistemini benimsememiş ve geçici özellikteki İnhisar İdaresi'ni 1926 yılında 5 sene daha uzatmıştır.

1930 yılına gelindiğinde İnhisar İdaresi'nin süresiz olarak varlığını devam ettirecek olması iki taraf arasındaki anlaşmazlığı daha da arttırmıştır. Mehmet Asım, "*Tütün İnhisarının temdidi doğru mu?*" başlıklı yazıda bu konuyu gündemine taşımıştır. Yazara göre tütün üzerindeki devlet inhisarının süresiz olarak yenilenmesinin üzerinde

⁷⁶⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 16, İçtima 84, (22 Mart 1925), s. 131.

⁷⁶⁸ Bandrolün Mali ve İktisadi Faideleri, Tütüncüler Zümresi Heyet-i Umumiyesi, Yeni Matbaa, İstanbul 1924, s. 85-87.

⁷⁶⁹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 16, İçtima 85, (23 Mart 1925), s. 198.

çok düşünülmesi gerekmektedir. Hükümet inhisarı bünyesinde tütün gelirlerinin artmasına rağmen yine de bandrol sisteminden vazgeçilmemelidir. Bu konu daha etraflıca düşünülmelidir. Fazla gelir getirmesine rağmen İnhisar sisteminin ekonomi üzerinde olumsuz etkilerini savunanlardan bazıları da İstanbul vekili Hüseyin Bey ve Afyon vekili İzzet Bey'dir. Yazara göre uzman bir heyet tarafından derin ve ciddi bir anket yapılmalıdır. İnhisar sistemi fazla gelir getiriyor diye bandrol sistemi yok sayılırsa tütün üretiminin tehlikeye düşmesine varabilecek kadar pişman olunma ihtimali mevcuttur⁷⁷⁰.

İstanbul vekili Hüseyin Bey'e göre tütün üzerinde uygulanabilecek gümrük, bandrol ve inhisar sistemlerinden Türkiye'ye en uygun olanı bandroldür. Çünkü tütün üreticisi olan ülkelerin genelinde bu sistem uygulanmaktadır. Buna karşılık bandrol usulünün milli sermaye yoksunluğu sebebiyle zararları da Eskişehir vekili Emin Bey tarafından dile getirilmektedir. Yine Kars vekili Ağaoğlu Ahmet Bey'e göre tütün üreticisi olmayan Avusturya, inhisar yöntemiyle Türkiye'den üç kat daha fazla gelir elde etmektedir⁷⁷¹.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 yılında yayınlamış olduğu parti programında da İnhisar İdareleri'nin fonksiyonu 40. maddede şöyle belirtilmiştir:

"Tekit yönetmelerini (tekel yönetimleri), devlet hazinesi için gelir aracı olduğu kadar, üstünde çalıştıkları ürünlerimizin değerini korumak ödevlerinden dolayı, ulusal ekonomiye hizmet eden birer kurum olarak göz önünde tutarız⁷⁷²."

Uluslararası tütün ticaretinde gümrük vergileri Türkiye için önemli bir engeldir. İthalat yapan ülkeler hem daha ucuza temin edebilmek hem de işleme açısından kendi ülkelerinde istihdam yaratabilmek amacıyla gümrük duvarlarını yüksek tutmaktadırlar. İşlenmiş tütün ihraç etmek ham haline göre neredeyse 5-6 katı daha pahalıya mal olmaktadır⁷⁷³. İnhisar İdaresi, Türk tütününün kalitesini bütün dünyaya tanıtmak ve gümrüklerden olabildiğince faydalanmak amacıyla yabancı memleketlerde sigara fabrikaları açmayı düşünmektedir. Avrupa'da bir kilo sigaradan 10 lira gümrük vergisi

⁷⁷⁰ **Vakit**, 23 Ocak 1930, s. 4.

⁷⁷¹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, Cilt 18, İçtima 3, (12 Nisan 1930), s. 39.

⁷⁷² **C.H.P. Programı**, TBMM Kütüphanesi, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 32.

⁷⁷³ Refik Şükrü Suvla, **Dünya Piyasasında Türk Tütünleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944, s. 173.

alınırken yaprak tütünden 2 lira vergi alınmaktadır. Bu durum sigara fiyatlarını arttırdığı için ihracatın gelişmesine engel olmaktadır. Bu sebeple İnhisar İdaresi, Amerika, Mısır, Suriye ve Japonya gibi reji olmayan yerlerde fabrikalar açmanın çok faydalı olacağını düşünmekteydi. Tütün İnhisarının yenilenmesiyle birlikte yapılan bir anlaşma gereği Fransa, 3 milyondan başlayarak 8 milyona kadar sigara satın alacaktır. Buna ek olarak Amerika'nın kuzeyi ile güneyi ve Mısır'da üç atölye kurulması için anlaşmalar imzalanması gündeme gelmiştir. Suriye'de taliplerle yapılan görüşmeler sonucunda anlaşma sağlanamadığı için orada Türkiye tarafından küçük bir fabrika açılmasına karar verilmiştir⁷⁷⁴.

1930 yılına kadar geçerli olan eski bir anlaşma gereğince İnhisar İdaresi, Suriye'de de İnhisar haklarına sahipti. Ancak anlaşmanın süresinin dolmasıyla beraber Suriye, inhisar usulünü kaldırarak yerine bandrol sistemini getirmiştir. Bu sayede Türk İnhisar İdaresi'ne ait sigaralara ek olarak isteyen tüccar her çeşit sigara satabiliyor. Bu ortamda Türk İnhisar İdaresi de bu serbest piyasa ortamında diğer satıcılarla aynı pozisyonda bulunmaktadır. Bu serbest piyasa ortamında özel şirketler Türk tütünü olmayan tütünlerden paketler hazırlayarak Türk tütünü diye satmaya başlamışlar ve reklamlar yapmaya başlamışlardır. Bandrol sistemi sayesinde kalitesiz tütünler "Türk tütünü" diye satılmaya başlandı. Bu şekilde Türk tütünlerinin standart ve marka değeri kaybolduğu gibi iş gücü kayıpları da ciddi ölçüde artmıştı⁷⁷⁵.

Suriye piyasasında halk yıllardan beri Türk tütününe alışmış olduğu için yabancı şirketler tarafından yapılan aldatmacalara karşılık bu piyasayı kaybetmemek için Tütün İnhisar İdaresi'nin temsilcileri müdürlerden Necmeddin Bey, Hüseyin Hilmi Paşazade ve murakıp Kemal Bey'lerden oluşan bir heyet Suriye'ye giderek araştırmalar yapmıştır. Suriye'de fabrika açmak isteyen İnhisar İdaresi, Türk tütünü Suriye'ye götürüp işlemek ve buralardaki bir bayiye vermek niyetindedir. Türk Tütün İnhisar İdaresi'nin Suriye'de tekel hakkını kaybetmesiyle birlikte Mısırlı Matosyan firması iki ay içerisinde Suriye hükümeti ile anlaşmış ve Suriye halkının damak tadını değiştirmeye başlamıştır. Ayrıca Türk İnhisar İdaresi, Halep ve Şam'da da birer fabrika açmaya çalışmaktadır⁷⁷⁶.

⁷⁷⁴ **Vakit**, 20 Temmuz 1930, s. 3.

⁷⁷⁵ **Akşam**, 18 Ağustos 1930, s. 3.

⁷⁷⁶ **Akşam**, 22 Ağustos 1930, s. 3.

Suriye'de Türk sigarası üretimini sağlamak için anlaşma yapılmıştır. Buna göre tüketilecek Türk sigarası en az 60 bin kilo olarak tespit edilmiş ve bu miktarın kademeli olarak 100 bin kiloya çıkarılması şart koşulmuştur. Eski reji zamanında Suriye'de 79 bin kiloluk Türk sigarası tüketiliyordu. Düşük kalitede olan sigaraların ise Suriye'de satılma imkânı yoktur. Çünkü Suriye'de düşük kalitedeki sigaraların paketi 5 buçuk kuruşa satıldığı halde Tütün İhisar İdaresi'nin düşük kalitedeki sigaraları 15 kuruşa gönderilmektedir. Suriye'de sadece lüks sigaraların satılma imkânı bulunmaktadır⁷⁷⁷. 1935 yılına gelindiğinde Suriye tekrar İhisar sistemine geçmiş bulunmaktadır. Buna göre kurulan İhisar İdaresi, Fransız mandası altında bulunan Şark hükümetlerinde tütüncülük ile ilgili işleri yürütecektir⁷⁷⁸.

Irak hükümeti de iyi cins tütün yetiştirmek suretiyle gelirlerini arttırmak amacıyla üreticiye tohum ve uzman işçi getirmek gibi desteklemelerde bulunmuş ancak bunlardan istediği neticeyi elde edememiştir. Kaliteli tütün elde edebilmek için fiyatları yükseltmek gerekmektedirken mevcut rekabet ortamı buna izin vermemektedir. Irak hükümetinin oluşturduğu komiteye göre fiyatları arttırabilmenin tek yolu inhisar sistemidir. Her ne kadar tütün üreticileri inhisar sistemine karşı olsa da ıslah edilmiş kaliteli tütünlere fazlası ihraç edildiği takdirde hazine önemli ölçüde gelir elde edecektir. Bu sebeple Maliye Nezareti Türkiye'deki inhisar sistemi benzeri bir yapı kurmaya karar vermiştir⁷⁷⁹. Irak hükümeti 1942 yılında Türkiye'den tütün işlerinde çalıştırmak amacıyla Gümrük ve İhisarlar Bakanlığı'ndan uzman talep etmiş ve sözleşmenin şartlarını belirten bir yazı göndermiştir. Ancak Irak'ta yetişen tütünlerin Türkiye'nin doğu bölgelerinde yetişen tütünlere denk olması sebebiyle bu tütünlere rekabet edebilecekleri gerekçesiyle uzman gönderilmesi Gümrük ve İhisarlar Bakanı tarafından sakıncalı görülmüştür⁷⁸⁰.

Tütün İhisar İdaresi, Mısır'da da bir sigara fabrikası açmak amacıyla yaptığı hazırlıkları tamamlamıştır. Türkiye'den götürülecek olan makineler ambalajlanmış ve hazır hale getirilmiştir. Mısır fabrikasında müdür olarak görevlendirilen Hüsnü Bey ile beraber bir makinist ve bir muhasebeci de gönderilecektir. Mısır'da uygun bir bina

⁷⁷⁷ **Vakit**, 25 Mart 1931, s. 3.

⁷⁷⁸ **İstihbarat Bülteni**, İhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 65, 1 Mayıs 1935, s. 446.

⁷⁷⁹ **İstihbarat Bülteni**, İhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 69, 1 Temmuz 1935, s. 475.

⁷⁸⁰ **BCA, MGM** [030.10/212.444.9], 09.02.1942.

bulunduktan sonra hazırlanan makineler götürülecek ve üretime başlanacaktır. Mısır'daki fabrika başlangıç olarak günde 300 kilo senede ise 35-40 bin kilo sigara üretebilecek kapasitede olacaktır⁷⁸¹. İnhisar İdaresi, Mısır'da fabrika açarken var olan yerli fabrikalarla rekabet etmeyi değil işlenmiş Türk sigaralarını Mısır piyasasına sunmayı amaçlamıştır. Türk tütünlerinin zaman içerisinde kaybettiği şöhretini kazanmak ve Mısır halkının damak tadına hitap edebilmek istenmektedir⁷⁸². Mısır'ın iklimi tütün yetiştirmeye müsait olmadığı için yaprak tütün ticareti açısından çok önemli bir pazardır. Mısır sigarası diye ünlenmiş olan tütünler Türk ve Yunan tütünleridir. Mısır Ziraat Bakanlığı 1918 yılından itibaren çeşitli denemeler yapmışsa da yetişen tütünler toprağın yetersizliği yüzünden kalitesiz olmuş ve talep görmemiştir. Bunun üzerine Bakanlık 1926 yılından itibaren denemelerden vazgeçmiş ve ürettiği tütünleri de alıcıları olmadığı için yakarak imha etmiştir⁷⁸³.

1924 yılından sonra denk bütçe yapabilmek için başvurulacak yollardan birisi İnhisar sistemidir. Ülkenin önemli yatırımları olan demiryolları, limanlar ve su işlerinin yapımı için çıkarılan bonolar her yıl Bayındırlık Bakanlığı'nın bütçesine konulmuş ve tütün gibi tekel ürünlerinden elde edilen gelirlerle ödenmiştir. Yine savunma giderlerinin karşılanması da bu bonolarla gerçekleşmiştir⁷⁸⁴.

Tarımda iç ve dış ticaret hadleri tefeci ve tüccarın eline geçtiği için istenen düzeyde bir kalkınma gerçekleşmemiştir. Eğer bu iç ticaret hadleri tamamen sanayicilerin eline geçebilmiş olsaydı. Türkiye'deki sanayi ve kalkınma alanındaki gelişmelerin daha başarılı olması beklenebilirdi. İnhisar sistemi bu noktadan incelendiğinde vergileme yoluyla birlikte tarımsal fazlaları ülkenin kalkınmasına aktarabilmiştir. Tarımsal fazlayı ele geçirebilme durumu yatırımların yapılabilmesinde ve kalkınmada belirleyici bir unsurdur. Tefeci ve tüccarlar tarımsal fazlayı sanayi sektörüne yatırımlar bile küçük üretici olmaya devam edeceklerdir. Sermaye piyasası da kâr oranının düşük olması sebebiyle bir çare olmayacaktır. Ayrıca tütün tüccar ve tefecileri daha çok dış piyasalara bağılıdır. Bu durum sermaye birikiminin önündeki

⁷⁸¹ **Akşam**, 11 Kasım 1934, s. 5.

⁷⁸² İsmail Ziya Bersis, **Mısırda Türk Tütünleri ve Mısır Bankası**, Tütün Mecmuası, 15 Kasım 1938, Yıl 1, Sayı 7-8, İstanbul, s. 7.

⁷⁸³ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 47, 1 Ağustos 1934, s. 303.

⁷⁸⁴ Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012, s. 297.

en büyük engeldir⁷⁸⁵. İnhisar İdaresi olmasaydı tütündeki tarımsal fazlanın tamamı tefeciler ile yerli ve yabancı tüccarların eline geçecekti.

b. 1925'te Tütün İnhisar İdaresinin Kurulmasıyla Vergi Gelirleri ve İhracat Arasındaki İlişki

Gelişmiş sanayi ülkelerinin bulunduğu Avrupa'da tekel sistemi sanayileşme sürecinin sonuna denk gelmişken, Türkiye'de sürecin başında yani sanayileşmenin öncesinde meydana gelmiştir. Dolayısıyla Avrupa'da uygulanan bir sistemin Türkiye'de de aynı sonucu meydana getirmesi beklenemez⁷⁸⁶. Ancak her ülkenin kendine özgü dinamikleri bulunmaktadır. Türkiye bu süreçte bir ikilem içindedir. Osmanlı Borçları, kalkınma hamlelerinin finansmanı, denk bütçe gibi öncelikli konular Tekel sistemini yönetici kadronun gözüyle kaçınılmaz kılmıştır. Doğal olarak bu sistemin artıları ve eksileri bulunmaktaydı.

Tütünün vergilendirilmesinde devlet tekelinin kurulmasıyla beraber tütünün hem üreticisi hem de tüccarı konumuna gelen devlet, tekele konu olan ürünün ticaretini özel sektör için sınırlamış oluyordu. Ancak bu sınırlama ihracat alanında büyük sıkıntılara sebep olabilecek bir durum değildi. 1701 sayılı kanunun 5. maddesine göre:

Ecnebi memleketlerine çıkarmak için yaprak tütün ticareti yapmak serbesttir. Yalnız böyle ecnebi memlekete çıkarmak maksadı ile elde edilecek tütünlerin satın alışı, memleket içinde bir yerden diğer yere nakledilişini, mağaza ve depolara konuşunu, gemilere yükletilişini ve nihayet ecnebi memleketlere çıkarılışını, İnhisar İdaresi kontrolü altında bulundurmak hakkını haizdir⁷⁸⁷.

Yine 1938 yılında 3437 sayılı Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu'nun 3. Maddesine göre:

Tacir ehliyet ve sıfatını haiz ve makinalarının istihsal kudretine göre üç bin liradan başlayarak on bin liraya kadar para veya millî bir bankanın teminatını verenler yalnız yabancı memleketlere satmak üzere Gümrük ve İnhisarlar vekâletinin izni ile ve tayin ve tespit edeceği yerlerde sigara fabrikası açabilirler.

⁷⁸⁵ Güneri Akalın, a.g.e., s. 21.

⁷⁸⁶ Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, May Yayınları, İstanbul 1977, s. 187.

⁷⁸⁷ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (08 Haziran 1930), s. 111.

Bu nevi sigara ihracat fabrikalarının açılma suret ve şartları ve bağı olacakları kontrol usul ve muameleleri ve yukarda yazılı teminatın ne gibi hallerde idarece irad kaydedildiği nizamname ile gösterilir.

Yine kanunun 59, 60, 61, 62 ve 63. maddeleri tüccar depoları ile, kanunun 64, 65, 66, 67 ve 68. maddeleri tüccar tütünlerinin nakliyle ilgilidir. Tütün ürünlerinin yurt içinde satılması sadece devletin tekelindedir. Ancak kanun metinlerinden de görüldüğü gibi tütün ve sigara ihracatı yapmak serbesttir. Bu ticaretin şartları da kanunun ayrıntılı hükümleriyle belirlenmiştir⁷⁸⁸. O dönemde yoğun bir şekilde dillendirilen devlet tütün tekeliyle vergi geliri sağlarken ihracatı baltıyor tezi gerçek dışıdır. Tütün ticaretiyle uğraşan kişi veya gruplar istedikten ve gerekli şartları sağladıktan sonra yurt dışında ihraç pazarları bularak bu ticareti rahatlıkla yürütebilirler.

Osmanlı hükümeti 1861 yılında tütüne el koymuş, daha sonra borç karşılığı bankerlere vermiş ve ardından da Düyun-u Umumiye'ye ve Reji'ye devretmiştir. Bu süreçle birlikte 1905-1913 yılları arasında devlet hazinesine 114 bin altın lira girmiştir ki 1946 yılı şartlarında bu para 3 milyon liraya denk gelmektedir. Oysaki Tekel İdaresi aynı yıl 119 milyon lirayı tütünden elde ederek devletin hazinesine koymaktadır. Bu yönüyle bakıldığında tütün ülkenin en önemli ve yüksek gelir getiren tek ürünüdür. Türkiye, Şark tütünü yetiştiren ülkeler içerisinde en çok tütün yetiştiren ülkelerden birisi olmuştur⁷⁸⁹.

Tarımdaki yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi ve sanayiye gerekli olan gelirin tarımdan sağlanabilmesi için vergilendirme çok önemli bir rol oynamaktaydı. Vergilendirme sayesinde ağalık ve tarımdaki tıkanmış olan yapılara karşı topraksız köylüler ve ortakçılar korunmuş ve gelir dağılımında eşitlik sağlanmış olmuştur⁷⁹⁰. Ancak 1930'larda vergiler tam olarak tahsil edilememekte ve halk sürekli olarak vergilerin ağırlığından şikâyet etmekteydi. Ortalama 200 milyon lirayı bulan gelirlerin yarısı inhisarlar ve gümrüklerden gelmektedir⁷⁹¹.

⁷⁸⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 26, İctima 3, (10 Haziran 1938), s. 76-92.

⁷⁸⁹ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:724, (26.12.1946), s. 585.

⁷⁹⁰ Güneri Akalın, a.g.e., s. 23.

⁷⁹¹ Ahmet Hamdi Başar, a.g.e., s. 69.

Tütünde uygulanan inhisar sistemini devletin elde edeceği gelir miktarını arttıran bir sistem olarak görmek yerine bu sistemi ekonomik yapının tamamı için bütünleyici bir sistem olarak görmek daha doğrudur. Bu şekilde ekonomik yapı güçlendirildiği gibi devletin çıkarları da korunmuş olmaktadır. Her ne kadar özel teşebbüsün zarar görmemesi için tedbirler alınsa da bu sistem tüccar sınıfının alanını daraltmaktadır. Ancak göz ardı edilmemesi gereken husus tüccar sınıfının karşılaştığı bu sınırlama toplumu oluşturan bütün sınıfların refahını arttırabilmek için gerçekleştirilen bir uygulamadır. İnhisar sistemi böyle bir amacı gerçekleştirirken büyük riskleri de üstünde taşımaktadır. İnhisar İdaresi'nin özellikle fiyatlarda yapacağı yanlış bir uygulama ihracat pazarlarının kaybedilmesine sebep olabileceği gibi ülkenin ekonomisini de geri dönülmesi zor bir duruma getirebilecektir.

İnhisar sistemi ister büyük ölçekli ister küçük ölçekli olsun yerli ve yabancı tüccar açısından olumsuz çiftçi açısından ise olumludur. İnhisar sistemi üzerine yapılan yasa görüşmelerinde bu durum Gaziantep vekili Reşit Bey tarafından açık bir şekilde dile getirilmektedir. İnhisar idaresinin çiftçiden tütün alırken verdiği fiyatlar tüccarın hoşuna gitmemektedir. İnhisar sistemine karşı yürütülen propagandanın temeli bu duruma dayanmaktadır. Ardından yapılan konuşmalarda Maliye vekili Saraçoğlu Şükrü Bey, biraz da ortamı yumuşatmak amacıyla inhisar idaresinin hiçbir tüccar sınıfına rakip olmadığını vurgulamaktadır. Tütün İnhisar İdaresi'nin, tütüncülüğü ve tütün piyasasını düzenlediğini belirtmiştir. Bununla beraber ciddi bir eleştirisi de vardır. Üretimin arttığı yıllarda ihraç miktarının artmadığını bu alandaki eksikliğin tütüncülüğe asıl zararı verdiğini dile getirmiştir. Tütün tüccarlarının çiftçi kadar üretken olmadığını, ihracat açısından olumsuzluk yarattıklarını ifade etmektedir. İhraç edilemeyen tütünler memleket içerisinde ziyan olmaktadır. Çiftçi bu sebeple üretimi kısmak suretiyle fakirleşmektedir. Bunlara ek olarak ticaret yapmayı idarenin asli vazifesi olarak görmemekle beraber sıkıntılı zamanlarda müdahale etmesini sağlayacak ve kendisine tecrübe kazandıracak bir hizmet şeklinde algılamaktadır.

Birkaç senelik gümrük istatistikleri tetkik edilirse görülür ki bu memlekette noksan olan kabiliyet, ziraat kabiliyeti değildir. Tütün herhangi bir senede yüksek bir

fiyata satıldığı ve hiç olmazsa zürrai memnun edecek bir fiyata satıldığı senenin ertesi senesinde daima bizim tütünümüz (5) milyon, (10) milyon, (15) milyon kadar fiyat ve istihsal verebilmiştir. Demek ki bu mes'ut seneler tevali etse, edebilse tütün istihsalâtımız gerek nefaset itibarı ile gerek miktar itibarı ile mütemadiyen tekâmül edebilecek bir sanat ve bir ziraat mahiyetinde görünmektedir. Bir milletin bünyesinde meknuz (gizli) olan kabiliyet ve istidadın çok daha ileri gidebileceğini bize tecrübeler göstermiştir. Fakat bir noktada da arkadaşlar maalesef itiraf edeceğim, çok yayayız. İstihsal hususunda eğer tacirlerimiz müstahsil zürrain kabiliyeti ile onların kudreti ile muvazi adım atmazlar ise tabiatı ile fazla istihsal memleket dahilinde kalmak sureti ile fiyatların sukutunu intaç ediyor ve zürra sınıfında yeni bir ye'is yeni bir inkisarla kendiliğinden tahdidi ziraat hasıl oluyor. Halbuki tacirlerimizin kabiliyeti zürraımızın kabiliyeti derecesine varmış olsa idi, istihsalâtımız dünyanın bin bir piyasasına yetiştirebilmek imkânı ve kudreti onların elinde olsaydı ziraat hususundaki kabiliyet ve kudretimizden memlekete azamî istifade ettirmek imkânı çok basit ve çok kolay bir iş olurdu. İstatistikler tetkik edilirse görülür ki istihsal hayli yükseldiği zamanlar ihracat hususundaki kabiliyetimiz bir sene evvelkine nazaran değişmemiş denecek kadardır. Bu fazla istihsal senelerindeki ihracatımız aşağı yukarı diğer senelerin aynı olmak üzere devam etmektedir. Demek ki bu memlekette en çok kuvvetimizi kudretimizi teksif ettiğimiz noktalardan birisi de ihracat kabiliyetimizi artırabilmek için tacirlerimiz ve istihsal müesseselerimize bu hususta salâhiyet vermek ve onları takviye etmektir⁷⁹².

Burada tüccar sınıfının ortaya attığından farklı bir görüşle karşılaşmaktayız. İnhisar idaresinin vergi gelirlerini arttırmak pahasına ihracatı körelttiği yolundaki görüşlere karşılık Saraçoğlu Şükrü Bey'in, asıl sorumlunun tüccar sınıf olduğunu vurgulaması kayda değerdir. Bu iddiaya göre tüccar sınıfın üretimi arttırmak yoluyla fazla ihracat yapmak yerine üreticinin elindeki ürünü yok pahasına almaya ve kârını buradan elde etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Maliye vekili, İnhisar idaresi ile tüccar sınıfının iki rakip gibi algılanıp, gösterilmesine karşı çıkmakta ve tütün ihracatının birlikte yürütülerek daha da geliştirilmesini arzulamaktadır.

Üretim ve satış sisteminin olumlu ya da olumsuz özelliklerine ek olarak toprak reformunun uygulamaya geçememesinin Türk tarımının üretim kapasitesi üzerinde

⁷⁹² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (8 Haziran 1930) s. 107-108.

olumsuz sonuçlara yol açtığı kesindir. Buna ek olarak tefecilerin tütün özelinde tarım üreticilerini kendilerine bağımlı kılmaları ve ürününü değerinin altında elde etmeleri artı ürün ve tarımsal verimliliğin önünde engeldi⁷⁹³. Bu durumda tarımdan elde edilen sermaye başka alanlara kayarak, tarımsal gelişmenin ilerlemesini engelliyordu.

c. Tütün Vergisinin Tahsilatı ve Türkiye Ekonomisine Katkısı

Tütünün vergilendirme yolu ne olursa olsun ülke ekonomisi için önemli bir gelir kaynağıydı. Bu gelir kaynağı Osmanlı Devleti zamanında dış borçları ödemek için verimsiz ve zorunlu bir şekilde kullanılmışken, Cumhuriyet döneminde alt yapı ve sanayi yatırımlarında kullanıldı. Tütün İhisarı Genel Müdürü Şevki Bey tarafından gazetelere verilen demeçlerde halka kaçak tütünden sakınarak demiryollarının yapımına katkı sunmaları ve tütünün dumanını boşa çıkarmamaları tavsiye edilmekteydi⁷⁹⁴. Kalkınma için kullanılan tütün gelirleri birçok sebepten ve zorunlu olarak devlet tekeli altına alındı. Kaynak bulmakta yaşanan sıkıntılar ve kalkınmaya duyulan şiddetli ihtiyaç dikkate alındığında devlet tekeli uygulamasının o dönemin şartlarında en gerçekçi vergilendirme metodu olduğu anlaşılmaktadır. Tütün gelirleri söz konusu dönemlerde Türkiye'nin toplam gelirleri içerisinde önemli bir yer sahiptir. Aşağıdaki tabloda tütün ihracatının genel ihracat ile karşılaştırması yer almaktadır.

Tablo 4.10. 1923-1931 Yılları Tütün İhracatının Genel İhracat İçindeki Payı

Yıllar	Genel İhracat Kıymeti	Tütün ve Saire İhracatı Kıymeti	Tütün ve Saire İhracatının Genel İhracata % Oranı
1923	84.651.000	20.483.000	24.19
1924	158.868.000	46.581.000	29.32
1925	192.428.000	60.432.000	31.40
1926	186.423.000	67.492.000	36.20
1927	158.421.000	44.008.000	27.78
1928	173.537.000	54.197.000	31.23
1929	155.214.000	40.917.000	26.36

⁷⁹³ Yahya S. Tezel, **a.g.e.**, s. 342.

⁷⁹⁴ Fatma Doğruel-Suut Doğruel, **a.g.e.**, s. 150.

1930	151.454.000	43.160.000	28.50
1931	127.275.000	29.093.000	22.85

Kaynak: **Devlet İnhisar İdareleri ve İnhisar Maddeleri İstatistiği**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul Marifet Matbaası, Ankara 1932, s. 17.

1932-1940 yılları arasındaki veriler ise başka bir kaynaktan elde edilerek aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4.11. 1932-1940 Yılları Tütün İhracatının Genel İhracat İçindeki Payı

Yıllar	Genel İhracat Kıymeti	Tütün ve Saire İhracatı Kıymeti	Tütün ve Saire İhracatının Genel İhracata % Oranı
1932	101.301.000	27.139.000	26.79
1933	96.162.000	21.392.000	22.24
1934	92.149.000	13.181.000	14.30
1935	95.861.000	18.944.000	19.76
1936	117.733.000	24.468.000	20.78
1937	137.983.000	43.969.000	31.86
1938	144.946.000	39.338.000	27.14
1939	127.389.000	38.948.000	30.58
1940	111.446.000	24.234.000	21.75

Kaynak: **İktisadi ve İctima Türkiye**, Türkiye'de Harici Ticaret, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Yazan: Selim Sabit Aykut, Cilt 1, Neşriyat No: 208, İstatistikler Serisi No: 91, Ankara 1944, s. 40-41.

Tütünün, inhisar sistemine bağlı olduğu ülkelerde tütünden alınan vergiler hasılatının bütçe hasılatına oranı tütün ticaretinin serbest olduğu ülkelerdekinden Polonya ve İspanya örneği hariç olmak üzere daha fazladır⁷⁹⁵. Böylece İnhisar İdaresi elde ettiği gelirlerin belirli bir kısmı ülkenin en çok ihtiyaç duyduğu alan olan demiryollarına ayırmıştır⁷⁹⁶. Demiryollarının inşası ve ülkenin kalkınması için her bireyden İnhisar İdaresi'nin elde ettiği gelirlerin arttırılmasına yardımcı olmaları ve kaçakçılığa itibar etmemeleri bir vatan görevi olarak talep edilmektedir. Ülkeyi birbirine bağlayan, bölgeler arası sosyal ve ekonomik ilişkileri geliştiren demiryolunun finanse

⁷⁹⁵ **İstihbarat Bülteni**, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 80, 15 Aralık 1935, s. 570.

⁷⁹⁶ **Vakit**, 1 Temmuz 1932, s. 5.

edilmesinde Tütün İhisar İdaresi'nin gelirlerinin azalmasına sebep olacak kaçakçılığa karşı tedbirler alınması ve bu yolda yayınlar hazırlanması yoluna gidilmiştir⁷⁹⁷.

Türk dış ticaret politikası iki temel ayak üzerine inşa edilmiştir. Bunlardan bir tanesi Türkiye nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan ve geçimini ziraattan sağlayan üreticilerin emeğini uluslararası ticaret alanında etkili bir politikayla korumak, bir tanesi de endüstri programı sonucunda yeni fabrikaların ürünlerini uluslararası rekabetten etkili bir ticaret politikasıyla korumaktır. Sanayinin gelişebilmesi adına yapılan ithalatta tek ödeme aracı Türk mahsulüdür. Üreticinin elde edeceği başarı bu noktada önem kazandığı gibi Türk ihracat ürünlerinin uluslararası alanda kötü şöhret kazanması ya da itibar görmemesi de büyük bir olumsuzluktur⁷⁹⁸. Bu sebeple 1936 yılında ihracat maddelerini kontrol edebilmek amacıyla "*Ticarette Tağşişin Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması*" hakkındaki kanuna ek bir kanun çıkartılarak ek tedbirler alınmaya çalışılmıştır⁷⁹⁹. Milli ekonominin temeli kabul edilen ziraat milli işeyi sağladığı gibi sanayinin kurulması ve geliştirilmesi için gerekli olacaktır. Bu doğrultuda zirai ürünleri çeşitlendirmek, niteliklerini arttırmak ve olabildiğince ucuza mal etmek önemliydi⁸⁰⁰.

Cumhuriyet İdaresi, piyasalara hâkim olabilmek ve sanayileşmeyi sağlamak adına özellikle tütün gibi tarımsal hammaddeyi kullanan sanayi alanında kontrolünü kurmak zorunluluğunu hissetmiştir⁸⁰¹. Türkiye tarımsal verimlilik doğrultusunda Batı ülkelerine göre oldukça geridir. Ekilebilir toprakların %50'si tarıma açık haldedir. Kooperatifler istenilen sonuçları verememiştir. Ancak tarımın bu yapısına rağmen tarımdan sanayiye belirli ölçülerde de olsa kaynak aktarılabiliştir. Tarım, sanayinin büyümesinde belirleyici bir rol oynamıştır⁸⁰².

⁷⁹⁷ **Tütün İhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1928**, Cilt 4, İkdam Matbaası, İstanbul 1929, s. 79.

⁷⁹⁸ **Türkofis**, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 1, No 1, 16 Ocak 1936, Ankara, s. 4.

⁷⁹⁹ **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 5, Cilt 12, İçtima 1, (09 Haziran 1936), s. 141-148.; **Resmî Gazete**, Sayı 3330, 15.06.1936, s. 6643.

⁸⁰⁰ **Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış**, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 301.

⁸⁰¹ Korkut Boratav, **a.g.e.**, s. 69.

⁸⁰² Tefik Çavdar, **a.g.e.**, s. 278.

SONUÇ

Reji şirketinin tütün politikalarına hâkim olduğu dönem ile karşılaştırıldığında Cumhuriyet döneminde hem devlet gelirleri artmış hem de tütüncülükle uğraşan üreticiler Rejinin baskı ve zulmünden kurtarılmıştır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte kaçakçılık toplumsal bir yara olmaktan çıkarılmıştır. Reji sistemi tütünün vergilendirilmesinde çok güçlü ve hâkim bir sistemdi. Buna ek olarak üretim, tüketim aşamalarını kontrol ve kaçakçılığa önemli ölçüde sınırlamalar getiriyordu. Bu sistem her şeyden önce Avrupa sermayesinin, Osmanlı Devleti'ni çok geniş ve kapsamlı bir şekilde kuşatmasıdır. Kaldı ki ortaya çıkan bu olumsuz durumun baş sorumlusu bu sermaye grupları değil Osmanlı Devleti'nin bizzat kendisidir. Ancak Reji şartnamesinin taşıdığı olumsuzluklar ilk önce Osmanlı toplumunu etkileyecek ve büyük sorunlara yol açacaktır. Bu problemler Cumhuriyet yönetimine miras olarak kalmakla beraber Reji idaresi, bu vergi kaleminin yönetilmesinde önemli tecrübeler de sunmuş ve aktarmış olacaktır.

Tütün politikalarının Rejiden devir alındığı tarihten itibaren süreç içerisinde şekillendiği ve belli bir olgunluğa eriştiği muhakkaktır. İzmir İktisat Kongresi bu sürecin başlangıç noktasıdır. Orada Rejinin mi yoksa İnhisar sisteminin mi kaldırılmak istendiği ise net değildir. Bu durum o dönemin yayınlarında da göze çarpmaktadır. Kesin olan bir şey varsa o da yabancı sermayeli Reji şirketinin kolculuk sisteminin de etkisiyle halkın üzerinde derin yaralar açmış olmasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet yöneticileri ekonomi politikalarını şekillendirmeye ve belirlemeye çalışırken birtakım zorluklar içerisindeydi. Lozan Barış Antlaşması'nın gümrük gelirleriyle ilgili 5 yıllık sınırlamaları, Duyun-u Umumiye Borçları ve imtiyazlı şirketlerin durumu devlet yöneticilerinin işlerini zorlaştıran durumlardı. Bu şartlar altında uygulanan liberal ekonomi politikaları dengeleri kurmak açısından kaçınılmazdı.

Tütüncülük, Türkiye'de uzun yıllar boyunca planlı bir üretim ve ticaret politikasından uzak olarak salt coğrafi şartların getirdiği avantajlar sayesinde büyük ölçüde gelir getiren bir alan olma özelliğini korudu. Ancak bu süreç içerisinde iki dünya savaşı ve bir iktisadi buhranla birlikte Türkiye'nin bu avantajlı pozisyonu sarsılmıştır. Türk tütünlerine alışkın olan toplumlar yaşanan fakirlik süreçleriyle ucuz tütünlere mecbur kalmış bu durum Türk tütünleri için pazar kaybı yaratmıştır. Ayrıca Bulgaristan

ve Yunanistan gibi Şark tütünleri üreticisi olan iki ülkenin yarattığı rekabet koşulları Türkiye'nin uyguladığı iktisat ve tütün politikalarında belirleyici olmuştur.

Birçok devletin bütçe gelirlerinde önemli bir paya sahip olan tütün gelirleri dünya ekonomisinde belirleyici bir rol oynamaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulamış olduğu tütün politikaları bu alanda alınan karar ve yapılan uygulamaların süreç içerisinde geçirdiği aşamalar Türk milletinin kalkınan, üreten ve bağımlı olmayan bir konuma ulaşmasındaki en belirgin faktördür. Bu dönemde uygulanan tütün politikalarının Türkiye'nin ve Dünya'nın içerisinde bulunduğu ekonomik koşullardan bağımsız düşünülmesi ise mümkün değildir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında tarım özelinde tütünün payı belirleyici oldu. Tütün gibi tarım ürünleri sanayinin gelişmesi ve ilerlemesinde tamamlayıcı bir rol oynadı.

Tütün politikaları oluşturulurken üç önemli gösterge temel alınmıştır. Bunlardan ilki Atatürk'ün de konuşmalarında sıklıkla belirttiği pozitif bilime dayalı bilimsel bir anlayış ve bu doğrultuda kurulan araştırma ve standardizasyon kurum ve okullarıdır. İkincisi 1929 dünya ekonomik buhranı ve üçüncüsü de Türkiye'deki mevcut tarımsal sınıfların yapısıdır. Genel ekonomik politikalar açısından bakıldığında tarımdan ülkenin ihtiyaç duyduğu işeyi ve sanayi için gerekli olan ham maddeyi sağlaması ve ihracatı arttırarak sanayi alanında kalkınmaya destek olması beklenmektedir.

Yabancı sermayenin tröstler aracılığıyla bu ürün üzerinde kurmaya çalıştığı hakimiyet Türkiye'nin kalkınma hamlelerine vurulacak en büyük darbeydi. Bu tröstlere karşı koyabilmek için inhisar-bandrol tartışmasının çok ötesinde dönemin şartları güçlü bir kuruluşun gerekliliğini kaçınılmaz kılmaktaydı. Tütün İnhisar İdaresi bu bağlamda Türkiye ekonomisi için bir kalkan görevi görmekteydi.

1929 yılına gelindiğinde büyük buhranın çıkmasıyla birlikte gümrük gelirlerinin önemi çok azalmıştı. Dünya ekonomisini elinde tutan gelişmiş ülkeler bile ithalatlarını sınırlama yoluna gittiler. Bu durum Türkiye gibi kalkınmak için tarımsal ihracata bağımlı olan bir ülke için beraberinde zorluklar getiriyordu. Böyle bir ortamda tütün ticaretini serbest bırakarak bandrol usulünü uygulamak ve elde edilecek olan geliri ihtimale bırakmak mümkün değildi. Ayrıca hükümet inhisar sistemi sayesinde tütün

fiyatlarını da kontrol edebilmekteydi. Bu kontrol kaliteli tütün yetiştirilmesini sağladığı gibi ihracat yoluyla hazine gelirlerinin de artmasına katkı sağlamaktaydı.

Tütün işletmesinin millileştirilmesinin ardından devlet kontrolüne alınması geçici bir statüdeyken bu durum 1930'larla birlikte kalıcı hale getirilir. Bu durumu destekleyen kanunlar çıkartılır. 1944 yılında gelindiğinde ise devlet tütün piyasalarında müdahale alımları yapmaya başlamıştır. Devletçiliğin 1936 yılında anayasaya girmesiyle birlikte başlangıçtan beri uygulanan tütün politikaları olgunlaşmış ve rayına oturmuştur. Bu politikalar oluşturulurken hem ulusal hem de uluslararası birçok etken dikkate alınmıştır. Bu dönemde üreticinin içinde bulunduğu ruh hali ve Rejinin bıraktığı kötü izler dururken benzeri bir sistemi aynı anda getirmek kolay değildir. Tütün İdaresi'nin 1925-1930 yılları arasındaki geçici özelliği bu gibi sebeplerle açıklanabilir. Devletin birçok konuda hassasiyet taşıdığı böyle bir dönemde en önemli ihraç ürünü üzerinde denetim kurmaması, buradan elde edeceği geliri hesaba katmaması düşünülemez.

Ülkenin en önemli gelir kaynaklarından birisi olan tütünü ihmal edilmiş bir vaziyette devralan Cumhuriyet yönetimi bu ürünü ülkenin ekonomik çıkarlarına göre daha uygun hale getirebilmek amacıyla 1925 yılından itibaren durmaksızın düzenlemeler yaptı. Tütüncülükle ilgili değişen ve gelişen yeni durumları takip etmek, bunlarla ilgili yasal düzenlemeleri meydana getirmek, tütün ticaretini kapsayan tarafları kollayarak bunlar arasındaki dengeleri gözetmek ve uluslararası alandaki rekabete ayak uydurabilmek için standardizasyon ve kaliteyi arttırmak ilk yıllarda uygulanan tütün ve ekonomi politikalarının temelinde yatan en önemli konulardır.

Tütüncülükte uygulanan politikalar her ne kadar bir bütün içerisinde uygulanmış olsa da dış etkenler çoğunlukla bu politikalara yön vermiştir. Reji İdaresi'nin kaldırılmasından İnhisar İdaresi'nin kurulmasına kadar geçen yaklaşık 5-6 yıllık süreçte devletin politikası oluşmamış ve bir arayış süreci yaşanmıştır. Bu dönemde devlet sanayi alanında teşvikler yoluyla üretimi desteklemeyi hedeflemiştir. 1930'lu yıllarla birlikte devletçilik politikası etkili olmuş ve bu durum mevcut uygulamayı kalıcı hale getirerek onun kökleşmesine sebep olmuştur. II. Dünya Savaşı yılları ise mevcut sistemin devam ettirilmesiyle birlikte belirsizliklerin yaşandığı ve süregelen ticari ilişkilerde dengelerin değiştiği bir dönem olmuştur. Ancak tütün politikaları devletçilik

temelinde devam etmektedir. 1945'te savaşın sona ermesiyle Marshall yardımlarının ve Amerika'nın yarattığı olumsuzluklarla beraber savaş sonrası sisteme adapte olma süreci ise Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950'lere kadar sürmüştür. II. Dünya Savaşı'na kadar uzunca süre belirli bir çizgide istikrarlı bir şekilde sürdürülmeye çalışılan tütün politikaları savaş sonrasında önemli kırılmalar yaşamıştır. Bu politikaları tekrar rayına oturtmak ve Türkiye'nin önemli bir gelirini garanti altına alabilmek amacıyla Demokrat Parti'nin bu alandaki ilk icraatı yeni bir kongre toplayarak istişare yapmak olacaktır.

Tütün üzerinde tekel sisteminin kurulduğu 1925 yılından 1950 yılına kadar geçen zaman dilimi çok dinamiktir. I. Dünya Savaşı'nın sonucunda şekillenmekte olan yeni ekonomik yapı, Türkiye'nin bağımsız bir ekonomik yaşam biçimine uyum sağlama süreci, 1929 Dünya buhranı ve ardından gelen II. Dünya Savaşı dünya çapındaki ekonomik dengelerin sabit durmasına izin vermemiştir. Türkiye, bu yarım asırlık süreçte hem tütün hem de ekonomi politikalarını belirlerken bütün bu süreçleri takip etmek ve buna göre davranmak zorunda kalmıştır. Değişen şartlara ayak uydurmak amacıyla birçok tütün kongresi ve üç tane tütün inhisar kanunu hazırlamış ve sürekli güncel kalmaya çalışmıştır. Bütün bu süreci Osmanlı'dan kalan karmaşık ve yetersiz üretim biçimi ve ilişkilerinden bağımsız düşünmek ise mümkün değildir. Türkiye'nin ithalatının üçte biri bu ürün sayesinde yapılabilmektedir. Bu durum tütünü sanayi ve kalkınma açısından kilit rolde bir ürüne dönüştürmektedir. Cumhuriyet İdaresi, Osmanlı yönetiminden farklı olarak tütünü sadece vergi kalemi olarak görmemiş hem bilimsel hem de maddi anlamda destekleme politikası yürütmüştür. Tütün, bu politika sayesinde Türkiye'nin kalkınmasında önemli ve stratejik bir ürüne dönüşebilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşivler

- BCA, [490.01.143], 16.08.1930.
BCA, BÖKM [030.01/78.487.3], 31.05.1946.
BCA, BÖKM [030.01/123.782.1], 03.01.1946.
BCA, BÖKM [030.01/84.531.5], 26.05.1948.
BCA, BÖKM [030.01/84.531.7], 14.08.1948.
BCA, BÖKM [030.01/78.487.14], 24.08.1948.
BCA, BÖKM [030.01/76.479.10], 22.06.1950.
BCA, CHP [490.01/454.1870.5], 29.12.1948.
BCA, MGM, [030.10/181.251.2], 19.04.1922.
BCA, MGM [030.10/18.252.1], 20.02.1934.
BCA, MGM, [030.10/182.253.3], 09.11.1935.
BCA, MGM, [030.10/182.253.6], 18.05.1938.
BCA, MGM, [030.10/182.253.12], 17.06.1940.
BCA, MGM, [030.10/182.253.10], 18.12.1940.
BCA, MGM, [030.10/167.162.3], 28.01.1941.
BCA, MGM [030.10/212.444.9], 09.02.1942.
BCA, MGM, [030.10/182.253.14], 06.05.1942.
BCA, MGM, [030.10/182.253.16], 11.03.1943.
BCA, MGM, [030.10/182.253.18], 24.05.1943.
BCA, MGM [030.10/182.253.20], 01.03.1944.
BCA, KDB 1920-1928 [030.18.01.01/010.36.15], 30.07.1924.
BCA, KDB 1920-1928 [030.18.01.01/010.37.20], 03.08.1924.
BCA, KDB 1920-1928 [030.18.01.01/011.53.3], 26.10.1924.
BCA, KDB 1920-1928 [030.18.01.01/016.76.17], 07.12.1925.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01/02.179], 05.12.1928.
BCA, KDB 1928 – [080.18.01.02/19.24.10], 05.04.1931.
BCA, KDB 1928 – [490.01/1452.17.1], 07.06.1931.
BCA, KDB 1928 – [080.18.01.02/28.35.12], 01.05.1932.
BCA, KDB 1928 – [080.18.01.02/30.53.20], 10.07.1932.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01/02.30.52.6], 13.07.1932.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/30.60.6], 21.08.1932.
BCA, KDB 1928 – [080.18.01.02/32.72.2], 21.11.1932.
BCA, KDB 1928 – [080.18.01.02/40.72.19], 16.10.1933.
BCA, KDB 1928 – [080.18.01.02/43.17.2], 22.03.1934.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/44.30.1], 12.05.1934.
BCA, KDB 1928 – [080.18.01.02/49.72.4], 23.10.1934.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/81.106.6], 27.12.1937.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/83.44.5], 23.05.1938.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/93.116.20], 18.12.1940.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/94.27.17], 02.04.1941.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/97.108.12], 13.01.1942.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/104.9.26], 01.02.1944.
BCA, KDB 1928 – [080.18.01.02/111.45.10], 22.06.1946.

BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/113.19.6], 28.02.1947.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/116.41.18], 17.06.1948.
BCA, KDB 1928 – [080.18.01.02/116.36.8], 29.05.1948.

2. Resmi Yayınlar

Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 4, 8 Mart 1339-29 Temmuz 1339, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 5, 11 Ağustos 1339-19 Teşrin-i Evvel 1340, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1931.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 6, Teşrinisani 1340-Teşrinievvel 1341, Başvekalet Matbaası, Ankara 1934.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 10, Teşrinisani 1928-Teşrinievvel 1929, Ankara Başvekalet Matbaası, Ankara 1934.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 11, 14 Teşrinisani 1929-15 Teşrinievvel 1930, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1930.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 13, Teşrinisani 1931-Teşrinievvel 1932, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1932.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 26, Kasım 1944-Ekim 1945, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1945.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 27, Kasım 1945-Ekim 1946, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1946.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 31, Kasım 1949-Ekim 1950, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1950.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 30, Kasım 1948-Ekim 1949, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1949.
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 32, Kasım 1950-Ekim 1951, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara 1951.

Resmî Gazete, Sayı 86, 02.03.1925.
Resmî Gazete, Sayı 301, 18.02.1926.
Resmî Gazete, Sayı 353, 22.04.1926.
Resmî Gazete, Sayı 427, 22.07.1926.
Resmî Gazete, Sayı 1216, 15.06.1929.
Resmî Gazete, Sayı 1524, 19.06.1930.
Resmî Gazete, Sayı 1531, 28.06.1930.
Resmî Gazete, Sayı 1895, 10.09.1931.
Resmî Gazete, Sayı 2030, 20.02.1932.
Resmî Gazete, Sayı 2100, 17.05.1932.
Resmî Gazete, Sayı 2593, 01.01.1934.
Resmî Gazete, Sayı 2713, 29.05.1934.
Resmî Gazete, Sayı 2729, 17.06.1934.
Resmî Gazete, Sayı 3277, 11.04.1936.
Resmî Gazete, Sayı 3330, 15.06.1936.
Resmî Gazete, Sayı 4817, 26.05.1941.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 14, İçtima 2, (17 Şubat 1925).

- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre 2, Cilt 14, İçtima 65, (26 Şubat 1925).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 16, İçtima 84, (22 Mart 1925).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 2, Cilt 16, İçtima 85, (23 Mart 1925).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 5, İçtima 2, (08 Kasım 1928).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 21, İçtima 3, (02 Ekim 1928).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 12, İçtima 2, (1 Haziran 1929).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 12, İçtima 2, (2 Haziran 1929).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 18, İçtima 3, (12 Nisan 1930).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 19, İçtima 3, (31 Mayıs 1930).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (08 Haziran 1930).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, (09 Haziran 1930).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 5, İçtima 1, (10 Aralık 1931).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 9, İçtima 1, (20 Haziran 1932).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 10, İçtima 2, (01 Kasım 1932).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 19, İçtima 3, (02 Aralık 1933).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 19, İçtima 3, (18 Aralık 1933).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 19, İçtima 3, (25 Aralık 1933).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 22, İçtima 3, (27 Mayıs 1934).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 3, İçtima F., (4 Mayıs 1935).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 5, İçtima F., (09 Ekim 1935).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 5, İçtima F., (21 Ekim 1935).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 10, İçtima 1, (27 Nisan 1936).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 12, İçtima 1, (09 Haziran 1936).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 20, İçtima 3, (01 Kasım 1937).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 26, İçtima 3, (10 Haziran 1938).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 5, Cilt 27, İçtima 4, (01 Kasım 1938).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 2, İçtima F., (10 Mayıs 1939).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 8, İçtima 1, (18 Ocak 1940).
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre 6, Cilt 18, İçtima 2, (21 Mayıs 1941).
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:0, Cilt:1, Birleşim:3, (14.08.1946).
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:18, (18.12.1946).
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:1, Cilt:3, Birleşim:724, (26.12.1946).
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:2, Cilt:8, Birleşim:13, (05.12.1947).
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:2, Cilt:12, Birleşim:73, (18.06.1948).
T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem:8, Toplantı:4, Cilt:25, Birleşim:71, (23.03.1950).

3. İstatistikler ve Kurum Yayınları

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 5. Baskı, Ankara 2006.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 5. Baskı, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara Araştırma Merkezi, Ankara 2006.

Bandrolün Mali ve İktisadi Faideleri, Tütüncüler Zümresi Heyet-i Umumiyesi, Yeni Matbaa, İstanbul 1924.

Cumhuriyet Rejiminde İnhisarlar, T.C. İnhisarlar İdaresi, İnhisarlar Matbaası, 29 Ekim 1943.

C.H.P. Programı, TBMM Kütüphanesi, Ulus Basımevi, Ankara 1935.

Dış Ticaret 1938-1952, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Özetleri No: 11, Temmuz, Ankara 1953.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1932 Yılı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Kısım 2, Devlet Matbaası, Ankara 1934.

Harici Ticaret Senelik İstatistik 1934 ve 1934 İlkânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ulus Basımevi, Ankara 1934.

Harici Ticaret 1934 Yılı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar itibarile İthalat ve İhracat, Cilt 3, Ulus Matbaası, Ankara 1935.

Harici Ticaret 1935 Yıllık İstatistik, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Cilt 2, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1936.

Harici Ticaret 1935 Yılı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar, Hudutlar ve maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Cilt 3, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul 1936.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik ve 1935 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara 1936.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1936, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Beynelmilel Brüksel Tasnifine Göre İthalat ve İhracat, Kısım 4, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1937.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1937, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Memleketler ve Maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 2, Hüsnütabiat Basımevi, Ankara 1938.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1938 ve 1938 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Mehmed İhsan Matbaası, Ankara 1939.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939 ve 1939 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1940.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Limanlar ve Hudutlar ve Maddeler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 3, Yeni Ceza Evi Matbaası, Ankara 1940.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1940 ve 1940 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1941.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941 ve 1941 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1942.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1942 ve 1942 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1943.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1943 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1944.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1944 ve 1944 Aralık aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1945.

İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, C. I, Ankara 1931, s. VI.

İnhisarı Duhan Kanun Muvakkati ile Mukavelename ve Nizamname Layihaları, Matbaa-i Amire, İstanbul 1914.

Memalik-i Mahrusa-i Şahane Duhanları Müştere-ül Menfaa Reji Şirketi'nin Nizamat-ı Esasiyesi, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü-Atatürk Kitaplığı, İstanbul 2012.

Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914, Haz.: Tevfik Güran, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 3, Ankara 1997.

Osmanlı Sanayii 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki, Haz.: A. Gündüz Ökçün, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt 4, Ankara 1997.

Tarım İstatistikleri 1928-36, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 93, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara 1937.

The Tobacco Affairs, The State Monopolies of Turkey, Printed at The Monopolies Press, İstanbul, March 1939.

Türk Tütünü ve Tütüncülüğü, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Ankara 1938.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Cilt 3, 6 Mart 1338 (1922)-27 Şubat 1338 (1923), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1985.

Türkiye Harici Ticaret Resmi İstatistiklerine Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Yazan: Şevket Kaya, Neşriyat No: 153, Tetkikler Serisi No: 78, Güneş Matbaası, İstanbul 1940.

Türkiye Tütün Kongresi'ne Ait Zabıtlar, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı Neşriyatı, Ankara 1950.

Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1928, Cilt 4, İkdam Matbaası, İstanbul 1929.

Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1929, Cilt 5, İkdam Matbaası, İstanbul 1930.

Tütün İnhisar İdaresi Muharrerat-ı Umumiyye Mecmuası 1930, Cilt 6, İkdam Matbaası, İstanbul 1931.

Tütün Kongresi İçin Hazırlanan Raporlar, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, İnhisarlar Matbaası, İzmir 1943.

Tütün Raporu, Ziraat Vekaleti Neşriyatı, Güven Basımevi, İstanbul 1938.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Tütün Kongresi İzmir 18/X/1943, Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti, İstanbul 1944.

1937-1938 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor, İktisat Vekaleti Türkofis, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara 1938.

1938-1939 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor, İktisat Vekaleti Türkofis, Zerbamat Basımevi, Ankara 1939.

4. Süreli Yayınlar

Ayın Tarihi, Kasım-Aralık 1933, Sayı 1.

Ayın Tarihi, Aralık-Ocak-Şubat 1929, No: 57,58,59.

Ayın Tarihi, Şubat 1934, Sayı 3.

Ayın Tarihi, Mart 1934, Sayı 4.

Ayın Tarihi, Nisan 1934, Sayı 5.

Ayın Tarihi, Haziran 1934, Sayı 7.

Ayın Tarihi, Temmuz 1934, Sayı 8.

Ayın Tarihi, Ağustos 1934, Sayı 9.

Ayın Tarihi, Eylül 1934, Sayı 10.

Ayın Tarihi, Ekim 1934, Sayı: 11.

Ayın Tarihi, Kasım 1934, Sayı 12.

Ayın Tarihi, Aralık 1934, Sayı 13.

Ayın Tarihi, Mart 1935, Sayı 16.

Ayın Tarihi, Mayıs 1935, Sayı 18.

Ayın Tarihi, Ağustos 1935, Sayı 21.
Ayın Tarihi, Ekim 1935, Sayı 23.
Ayın Tarihi, Aralık 1935, Sayı 25.
Ayın Tarihi, 1-30 Kasım 1937, Sayı 48.
Ayın Tarihi, Şubat 1938, Sayı 50.
Ayın Tarihi, Nisan 1938, Sayı 53.
Ayın Tarihi, Haziran 1937, Sayı 55.
Ayın Tarihi, Aralık 1938, Sayı 61.
Ayın Tarihi, Mayıs 1939, Sayı 66.
Ayın Tarihi, Temmuz 1939, Sayı 68.
Ayın Tarihi, Eylül 1939, Sayı 70.
Ayın Tarihi, Ekim 1939, Sayı 71.
Ayın Tarihi, Kasım 1939, Sayı 72.
Ayın Tarihi, Aralık 1939, Sayı 73.
Ayın Tarihi, Eylül 1941, Sayı 94.
Ayın Tarihi, 1-31 Ekim 1943, Sayı 119.
Ayın Tarihi, 1-30 Eylül 1946, Sayı 154.
Ayın Tarihi, Aralık 1947, Sayı 169.

Akşam, 12 Ocak 1929.
Akşam, 18 Kasım 1929.
Akşam, 4 Temmuz 1929.
Akşam, 18 Ağustos 1930.
Akşam, 22 Ağustos 1930.
Akşam, 7 Eylül 1930.
Akşam, 16 Eylül 1930.
Akşam, 20 Ekim 1930.
Akşam, 18 Kasım 1930.
Akşam, 31 Mayıs 1931.
Akşam, 14 Ağustos 1931.
Akşam, 3 Aralık 1931.
Akşam, 17 Kasım 1931.
Akşam, 5 Temmuz 1932.
Akşam, 3 Kasım 1932.
Akşam, 12 Şubat 1933.
Akşam, 8 Mart 1933.
Akşam, 5 Temmuz 1934.
Akşam, 11 Kasım 1934.
Akşam, 1 Ocak 1935.
Akşam, 5 Temmuz 1936.
Akşam, 5 Temmuz 1937.
Akşam, 23 Eylül 1937.
Akşam, 5 Temmuz 1938.
Akşam, 6 Mart 1939.

Akşam, 5 Temmuz 1939.
Akşam, 8 Ekim 1939.
Akşam, 10 Ağustos 1940.
Akşam, 19 Kasım 1946.

Dönüm, Sayı 7, Ocak 1933.

Hakimiyet-i Milliye, 28 Kasım 1923'ten aktaran Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1919-1928, 1923 yılı.

Hakimiyet-i Milliye, 12 Ekim 1928.

Hakimiyet-i Milliye, 05 Ocak 1929.

Hakimiyet-i Milliye, 16 Ocak 1929.

Hakimiyet-i Milliye, 24 Ocak 1929.

Hakimiyet-i Milliye, 28 Ocak 1929.

Hakimiyet-i Milliye, 14 Şubat 1929.

Hakimiyet-i Milliye, 1 Mart 1929.

Hakimiyet-i Milliye, 18 Temmuz 1929.

Hakimiyet-i Milliye, 31 Temmuz 1929.

Hakimiyet-i Milliye, 01 Eylül 1929.

Hakimiyet-i Milliye, 01 Ocak 1931.

Hakimiyet-i Milliye, 02 Mart 1931.

Hakimiyet-i Milliye, 16 Mart 1931.

Hakimiyet-i Milliye, 30 Mayıs 1931.

Hakimiyet-i Milliye, 14 Ekim 1931.

Hakimiyet-i Milliye, 10 Nisan 1932.

Hakimiyet-i Milliye, 02 Temmuz 1932.

Hakimiyet-i Milliye, 14 Ağustos 1932.

Hakimiyet-i Milliye, 09 Kasım 1934.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 29 Birinci Teşrin 1933, İnhisarlar Matbaası, Fevkalade Sayı.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 46, 15 Temmuz 1934.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 47, 1 Ağustos 1934.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 49, 1 Eylül 1934.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 50, 15 Eylül 1934.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 52, 15 Kasım 1934.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 54, 15 Kasım 1934.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 3, Sayı 56, 15 Aralık 1934.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 62, 15 Mart 1935.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 64, 15 Nisan 1935.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 65, 1 Mayıs 1935.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 66, 15 Mayıs 1935.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 69, 1 Temmuz 1935.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 70, 15 Temmuz 1935.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 73, 1 Eylül 1935.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 77, 1 Kasım 1935.

İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, Cilt 4, Sayı 80, 15 Aralık 1935.
İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 110, Ocak 1940.
İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 111, Şubat 1940.
İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 112, Mart 1940.
İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, Cilt 8, Sayı 115, 1 Temmuz 1941.

İktisadi Yürüyüş, Cilt 1, Sayı 2, 1 Ocak 1940.
İktisadi Yürüyüş, Cilt 1, Sayı 6, 1 Mart 1940.
İktisadi Yürüyüş, Cilt 1, Sayı 12, 1 Haziran 1940.
İktisadi Yürüyüş, Cilt 2, Sayı 23, 16 Kasım 1940.
İktisadi Yürüyüş, Cilt 2, Sayı 24, 1 Aralık 1940.
İktisadi Yürüyüş, Cilt 3, Sayı 25, 21 Aralık 1940.
İktisadi Yürüyüş, Cilt 3, Sayı 31, 16 Mart 1941.
İktisadi Yürüyüş, Cilt 5, Sayı 109, 3 Temmuz 1944.
İktisadi Yürüyüş, Cilt 6, Sayı 123, 5 Şubat 1945.
İktisadi Yürüyüş, Cilt 6, Sayı 144, 25 Aralık 1945.

Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı 2, Şubat 1932.
Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı 15, Mart 1933.
Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı 22, Ekim 1933.
Kadro Aylık Fikir Mecmuası, Sayı 28, Nisan 1934.

Tanin, 01 Ocak 1946.

Türkofis, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 1, No 1, 16 Ocak 1936, Ankara.
Türkofis, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 2, No 27, 16 Şubat 1937, Ankara.
Türkofis, Ekonomik Enformasyon Bülteni, Yıl 2, No 28-29, 16 Mart 1937, Ankara.

Ulus, 6 Ocak 1935.
Ulus, 29 Ekim 1935.
Ulus, 11 Kasım 1935.
Ulus, 7 Nisan 1937.
Ulus, 10 Haziran 1943.
Ulus, 01 Ocak 1945.
Ulus, 01 Ocak 1946.

Vakit, 9 Ocak 1929.
Vakit, 19 Ocak 1929.
Vakit, 12 Ekim 1929.
Vakit, 23 Ocak 1930.
Vakit, 20 Temmuz 1930.
Vakit, 19 Eylül 1930.
Vakit, 19 Kasım 1930.
Vakit, 26 Şubat 1931.
Vakit, 8 Mart 1931.

Vakit, 25 Mart 1931.
Vakit, 14 Ekim 1931.
Vakit, 17 Kasım 1931.
Vakit, 20 Kasım 1931.
Vakit, 31 Aralık 1931.
Vakit, 01 Ocak 1932.
Vakit, 28 Nisan 1932.
Vakit, 1 Temmuz 1932.
Vakit, 3 Eylül 1932.
Vakit, 4 Eylül 1932.
Vakit, 10 Şubat 1933.
Vakit, 14 Şubat 1933.
Vakit, 8 Mart 1933.
Vakit, 17 Mayıs 1933.
Vakit, 11 Temmuz 1940.
Vakit, 8 Temmuz 1944.

5. Araştırma, İnceleme, Hatırat, Tetkik Eserler ve Makaleler

AÇBA, Sait, **Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması**, Vadi Yayınları, Ankara 2004.

AHMED er-Rûmî el-Akhisari, **Tütün İçmek Haram Mıdır?**, Çev.: Ayşen Anadol, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015.

AKALIN, Güneri, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2008.

————— **Tarımımızın Sosyo-Ekonomik Yapısı Vergileme ve Gelişme**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 384, Ankara 1975.

AKKOYUNLU, Zeki, GÜLTEKİN, Kadri, PAYZIN, Hazım, **Tütün Enstitüsü'nün Virginia Tütünleri Üzerindeki 1938 Çalışması**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Cilt 2, Sayı 2, Ağustos 1939,

AKKOYUNLU, Zeki, PAYZIN, Hazım, **Tütün Enstitüsünün Şark Mıntıklarındaki 1937 Çalışmaları**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Cilt 2, Sayı 1, Temmuz 1938.

AKKOYUNLU, Zeki, **Yabancı Tütün Enstitülerinde Yapılan Tetkik Seyahati Notları**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Cilt 2, Sayı 1, Temmuz 1938,

ARICALI, Tosun, **19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek**, Ed.: Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1969.

AYBAR, Celal, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi 1878-1913**, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 132, Tetkikler Seri No: 73, Zerbamat Basımevi, Ankara 1939.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2010.

BAŞAR, Ahmet Hamdi, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'lardan Sonra Türkiye**, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

————— **Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları, Meşrutiyet, Cumhuriyet ve Tek Parti Dönemi**, Cilt 1, Yay. Haz.: Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

BERKES, Niyazi, **200 Yıldır Neden Bocalıyoruz-1**, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1997.

————— **Türkiye İktisat Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

BERSİS, İsmail Ziya, **Almanya'da Beynelmillel Tütün İlimi Birliği'nin Nizamnamesi**, Tütün Mecmuası, 15 Mart 1939, Yıl 1, Sayı 12, İstanbul.

————— **Alman Tütün Fabrikalarının Türkiye'den Tütün Mübayaaları**, Tütün Mecmuası, 15 Aralık 1938, Yıl 1, Sayı 9, İstanbul.

————— **Dünya'daki Tütün Rejimlerinden: Macar Tütün Rejisi**, Tütün Mecmuası, 15 Mart 1939, Yıl 1, Sayı 12, İstanbul.

————— **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Kasım 1938, Yıl 1, Sayı 7-8, İstanbul.

————— **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Aralık 1938, Yıl 1, Sayı 9, İstanbul.

————— **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Ocak 1939, Yıl 1, Sayı 10, İstanbul.

————— **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Şubat 1939, Yıl 1, Sayı 11, İstanbul.

————— **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Mart 1939, Yıl 1, Sayı 12, İstanbul.

————— **Haberler**, Tütün Mecmuası, 15 Nisan 1939, Yıl 2, Sayı 13, İstanbul.

————— **İnhisarlar İdaresi ve Sigaralarımızın Harmanları**, Tütün Mecmuası, 15 Aralık 1938, Yıl 1, Sayı 9, İstanbul.

————— **İnhisarlar İdaresi'nin Tütün Enstitülerinden Ne Gibi Faydalar Görüyoruz?**, Tütün Mecmuası, 15 Ocak 1939, Yıl 1, Sayı 10, İstanbul.

————— **Mısırdaki Türk Tütünleri ve Mısır Bankası**, Tütün Mecmuası, 15 Kasım 1938, Yıl 1, Sayı 7-8, İstanbul.

————— **Tütün İnhisarının 1928 Senesinde Yaptığı Talimatname**, Tütün Mecmuası, Sayı 7-8, 15 Kasım 1938, Yıl 1, İstanbul.

BLUHM, Detlef, **Colombus'tan Davidoff'a Tütün ve Kültür**, Çev.: Zehra Aksu Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara 2001.

BORATAV, Korkut, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 454, Ankara 1980.

————— **Türkiye'de Devletçilik**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2006.

————— **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ankara 2005.

BOZDEMİR, Mustafa, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Endüstriyel Mirasımız**, İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, Yayın No: 2010-79, İstanbul 2011.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1921-1938, Der.: Özel Şahingiray, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1999.

CEMAL Paşa, **Hatıralar**, Haz.: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

CEZAR, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, 1986.

CEZMİ, **Cumhuriyet Maliyesi**, Ülkü Halkevleri Mecmuası, Cilt 2 Sayı 9, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara Birinci Teşrin 1933.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960**, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

ÇUHACI Hacıpaşazade, **Bandrol ve İnhisar Arasındaki Büyük Faideler**, İkdam Matbaası, İstanbul 1924.

DEMİR, Muhsin, **Türkiye'de Tütün Sahaları**, AÜDTCF, Yıllık Araştırmalar Dergisi 1 (1940-1941), İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1944.

DOĞRUEL, Fatma-Suut, **Osmanlı'dan Günümüze Tekel**, Tekel Yayınları, İstanbul 2000.

EDİP, Habip, **Avrupa'da Tütün İnhisarları ve Türkiye Tütün İnhisar İdaresi**, Bürhanettin Matbaası, İstanbul, 1931.

————— **Türk Şark Tütünleri ve İhracatı**, Bürhaneddin Matbaası, İstanbul 1933.

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, TTK, Ankara 1994.

ERKSON, H. Nezihi, **Türkiye Tütünleri**, Birinci Kısım: Tütünün Türkiye'deki Tarihi, Yeni Matbaa, İstanbul 1954.

DEMİR, Muhsin, **Türkiye'de Tütün Sahaları**, AÜDTCF, Yıllık Araştırmalar Dergisi 1 (1940-1941), İstanbul Cumhuriyet Matbaası, 1944.

DIĞIROĞLU, Filiz, **Trabzon Reji İdaresi**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2007.

GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

GEYİKDAĞI, V. Necla, **Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye 1854-1914**, Hil Yayın, İstanbul 2008.

GLOSNECK, Johannes, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III**, Çev.: Arif Gelen, Cumhuriyet Gazetesi Yay., 1998.

GOODMAN, Jordan, **Tobacco in History and Culture: An Encyclopedia**, Editor in Chief, Volume 1, 2004.

GREHAN, James, **Smoking and "Early Modern" Sociability: The Great Tobacco Debate in the Ottoman Middle East (Seventeenth to Eighteenth Centuries)**, American Historical Review, December 2006.

GÜRAN, Tevfik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.

HOELL, Günter, **Tarımda Kapitalizmin Gelişmesi ve Toprak Rantı**, Bilim Yayınları, Çev.: Ahmet Doğan, İstanbul 1975.

HORVATH, Bela, **Anadolu 1913**, Çev.: Tarık Demirkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

HÜSNÜ, Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin, **Tütün Meselemiz İnhisarçıların İddialarına Cevab**, Amedi Matbaası, İstanbul 1924.

İNAN, A. Afet, **İzmir İktisat Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara 1982.

İNÖNÜ, İsmet, **Cumhuriyet'in İlk Yılları II (1923-1938)**, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul 1998.

KASABA, Reşat, **İzmir**, Ed.: Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri, Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

————— **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi**, Belge Yayınları, İstanbul 1993.

KÂTİP Çelebi, **İslam'da Tenkit ve Tartışma Usulü**, Sadeleştiren: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Yaylacık Matbaası, İstanbul 1990.

KAZGAN, Gülten, **Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

KEPENEK, Yakup, YENTÜRK, Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul 2001.

KESKİN, Nuray Ertürk, YAMAN, Melda, **Türkiye'de Tütün**, Notabene Yayınları, Ankara 2013.

KEYDER, Çağlar, ÖZVEREN, Y. Eyüp ve QUATAERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Liman Kentleri**, Ed.: Çağlar Keyder, Y. Eyüp Özveren ve Donald Quataert, Doğu Akdeniz'de Liman Kentleri 1800-1914, Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

KOÇAK, Cemil, **Türk-Alman İlişkileri (1928-1939)**, TTK, Ankara 2013.

KURMUŞ, Orhan, **Emperyalizm'in Türkiye'ye Girişi**, Yordam Kitap, İstanbul 2012.

KURUÇ, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 569, Cilt 1, Ankara 1988.

————— **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 580, Cilt 2, Ankara 1993.

————— **Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi**, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012.

LİNKE, Lilo, **Mustafa Kemal Türkiyesi**, Çev.: A. Rauf Tektaş, İkarus Yayınları, İstanbul 2008.

LUXEMBURG, Rosa, **Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları**, Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.

MUTLUÇAĞ, Hayri, **Düyun-u Umumiye ve Reji Soygunu**, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı 2, İstanbul 1967.

NECMİ, İbrahim, **Türkiye'de Tütün Meselesi**, İnhisar ve Bandrol Usullerinin Mukayesesi, İkinci Kısım, Vatan Matbaası, İstanbul 1924.

NENOFF, M. S., **Bulgaristan Devleti ve 1938 Senesi Zarfındaki Tütünleri**, Tütün Mecmuası, 15 Nisan 1939, Yıl 2, Sayı 13, İstanbul.

NEUMARK, F., **1938 Senesinde Türk Harici Ticareti**, Çev.: Orhan Tuna, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 3, Nisan 1940.

NOVİÇEV, A. D., **Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi**, Çev.: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara 1979.

OKTAR, Tiğınçe, **Osmanlı Devleti'nde Reji Şirketi**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1992.

OWEN, Roger, Şevket Pamuk, **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, Sabancı Üniversitesi Yayınları, Çev.: Ayşe Edirne, İstanbul 2002.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar**, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997.

ÖNAL, Nevzat Erim, **Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü**, 2. Baskı, Yazılama Yayınevi, İstanbul 2012.

ÖZDEMİR, Biltekin, **Osmanlı Devleti Dış Borçları**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, İkinci Baskı, Ankara 2010.

PAMUK, Şevket, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Maliye Teşkilatı Tarihi IV**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayını, Ankara 1977.

PARVUS Efendi, **Türkiye'nin Can Damarı-Devlet-i Osmaniye'nin Borçları ve Islahı**, Haz.: Filiz Dığiroğlu, Taş Mektep Yay. İstanbul 2014.

————— **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, May Yayınları, İstanbul 1977.

QUATAERT, Donald, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

————— **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş**, Yurt Yayınları, Ankara 1987.

————— **Selanik'teki İşçiler, 1850-1912**, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, Der.: Donald Quataert- Erik Jan Zürcher, Çev.: Cahide Ekiz, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

RAMBER, Lui, **Gizli Notlar**, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975.

ROZALİYEV, Y. N., **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)**, Çev.: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978.

SABUNCUZADE Louis Alberi, **Yıldız Sarayında Bir Papaz**, Haz.: Mehmet Kuzu, Selis Kitaplar, İstanbul 2007.

SAİT, M., **Köylü ve Tütüncülerimizin Dikkat Nazarlarına**, Samsun Tütün İnhisarı Başmüdüriyeti Neşriyatından: 1, Vilayet Matbaası, Samsun 1932.

SCHİVELBUSCH, Wolfgang, **Keyif Verici Maddelerin Tarihi/Cennet, Tat ve Mantık**, Çev.: Zehra Aksu Yılmaz, Genesis Kitap, Ankara 2012.

SEYFİ, A., **Tütüncülüğümüz**, Dönüm, Sayı 7, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, Ocak 1933.

SİLİER, Oya, **Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi**, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1981.

SUVLA, Refik Şükrü, **Dünya Piyasasında Türk Tütünleri**, Kenan Matbaası, İstanbul 1944.

————— **Türkiye'de Tütün İstihlaki ve İnhisar Fiyatları**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 1, İstanbul 1939.

TAHSİN Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1931.

TAŞPINAR, Adnan, **İnhisarlar Tütün Enstitüsü**, Tütün Enstitüsü Raporları, Cilt 1, Sayı 1, Temmuz 1937.

————— **Yeni Tütün Eksperi Kursu**, İnhisarlar Tütün Enstitüsü Raporları, Cilt 1, Sayı 2, Aralık 1937.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **1929 İktisadi Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.

TEKİN, Fazıl, **Mali Tekeller ve Türkiye'de Tütün Tekeli**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yay., No. 129/79, Eskişehir 1974.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınları, Ankara 1982.

THORNBURG, Max Weston, **Türkiye Nasıl Yükselir**, Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949.

TOPRAK, Zafer, **İttihat Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

————— **Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

TOYNBEE, Arnold J., **Türkiye III (Bir Devletin Yeniden Doğuşu)**, Çev.: Kasım Yargıcı, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 2000.

TÖKİN, İsmail Husrev, **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İletişim Yayınları, İstanbul 1990.

ÜLGENER, Sabri F., **Tarihte Darlık Buhranları**, Derin Yayınları, İstanbul 2006.

VELAY, A. du, **Türkiye Maliye Tarihi**, Ankara 1978.

YERASİMOS, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye 3**, Çev.: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, İstanbul 1976.

ZEKİ, Salih, **Türkiye'de Tütün**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1928.

YILMAZ, Fehmi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Tütün: Sosyal, Siyasi ve Ekonomik Tahlili (1600-1883)**, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2005.

6. İnternet Kaynakları

Fehmi Yılmaz, "**Tütün**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tutun#1> (30.10.2018).

Rıza Kurtuluş, "**Tütün Protestosu**", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tutun#2-tutun-protestosu> (30.10.2018).

http://aturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?aTumu=Bel_Yz_K_0270

<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=391&RecID=3402>

EKLER

Hükümet ve Reji Şirketi Arasında İmzalanan 13 Haziran 1923 Tarihli Sözleşme

MADDE 1 — Avans taksitleri:

Şirketin 4 Ağustos 1913 tarihli protokol mucibince hükümete ikraz eylemiş olduğu bir buçuk milyon liralık denilen avanstan 1 Mart 1336/1920 tarihinde bakiye kalan (1316000) lira beher frank (40,40) kuruş hesabıyla franka tahvil ve o suretle tesviyesi kararlaştırılmış ve 1330 ilâ 335 seneleri taksiti 9,10 kambiyosu ile 1336 senesi taksiti 8,06 kambiyosu ile 1337 senesi taksiti de 7,67 kambiyosu ile hesap edilmiştir. İşbu bakiyenin bir kısmı mukaddema hini tediye bir sülüsü İngiliz lirası olarak hesap edilmesinden dolayı» şirketin İngiliz lirası ile frank arasındaki farktan fazla almış olduğu 855436 lira hükümetin matlubuna eyyamı küzeşte için faiz aranılmamak şartı ile kayıt olunmuştur.

Reji idaresinin 23 Mart 334 tarihli tezkeresi ile avans taksitinin tarihi mahsubuna kadar hâzinenin hissesine mukabil faiz yürütülmesi kabul edilmiş olduğundan bunun hasılı olan (133021) lira reji idaresi tarafından hâzinenin matlubuna geçirilecektir. Berveçhibalâ şirketçe hükümete iadesi lâzım gelen (855436) ve (133021) liranın mecmuu olan (988457) liranın 1339 senesi haziranının ilk 15 günlük vasati kambiyosu ile franga bittahvil avanstan hükümetin 28 Şubat 1339/1923 tarihinde bakiye deyni olan 640354 liranın 9, 10, 11 ve 12'inci seneleri taksitine şimdiden mahsubuna tarafeynce muvafakat olunmuştur.

MADDE 2 — Reftiye resmi:

Birinci mukavelenamenin reftiyeye müteallik 13'üncü maddesinin tarzı tefsiri hakkındaki hükümetin noktai nazarına şirketçe de bir fikri itilâfperveri ile muvafakat olunarak mezkûr tarzı tefsire göre 330 ilâ 337 senelerindeki reftiye noksanı olarak hazine hissesinden çefrik olunan miktardan rejeye isabet eden ceman 113379 liranın hükümete iadesine şirketçe muvafakat olunmuştur. Dokuzuncu ve müteakip senelere ait işletme hesabının reftiye resmi hakkında daima hükümetin işbu tarzı tefsirine tevfiği muamele olunmasını şirket kendi hesabına kabul etmiştir.

MADDE 3 — Tazminat:

Şirket hükümetin arzusuna tevfiği hareketle mukaddema İstanbul idaresinin ita eylediği (500,000) lira tazminattan sarfi nazar ederek hükümete iade etmeğe muvafakat eylemiştir meblağı mezbur ile şirketin reftiyeden iade edeceği 113379 lira ki ceman 613379 lirayı dokuzuncu senei muameleden itibaren her sene ve hissei temettüün tevzii sırasında 20,445,966 liralık müsavi üç taksitte ve işbu mukavele tarihinden itibaren 6 ¼ faiz ile şirket hükümete tesviye edecektir.

MADDE 4 — Faiz ve bedeli maktu:

1330 ilâ 1335 ve 1336 ve 1337 seneleri muamelâtı için faizlerle bedeli maktu hakkında evvelce tatbik olunan sureti hesap kabul olunmuştur. Bundan sonraki seneler için dahi faiz ve bedeli maktuun frank olarak tesviyesi tekrâr etmiştir.

MADDE 5 — Hesabı mahsus:

Reji imtiyazının ikmalî müddetinde ve yahut işbu itilâfnamenin sekizinci maddesine istinaden feshi halinde şirket sermayesinin kırk milyon frank olarak teminine hükümetçe de muvafakat olunmuştur. Binaenaleyh mukaddema varidattan bittefrîk sermayenin garantisini olmak üzere bir hesabı mahsusa nakledilmiş olan 2,163,400 liranın mahfuz kalmasına artık mahal kalmadığı hükümetçe de beyan ve taksimi talep edilmiş ve şirketçe de kendi hesabına meblağı mezburun 338 senesi hesabına ilâveten müşarikler arasında taksimine muvafakat olunmuştur. Şirket sermayeyi son senede dahil olmak üzere her senenin bilançosuna 1,760,000 lira olarak geçirmekte devam edecektir.

Şurası mukarrerdir ki 2163400 liradan hükümete takriben isabet edecek meblağa muadil bir meblâğın yani 1,500,000 liranın 500,000 lirası 15 Temmuz 339 500,000 lirası 1 Eylül 339 ve mütebaki 500,000 lirası 15 teşrinievvel 339 tarihlerinde olmak üzere bilâ faiz alelhesap hükümete tesviye etmeği şirket taahhüt etmiştir.

MADDE 6 — Anadolu hesabı

Lisebehin minelesbap rejinin nezaretinden uzak ve hariç kalan idarei inhisariyeye tâbi mahaller muamelâtına alâkai mâliyesi bulunan Maliye Vekâletinin murakabesi altında devam olunduğu müddete ait bilûmum işletme muamelâtı reji

idareci nam ve hesabına izafeten icra edilmiş ad ve itibar olunmasında tarafeyn müttetik bulunduğundan bu hesabata 338 senesi nihayetine kadar müddete ait netayici olduğu gibi dokuzuncu sene hesabata meyanına ithal ve ilâve olunarak müşarıklar arasında bermucibi mukavename tevzi olunacaktır. İndelhesap hükümetin Anadolu reji hasılatından almış olduğu taayyün edecek miktarın 338 senesi fazlai hasılatından hissesine isabet edecek meblâğdan tevkifine hükümet muvafakat eder. 339 senesine ait kısım dahi mezkûr sene hesabı meyanına ithal olunacaktır.

İşbu mukavelenamenin akit ve teatisi tarihinden itibaren üç ay sonra idarei inhisariyenin Anadolu ve paşa elinde bulunan akşamına ait muamelât, hesapat ve mevcudat bermucibi mukavename idare edilmek üzere reji şirketine devir ve teslim olunacaktır.

MADDE 7 — İbra

Balâda muharrer suveri tesviye haricinde reji şirketince idare olunan mahallere ait ilk sekiz senelik hesapat ile Anadolu ve Paşaeli inhisar idarelerinin hükümeti milliyece idare edilmiş olmasından mütevellit kâffeı hukuk ve mutalebatı mütekabileden tarafeyn yekdiğerinin zimmetini ibrayı tam ve kâmil ile ibra eylerler.

Aşar ve hissei ianelerle evlâdı şüheda ianesinden ve sigara kâğıdı İstihlâk bedelâtından dolayı hükümetin şirketten alacağı olan mebalîğ berveçhi sabık ayrıca hükümete tesviye edilecektir.

MADDE 8 — Fesih

Müddeti inhisariyenin hitamından evvel hükümetin her ne zaman arzu ederse senei mâliyenin hitamından lâakal üç ay evvel şirkete ihbar etmek şartı ile idarei inhisariyeyi fesih etmek hakkını haiz olmasını şirket hüsnü rızası ile kabul etmiştir. Ancak bu baptaki haberin kendisine vüsülü tarihinden itibaren senei mâliyenin hitamına kadar şirket kemakân muameleye devam ile bu sene muamelâtından mütevellit temettüattan hissesini şeraiti mukavele dairesinde almağa hakkı olacaktır. Bilmukabele hükümet dahi aynı şerait dahilinde şirkete fesih hakkı tanımıştır.

İşbu fesih hakkının istimalinden dolayı tarafeyn yekdiğerinden bir güne tazminat ve zarar ve ziyân mutalebe etmemegi kararlaştırmışlardır.

Fesih halinde 22 Temmuz 339 tarihli protokolün fesih şeraiti hakkındaki faslının üç numaralı fıkrası hariç olarak bu husustaki fikarata sairesine ve ikmalî müddette aynı tarihli mukavelenamenin dokuzuncu maddesi ahkâmına bitemamiha tevfiği muamele edilecektir. Ve bu iki halde dahi şirketin sermayesi işbu itilâfnamenin beşinci maddesi mucibince kırk milyon frank olarak temin olunacaktır. İkmali müddetten dolayı tasfiyenin veya fesih muamelelerinden birinin vukua geleceği senenin bilançosunun hini tanziminde mezkûr bilançoda sermaye olmak üzere muharrer (1760000) liranın hitamı muameleye takaddüm eden son üç ayın vasatî kambiyesi ile franga bittahvil kırk milyon franktan noksan ise bu miktara iblâğ için muktazi mebalîğ o senenin fazlai hasılatından evvel beevvel tefrik edilerek badehu fazlai hasılat beynelmüşterekeyn taksim edilecektir. Şayet 1760000 liranın tutarı kırk milyon franktan fazla ise fazlası hasılat meyanına ithal edilecektir. Şurası mukarrerdir ki şirket itilâfnamenin imzası tarihinde uhdesinde mevcut bilûmum emlâk ve araziyi tamamen muhafazaya mecbur ve mukavelenamenin dokuzuncu maddesi ile protokolün fesih hakkındaki şeraitinin şirkete tahmil eylediği vezaifi tamamen ifa etmeği müteahhittir. Ancak hükümet dilerse berveçhi balâ fesih hakkındaki ihbarında tasrih etmek şartı ile şirketin sermayesini senei maliye hitamında nakten şirkete tesviye ederek sırf hissedarana ait olması lâzım gelen ihtiyat akçasından maada şirketin rejideki bilcümle mevcudat ve hukuk ve vezaifine sahip olmak üzere makamına kaim olur. Şirketin bittabi mezkûr seneye ait temettüat hissesini ahze hakkı olacaktır.

Şu kadar ki bu halde dahi şirket hükümete devredeceği yaprak ve mamul tütünler mevcudu müdahharını son üç senei adiyenin mevcut müdahharlarını vasatisine keyfiyet ve kemmiyet itibarı ile takriben muadil olmak üzere hükümet emrine hazır bulunduracağı gibi elyevm uhdesinde bulunan ve atiyen bulunacak olan emvali gayri menkule ile kanunen gayri menkul hükmünde bulunan emvalimde tarihi devre kadar tamamen hüsnü muhafaza etmiş olacaktır. 22 Temmuz 339 tarihli protokol ve aynı tarihli mukavelenamenin İşbu itilâfname ile sarahaten fesih ve tadil edilmeyen ahkâmı kemakân mer'idir⁸⁰³.

⁸⁰³ **Düstur**, Üçüncü Tertip, Cilt 4, 8 Mart 1339-29 Temmuz 1339, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s. 102-105.

1925 Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kağıdı İnhisarı Hakkında Kanun

Madde 1 - 1341 senesi martının birinci gününden itibaren istihlakatı dahiliyeye mahsus tütün mubayaası, işletilmesi ve tütün ve sigara imali ve satılması muamelesiyle tütüne müteallik sair umur, kavanin ve nizamat-ı mahsusasına tevfikan doğrudan doğruya hükümetçe ifa edilir.

Madde 2 - Birinci maddede hükümete verilmiş olan salahiyet 1341 senei maliyesi nihayetine kadar muteberdir.

Madde 3 - Reji şirketinin makamına kaim olmak için azası muktezi meblağ karşılığı ve işbu kanun mucibince tütün muamelatına ve sigara kâğıdı inhisarının idaresi zımmında ibtidai sermaye olmak üzere altı milyon lira tahsis ve 340 senesi maliye bütçesine faslı mahsus olarak vaz olunmuştur.

Madde 4 - İdarei muvakkate muamelat ve sarfiyatı usulü muhasebei umumiye kanunu ahkamından müstesna olarak idare ve ifa olunur.

Madde 5- İdarei muvakkate memurları müessesat-ı hususiye memurları gibi muameleye tabi tutulurlar. Bu memurların muvazzaf olacakları işlerde mütehassis olmaları şarttır.

Madde 6 - İşbu kanunun tarihi meriyetinden itibaren efrad ve şirketler tarafından sigara kağıdı ve beyaz kopya kağıt ve defterleri ithal ve ticareti memnudur. Sarfiyat-ı dahiliye mahsus sigara kağıtları hükümetçe münasip görülecek şekil ve surette mevki istihlake vaz olunur.

Madde 7 - İşbu kanunun tarihi neşrinden mukaddem, efrad ve şirketler tarafından, Türkiye için sipariş edilmiş olduğu ispat edilen sigara kağıtlarıyla beyaz kopya kâğıt ve defterlerinin kanunen tarih neşrini takip eden günden itibaren nihayet üç ay zarfında Gümrük ambarlarında kalmak şartıyla ithaline müsaade edilir. Bilumum sigara kâğıdı ve beyaz kopya defteri ve kâğıdı sipariş etmiş bulunanlar işbu kanunun her mahalde tarihi neşrinden itibaren nihayet bir hafta zarfında sipariş eylemiş oldukları sigara kâğıdı ve beyaz kopya defter ve kağıtlarının ecnas, ebat, miktar ve kıymetlerini mübeyyin beyannameyi mahallin en büyük mal memuruna vermekle mükelleftir. Bu suretle Türkiye gümrüklerine gelecek olan sigara kağıtları ve beyaz kopya kâğıt ve defterleri dokuzuncu madde mucibince takdir olunacak fiyatla hükümet tarafından hin ithalinde

mubayaa edilebilirler. Takdir olunan fiyatla tüccar malını satmaya veya hükümet almaya razı olmazsa tüccar malını memalik-i ecnebiyeye sevke mezundur.

Madde 8 - İşbu kanunun her mahalde tarih-i neşrinden itibaren nihayet bir hafta zarfında bilumum sigara kağıdı tüccar ve ameleleri ile beyaz kopya kağıt ve defteri satanlar ellerinde bulunan mamul ve gayrı mamul sigara kağıtları ve beyaz kopya kağıt ve defterlerinin ebad ve miktarıyla kıymetlerini havi bir beyannameyi mahallin en büyük mal memuruna vermekle mükelleftir. Bu suretle Türkiye dahilinde mevcut bilumum sigara kâğıdı ve beyaz kopya kâğıt ve defterlerinin mekadiri tespit olunduktan sonra dokuzuncu madde mucibince takdir olunacak kıymet üzerinden işbu sigara kâğıt ve beyaz kopya kâğıt ve defterleri hükümet tarafından mubayaa olur. Takdir edilecek fiyatı kabul etmeyen tüccara altmış liradan rüsum iade edilerek bilumum mesarif kendisine ait olmak üzere nihayet üç ay zarfında memalik-i ecnebiyeye ihraç ettirilir. Bu müddet zarfında ihraç edilen sigara kağıtlarıyla beyaz kopya kâğıt ve defterleri her nevi mesarif ve zarar ve ziyanı tüccara ait olmak üzere hükümetçe ihraç olunur ve transit olarak Gümrüğe gelmiş sigara kağıtları ve beyaz kopya defter ve kağıtları memlekete ithal edilemez.

Madde 9 - Yedi ve Sekizinci maddelerdeki takdir-i kıymet keyfiyeti berveçhi ati icra olunur:

Beyannamelerin toplanmasıyla sigara kâğıdı tüccar veya âli bulunan her şehirde bir mal memuruyla ticaret odası bulunan mahallerde ticaret odasından ve bulunmayan mahallerde meclis-i belediyeden işbu meclislerin reislerinden gayrı zevattan, müntehip bir azadan ve bu beyannameyi veren tacir veya ameleden veya vekilinden mürekkep bir heyet marifetiyle o tacir veya ameleye ait sigara kâğıdı ve beyaz kopya kâğıt ve defterlerinin mahreçlerindeki kıymetleri tahkik ve tespit olunur. Bununla mesarif-i hakikiye yekununa tesviye edilmiş olan Gümrük ve Bandrol resimleri de ilave edilerek keyfiyet bir maliye memurunun tahtı riyasetinde ticaret odası reisi ve ticaret odası bulunmayan mahallerde belediye reisi ile ticaret odasından veya meclis-i belediyeden müntehip bir tüccardan mürekkep komisyona tevdi olunur. Bu komisyonca gerek tasdiklen ve gerek tadilen ittihaz edilecek mukarrerat katidir.

Madde 10 - Sigara ve beyaz kopya kağıt ve defteri tüccar ve amillerinden başka perakende suretiyle bu emtiayı fûruht edenler işbu kanun tarih neşrinden itibaren bir hafta zarfında mensup oldukları kaza mal müdürlüğüne ve bulunan mahallerde maliye tahakkuk mal memurlarına yedlerindeki sigara kağıdı ve beyaz kopya kağıt ve defterlerinin miktar ve envayıyla amel veya tacirinden ne hesap ile satın almış olduklarını mübeyyin bir beyanname itasıyla mükelleftirler. İşbu beyannameler kazalarda mal müdürlerinin ve bulunan mahallerde maliye tahakkuk müfettişlerinin tahtı riyasetlerinde ticaret odası bulunan yerlerde mezkur odaca bulunmayan mahallerde de meclisi belediyece intihab edilecek iki tehirden mürekkep heyetçe tetkik ve bandol rüsumunun iadesiyle beraber bilumum mesarifi hakikiye dahi nazarı dikkate alınmak şartıyla tacire ita edilecek bedel miktarı tespit ve nihayet birçok ay zarfında işbu bedel hükümetçe tediye olunarak işbu kağıt ve defterler teslim olunur.

Madde 11 - Baladaki maddelerde zikr edilen müddetler zarfında beyanname vermemiş olan sigara kağıdı ve beyaz kopya defter ve kağıdı toptan tacir veya amelelerinden tehir eden her gün için cezaen yüz perakendecilerden iki lira alacağı gibi işbu tehirin malı kaçırmak ve defterleri tahrif etmek gibi ızrar-ı hazine kasdıyla vaki olduğu tebeyyün ederse mütecasirlerine emvali maliyeyi sirkat edenler hakkında kanunu cezanın ahkamı mahsusası ayrıca tatbik olunur.

Madde 12 - İşbu kanunun tarih-i meriyetinden itibaren sigara kağıdı kabı ve sigara kağıdı kutu etiketi imal ve tabı memnudur.

Madde 13 - Altıncı ve On ikinci maddelerde münderiç memnuiyetler hilafına hareket edenlerin imal veya ithal veya tab etmiş oldukları sigara kağıtları ve beyaz kopya kâğıt ve defterleri ve sigara kağıdı kabı ve kutu etiketleri müsadere edilmekle beraber sigara kağıdı ve beyaz kopya defter veya kağıdı imal veya ithal veya ticaret edenlerden iki yüz liradan beş yüz liraya kadar, sigara kağıdı kabı kutu etiketi imal ve tab edenlerden elli liradan yüz liraya kadar cezai nakti alınır.

Madde 14 - Kaçak sigara kağıtlarının azami dokuz santimetre tul ve beş santimetre arz ebadında beher varakından ve beyaz kopya kağıdıyla azami ebadı müteceviz sigara kağıtlarının beher kırk beş santimetre merbuundan ve küsurundan beş kuruş cezai nakti ahz ve kaçak mallar müsadere olunur.

Madde 15 - Kaçak tütün hakkında kavanin ve nizamat-ı mahsusasında münderiç cezai nakteler 17 Nisan 338 tarihli ve 202 numaralı kanun mucibince beş misline iblağ olunmuştur.

Madde 16 - İşbu kanunun tarihi meriyetinden itibaren bilumum umureyn-i devlet, tütün ve sigara kâğıdı ve beyaz kopya kâğıt ve defteri kaçakçılığının meni ve ihbarıyla ve memurini maliye ile memurini inzibatiye ve idareye de meni, takip ve ihbarıyla mükelleftir. Bu babda terahisi görülen memurin haklarında tutulacak zabıt varakaları üzerine tatbikat-ı kanuniye yapılır.

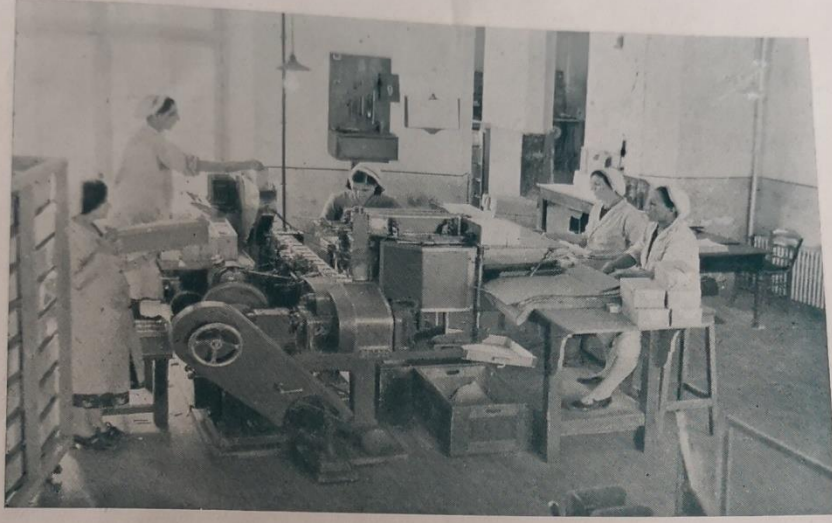
Madde 17 - Vuku bulan ihbar veya takip üzerine derdest olunan kaçak sigara kağıdı ve beyaz kopya kağıt veya defterinden alınacak cezai naktelerin nısfı tahsiline intizar olunmaksızın bu hususta hizmeti mesbuk olanlara derhal tesviye olunur.

Madde 18 - İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

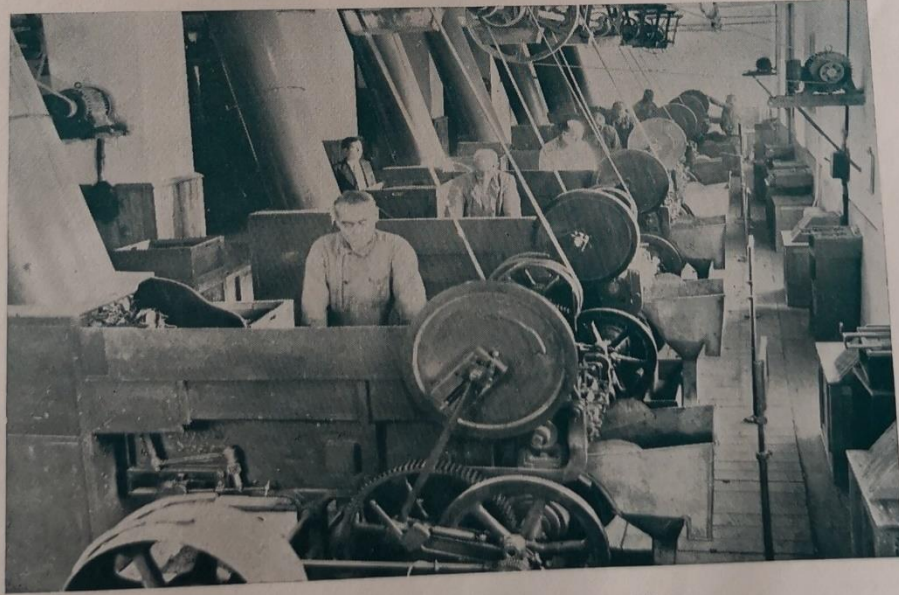
Madde 19 - İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.⁸⁰⁴

⁸⁰⁴ Resmî Gazete, Sayı 86, 02.03.1925, s. 21-22.

Sigara Paketleme Makineler ve Yaprak Tütün Kesme Makineleri

Cigarette packing machine

Leaf - tobacco cutting machines

Kaynak: The Tobacco Affairs, The State Monopolies of Turkey, Printed at The Monopolies Press, İstanbul, March 1939.

Oyun Oynarken Çalışanların Çocukları ve Oyun Alanları

“ Kinder Garten „

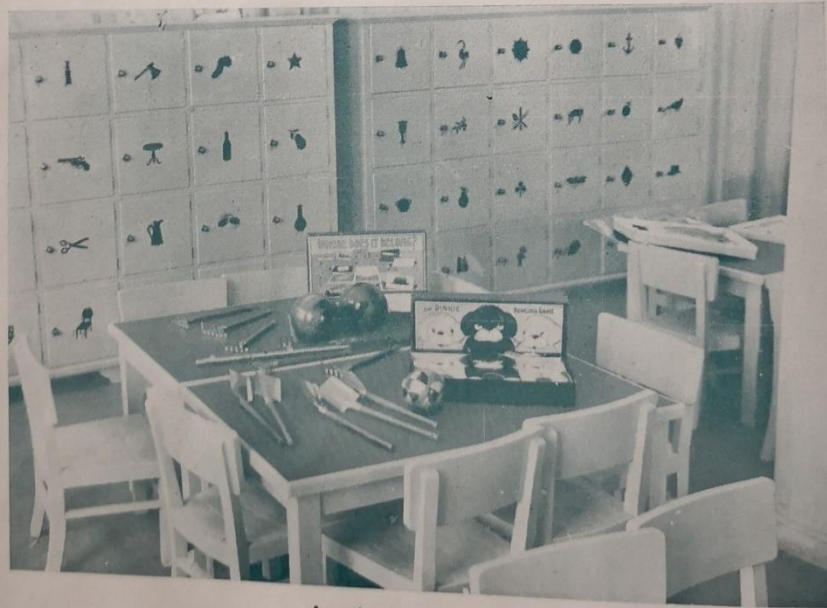
Workers' children at play

Kaynak: The Tobacco Affairs, The State Monopolies of Turkey, Printed at The Monopolies Press, İstanbul, March 1939.

Yemek Yerken Çalışanların Çocukları ve Oyuncak Dolapları

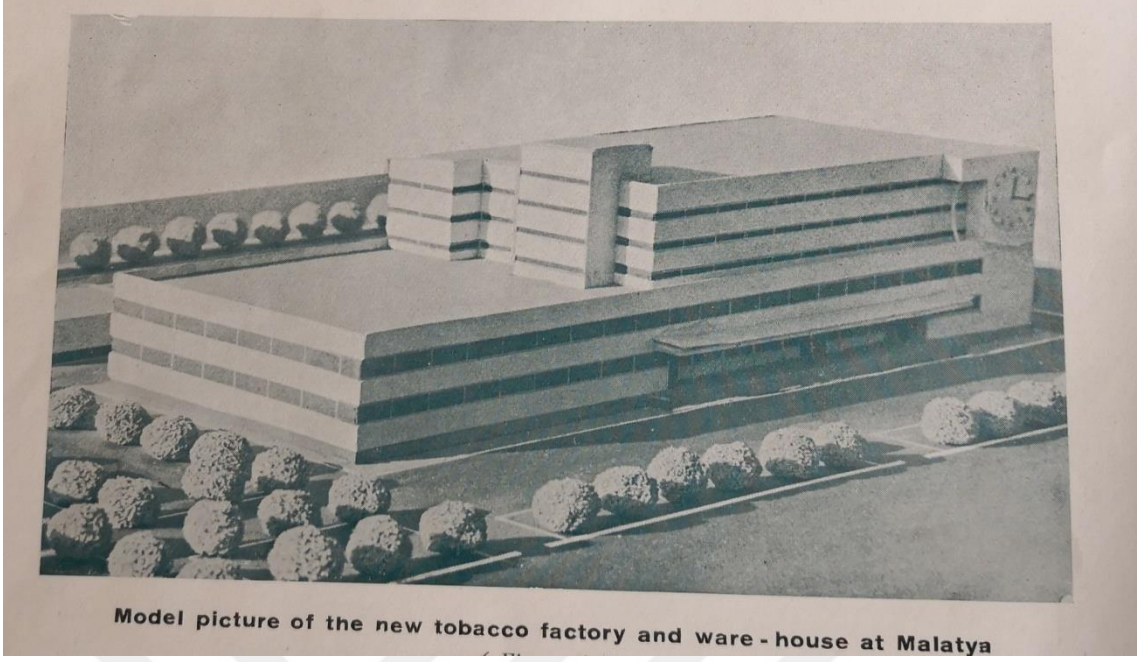
Workers' children at lunch

Lockers for toys

Kaynak: The Tobacco Affairs, The State Monopolies of Turkey, Printed at The Monopolies Press, İstanbul, March 1939.

Malatya Tütün Fabrikasının Model Resmi

Model picture of the new tobacco factory and ware - house at Malatya

Kaynak: The Tobacco Affairs, The State Monopolies of Turkey, Printed at The Monopolies Press, İstanbul, March 1939.

Cibali Fabrikalarında Sigara Makinaları Salonu

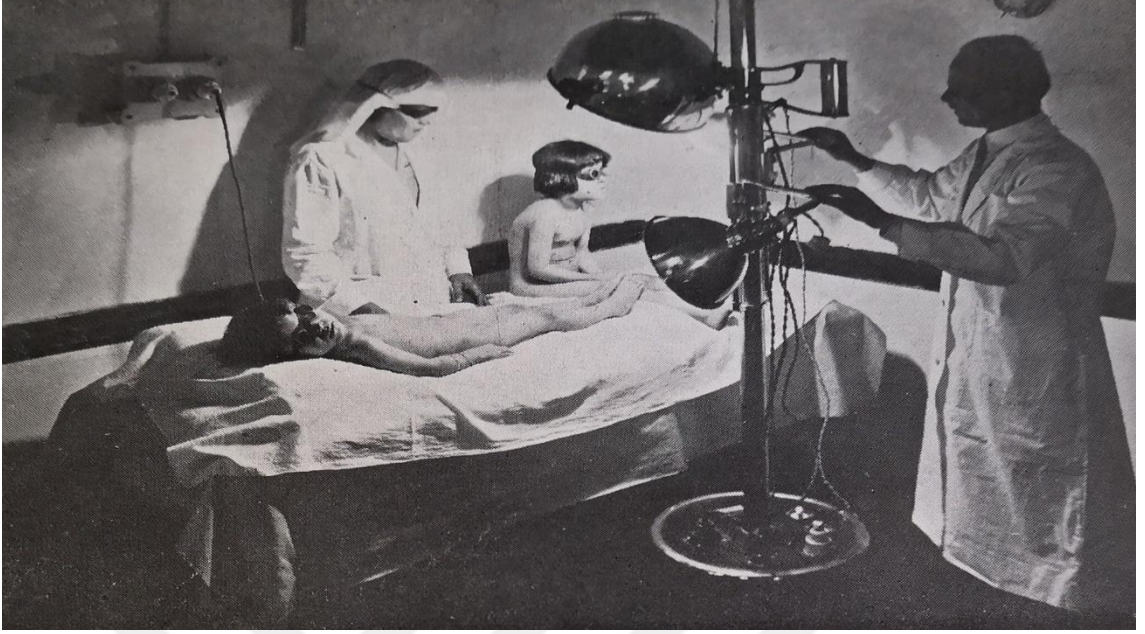
Kaynak: İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 29 Birinci Teşrin 1933, İnhisarlar Matbaası, Fevkalade Sayı.

Cibali Fabrikası'nda Sigara Paketleme Salonu

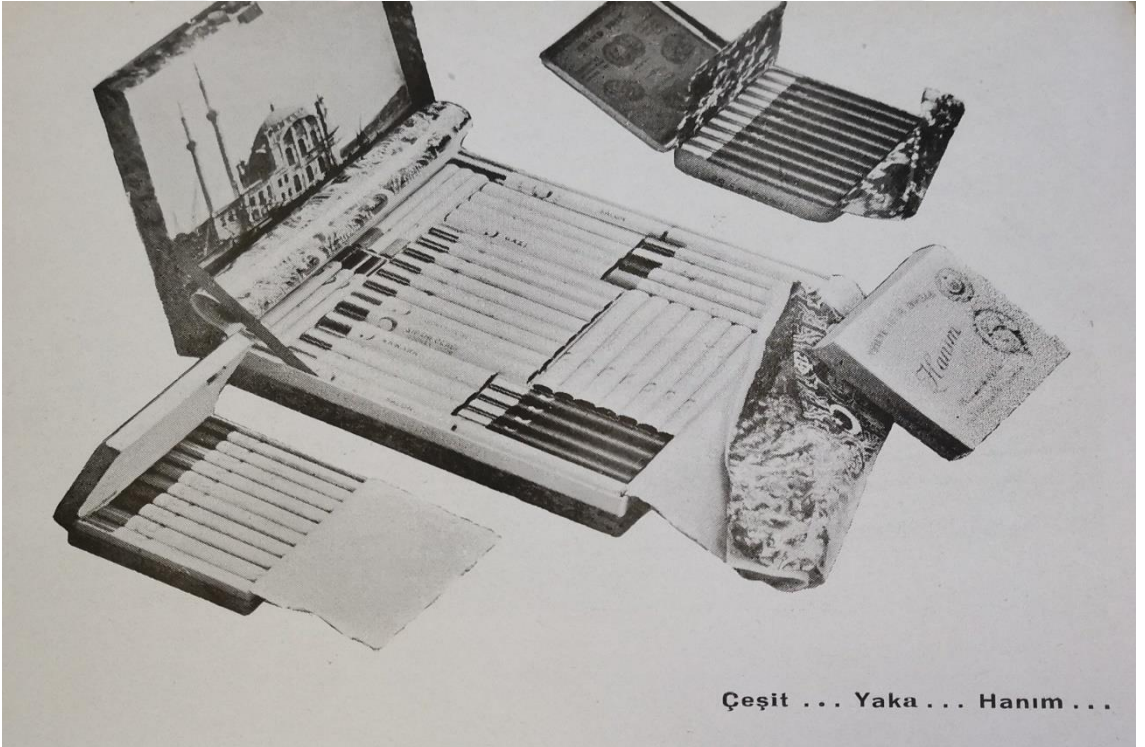
Kaynak: İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 29 Birinci Teşrin 1933, İnhisarlar Matbaası, Fevkalade Sayı.

Cibali Fabrikasında Çocuk Yuvası

Kaynak: İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 29 Birinci Teşrin 1933, İnhisarlar Matbaası, Fevkalade Sayı.

İnhisar İdaresi Tarafında Üretilen Sigara Çeşitleri

Kaynak: İstihbarat Bülteni, İnhisarlar Umum Müdürlüğü, 29 Birinci Teşrin 1933, İnhisarlar Matbaası, Fevkalade Sayı.